КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МОВНІ І КОНЦЕПТУАЛЬНІ КАРТИНИ СВІТУ

Випуск 41

Частина 1

КИЇВський СВІТ УНІВЕРСИТЕТ 2012

У збірнику вміщено наукові розвідки професорів, доцентів, викладачів, аспірантів та студентів, присвячені аналізу світоглядних горизонтів сучасного мовознавства.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	д-р філол. наук, проф. А.Д. Бєлова
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	д-р філол. наук, проф. В.Б. Бурбело; д-р філол. наук, проф. І.О. Голубовська; канд. філол. наук, проф. Н.Ю. Жлуктенко, д-р філол. наук, проф. В.І. Карабан; д-р філол. наук, проф., член-кор. НАН України Н.Ф. Клименко; д-р філол. наук, проф. Н.М. Корбозерова; д-р філол. наук, проф. Г.Г. Крючков; д-р філол. наук, проф. О.С. Снитко; д-р філол. наук, проф. Л.В. Коломієць; д-р філол. наук, проф. Л.І. Шевченко; д-р філол. наук, проф. О.І. Чередниченко
Адреса редколегії	01030, м. Київ, б-р Тараса Шевченка, 14, Інститут філології, тел.: 239-32-58
Рекомендовано	Вченою радою Інституту філології 25.09.2012 року (протокол № 2)
Зареєстровано	Постановою президії ВАК України протокол №1-05/5 від 01.07.10
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво про реєстрацію друкованого засобу інформації видано Міністерством юстиції України серія КВ № 16155-4627Р від 11.12.2009 р. ДК № 1103 від 31.10.02

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ВПЦ "Київський університет", 2012

Акульшин О.В.

ДИНАМІЧНА ГЕНЕТИЧНО-ПОЛІГОНАЛЬНА СИСТЕМА ВАРІАЦІЇ ЗНАНЬ

На свете нет ничего хорошего или плохого,
наше мышление делает вещи плохими или хорошими
У. Шекспир

У статті розглядається модель, термінологічний інструментарій та схематичне зображення динамічної генетично-полігональної системи варіації знань як зразок функціонування медіавірусу.

***Ключові слова**: медіавірус, мем, інтернет-мем, ідея-вірус, іммортизм, система варіації знань, когнітивна множина, свідомість адресата, соціальна поведінка.*

В статье рассматривается модель, терминологический инструментарий и схематическое изображение динамической генетически-полигональной системы вариации знаний как образец функционирования медиавируса.

***Ключевые слова:** медиавирус, мем, интернет-мем, идея-вирус, иммортизм, система вариации знаний, когнитивное множество, сознание адресата, социальное поведение.*

The article deals with the theoretical model, terminological tools and diagrammatic representation of dynamic genetic-polygonal system of knowledge variation as the example of media virus functioning.

***Key words:** media virus, meme, internet-meme, idea-virus, immortism, system of knowledge variation, cognitive set, consciousness of addressee.*

Експансія масових комунікацій та виникнення нових лінгвістично-техногенних засобів комунікативного маніпулювання свідомістю індивідів, наприклад, медіавірусів [Рашкофф 2003], мемів [Годін 2005; Рашкофф 2003; Докінз 1993], іммортизмів [Нікітін 2007] тощо, які значним чином впливають на всі рівні суспільного життя, виявилася каталізатором розвитку окремих маргінальних і класичних галузей науки. Основні аспекти цих новітніх явищ переважно досліджуються через вивчення понять *дискурс* та *дискурс-аналіз* (Е. Бенвеніст [Бенвеніст 1966], В. Борботько [Борботько 2011], Р. Водак [Водак 1996],

Т. ван Дейк [Дейк 1989], О. Йокояма [Йокояма 2005], М. Йоргансен [Йоргансен 2008], Л. Компанцева [Компанцева 2008], С. Кремзікова [Кремзікова 2008], О. Кубрякова [Кубрякова 2000], Дж.Потер [Потер 1987], О. Русакова [Русакова 2006], П. Серіо [Серіо 1999], Н. Феркло [Феркло 1995]). Існують й інші маргінальні підходи, які розкривають зміст цих понять шляхом здійснення психосоціальних досліджень, наприклад, роботи таких авторів, як С. Годін [Годін 2005], Р. Докінз [Докінз 1993], Ю. Нікітін [Нікітін 2007], Д. Рашкофф [Рашкофф 2003], М. Холл [Холл 2007]. Але певна наукова невизначеність та неузгодженість в питаннях виникнення, функціонування й розповсюдження медіавірусу зумовлюють необхідність поглибленого вивчення цього новітнього асиметричного поняття, а також актуалізують мету, об'єкт і предмет цієї статті.

Метою статті є презентація теоретичної моделі та термінологічного інструментарію динамічної генетично-полігональної системи варіації знань (далі – ДГПСВЗ) як зразку функціонування медіавірусу. Об'єктом дослідження є ДГПСВЗ. Предметом дослідження є принципи функціонування ДГПСВЗ та її термінологічний інструментарій. Наукова новизна полягає у створенні моделі ДГПСВЗ як прикладу еволюції медіавірусу від протовірусів та ідей-вірусів до повнофункціонального медіавірусу.

Управління процесом маніпулювання свідомістю індивідів під час комунікації з метою досягнення бажаного для адресанта результату за допомогою застосування медіавірусів та задля встановлення такого режиму спілкування між його учасниками, під час якого адресант ініціює або активує в адресата відповідну ілокутивну установку довіри, розуміння або згоди, назвемо *медіавірусним маніпулюванням.*

Запропонована *ДГПСВЗ* є відображенням особливостей функціонування та еволюції медіавірусу як субдискурсу маніпулятивного дискурсу. *Метод дослідження* медіавірусів, який є віддзеркаленням механізму функціонування ДГПСВЗ, назвемо *генетично-полігональним методом*, що дозволяє здійснювати дослідження процесу варіації знань або процесу функціонування медіавірусу.

Найменший елемент, протовірус, ідею-вірус або потенційно медіавірусний маніпулятивний дискурс визначимо як *семіотич-*

не атомне ядро (далі – САЯ). Трансформований САЯ є бажаним для адресата результатом функціонування САЯ та визначається як *модифікований САЯ (далі – МСАЯ)*. Точка, в якій відбувається біфуркація значень САЯ та остаточне його ототожнення із поняттям *медіавірус*, називається *варіативний клапан (далі – ВК)*. *Інтерактивна пряма простору та часу (далі – ІППЧ)* – це обмежена, чітко визначена та спрямована хронотопічно-інформаційна система. Крива, вздовж якої відбувається трансформація від САЯ до МСАЯ, називається *генетична крива інтеракції (далі – ГКІ)*. Вона задає напрямок руху зовнішньої частини ДГПСВЗ від САЯ до ВК та від ВК до МСАЯ, а також разом із *ІППЧ*, утворює *резервуар елементів* (далі – РЕ), який містить у нижній частині медіавіруси, тобто САЯ, що прагнуть стати МСАЯ, а у верхній ті МСАЯ, які втрачають здатність досягати бажаного для адресата результату функціонування МСАЯ та трансформуються у звичайний САЯ, переміщуючись через ВК у верхню частину резервуару елементів, тим самим реактивуючись під впливом ДПСОО та МДП.

ГКІ, ІППЧ та РЕ утворюють *динамічну структуру конституювання та модифікації значень (далі – ДСКМЗ, мал. 1)*.

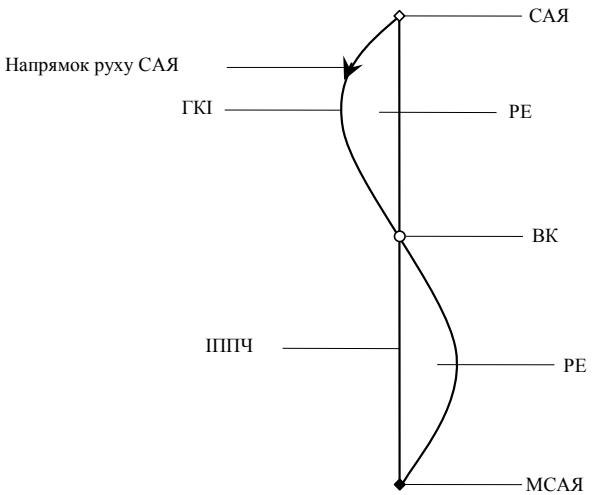

Мал. 1. Динамічна структура конституювання та модифікації значень

Динамічна полігональна система обмежень та особливостей (далі – ДПСОО, мал. 2) – це динамічне об'єднання граней обмежень та особливостей, яке функціонує в рамках МДП та призначене для здійснення перманентного й послідовного інформативного впливу на ДСКМЗ, а також здійснює динамічний рух проти годинникової стрілки

Грань ДПСОО є резервуаром параметрів та знань про певні обмеження та особливості, які впливають на модифікацію значень САЯ, сприяють трансформації САЯ у МСАЯ та, як наслідок, є чинником зміни соціальної поведінки конкретних адресатів.

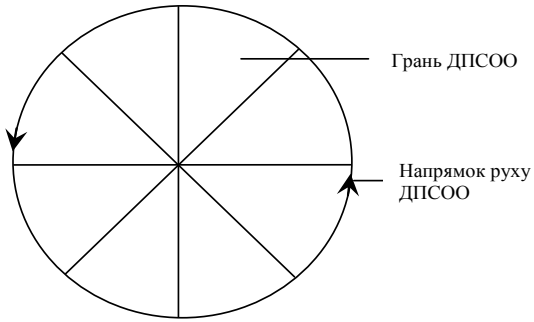

Мал. 2. Динамічна полігональна система обмежень та особливостей

Маніпулятивно-дискурсивний полігон (далі – МДП, мал. 3) – це об'єднання ДСКМЗ із ДПСОО, яке знаходиться під перманентним впливом поверхні МДП, а також функціонує задля систематизації та відбору життєздатних САЯ, конституювання й модифікації значень САЯ, а також для відбору нових САЯ з плазми. ІПЧМ складає межі МДП. За виключенням ДПСОО, зовнішня частина МДП здійснює динамічний рух за годинниковою стрілкою.

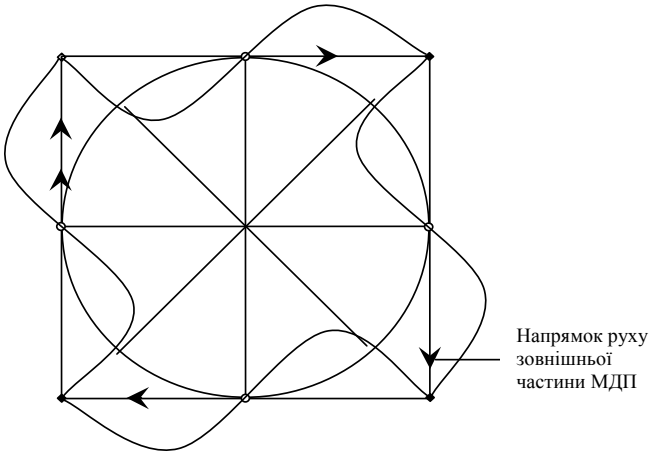

Мал. 3. Маніпулятивно-дискурсивний полігон

Поверхня МДП (мал. 4) – це утворення, що містить усі можливі та неможливі контексти, в рамках яких функціонує ДГПСВЗ, та яке межує із плазмою.

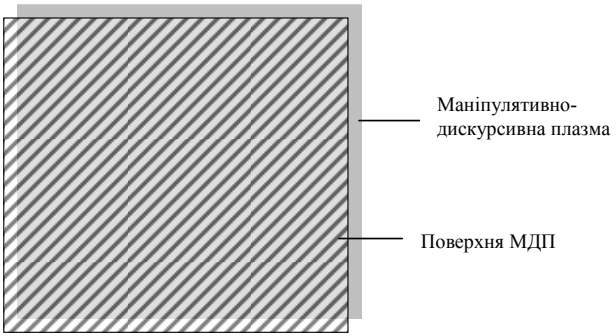

Мал. 4. Поверхня МДП та плазма

Маніпулятивно-дискурсивна плазма (далі – плазма, мал. 4) – це інформаційний прошарок між МДП, що є невичерпним джерелом неактивованих медіавірусів, які, за необхідністю, можуть активуватися у якості САЯ та трансформуватись через ДГПСВЗ у МСАЯ.

Куб синкретичної адаптації соціально-психологічної реальності (далі – куб САСПР, мал. 5) – це базовий елемент творення лінгвосинергетичного простору, що складається з необхідної кількості послідовностей МДП та плазми й призначається для акумулювання лінгвістично-маніпулятивних результатів діяльності медіавірусів за одним конкретним напрямком.

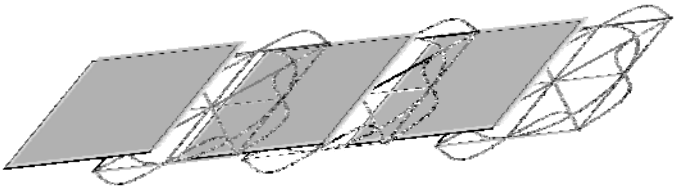

Мал. 5. ***Куб САСПР***

Інформаційний простір, що складається з кубів та в якому здійснюється медіавірусне або дискурсивне маніпулювання за усіма можливими напрямками, назвемо *лінгвосинергетичним маніпулятивним простором (далі – ЛСМП, мал. 6)*.

Мал. 6. Лінгвосинергетичний маніпулятивний простір

ДГПСВЗ – це засіб побудови у підсвідомості адресанта, а по закінченню трансакції та трансформування САЯ й у свідомості адресата, віртуального образу семіотично конституйованих знань та, як наслідок, формування чітко визначених тематичних когнітивних множин у свідомості комунікантів.

ЛСМП визначає лінгвістичну та фізичну форми віртуальних когнітивних образів, об'єктів та множин, що підлягають когнітивній трансакції, з метою моделювання або маніпулювання соціальною поведінкою адресата. Для виокремлення з ЛСМП необхідної для маніпуляції кількості когнітивних знань, адресант, за допомогою медіавірусу, активує у свідомості адресата певні когнітивні маркери (референційні, специфікуючі, пропозиціональні, екзістанціональні, метаінформаційні тощо), які дозволяють йому формувати та конституювати у свідомості адресата бажаний когнітивний образ (мал. 7).

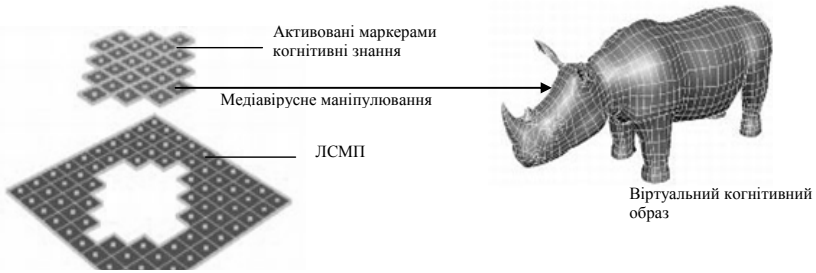

Мал. 7. Схема створення бажаного для адресанта когнітивного образу

Ефективність функціонування та життєздатність запропонованого алгоритму функціонування медіавірусу, відображається на прикладі різноманітних варіантів медіавірусу "Найближчим часом відбудеться кінець світу!". Номінуємо цей медіавірус САЯ. В момент проходження першої половини *ГКІ ДСКМЗ* відбувається його ідентифікація як медіавірусу відповідно до наступних параметрів: *виду підсилювачів або засобів розповсюдження (засобів доставки), приналежності до відповідних галузей, цільове призначення, швидкості розповсюдження та ступені "живучості", синтаксичної структури: прості (слова та словосполучення) та складні (речення), модальності змістовного або інформативного наповнення, групи активності, природи виникнення, ознак формальності, принципів трансакції, емоційного відтінку змісту, формату, ситуативно-пов'язаного дискурсивного типу, наявності або відсутності здатності до самовідродження.*

Розглянемо основні параметри цього САЯ. З точки зору *підсилювачів та засобів розповсюдження* цей медіавірус використовує всі можливі *медіапросторові засоби доставки*, а саме: *спеціальні програми телебачення, художні фільми, пісні (а також назви пісенних гуртів), радіопрограми, жовта преса та спеціальні друковані видання наукового та публіцистичного спрямування, художні видання, мобільні телефони, Інтернет, усні чутки, авторитетні наукові виступи, тлумачення святих текстів*. Теоретичний та фактичний зміст проблеми, що обговорюється, спричинив ініціювання підсилювачів, які базуються на активуванні природного, вродженого людського страху за своє життя, а також за життя близьких і знайомих.

Цей медіавірус стосується всіх сфер життєдіяльності людини. Закладений у нього зміст є есхатологічним відображенням філософської концепції одночасного припинення існування життя на планеті. Тому, його *приналежність* визначатимемо як *загальнофілософську.*

Цільове призначення цього медіавірусу можна визначити як *сугестивно-диверсійне.* Тобто він є засобом підсвідомого залякування адресата для досягнення визначених адресантом цілей. На підсвідомому рівні цей медіавірус активує в людині своєрідну ланцюгову реакцію, тобто сугестивно-диверсійні засоби ініціюють невтримне бажання індивідуума передати цю інформацію далі. Цей феномен діє за принципом так званих "Листів щастя!", які пропонується розіслати десятьом друзям та гарантовано отримати бажаний для адресанта результат. У випадку з медіавірусом "про кінець світу", адресанти через страх, підсвідомо шукають в адресатові можливе джерело спростування подібної інформації. Принципи функціонування цих медіавірусів є однаковими, відрізняються лише ймовірні очікувані або бажані кінцеві результати, а також цільове призначення кожного з них. Але якщо для "листів щастя" можна застосувати контрмедіавірус типу, відіславши листа зі зміненим змістом типу "Розішліть десятьом друзям цей лист і на Вас чекає невдача до кінця Вашого життя", то для медіавірусу "Найближчим часом відбудеться кінець світу" неможливо підібрати контрмедіавірус, який би ефективно протидіяв спрямованому інформативному наповнен-

ню цього медіавірусу, що робить його ідеальним *медіавірусом сугестивно-диверсійного призначення.*

За *швидкістю розповсюдження* цей медіавірус еволюціонував до *гіпермедіавірусу*, який блискавично подолав етапи протомедіавірусу, метамедіавірусу та, малоймовірно, що цей медіавірус трансформується у постмедіавірус, так як він є актуальним в усі часи, доки людина не еволюціонує до нового рівня свідомості, що відкриє, не тільки визначеним індивідам, а й усьому загалу правду засновану на фактичному матеріалі про явища та можливості, що дозволятимуть людству не знаходитися під постійним тиском страшного змісту цього медіавірусу: "Найближчим часом відбудеться кінець світу". Швидкість розповсюдження цього медіавірусу є величиною прямопропорційною показникам явища скорочення необхідного часу для набуття остаточної популярності певних видів інформаційних середовищ:

Вид інформаційного середовища	**Кількість років становлення**
Радіо	38
Телебачення	13
Кабельне телебачення	10
Інтернет	5

Також *швидкість розповсюдження медіавірусів* залежить від рівня зацікавленості ним конкретного адресата, а також від обсягів його когнітивної множини, тобто обізнаності у відповідному питанні.

Принципи функціонування та розповсюдження є тотожними поняттю мем та інтернет-мем [Рашкофф 2003], який укорінюється в пам'яті окремого індивіда та передається з покоління до покоління, а також завдяки якому, відкриваються нові можливості щодо створення прогресивних ідей та умов їх миттєвого, безперешкодного розповсюдження у суспільстві та свідомостях окремих індивідів, що створює гарне підґрунтя для отримання необхідних та чітко визначених бажаних результатів діяльності й конкурентної боротьби медіавірусів (інтернет-мему), а саме відповідних значущих для суспільства наслідків. *Пріоритетним завданням* формування умов для швидкого розповсюдження

медіавірусів полягає у твердженні "Головне зробити перший крок". Після ініціювання медіавірусу, в глобальному інформаційному просторі активно генеруватимуться усіма доступними мовами підтвердження його змісту, унікальні, але аналогічні випадки, фотографії, споріднені авторитетні наукові статті тощо, а надалі, все залежить від техніки й ефективності підтримки рівнів "живучості" й швидкості розповсюдження цього медіавірусу.

Після досягнення ВК, САЯ, ідентифікований як медіавірус, продовжує рух до точки МСАЯ, формуючи за рахунок власних варіативних змінних РЕ. Під час руху від ВК до МСАЯ, САЯ знаходиться в інтерактивному зв'язку із ДПСОО. Під впливом поверхні МДП здійснюється відбір життєздатних САЯ, що перетворюються у МСАЯ, які формують МДП. Позитивна трансформація САЯ у МСАЯ ініціює процес зміни соціальної поведінки конкретних адресатів. Застарілі варіанти медіавірусу або ті, що втрачають актуальність у даному проміжку часу чи контексті, повертаються до РЕ, а згодом, деактивуючись, й до плазми. Життєздатні МДП формують куби САСПР, які, в свою чергу, складають ЛСМП, що є джерелом когнітивних маркерів або лексичних сигналів для адресатів.

Отже, в статті запропоновано теоретичну модель, термінологічний інструментарій та схематичне зображення ДГПСВЗ як зразок функціонування й еволюції протовірусів та ідей-вірусів у повнофункціональний медіавірус. Дослідження виявило життєздатність запропонованої моделі, яка дозволяє відобразити алгоритм створення віртуального образу семіотично конституйованих знань, а також, як наслідок, формування чітко визначених тематичних когнітивних множин у свідомості комунікантів та трансформації соціальної поведінки адресата.

1. *Борботько В.Г.* Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингвосинергетике / В.Г. Борботько. – М. : Либроком, 2011. – 288 с. 2. *Годин С.* Идея-вирус? Эпидемия! Заставьте клиентов работать на Ваш сбыт / С. Годин ; [Пер. с англ. под ред. Буланова А.]. – СПб.: Питер, 2005. – 192 с. 3. *Дейк Т.А.* Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк ; [Пер. с англ. / Сост. В. В. Петрова; Под ред. В.И. Герасимова; Вступ. ст. Ю.Н. Караулова и В.В. Петрова]. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с. 4. *Докинз Р.* Эгоистичный ген / Р. Докинз. –

М.: Мир, 1993. – 318 с. 5. *Йокояма О.Б.* Когнитивная модель дискурса и руський порядок слов / О.Б. Йокояма. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – 424 с. 6. *Йоргансен М.В.* Дискурс-анализ. Теория и метод / М.В. Йоргансен, Л. Дж. Филипс [Пер. с англ. – 2-е изд., испр.]. – Х.: Гуманитарный центр, 2008. – 352 с. 7. *Компанцева Л.Ф.* Интернет-лингвистика когнитивно-прагматический и лингвокультурологический подходы / Л.Ф. Компанцева [Монография]. – Луганск: Знание, 2008. – 528 с. 8. *Кремзикова С.Ю.* Дискурс як синтез комунікативного, когнітивного та соціального аспектів мовної діяльності / С.Ю. Кремзикова // Вісник Донецького національного університету, серія Б, Гуманітарні науки. – Донецьк, 2008. – С. 117-122. 9. *Кубрякова Е.С.* О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике / Е.С. Кубрякова // Дискурс, речь, речевая деятельность:функциональные и структурные аспекты: Сб. обзоров / Отв. ред. С.А. Ромашко. – М.: РАН ИНИОН, Центр гуманитарных научно-информационных исследований, отд. языкознания, 2000. – С. 5-13. 10. *Никитин Ю.А.* Имаго / Ю.А. Никитин. – М., Эксмо, 2007. – 512 с. 11. *Никитин Ю.А.* Имортист / Ю.А. Никитин. – М., Эксмо, 2007. – 544 с. 12. *Рашкофф Д.* Медиавирус. Как поп-культура тайно воздействует на ваше сознание / Д. Рашкофф [Пер. с англ. Борисова Д.]. – М.: Ультра. Культура, 2003. – 368 с. 13. *Русакова О.Ф.* Современные теории дискурса: мультидисциплинарный аналіз / О.Ф. Русакова // Современные теории дискурса: опыт классификаций (Серия "Дискурсология"). – Екатеринбург: Дискурс-Пи, 2006. – 177 с. 14. *Серио П.* Как читают тексты во Франции / П. Серио // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса: Пер. с фр. и португ. – М.: Прогресс, 1999. – 416 с. 15. *Холл М.* Как оказывать влияние на людей. Как управлять сознанием / Х. Майкл, Б. Боденхеймер; пер. с англ. А. Анваера. – М.: АСТ: Астрель, 2007. – 509 с. 16. *Benveniste E.* L'appareil de linguistique gйnйrale / E. Benveniste. – Paris: Gallimard, 1966. – 356 p. 17. *Fairclough N.* Critical Discourse Analysis / N. Fairclough. – London: Lohgman, 1995. – 355 p. 18. *Potter J.* Discourse and social Psychology / J. Potter, M. Wetherell. – London: Sage publicastions, 1987. – 217 p. 19. *Wodak R.* Disorders of Discourse / R. Wodak. – London: Longman, 1996. – 200 p.

Ангерчік Є., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ РОЗМОВНИХ ЛЕКСИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ В АНГЛІЙСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ ТВОРІВ В.СТЕФАНИКА

У статті розглядаються лексичні елементи розмовно-побутового стилю, а саме діалектизми, у творах Василя Стефаника та труднощі їх відтворення в англійському перекладі.

***Ключові слова**: розмовно-побутовий стиль, діалектизми, мова персонажів, авторська мова, фонетичні особливості, труднощі перекладу.*

В статье рассматриваются лексические элементы разговорно-бытового стиля, а именно диалектизмы, в произведениях Василия Стефаника и трудности их передачи в английском переводе.

***Ключевые слов:** разговорно-бытовой стиль, диалектизмы, речь персонажей, авторская речь, фонетические особенности, трудности перевода.*

The article deals with the issue of rendering dialects in Ukrainian-to-English translation of Vasyl Stefanyk's short-stories.

***Key words:** colloquial and casual style, dialecticisms, the characters' speech, the author's narration, phonetic features, translation difficulties.*

Одна з найважливіших перекладацьких проблем – збереження лексичних і стилістичних норм художніх творів. На це впливають, з одного боку, мовні норми оригіналу, що не завжди можуть бути відтворені в перекладі, а з іншого – розуміння та власне інтерпретування тексту перекладачем. Тому завданням перекладача є максимально точно відобразити в перекладі те, що викликає в читача почуття, асоціації та конотації, зрештою, відтворити культурні особливості побутового мовлення тексту оригіналу.

Безперечно, в мову героїв вкладено автором оригіналу культуру та традиції. Це породжує розмовність і невимушеність тексту. В художній літературі розмовні слова використовуються як засіб досягнення ефекту реалістичності. Таким чином, автор змальовує своїх персонажів такими, якими вони є насправді. За допомогою вживання розмовних слів він вказує на їхній спосіб життя, інтереси, акцентує на походженні, соціальному статусі тощо.

Ми дійшли висновку, що у творах Василя Стефаника розмовність виражається за допомогою діалектної лексики. Тому метою цієї статті є вивчення лексичних особливостей розмовно-побутового стилю, а саме діалектизмів, у творах В. Стефаника та труднощів, які виникають при їх відтворенні в англійському перекладі. Завданням статті є аналіз перекладацької компетентності перекладача в питанні англійських лексичних відповідників розмовним одиницям оригіналу, яка забезпечує адекватність перекладу.

Перш за все, треба наголосити на тому, що творчість В. Стефаника – видатне, новаторське й до певної міри етапне явище в історії української літератури. Письменник виступив оновлювачем української прози, майстром стислої соціально-психологічної новели, яка в кінці XIX ст. посіла в літературі дуже важливе місце.

Щоб правильно оцінити Стефаникове слово, треба опрацювати той матеріал, із яким працював письменник, а отже, знати його мову, той діалект, яким він користувався і який він високо оцінював в першій добі своєї творчості.

Для аналізу перекладу ми обрали такі твори Василя Стефаника: "Кам'яний хрест", "Стратився", "Діточа пригода", "Побожна", "Лесева фамілія", "Новина".

Звернімо увагу на авторську мову в творах В. Стефаника. За спостереженнями мовознавців і літературознавців, мова персонажів у досліджуваних творах письменника – діалектна (покутська говірка), що додає складності та труднощів перекладачам при відтворенні її в англійському перекладі. Також треба зауважити, що мова персонажів займає в творах багато більше місця, ніж мова самого автора, що засвідчує присутність розмовно-побутового стилю. Чимало дослідників (такі як І.З. Петличий, П.П. Плющ, І.Г. Матвіяс) вважають, що Стефаникові був властивий мовний дуалізм: персонажі говорили діалектом, авторська ж мова була літературною [Петличий 1962; Плющ 1972; Матвіяс 1972].

Василь Стефаник, правда, відверто жалкував, що писав твори діалектом, вважаючи, що це до певної міри утруднює їх сприймання й розуміння читацьким загалом, говорив про потребу редагування. Редактори, як бачимо, виконуючи заповіт письменника, наблизили мову до загальнолітературних норм, але на

щастя, в сучасних виданнях, порівняно з виданням 1950-х років, залишилися найхарактерніші риси покутського діалекту [Крижанівський 1950, 29].

Покутсько-буковинський діалект входить до південно-західної діалектної групи української мови, поширений в Івано-Франківській (південно-східні райони) і Чернівецькій областях. На заході межує з гуцульським говором, на заході і півночі – з наддністрянським говором і на сході з подільським говором. Складається з двох говіркових масивів – покутських і буковинських (основних) говірок [Матеріали до словника буковинських говірок, 1979].

Покутський діалект у системі говорів південно-західного наріччя української мови посідає особливе місце. Особливість ця полягає в тому, що він характеризується не тільки властивими йому рисами, а становить систему говірок, перехідних між буковинськими, гуцульськими, бойківськими, наддніпрянськими і подільськими. В. Стефаник у своїй творчості розглядав діалект як один із основних художніх засобів, потрібний не тільки для створення необхідних образів, але й для відтворення специфічно мовними засобами типових обставин, серед яких відбувається дія [Бичко 1995].

Письменник дуже добре знав народне життя та, свідомо зображаючи трагедію біднішого селянства, змальовував відповідні конфлікти, ситуації, характери. Це зумовило характер лексики в його творах, значна частина якої є діалектною. Діалектні особливості мови найвиразніше виявляються на фонетичному рівні. Діалектні риси цього рівня у новелах письменника надають мові місцевого колориту, емоційного звучання [Букса 1996, 133].

Для того, щоб відтворити фонетичні діалектизми у перекладі, необхідно бути компетентним у тому, які перекладацькі відповідники застосувати, щоб не порушити стилістичної організації самого твору.

Поза сумнівом, переклад вимагає врахування певних мовних норм. На думку Л.С. Бархударова, якість перекладу, залежить від рівня його "відповідності нормі перекладу", а також від "характеру мимовільних чи свідомих відхилень від цієї норми" [Бархударов 1975]. Безсумнівно, це також стосується й перекладу елементів розмовно-побутового стилю, а саме діалектів.

У зв'язку з культурними, ментальними та мовними розбіжностями української та англійської мов, повністю відтворити діалектизми або інші лексичні елементи розмовно-побутового стилю в перекладі майже неможливо. Якщо ж перекладачам і вдається використати рівноцінні заміни, то можлива втрата національної колоритності у перекладному тексті.

Фонетичні особливості покутсько-буковинського діалекту можуть бути такими:

Після м'яких приголосних і шиплячих [а] переходить у голосні переднього ряду [е], [и], [і] – у ненаголошеній і наголошеній позиціях:

"Стратився" – *Ой дитинко, ми тобі з мамов <u>весілє</u> лагодили та музики наймали, а ти собі геть від нас пішов...* [Стефаник]	*"Suicide"* – *Oh, child, mother and I were a <u>wedding</u> for you, ordering the musicians, and you went and left us…"*[Stefanyk 1973, 155-157]
"Новина" – *Аді, є хліб, та й <u>начинєйтеси</u>!* [Стефаник]	*"News"* – *Here's a piece of bread. <u>Stuff yourselves</u>!* [Stefanyk 1973, 181-183]
"Діточа пригода" – *Видиш, Насте, куля брінькнула та й убила маму, а ти винна: чого ти ревіла, як той жовнір хотів маму <u>обіймити</u>?* [Стефаник]	*"Children's adventure"* – *You see, Nastya, a bullet buzzed by and killed mother, and it's your fault. Why were you crying when the soldier wanted to <u>embrace</u> mother"* [Stefanyk 1973, 163-164]

Як бачимо, в англійській мові Стефаникові діалектизми зовсім не збереглися. Єдиною метою перекладача було відтворення тональності художнього твору. Тобто діалектизми в перекладі відтворилися за допомогою нейтральної лексики, що робить текст перекладу зрозумілим для англомовного читача, але водночас зменшує або зовсім прибирає стилістичне забарвлення тексту. Лише у другому прикладі перекладач використав розмовне слово із зворотнім займенником "stuff yourselves", що означає "заповнюватися, начинятися, загодовуватися" і певною мірою надає тексту перекладу розмовного колориту з відтінком комічності.

Кінцеві [с'], [ц'] зазнають депалаталізація (дес, хтос, хлопец, отец); перед флексійними -а, -у:

"Діточа пригода" *– А ти не вмієш, а я хлопец і мені не пасує голосити…* [Стефаник].	*"Children's adventure"* *– And you don't know how; and I'm a boy and it's not right for a boy to lament…*[Stefanyk 1973, 163-164].
"Лесева фамілія" *– Лица я із-за такого газди не мала, та й не буду мати!"* [Стефаник]. *– Ой, не тікай, ой не біжи, не розноси мою працу з-межи дітий!* [Стефаник].	*"Les' Family"* *– With such a man I never had a face and never will have one!* *– Don't run away, don't run, don't squander my work for the children* [Stefanyk 1973, 178-180].

Із прикладів бачимо, що фонетичні зміни в англійських словах не відбулися. Можливо, якби перекладач використав певні фонетичні зміни в англійських словах, то англомовними читачами це сприймалось би як недолік у вимові, і зовсім не як покутсько-буковинський говір. Тому перекладач вдався до нейтральної лексики, що зробило текст зрозумілим для англомовного читача.

Далі спостерігаємо діалектизми в творах Стефаника, де в деяких дієсловах теперішнього часу третьої особи однини л випадає (робю, благословю, дивюси). Діалектизми утворюються за допомогою заміни –н на -л, -с на -ц і -я на -є, -ч на -ц (чи – ци), -л на -в, -ш на -ц:

"Побожна" "*– Одного лумера 3 не знаєш, що ксьондз казав на казаню*" [Стефаник].	*"The Pious Woman"* *You don't know one word of what the priest said in his sermon"* [Stefanyk 1973, 186-188].
"Діточа пригода" *"– Аді, гармата, гу-гу-гу, але вона в люди не стрілєє, лиш у церкви, або в хати, або в школу"* [Стефаник].	*"Children's adventure"* *– "There, listen to the cannon, boom, boom, boom; but it's not shooting at people, only at churches or houses or schools*." [Stefanyk 1973, 163-164].

"Новина"	*"News"*
"– Та як си просиш, то не буду, але тобі би ліпше, а мені однако пацити, ци за одну, ци за дві." [Стефаник].	*"Well, you are begging, so I won't… But it'll be better for you. For me it's all the same – one or two"* [Stefanyk 1973, 181-183].

Приголосний носовий м асимілює наступний й, внаслідок чого на його місці з'являється носовий н:

"Лесева фамілія"	*"Les' Family"*
"– Бийте по голові, дєдю, у розум, у тімнє" [Стефаник].	*– Hit 'im over the head, where his brains are, in the sort of the skull…* [Stefanyk 1973, 178-180].

В останньому прикладі перекладач використав редуковану форму *'im* від him, що додало англійському реченню милозвучності та розмовності, а англомовним читачам дала змогу зрозуміти, що в мові оригіналу було використано якийсь елемент розмовності, оскільки слово *'im* – в деяких регіонах Америки є сленговим, або навіть діалектним. Підсилити розмовність речення перекладачеві вдалося використавши розмовно-жаргонне слово *skull,* що означає "голова", "макітра", "довбешка".

Як бачимо, фонетичні особливості покутсько-буковинського говору майже неможливо відтворити у перекладі, що призводить до втрати національного забарвлення. На жаль, відтворювати фонетичні особливості в українсько-англійському перекладі набагато складніше, ніж в англійсько-українському перекладі. В дослідженні Емілії Дєнєжної, яка працювала над темою "Відтворення йоркширського діалекту в українських перекладах (на матеріалі роману Д.Г. Лоуренса "Коханець Леді Чатерлей")", зазначено, що фонетичні особливості йоркширського діалекту можуть передаватися графічно, шляхом введення графем, які максимально наближаються до реальної вимови. Е. Дєнєжна пише, що "…фонетичні особливості йоркширського діалекту лише частково замінюються окремими фонетичними відхиленнями українського просторіччя", чого не можна сказати про відтворення покутсько-буковинського говору в англійській мові [Дєнєжна 2009].

Отже, можна зробити висновок, що труднощі перекладу з української мови на англійську лексичних елементів розмовно-побутового стилю, а саме діалектів, спричинені, по-перше, від-

сутністю в англійській мові деяких місцевих реалій, притаманних українській культурі; по-друге, різними традиціями використання розмовних лексичних елементів в названих мовах, по-третє, фонетичними розбіжностями між українською та англійською мовними системами.

1. *Бархударов Л.С.* Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). – М.: Междунар. отношения, 1975. – 240 с. 2. *Бичко З.М.* Із спостережень за мовою В. Стефаника // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – К., 1995. – вип.3. – С. 144-147. 3.*Букса І.* Творчість та словник малозрозумілих слів В. Стефаника. – К.: Смолоскип, 1996. – 133с. 4. *Дєнєжна Е.* Відтворення йоркширського діалекту в українських перекладах (на матеріалі роману Д.Г. Лоуренса "Коханець Леді Чатерлей") / Е. Дєнєжна // Наукові записки. – Випуск 81 (4). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 4 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 251-255. 5. *Матвіяс І.Г.* Взаємодія української літературної мови і територіальних діалектів на всіх етапах історичного розвитку української літературної мови. *– К., 1972. – С. 3-6. 6. Матеріали до словника буковинських говірок,* 1979. – Вип.6. 7. Петличий І.З. Лише діалект чи літературна мова й діалект? // Питання українського мовознавства. – Львів, 1962. – Кн.5. – С. 65-71. 8. *Плющ П.П.* Слово з глибин чужого серця. Із спостережень над мовою і стилем новел В. Стефаника. – Мовознавство, 1972. – №2. 9. *Стефаник Василь.* Твори. – http://ukrlit.org/Stefanyk_Vasyl_Semenovych/ 10. *Struk D.S.* A Study of Vasyl' Stefanyk: The Pain at the Heart of Existence. – Toronto: Ukrainian Academic Press, 1973. – 200 p.

Андреєва Т.М., к. філол. н.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЙНА СПЕЦИФІКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТАМИ – НАЗВАМИ СІЛЬГОСПЗНАРЯДЬ

У статті розглянуто особливості фразеологічної концептуалізації, здійснюваної одиницями, до складу яких уходять назви сільгоспзнарядь.

Ключові слова: *вербалізація, концепт, метафоризація, образ, фразеологізм.*

В статье рассмотрены особенности фразеологической концептуализации, осуществляемой единицами, в состав которых входят названия сельхозорудий.

Ключевые слова: *вербализация, концепт, метафоризация, образ, фразеологизм.*

The article deals with the peculiarities of phraseological conceptualization realized by units consisting of names of agricultural implements.
Key words: *verbalization, concept, metaphorization, image, phraseologism.*

Одним із постулатів сучасної когнітивної лінгвістики виступає ідея про те, що кожна мова "не тільки і не стільки відображає об'єктивний світ, як стверджувалося раніше, скільки по-своєму інтерпретує його" [Кочерган 2004, 12]. Будучи особливою когнітивною здатністю людини (а точніше кажучи – когнітивним процесом), мова "виступає головною когнітивною складовою тієї інфраструктури мозку – когнітивної системи, що забезпечує діяльність людської свідомості, і, таким чином, вона відображає пізнання, відкриває доступ до когнітивного світу людини, його інтелекту, структур його свідомості" [Троянова 2008, 57]. Наукові пошуки із застосуванням дослідницького апарату когнітивної лінгвістики дають змогу одержувати значною мірою достовірні факти, що стосуються як універсальних, так й ідіоетнічних особливостей світобачення кожного етносу. Добуті відомості тією чи іншою мірою дозволяють зробити певні висновки про один з унікальних феноменів, що називається "духом народу" [Смирнова 2008, 102]. Сьогодні мова розглядається як джерело інформації про когнітивні структури свідомості. В центрі уваги опинився вербальний образ світу, наявний у свідомості носіїв тієї чи іншої культури, – один із головних складників культури етносу, яка відображає специфіку та своєрідність національного характеру, що виступає визначальною величиною для процесів формування мовних структур (моделей), за допомогою яких відбувається концептуалізація світу [Чернова 2010, 17-18].

Одну з найважливіших ролей у процесах відображення образу (картини) світу відіграє фразеологія. Мотиваційні зв'язки між фразеологією і національною культурою розглядалися в різноаспектних дослідженнях багатьох лінгвістів (праці Л. Скрипник, Ф. Медведєва, В. Ужченка, О. Селіванової, В. Мокієнка, І. Подюкова, М. Толстого, В.Телії, В. Жайворонка, В. Коваля, О. Назаренко, Д. Ужченка, Л. Мельник, Т. Григоренко, О. Масло, Н. Мазур, Н. Скоробагатько, І. Царьової, Т. Д'якової, Г. Ібрагі-

мової О. Мостової Л. Даниленко, А. Мелерович, А. Афанасьєвої, О. Кононової, О. Майбороди, Ю. Прадіда, Л. Савченко, А. Найди, М. Скаб, В. Яковлєвої, Ю. Лебеденко, З. Мацюк, О. Шкуран, В. Васильченка та інших. Однак фразеологічні одиниці, у структурі яких наявні назви сільгоспзнарядь, не були предметом окремого розгляду. Виходячи з цього, *актуальність* статті зумовлена потребою таких досліджень. *Мета* розвідки – визначити особливості фразеологічної концептуалізації, здійснюваної одиницями, до складу яких уходять назви сільгоспзнарядь. *Об'єктом* виступають українські етнофраземи.

Будучи продуктом вторинного семіосизу, фразеологічний конструкт використовує "закам'янілу" форму генетичного прототипу й транслює певні семантичні параметри мотиваційної ситуації, релевантні для номінативних інтенцій носія мови. Фразеологічний семіозис являє собою складне психофізіологічне явище, в якому домінує метафоризація. Перенесення назви з одного денотата (сигніфіката) на інший здійснюється в результаті порівняння. Відбувається виявлення загальних ознак у двох зон свідомості: реципієнтної (тут зосереджене нове знання, логіка запровадження якого до сфери комунікації вимагає позначення (номінації) і донорської (вона виступає джерелом позначення (називання) [Жуйкова 2003, 55]. Для формування багатьох фразеологізмів донорською зоною виступила трудова діяльність носія мови, а також давні світоглядні вірування. Загалом, у так звану епоху архаїчної (архетипної) людини вони демонстрували синкретичний характер. Оскільки український народ (як і решта слов'янських) – це народ з довгою землеробською історією [Попович 1998, 24], той факт, що концепти, пов'язані з обробкою землі, пустили у фразеологію глибоке коріння, виступає невипадковим.

Найбільш поширеним у структурі аналізованих фразем виступає компонент *коса.* Вона являє собою просте, надійне й поширене сільськогосподарське знаряддя. Традиційно це знаряддя символізує продуктивну, умілу працю (*коса – робота, серп – охота, а ціп хоч і дурний, аби кріпкий; чия коса перша, того лука ширша* [Жайворонок 2006, 310]; виступає показником рівня мастерності, відповідності свого хазяїна (працівника) загальноприйнятим уявленням (*яка коса, така і бабка; який косар, така*

й коса [Жайворонок 2006, 310]; *добра коса: що би втяв, то би впав* – "Сміються з лихого косаря" [Франко 1907, 297]. Коса може персоніфікуватися в межах метонімізаційної моделі *"коса > косар"*: *"Коси, коса" – "Не буду, бо я їла лободу" – А я кажу: "Коса, гов!" – Коса каже, що не гов, бо не їла перогов* – "Розмова косаря з косою, який в її уста вкладає свої жалї на лиху їду" [Франко 1907, 297], *їла коса кашу – ходи нижче; не їла коса каші – бери вище* – "Голодний косар не вкосить" [Багмет 1929, 43].

Водночас *коса* "входить до ряду металевих гострих предметів (таких, як серп, сокира, ніж, голка), що служать для захисту від злих духів. З іншого боку, характерна для К. дія метафорично приписується Смерті, що косить людей" [Агапкина 1999, 618]. Пор. у зв'язку з цим одиницю *смерть косить (скосила) кого* ("Хто-небудь помирає (помер), гине (загинув)") [Білоноженко 1993, 834]. Отже, проілюстровано найпростішу роботу аналогії (метафоризації). Категоризація, як зазначає Р. Фрумкіна, ґрунтується на сформованих у нас уявленнях про подібність і відмінність об'єктів, навіть якщо мова йде про об'єкти зовнішнього світу, або ж про феномени світу внутрішнього [Фрумкина 2001, 90]. А. Кузнєцов констатує наявність у кожної мовної одиниці своєрідно комбінованих побачених людиною певних властивостей об'єкта, які можна уявити як результат концептуалізації, здійсненої суб'єктом у процесі пізнавальної діяльності [Кузнецов 2000, 13]. Щодо аналізованої ситуації працює модель: *"І. Косовиця (дія-донор) > ІІ. Косовиця (дія-реципієнт = смерть)"*. А. Архангельська, досліджуючи вербалізацію інтелектуальних характеристик людини в слов'янських мовах, стверджує, що основою для символічного значення тієї чи іншої форми виступає важливість соціальної ролі об'єкта, позначуваного цією формою, у межах певної культури. Згадану соціальну значущість дослідниця розглядає в широкому контексті: не суб'єктивному, а соціально-типізованому, – розуміючи її як реакцію мовців на ті або інші предмети, оскільки народна образність спирається в основному на те, що перебуває перед очима, що вражає якою-небудь якістю (властивістю) [Архангельська 2009, 5-6]. Свого часу О. Потебня писав про те, що образ повинен бути нам більш відомим, ніж пояснюване ним, оскільки мета

образності полягає в наближенні значення до нашого розуміння: без цього образність позбавлена сенсу [Потебня 1985, 133]. "Смертельні" фразеологізми з компонентом *коса* становлять досить численну групу. Їхні генотипи відображають певну дію: *смерть [уже] косу нагострила* ("Хто-небудь скоро помре"), *смерть [з косою] у головах стоїть [давно]* ("Хто-небудь дуже хворий, скоро помре") [Д'якова 2011, 153], *смерть занесла [свою] гостру косу (руку) над ким* ("Хто-небудь може померти, загинути") [Білоноженко 1993, 833], *смерть [стоїть] [з косою] за плечима; смерть трясе / потрясла косою* ("Хто-небудь скоро помре, близький до кончини, загибелі") [Там же, 834], *скоро прийде з косою за ким* ("Хто-небудь близький до смерті") [Д'якова 2011, 302]. До структури таких одиниць може включатися й обрядовий елемент: реалеми *дошки* й *сокира* – засоби для виготовлення "останнього притулку": *уже ждуть: одна з косою, двоє з дошками і топором* ("Хто-небудь близький до смерті") [Там же, 303]. Простежується чітка логічна послідовність: *"одна з косою" – смерть* і *"двоє з дошками і сокирою"* – належні обрядові "формальності". Символізація закінчення життя людини може здійснюватися образом "останньої межі": *до смертної коси* ("До смерті") [Ужченко 2008, 85].

Інша група фразеологізмів з компонентом *коса* концептуалізує ситуацію протилежності, коли взаємодіють два об'єкти, що у свідомості людини виключають один одного: *наскочила коса на камінь* ("Хто-небудь відчув серйозний опір своїм діям, словам, ідеям тощо") [Скопненко 2002, 202], *наскочила коса на камінь (*"Наткнув ся чоловік на перешкоду") [Франко 1907, 297], *наскочила коса на камень* ("Упрямый заспорилъ съ упрямымъ") [Білецький-Носенко 1966, 193], *налетіла коса на камінь* ("Про зіткнення упертих людей, які не бажають поступитися один поперед одним") [Удовиченко 1968, 214], *коса на камінь зайшла* ("Про гостру суперечку людей, які не уступають один одному") [Там же, 174], *трафила коса на камінь* [Франко 1910, 464]. Тут знаходить відображення народна емпірика, досвід, отриманий у результаті спостереження за характерними рисами пізнаваних об'єктів.

Фразем із назвами інших знярядь значно менше. Їхня "образна логіка" так само детермінується виконуваною функцією від-

повідного компонента: *се ще вилами по воді писано, а граблями скороджено* ("Про що-небудь нездійсненне або малоймовірне"), *нема граблів, щоб від себе гребли* ("Кожний думає про свою вигоду") [Жайворонок 2006, 152], *за плугом ходити* ("Орати, обробляти землю") [СУМ 6, 595], *держатися плуга* ("Бути хліборобом") [СУМ 2, 250]. Деякі фраземи свідчать, що інколи сільгоспзнаряддя використовувалися "не за призначенням": *попереламувати граблі на кому*, *грубе* ("Побити") [Д'якова 2011, 286].

Із компонентами-знаряддями сформовано й фразеологізми-компаративи. В них як еталон використовується: а) дія зі знаряддям: *мов з косою пройшла смерть* ("Багато померло, загинуло") [Білоноженко 1993, 833], *мов (немов, наче* і т. ін.*) хто серпом різнув (різонув) по серцю* [СУМ 9, 139], *як серпом по душі* ("Боляче вразило що-небудь") [Юрченко 1993, 134], *лягати, мов колосся під серпом* ("Падати, не чинячи опору, у великій кількості") [Скопненко 2002, 199]; б) виразна ознака знаряддя: *тупий як серп іржавий* ("Про нерозумну, нетямущу людину") [Юрченко 1993, 134], *гострий як коса* ("Різкий у вчинках і словах") [Там же, 76]; в) саме знарядя: *як (мов, ніби* і т. ін.*) граблі* ("Задубілий, нерухомий від холоду і не здатний до виконання якої-небудь дії (про руки, пальці і т. ін)" [Білоноженко 1993, 194]. Отже, для компаративної концептуалізації використовується найчастіше основне функціональне призначення знаряддя, його виразна ознака або знаряддя в цілому.

Таким чином, можна констатувати, що фразеологізми з компонентами-сільгоспзнаряддями – досить поширене явище у фразеологічній системі української мови. Своєю формально-значеннєвою структурою вони відображають особливості екзистенціально-культурної стихії життя українського етносу, інформуючи про те місце, яке займали сільськогосподарські знаряддя в щоденному існуванні носія мови, а також про когнітивні процеси, що передували появі номінативних одиниць вторинної образної природи. Найбільше їх із компонентом *коса.* Виразну та яскраву групу фразеологізмів становлять звороти зі значенням "передсмертний стан". Генотипи цих одиниць найчастіше називають якусь дію, "виконувану" смертю за допомогою коси. Ще одну поширену групу формують фразеологізми, що концеп-

туалізують ситуацію протилежності, подавану шляхом зіткнення елементів, які виключають один одного. Характер концептуалізації визначається багатовіковим народним досвідом. "Образна логіка" аналізованих одиниць детермінується виконуваною функцією відповідного компонента.

1. *Архангельська А.М.* Вербалізація інтелектуальних характеристик людини у слов'янських мовах / А.М. Архангельська // Лінгвістика. – 2009. – № 3 (18). – С. 5-13. 2. *Багмет А.* Збірка українських приказок та прислів'їв / Багмет А., Дащенко М., Андрущенко К. – К. : Техніка, 2004. – 224 с. 3. *Галицько-руські народні приповідки* / [уклад. І. Франко]. – Том ІІ, випуск І. (Діти – Кпити). – Львів, 1907. – 302 с. 4. *Галицько-руські народні приповідки* / [уклад. І. Франко]. – Том ІІІ. (Рабунок – Ячмінь). – Львів, 1910. – 541 с. 5. *Д'якова Т.О.* Фразеологічна репрезентація мовної картини світу в українських східнослобожанських говірках: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Д'якова Тетяна Олексіївна. – Луганськ, 2011. – 428 с. 6. *Жуйкова М.В.* Метафора й обряд (про архаїчний механізм творення змістів) / М.В. Жуйкова // Мовознавство. – 2003. – № 6. – С. 55-60. 7. *Знаки української етнокультури:* Словник-довідник / [авт.-уклад. Жайворонок В.]. – К.: Довіра, 2006. – 703 с. 8. *Кочерган М.П.* Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу / М.П. Кочерган // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 12-22. 9. *Кузнецов А.А.* Когнитология, "антропоцентризм", "языковая картина мира" и проблемы исследования лексической семантики / А.А. Кузнецов // Этнокультурная специфика речевой деятельности. – М., 2000. – С. 8-22. 10. *Попович М.В.* Нарис історії культури України / Мирослав Володимирович Попович. – К.: "АртЕк", 1998. – 728 с. 11. *Потебня О.О.* Естетика і поетика слова / Олександр Опанасович Потебня. – К.: Мистецтво, 1985. – 302 с. 11. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. В 5 томах / [состав. Т. Агапкина и др.]. – Том 2. Д-К. – М. : Международные отношения, 1999. – 702 с. 12. *Словник українських ідіом* / [уклад. Г. Удовиченко]. – К. : Радянський письменник, 1968. – 464 с. 13. *Словник української мови* / [уклад. П. Білецький-Носенко]. – К. : Наукова думка, 1966. – 424 с. 14. *Словник української мови в 11-ти томах.* – К.: Наукова думка, 1970–1980. 15. *Смирнова О.М.* Когнитивная лингвистика: реальность сквозь призму языка / О.М. Смирнова // Основные проблемы современного языкознания. – Астрахань, 2008. – С. 97-102. 16. *Троянова И.М.* Когнитивная функция как одна из важнейших функций языка / И.М. Троянова // Вестник ТГПУ. – 2008. – Вып. 2 (76). – С. 56-58. 17. *Фразеологічний словник*

української мови / [уклад. Ужченко В. Д.]. – К.: Освіта, 2008. – 225 с. 18. *Фразеологічний словник української мови* / [уклад. В. Білоноженко та ін.]. – К.: Наукова думка, 1993. – 980 с. 19. *Фразеологія перекладів Миколи Лукаша*: словник-довідник / [уклад. О. Скопненко та ін.]. – К.: Довіра, 2002. – 735 с. 20. *Фрумкина Р.* Психолингвистика / Ревекка Марковна Фрумкина. – М.: Академия, 2001. – 317 с. 21. *Чернова А.В.* Концепти "батько", "мати" в українській лексико-фразеологічній системі світу : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Чернова Аліна Володимирівна. – Д., 2010. – 252 с. 22. *Словник стійких народних порівнянь* / [уклад. О. Юрченко та ін.]. – Х.: Основа, 1993. – 176 с.

Антоненко Н.П., асп.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

ЛИНГВОСЕМИОТИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ АССОЦИАТИВОВ: МИФОЛОГЕМЫ "КРОВЬ" И "СЛЁЗЫ" В РУССКИХ ВОЛШЕБНЫХ СКАЗКАХ

Статья посвящена описанию ситуаций перехода между мирами в сакральной истории личности на примере русских волшебных сказок. Мифологемы "кровь" и "слезы" рассмотрены в составе ситуации пролития "сакральных соков" человека.

Ключевые слова**:** *мифопоэтика, психологические ассоциативы, волшебная сказка, пролитие "сакральных соков" человека.*

Стаття присвячена опису ситуацій переходу між світами в сакральної історії особистості на прикладі російських чарівних казок. Міфологеми "кров" і "сльози" розглянуті у складі ситуації пролиття "сакральних соків" людини.

Ключові слова*: міфопоетика, психологічні асоціативи, чарівна казка, пролиття "сакральних соків" людини.*

Article describes situations of initiation of the history of a sacred human-being in Russian fairy tales. Mythologems "tears" and "blood" are described in the situation of "sacred bloodshed and weeping" of a man

Key words: *mythopoetics, psychological associatives, fairy tale, "sacred bloodshed and weeping" of a man.*

Миф – это древнейшая форма освоения мира. Миф выражает мироощущение и миропонимание эпохи его создания. Исследования различных языковых картин мира, основы которых фор-

мировались задолго до сотворения современных цивилизаций, невозможны без изучения особенностей мифологического мышления и мировосприятия. Значимым является то, что мифологическое мышление больше не рассматривается с позиции истинности/вымышленности, а представляется ценным сакральным повествованием.

Поскольку фольклор является звеном, перерабатывающим мифологическую систему понятий, то важнейшим принципом устного народного творчества является реорганизация мифологического мышления в мифопоэтическое. Результатом этого является специфический мифологизированный статус одного из наиболее архаичных фольклорных жанров – русских волшебных сказок.

Віступая классическим примером объективации символического языка, русская волшебная сказка сохранила в себе глубинные смыслы, которые заложены в ситуациях перехода между мирами.

Актуализированными компонентами пропозиции, которые описывают ситуацию сакральной истории личности в точках пересечения возможных миров, являются в русских волшебных сказках психологические ассоциативы (термин Н.В.Слухай [Слухай 1999, 108]).

К психологическим ассоциативам (ПА) относятся актанты, предикативы, темпорали, локативы и атрибутивы ситуаций пересечения возможных миров человеком в сакральные периоды своей жизни. К таким ситуациям относятся рождение и смерть, инициация (как кратковременная смерть), сватовство, свадьба, болезнь, молитва, заговаривание и "пролитие сакральных соков человека" (крови и слез).

Слезы и кровь в славянском фольклоре обладают глубокой мифопоэтической значимостью и семантической нагрузкой.

Слеза – символ плодородного начала (из слез возникают реки, озера, цветы), горя, беды, мук; покаяния; духовного очищения; радости, чистоты, дождя [Словник символів 1997, 119], занимает промежуточное положение между водой и кровью, имеют большую очистительную и целительную силу [Українська міфологія 2002, 487].

В русском языке закреплены поговорки, повествующие о важности слез: "Жилы рвутся от тяжести, слезы льются от жалос-

ти", "Слезы, вода – да иная вода дороже крови", однако с другой стороны, слезы не считаются чем-то ценным: "Слезки, что слюньки: потекут, да и обсохнут", "Плачься Богу, а слезы вода" [Даль 1982] и т.д.

Кровь – в народных представлениях средоточие и символ жизни ["Славянские древности" 1999, 677], [Українська міфологія 2002, 255], субстанция жизненной силы, обиталище души. Кровь имеет многообразные ритуально-магические функции. Символическими заместителями крови выступают вино, красные нитки и полотно, калина ["Славянские древности" 1999, 677], средство подписания договора с нечистыми силами [Беларуская міфологія 2006, 259].

По символическому смыслу кров подобна огню и красному цвету; она – символ страсти, полноты жизни (ср. с "Бела, румяна, ровно кровь с молоком" [Даль 1982]), активности, свободы, а с другой стороны – смерти, агрессивных действий, войны, мести [Словник символів 1997, 76]. Кровь выступает своеобразным показателем жизненных сил человека ("горячая кровь" – о молодых, энергичных, "холодная" – о старых) и одним из основных отличий между миром живых и "нежитью". Потеря крови живым существом, и прежде всего человеком, независимо от объема пролитой крови рассматривалась как потеря жизненной энергии и являлась очень опасной [Беларуская міфологія 2006, 259].

Кровь живого человека воспринимается как живая одушевленная субстанция: она ходит, приступает, бросается, закипает, застывает в жилах. Для прекращения кровотечения из носа навешивали на шею замок или замкнутые железные путы, брали в каждую руку по ключу, старались, чтобы несколько капель крови упали через обручальное кольцо. Места, где пролилась кровь человека, считались опасными, "нечистыми", здесь не строили дом ["Славянские древности" 1999, 677].

Слезы и кровь считались сакральными в мировоззрении восточных славян, использовались в заговорах и заклинаниях. Однако в русском языке зафиксированы поговорки о том, что слезы не являются значимыми, этим подчеркивается двойственное восприятие этой сакральной жидкости ("Слезки, что слюньки: потекут, да и обсохнут" [Даль 1982]).

Анализ мифологемы "кровь" в русских волшебных сказках позволил выделить следующий спектр компонентов пропозиции пролитие "сакральных соков" человека.

Агентивы. Актанты ситуации пролития крови представлены мифологемами "пчелы", "ворон", "братья". Среди поддающихся нападению жертв, необходимо отметить следующие: ведьмы (предстают в образе кровати, колодца, яблони), кот, Иванкоровий сын.

В лексикографических источниках отмечено, что кровь является *индикатором жизнеспособности человека:* "Воткнул он нож в стену, повесил на него белое полотенце, а под ним на пол миску поставил. "Присматривайте, как будет с полотенца кровь течь: если половина миски набежит – ладно дело, если полная миска набежит – все ничего, а если через край польется – тогда спешите мне на помощь"" [Живая вода 1986, 106], "Тут братья проснулись, глянули – все полотенце в крови, из миски кровь через край льется…" [Живая вода 1986, 107]. Таким образом, утрата крови расценивается как потеря жизненной энергии.

С другой стороны, кровь указывает на *принадлежность к миру живых существ*: "…давай яблоню рубить крест-накрест, из нее только кровь брызжет" [Живая вода 1986, 108], "Он выскочил вперед братьев и давай рубить кровать вдоль и поперек, только кровь брызжет" [Живая вода 1986, 109].

Локативами ситуации пролития крови являются пороговые ситуации перехода: на море, на калиновом мосту, в пути, т.е. между миром обитания человека и потусторонним миром.

К *атрибутивам* ситуации пролития крови относятся колющие и режущие предметы: жало, клюв, меч, нож ("соскочил с коня и давай этот колодец рубить, только кровь брызжет" [Живая вода 1986, 109]).

Среди *сакральных действий* необходимо отметить вонзание ножа в стену, чтобы кровь наполняла миску.

Таким образом, кровь в русских волшебных сказках является индикатором жизнеспособности человека и указывает на его принадлежность исключительно к миру живых существ. Основными локативами ситуации пролития крови являются пороговые ситуации перехода между мирами: море, дорога, мост. К атри-

бутивам ситуации пролития крови относятся колющие и режущие предметы.

Пролитие слез в русских волшебных сказках всегда искренне. Плачут в русских волшебных сказках преимущественно женские персонажи (*агентивы*): Аленушка, Марья Моревна, девочка, мать. Реже эту функцию выполняют мужские персонажи: Мартынка, Иван-царевич. Это может свидетельствовать об ассоциировании слез преимущественно с женским началом и слабостью.

Не менее интересны *локативы* пролития слез. С одной стороны, герой плачет в статическом положении (т.е. он готовится к подвигу): "под стогом", "на камне", "в заключении", а с другой, – слезы проливаются и в динамике, что представлено мифологемой "в дороге".

Темпорали ситуации пролития слез в русских волшебных сказках с одной стороны, не ограничены во времени, герой может плакать "и день, и другой, и третий". С другой стороны, слезы являются предшествующим почти обязательным этапом перед подвигом. В связи с этим, неоднократно подчеркивается их кратковременность: "…заболел старик и помер, остался старик с матерью, потужили-поплакали, да делать-то нечего: мертвого назад не воротишь" [Народные сказки 1992, 207-208], "...а он как узнал про свое милое детище, так и залился горькими слезами. Рассказал царице, как и что с ним было, поплакали вместе, да ведь делать-то нечего, слезами дела не поправишь" [Живая вода 1986, 111]. Связано это, вероятно, с тем, что слезы предполагают бездействия, остановку сюжета, в то время, как для сказки важна динамика.

В результате исследования выделение следующие мотивы ситуации пролития слез:

- Слезы *горя* или *беды*: "Залилась Аленушка слезами, села под стожок – плачет, а козленочек возле нее скачет" ["Сестрица Аленушка и братец Иванушка" 1976, 94];
- Слезы *разлуки с любимым*: "А Иван-царевич горько-горько заплакал, снарядился и пошел в путь-дорогу: "Что ни будет, а разыщу Марью Моревну!" [Народные сказки 1992]",
- Слезы *радости, встречи с любимым*: "Увидала она своего милого, бросилась к нему на шею, залилась слезами и промолвила…" [Народные сказки 1992].

Таким образом, пролитие слез в русских волшебных сказках всегда искренне и предполагает последующую активную деятельность героя. Не смотря на то, что слезы ассоциируются с женским началом и слабостью, в русских волшебных сказках найдены контексты пролития слез мужскими персонажами. Пролитие слез возможно и в статическом положении героя, и в динамическом. К основным причинам пролития слез относятся как отрицательные события ("слезы печали"), так и положительные ("слезы радости"), что свидетельствует об амбивалентности данного образа.

Результаты исследования свидетельствуют о том, что русские волшебные сказки являются средой существования мифопоэтического языка, который проявляет собственные законы объективации в текстах. Они являются ярким воплощением мифопоэтических смыслов и заслуживают в дальнейшем глубоких исследований.

Исследование ПА в русских волшебных сказках позволит воссоздать целостную картину развития русской фольклорной традиции, а полученные выводы могут быть использованы в лексикографической практике. Дальнейшее исследование психологических ассоциативов представляется перспективным и может быть продолжено в аспекте исследования текстов русского фэнтези.

1. *Беларуская міфалогія*: Энцыклапедичны слоўнік/С.Санько [і інш.]; склад.І.Клімковіч.-2-ое выд.дап. – Мн.: Беларусь, 2006. – 599 с. 2. *Живая вода.* Сборник русских народных песен, сказок, пословиц, загадок/Сост., вступ. ст. и примеч. В.П.Аникина. – М.: Детская литература, 1986. – 462 с. 3. *Народные сказки*/ Библиотека русской сказки в 10-ти томах, Т.2. – М.:Возрождение, 1992. – 323 с. 4. *Славянские древности*: Этнолингвистический словарь: В 5-ти т. / Под общ. ред. Н.И. Толстого. – М.: "Международные отношения", Т.1. – 1995; Т.2. – 1999.Т.3. – М.: Т.4. – М.: Международные отношения, 2009. 5. *Словник символів культури України*/ За заг.редакцією В.П.Кацура, О.І.Потапенка, М.К. Дмитренка. – К.: Міленіум, 2002. – 260 с. 6. *Словник символів.* Потапенко О.І., Дмитренко М.К., Потапенко Г.І. та ін. / За заг.ред О.І.Потапенка, М.К.Дмитренка. – К.: Редакція часопису "Народознавство", 1997. – 156 с. 7. *Слухай Н.В.* Міфопоетичний словник східних слов'ян. Сімферополь: Кримське навчально-педагогічне державне видавництво,1999. – 120 с. 8. Українська міфологія. Валерій Войтович. – К.:Либідь, 2002. – 664 с.

Афанасьєва О.М., к. філол. н., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

КОЛЕКТИВНИЙ КОНСТРУКТ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ: ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ, ІНТЕРДИСКУРСИВНІСТЬ, ПОЛІФОНІЯ

Дослідження присвячено аналізу сучасних підходів до визначення колективної складової частини дискурсу та лінгвопрагматичної специфіки конструювання відношень індивідуального й колективного в дискурсі суспільно-політичних наук на матеріалі французької політології.

Ключові слова*: інтертекстуальність, інтердискурсивність, поліфонія, французький політологічний дискурс.*

Исследование посвящено анализу современных подходов к определению коллективной составляющей дискурса и лингвопрагматической специфики конструирования отношений индивидуального и коллективного в дискурсе общественно-политических наук на материале французской политологии.

Ключевые слова: *интертекстуальность, интердискурсивность, полифония, французский политологический дискурс.*

The research examines the current approaches to defining collective component of the discourse and linguopragmatic specificity of formation of individual and collective relations in public and political science discourse, based on the materials of French political science.

Key words: *intertextuality, interdiscursivityt, polyphony, French political science discourse.*

Дослідження співвідношення індивідуального й колективного в мовленні, дискурсі є наразі однією з найактуальніших проблем комунікативної лінгвістики та дискурсології. В такій дослідницькій перспективі будь-який дискурс є колективною конструкцією та інтерактивною реалізацією [Kerbrat-Orecchioni 1998, 13], що зумовлює його поліфонічність, інтердискурсивний та інтертекстуальний характер. Якщо інтердискурсивність передбачає включення до певного типу дискурсу елементів інших дискурсів з умовами й обставинами їх продукування, то інтертекстуальність, із погляду Н.П'єге-Гро, це устрій, за допомогою якого один текст перезаписує інший [П'єге-Гро 2007, 48]. Ці

обидва аспекти включення мовлення іншого як дискурсу і тексту корелюють, з одного боку, з поняттям поліфонічності, а з іншого – прецедентності. Дослідження мовленнєвої поліфонії як діалогізму літературного твору було започатковано М.М.Бахтіним й активно вивчається різними філологічними школами, зокрема літературознавчими (див. їх огляд у [Соболь 2007, 16-27]), а також мовознавчими, передусім французькими (О.Дюкро, Ж.-М.Адам, Ж.Отьє-Ревю, Ф.Реканаті, А.Рабатель, Ж.-П.Бронкар, Е.Руле, Ж.-К.Бекко, А.Троньон. Ж.Брес та ін., див., зокрема [Dialogisme 2005]) та скандинавською школою *ScaPoLine* (Г.Нольке, К.Флоттум, К.Норен, М.Ольсен) [Fløttum 2002; Nølke 2008]. Явище поліфонії охоплює не лише експліцитні форми включення висловлення іншого до авторського тексту, а й імпліцитні форми, мовними маркерами яких є, наприклад, заперечення або сполучники типу *donc* [Didriksen], виражається також у злитті голосів [Rink 2006, 342]. У такій перспективі С.В.Ракітіна окреслює механізм формування нового знання в науковому творі як змагальний полілог концепту-стимулу зі смислами-хранителями старих знань, смислами, які склалися в концепції адресанта, а також зі смислами, які прогнозують реакцію на нове знання адресата [Ракитина 2007, 44-45].

Сучасні дослідники наукового дискурсу звертають особливу увагу на його інтертекстуальну організацію [Чернявская 2009]. О.В.Михайлова виділяє такі функції інтертекстуальних зв'язків у наукових статтях: референтну (інформативну, експланативну, апелятивну), оцінну (критичну й емпатичну), етикетну і декоративну (ілюстративну та репрезентативну). Дослідниця розподіляє ці засоби на цитати (первинні і вторинні) й посилання (іменні, титульні, адресні, змішані), з одного боку, та одномовні, іномовні і символьні включення, з іншого. Загальною тенденцією є трансформація цитати в загальне місце, а посилання в алюзію [Михайлова 1999]. Увагу вчених привертають форми і способи цитування та посилань як основних засобів забезпечення інтертектуальної перспективи наукового твору [Rinck 2007]. Інтертекстуальність забезпечує наступність і послідовність у науковій, педагогічній діяльності певного автора. Так, у передмові до свого твору П.Бурдьє посилається на власне визначення, сформу-

льоване в одній зі своїх лекцій: "*A la fin d'une conférence que j'avais faite, en 1983, devant l'Association des étudiants protestants de Paris, et où j'avais analysé la logique de la délégation politique et le danger de monopolisation qu'elle implique, je concluais ainsi: "La dernière révolution politique, la révolution contre la cléricature poltique, et contre l'usurpation qui est inscrite à l'état potentiel dans la délégation, reste à faire*"" [Bourdieu 2002, 99].

Інтертекстуальність є необхідною умовою існування наукових творів, де посилання на інші тексти, аналіз концепцій інших авторів, їх цитування забезпечують необхідні умови достовірності та ґрунтовності дослідження і, як вважає Ф.Гроссман, показують, з якими ученими автор хоче вступити в дискусію та погляди яких сприяють його власному викладу [Grossmann 2003, 10].

З огляду на відносну молодість політології, певну невизначеність її меж, а також безсумнівний вплив епістемічних принципів постмодерну, відбувається переорієнтація на визначальну роль авторизованого погляду, думки того чи іншого ученого як наукового аргументу. При цьому йдеться не про традиційний, відомий ще з античних часів риторичний прийом посилання на авторитет, а про розбудову полемічної структури, яка актуалізує відносність абсолютного знання, переводить його до площини гри поглядів. Наприклад: "*A lire les Regnard, les Fouillée, les Funk-Brentano, les Tarde, les Charles Benoist, on a souvent le sentimant d'être en présence, en cette fin du 19-e siècle, d'une science politique sans âge et ans spécificité, à la fois vieillie et intemporelle, sans contact avec les événements, sinon à travers ces grands mots du jour, mais désincarnés : socialisme et question sociale, République, État, démocratie, collectivisme, liberté...*" [Favre 1983, 365].

У сучасному французькому політологічному дискурсі рівень поліфонічності є надзвичайно високим, особливо це стосується творів із 80-х рр. минулого століття до теперішнього часу. Надзвичайно важливу роль відіграють різні форми цитування та посилання на думку інших авторів. Науковці говорять навіть про існування *цитатного мислення,* характерного для сучасних творів та для сучасного людства загалом [Різун 2005, 82], виявляючи національно обумовлену специфіку їх використання в наукових текстах [Beacco 1992]. Ці засоби поліфонізації органі-

зують інтертекстову перспективу твору, можуть слугувати топіком, прагматичним центром твору чи його частини, виявляти фонові знання, виконувати аксіологічну функцію, бути аргументом до авторитету, показуючи компетентність автора та його наукову орієнтацію, засобом інформаційної компресії [Аликаев 2008, 82-83] або критики поняттєвого наповнення та форм вербалізації концепту-терміна: "*La république paraît souvent un mot creux : morale républicaine, religion républicaine (Volney), science républicaine (Comte, Durkheim et quelques autres), histoire républicaine (Lavisse), l'adjectif accolé à ces mots faisant de nos jours plutôt sourire*" [Tenzer 1993, 74].

Інтертекстуальність та поліфонія виступають основою формування науково-популярного та педагогічного дискурсу політології, однією з основних цілей яких є подання концепцій, точок зору різних фахівців. При цьому роль автора є переважно роллю медіатора та провідника, який уводить нефахівця чи студента до наукової царини даної галузі знання, в той час, як роль автора наукового твору є передусім роллю пошуковця / режисера, який організує комунікативну "сцену" свого твору, виходячи з іншої настанови – довести та обґрунтувати власні здобутки через полілог з іншими авторами та їх концепціями. Так, для енциклопедичного політологічного дискурсу характерною є множинність дефініцій опорних концептів. Із цією метою використовуються посилання на певні доктрини, авторів, твори з відповідними маркерами (*selon, si l'on suit…*, *dans sa logique,* etc.) та цитування цілісних висловлень чи їх фрагментів. Так, Д.Кола цікавить передусім розвиток розуміння концепту *влада*, що виражається в посиланні на конкретних мислителів та переважно фрагментарному цитуванні положень їх теорій: "*Ultérieurement, et tout en développant sa théorie de la* "*gouvernabilité*" *comme* "*pouvoir pastoral*"*, Foucault a proposé une conception stratégique du pouvoir qui apparaît dans ses derniers textes, et qui théorise le pouvoir comme une* "*action sur l'action*""" [Colas 1997, 210]. Посилання та цитування нерідко набувають складної структури посилання на посилання, подвійної цитації, коли автор статті подає тлумачення певної думки одного вченого іншим, до того ж через власну інтерпретаційну призму: "*Le*

pouvoir peut être défini en termes énergétiques comme une quantité susceptible de se transformer, de se déplacer. C'est la théorie qu'en fait Bertrand Rassell. Pierre Bourdieu s'en réclame explicitement, tout en insistant sur l'importance, qui est au cœur de la théorie de l'autorité chez Max Weber, de la reconnaissance, silencieuse, de la légitimité de la domination par les dominés" [ibid., p. 209].

Таким чином, контекстуалізація політологічного знання відбувається за допомогою посилання на певного автора, різних форм цитування (включаючи власні твори), зіставлення поглядів, їх представлення в рамках відповідної епохи чи школи: "*Ces deux composants, le populisme et le constitutionnalisme, présentées et justifiées ailleurs avec plus de détails (RFSP, 1994, p.44 et suiv.), tendent à tenir ensemble les notions de* "*régne du nombre*", *que la souveraineté de la majorité (majoritée identifiée éventuellement à la totalité) (Ionescu, Gellner, 1969) exprime, ce qui peut lui conférer une figure antireprésentative démagogique, nationaliste et autoritaire (Worseley, 1969, p.245-246; Canovan, 1981; Taguieff, 1995), et de* "*règne du droit" (Friedrich, 1950, 1968; Sartori, 1968 a, b, 1962; Elster, Slagstad, 1988; Greenberg et al., 1993) sans lequel, en l'absence de garantie constitutionnelle pour les individus et les minorités,* "*l'implication dans le monde réel est qu'une partie du peuple devient un non-peuple, une partie exclue*" (Sartori, 1987, p. 32)" [Leca 1996, 231].

Досить часто на плюралістичне тлумачення концепту накладаються обмежувальні рамки (виділено нами): "*La conception de Freud serait, évidemment, à* <u>*ranger dans ce type*</u> *de théorisation*"*;* "<u>*Des auteurs qui… on peut distinguer ceux pour qui*</u>…" [Colas 1997, 209]*;* "*La "foi dans l'opinion publique" devient une sorte de "religion dont la majorité est le prophète" (De la démocratie en Amérique, liv. II, F partie, chap. 1 et 2): une analyse* <u>*qu'on pourrait comparer à celles*</u> *de Heidegger et de la* "*dictature du on*" *ou d'Ortega y Gasset dans la* "*Rébellion des masses*" *(1931)*" [ibid., p. 19].

Особливу роль відіграє в цьому випадку прийом подачі певних фрагментів у лапках. Аналізуючи дві основні функції лапок як показників чужого слова і свого смислу, Г.А.Залізняк зазначає, що тим самим вони є показником руйнації стандартного семіотичного акту в письмовій мові [Зализняк 2007], а Ф.Ренк та

А.Тютен розглядають їх як засоби автонімії, поліфонії та номінації / модалізації [Rinck 2007]. Лапки набули надзвичайно широкого розповсюдження в політологічному дискурсі, слугуючи операторами дистанціювання, постановки під питання, уведення нового поняття, його семіотизації, вербалізації концептів чи уведення термінів, фразеологічних виразів мовою оригіналу (давньогрецькою, латиною, англійською, німецькою). В такий спосіб утворюються інтердискурсивні, інтертекстуальні, міжкультурні перспективи тексту, розбудовується поліфонія політологічного дискурсу, де автор нерідко виступає в ролі медіатора у ним же організованій віртуальній дискусії з приводу певного політичного явища чи концепції: "*A cet égard, mais à cet égard seulement, on peut considérer comme relevant de la "politique de l'identité culturelle", toutes les situations (en même temps que les revendications) 1) où se sont constitués des groupes dotés de "styles de vie" et parfois de lois (formelles ou coutumiures, reconnues ou non par l' État) objets d'une identification "saillante" dominante; 2) ne dérivant pas de la division du ravail social même s'il peut se faire que celle-ci assigne à un groupe culturel une position unique dans la stratification sociale et la distribution des "chances de vie" ; 3) revandiquant un droit à la reproduction garantie de leur style de vie et de leur vue du monde ("leur culture*[1]*"), ce qui peut les pousser à des comportements de "self discrimination"... 4) et à la politisation, c'est-à-dire à prendre part à ce que Sartori nomme le "démo-pouvoir" et la "démo-distribution" (Sartori, 1975), 5) ce qui pousse au rejet de la politique d'ignorance des différences ("difference-blind politics") caractéristiques de l'individualisme atomiste et égalitariste*" [Leca 1996, 234-235].

Часто коментарі автора та медіація різних поглядів щодо певного явища чи поняття формулюються в посиланнях, які можна розглядати і як мета- чи епітекстовий коментар, і як певну знижувальну тактику другорядності думки іншого. В політологічних працях, починаючи з 80-х XX ст. і до теперішнього часу, роль посилань є надзвичайно вагомою: у деяких творах кількісно вони дорівнюють, якщо не перевищують, основному тексту. Так, у наведеному вище фрагменті присутні два посилання, перше з яких виконує функцію коментаря концепту культури іншого й водночас відкриває інтертекстову і поліфонічну перспективи його

тлумачення: "*1. Définir ici le sens de "leur culture" est difficile dans la mesure où dans le débat militant et normatif la définition est partie de la justification et la façon dont les représentant ou les entrepreneurs culturels définissent la culture ou leur culture dépend du type de revendications qu'ils veulent justifier. Dans les sciences sociales, il existe une définition large qui en vaut bien une autre: un ensemble organisé de modules (patterns) symboliques faisant sens ("meaningfully understood") permettant aux interactions sociales comprises par cet ensemble d'êtres entendus comme un texte (Alexander, 1992 s'appuyant sur Paul Ricoeur)*" (ibid., p. 234).

Науковий дискурс має високий ступінь інтертекстуальності, опори на прецедентні тексти і концепти (див. [Красных 2002; Слышкин 2000]). Інтертекстуальні зв'язки в науковій статті представлено у вигляді цитат і посилань, що виконують референційну, оцінну, етикетну і декоративну функції. Прецедентними текстами для наукового дискурсу є праці класиків науки, відомі багатьом цитати, назви монографій и статей, тощо [Карасик 2000]. Прецедентні імена у французькому політологічному дискурсі можна розділити на імена засновників політичних наук, давніх і сучасних, як-от: *Aristote, Platon, Macciavel,* та політичних діячів як французьких, так і іноземних. Своєрідним показником ступеня "прецедентної значущості" можна вважати, поряд із числом посилань на певного автора чи згадування імені ученого чи політичного діяча, його ад'єктивацію, переведення до категорії імен загальних та термінологізацію.

У кожній галузі існують певні тексти, які можна віднести до прецедентних з огляду на їх значущість для даної галузі. Поняття прецедентного тексту у такому спеціалізованому значенні може позначати ті тексти, які є основоположними для даної галузі знання в широкій історичній перспективі або для певної доби. Так, прецедентними для сучасної політології є, зокрема, твори Арістотеля, Платона або праці таких сучасних учених, як М.Вебер, Е.Дюркгейм, Р.Арон, М.Фуко, П.Бурдьє та ін. Крім того, дискурсивно прецедентним можна вважати текст, який став об'єктом цього твору в жанрах передмови, рецензії, роздумів після читання, як, наприклад, твори Х.Арендт у "Роздумах після читання" П.Рікера.

Вважаємо можливим також розглядати як прецедентні певні концепти, вербалізовані в їх первинній формі давньогрецькою та латинською мовами, які зберігають цю мовну форму й у дискурсі політології, тим самим сприяючи створенню історичної, концептуальної, міжкультурної перспективи, наступності та водночас певної опозиції чи дистанціювання відносно поглядів давніх мислителів. До них варто віднести часто уживані у французькому політологічному дискурсі *demos, polis, res publica, cratos, virtu* та ін. Зустрічаємо також цілісні твори, які розбудовуються на опозиції прецедентності / сучасності, наприклад, [Rancіиге 2004], де сучасна політична реальність, діяльність французьких політиків аналізується та оцінюється відносно основоположних засад політики, сформульованих Арістотелем та Платоном. До прецедентних висловлень можна віднести визначення політики Арістотелем, типологію влади М.Вебера, аксіоматичні вирази інших мислителів – Боеція, Н.Макіавеллі, А. Токвіля та ін.

В інтертекстовій перспективі автори політологічних праць досить часто вдаються до конструювання алюзивної перспективи, залучаючи галузі інших суспільних практик, наприклад, художньої літератури: "*Cette "politique des particuliers" est le grand thème de Balzac. On a répété depuis Taine (Balzac lui-même y invitant) que le monument balzacien est la description d'une Société dans toutes ses parties, et c'est ce que Zola, suivi d'autres, a voulu recommencer*" [Jouvenel 1952, 642-643]. У політологічних текстах, особливо в заголовках статей, знаходимо алюзії до літературних творів, їх персонажів: "*Visions constructivistes et réalistes de la consolidation de la paix en Bosnie ou Quand Alice au pays des merveilles rencontre le monstre de Frankenstein*" [David 1999, 545]; "*Grandeur et décadence de la partitocratie redistributive régulée. L'évolution du systume politique au Japon et en Italie depuis la guerre*" [Pombeni 2001, 545].

У цій же перспективі використовуються порівняння з іншими науками: "*De même que la génétique a beaucoup gagné à étudier l'hérédité sur de nombreuses générations d'insectes éphémères, de même la science politique gagnera beaucoup à pouvoir travailler sur des agrégats à maturation rapide, comme la vie sociale en offre partout à nos regards*" [Jouvenel 1952, 652].

Таким чином, підкреслюємо високий ступінь присутності колективного конструкту в науковому дискурсі, зокрема в дискурсі французької політології. Перспективними вважаємо подальші дослідження маловивчених аспектів інтердискурсивності наукового дискурсу, а саме взаємодію тенденцій до спеціалізації та міждисциплінарності в таких галузях, як політична соціологія, політична психологія, політико-правові дослідження, тощо.

1. *Аликаев Р.С.* Особенности презентации различных типов семантико-синтаксических универсалий в научном тексте / Рашид Султанович Аликаев, Миррат Рашидовна Аликаева // Межкультурная коммуникация: Вестник ВолГУ, 2008. – Серия 2. – Вып. 7. – С. 78-83. 2. *Зализняк А.А.* Семантика кавычек /Анна Андреевна Зализняк // Труды Международного семинара "Діалог 2007" по компьютерной лингвистике и ее приложениям. – М., 2007. – Режим доступу: http://www.philology.ru/linguistics2/zaliznyak_anna-07.htm. 3. *Карасик В.И.* О типах дискурса / Владимир Ильич Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: сб. науч. трудов. – Волгоград: Перемена, 2000. – С. 5-20. 4. *Красных В.В.* Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: курс лекций /Виктория Владимировна Красных. – М.: Гнозис, 2002. – 284 с. 5. *Михайлова Е.В.* Интертекстуальность в научном дискурсе: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка" / Елена Владимировна Михайлова – Волгоград, 1999. – 21 с. 6. *Пьеге-Гро Н.* Введение в теорию интертекстуальности / Натали Пьеге-Гро. – М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 240 с. 7. *Ракитина С.В.* Когнитивно-дискурсивное пространство научного текста: автореф. дисс. на соискание учен. степени д–ра филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык" / Светлана Владимировна Ракитина. – Волгоград, 2007. – 48 с. 8. *Різун В.В.* Лінгвістика впливу / Володимир Володимирович Різун, Наталія Федорівна Непийвода, Віталій Михайлович Корнєєв. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2005. – 148 с. 9. *Слышкин Г.Г.* От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе /Геннадий Геннадьевич Слышкин. – М., 2000. – 320 с. 10. *Соболь О.Ю.* Лінгвопрагматичні засоби вираження поліфонії у сучасному французькому медійному дискурсі: дис. … кандидата філол. наук: 10.02.05 / Ольга Юріївна Соболь. – К., 2007. – 257 с. 11. *Чернявская В.Е.* Интерпретация научного текста: учеб. пособие / Валерия Евгеньевна Чернявская. – М.: Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2009. – 128 с. 12. *Веассо J.-C.* Les genres textuels dans l'analyse du discours : écritures légitimes et communautés

translangagières / Jean-Claude Beacco // Langages. – 1992. –Vol.26. – № 105. – P. 8-27. 13. *Bourdieu P.* Propos sur le champ plitique / Pierre Bourdieu P. – Lyon : Presses Universitaires de Lyon, 2002. – 111 p. 14. *Colas D.* Dictionnaire de la pensée politique : auteurs, œuvres, notions / Dominique Colas. – P. : Larousse, 1997. – 295 p. 15. *David C.-P.* Visions constructivistes et réalistes de la consolidation de la paix en Bosnie ou *Quand Alice au pays des merveilles rencontre le monstre de Frankenstein* / Charles-Philippe David // Revue française de science politique. – 1999. – № 4-5 – P. 545-572. 16. Dialogisme et polyphonie. Approches linguistiques / Jacques Bres, Patrick Pierre Haillet, Sylvie Mellet et al.]. – De Boeck, Duculot. – 344 p. 17. *Didriksen A.A.* Une perspective polyphonique sur *donc* dans les articles de recherche / Anders Alvseker Didriksen. – Режим доступу : http://www.ruc.dk/cuid/publikationer/publikationer/XVI-SRK-Pub/KFL/KFL10-Didriksen/ 18. *Favre P.* La constitution d'une science du politique le déplacement de ses objets et "l'irruption de l'histoire réelle" (deuxième partie) / Pierre Favre // Revue française de science politique. – 1983. – Vol. 33. – № 3. – P. 365-402. 19. *Fluttum K.* Polyphonie au niveau textuel / Kjersti Fløttum // Romansk Forum. – 2002. – Vol.2. – № 16 – P. 339-350. 20. *Grossmann F.* Du discours rapporté au discours autorisé, le maniement des noms d'auteur dans l'article en Sciences Humaines / Francis Grossmann // Estudios de Lengua y Literatura francesas. – 2003. – № 14. – P. 9-26. 21. *Jouvenel B.* de. L'essence de la politique / Bertrand de Jouvenel // Revue française de science politique. – 1952. – № 4. –P. 641-652. 22. *Kerbrat-Orecchioni C.* Les interactions verbales /Catherine Kerbrat-Orecchioni. – P.: Armand Colin, 1998. – T.1. Approche interactionnelle et structure des conversations. – 318 p. 23. *Leca J.* La démocratie à l'épreuve des pluralismes / Jean Leca // Revue française de science politique. – 1996. – № 2. – P. 225-279. 24. *Nølke H.* La polyphonie linguistique avec un regard sur l'approche scandinave / Henning Nølke // Congrès Mondial de Linguistique Française : [Durand J. Habert B., Laks B. (éds.)] – P. : Institut de Linguistique Française, 2008. – P. 129-145. 25. *Pombeni P.* Grandeur et décadence de la " partitocratie redistributive régulée ". L'évolution du système politique au Japon et en Italie depuis la guerre / Paolo Pombeni, Jean-Marie Bouissou // Revue française de science politique. – 2001. – № 4. – P. 545-567. 26. *Rancière J.* Aux bords du politique / Jacques Rancière. – P.: Gallimard, 2004. – 263 p. 27. *Rinck F.* Annoter la polyphonie dans les textes : le cas des passages entre guillemets / Fanny Rinck, Agnès Tutin // Corpus. Interprétation, contextes, codage. – 2007. – № 6. – P. 79-100. 28. *Rinck F.* Quelques lieux de variation du positionnement énonciatif dans l'article de recherche / Fanny Rinck, Françoise Boch, Francis Grossmann // Variations au cœur et aux marges de

la sociolinguistique: Hommages à Jacqueline Billiez. – P.: Harmattan, 2007. – Режим доступу: http://w3.u-grenoble3.fr/lidilem/labo/file/VariationsBochGrossmannRinck.doc. 29. *Rink F.* L'article de recherche en Sciences du langage et en Lettres. Figure de l'auteur et identité disciplinaire du genre: thèse pour obtenir le grade de docteur : sciences du langage / Fanny. Rink. – T.1. – Université Grenoble III – Stendhal, 2006. – XII, 396 p. 30. *Tenzer N.* La république /Nicolas Tenzer. – P.: PUF, 1993. – 127 p.

Бабенко Т.В., к. філол. н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

РОЗВИТОК ЕСТЕТИЧНИХ ПОТРЕБ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ДОБУ ГУМАНІТАРІЗАЦІЇ ОСВІТИ

Стаття містить порівняльний аналіз даних експериментального дослідження рівнів сформованості естетичних потреб особистості студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ключові слова*: гуманітаризація освіти, естетичні потреби студентів.*

Статья содержит сравнительный анализ данных экспериментального исследования уровня развития эстетических потребностей студентов Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Ключевые слова: *гуманитаризация образования, эстетические потребности студентов.*

The article is devoted to the experimental comparative analysis of the level of the students' aesthetical needs in Taras Shevchenko Kyiv University.

Key words: *humanization of education, students' esthetical needs.*

Гуманітаризація освіти в Україні розпочалася з прийняття у 1993 році Державної національної програми "Освіта" ("Україна XXI століття"), яка ставила мету "формувати цілісну картину світу, духовність, культуру особистості і планетарне мислення" [4]. Цю стратегічну спрямованість підтвердила й Національна доктрина розвитку освіти (2002 р.), в який зазначається, що "Національне виховання спрямовується на … формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури"[6].

Отже, з моменту підвищення статусу гуманітарних дисциплін і розвитку загальнокультурних компонентів у змісті, формах і методах навчання минуло практично два десятиліття, які не могли не вплинути на естетичний розвиток покоління, народженого в незалежній Україні.

Мета статті – порівняти сучасний стан сформованості та якісні характеристики естетичних потреб студентів відділення сходознавства Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка з тим рівнем, який було виявлено нами у 2003 році.

Проблеми гуманітаризації освіти широко висвітлюються сучасними філософами (Кравец А.С., Мамчур О. М., Назарова М.А.), соціологами (Рахманин В.С., Цимбалюк Н.М.), педагогами й психологами (Мамонтова Е.В., Плукін С.Г., Радзиняк Т.І.). На тлі процесів гуманітаризації освіти набула актуальності проблема формування ціннісних орієнтацій особистості та тісно пов'язані з нею питання естетичного розвитку дітей і молоді. Про це свідчать дослідження багатьох українських науковців років незалежності: Лісінської Т.Ю. (1996), Калашник Н.Г. (2001), Антонової Н.О. (2002), Радкиної В.Ф. (2004), Калашник Н.С. (2007), Берестенка О.Г. (2008), Драченка В.В. (2008), Плохотнюк О.С. (2009). Проте сучасні дослідження не містять компаративного аналізу стану сформованості складників ціннісних орієнтацій особистості за відносно тривалий період часу.

Діти, що народилися в перші роки незалежності Україні, стали студентами вищих навчальних закладів. Як особистості вони не могли не зазнати впливу гуманітаризації освіти, початок якої був покладений у бурхливі роки становлення держави та її основних інституцій. Яким чином ці процеси відгукнулися на естетичній свідомості покоління 90-х?

Естетична свідомість охоплює безліч проявів особистості, які поділяються на види: естетичні почуття, смак, споглядання, сприйняття, судження, погляди та ідеали, що взаємоперетинають і доповнюють один одного, об'єднуючись в єдину систему, яка має мозаїчний характер [8, с.324]. Проте розвиток усіх видів естетичної свідомості особистості можливий лише за умови

наявності естетичних потреб, які визначають як "зацікавленість людини в естетичних цінностях" [8, с.266].

Важливість формування естетичних потреб безперечна, їх завжди долучали до духовних й підтвердження цьому ми знаходимо у філософських працях багатьох постатей минулого (Г.Сковорода, І.Кант, Ф. Достоєвський), а також сучасних науковців. Естетично вихована особистість реалізує свої потреби у процесі спілкування з класичними творами мистецтва, з природою, тобто, з культурними цінностями, які являють собою "квінтесенцію духовного досвіду людства". Духовність, на думку Бережного М.М., формується внаслідок власних зусиль кожної окремої людини, якщо у колі її запитів є місце релігії, мистецтву, художній творчості [3].

Із метою вивчення змін в естетичних потребах молоді за останні вісім років (з 2003 – по 2011 роки), нами було проведено анкетування серед студентів 3-5 курсів Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Результати відповідей ми порівняли з аналогічним опитуванням, яке відбулося у 2003 році [1, с.27-35]. Внаслідок ми отримали такі дані.

Запропоновані питання й отримані відповіді	**2003 рік у %**	**2011 рік у %**
1. Чи відчуваєте Ви потребу у систематичному спілкуванні з мистецтвом?		
- так	75,0	80,4
- епізодично	12,5	14,3
- ні	7,3	3,4
- не надали відповіді	5,2	1,8
2. Яким видам мистецтва віддаєте перевагу?		
- жодному	2,6	5,4
- образотворчому	77,8	57,1
- декоративно-прикладному	3,9	1,8
- театру	35,0	19,6
- літературі	20,1	19,6
- музиці	40,9	21,4
- хореографії	3,9	10,7
- кіно	1,7	19,6

Закінчення табл.

Запропоновані питання й отримані відповіді	2003 рік у %	2011 рік у %
3. Як часто відвідуєте картинні галереї, виставки?		
- 1-3 рази на рік	31,2	44,7
- один раз у кілька років	45,9	41,0
- 1-2 рази у житті	15,6	10,7
- ніколи	7,3	3,6
4. Назвіть видатних митців світового та українського образотворчого мистецтва.		
- назвали прізвища митців світового та українського образотворчого мистецтва	53,6	45,4
- не назвали жодного прізвища українського художника	13,0	25,5
- не назвали жодного художника зі світової образотворчої спадщини	25,6	20,0
- не відповіли	7,8	9,1

Метою першого запитання (*Чи відчуваєте Ви потребу у систематичному спілкуванні з мистецтвом?*) було з'ясувати, наскільки студенти зацікавлені в естетичних цінностях. Отримані відповіді показали, що кількість осіб, в яких сформувалася ця естетична потреба, збільшилась з 75% до 80,4%. Дещо насторожують помітки типу "так, бо треба", які свідчать про прагматичне ставлення сучасної молоді до самовдосконалення. Вони усвідомлюють, що естетичні знання стали невід'ємною ознакою культурної людини, але, можливо, той, хто зробив подібну помітку, не відчуває духовного потягу до мистецтва.

Додатково студентам було запропоновано назвати, яким закладам культури вони надають перевагу. Наводимо запропонований перелік: Національний художній музей України, Мистецький арсенал, Національний музей імені Ханенків, Пінчук Арт Центр, театри, кінотеатри. У графі "інше" респонденти могли вказати будь-які заклади культури за своїм бажанням. На жаль, не всі зуміли вибрати щось із запропонованого, ані додати щось від себе. Понад 4% надають перевагу лише "музеям за кордоном".

Аналіз відповідей виявив, що 50% прихильників образотворчого мистецтва відвідують музеї, які експонують перлини украї-

нського та світового мистецтва, з них понад 27% бувають також у галереях сучасного мистецтва. Серед останніх практично 64% респондентів вказали Пінчук Арт Центр, причому понад 23% – лише Пінчук Арт Центр.

Хоч *art* у перекладі з англійської мови й означає *мистецтво,* але останнім часом поняття *art* набуло значення дещо відмінного від традиційного. Навряд чи можна назвати всі експозиції в даній галереї "квінтесенцію духовного досвіду людства". Чого лише варті занадто відверті фотографії з колекції відомого світового музиканта, відрубані голови або цілі трупи тварин у формаліні, величезна вітрина, в якій розмножуються мухи!

Людина з недостатнім художнім досвідом, яка побачила в галереї спотворену корову з розрізаним черевом, підвішену за задні ноги, може зробити висновок, що таким і має бути справжнє мистецтво! Сумнівною є й користь для естетичного розвитку особистості, отримана від блукання у скляному кубі, наповненому парою. Такі експозиції не лише спотворюють смаки, але й можуть нести небезпеку для психіки молодої несформованої людини. Студенти таі молодь із задоволенням проводять тут вільний час – затишна атмосфера, приємний інтер'єр, та ще й безкоштовно, – зло, як відомо, – часто буває привабливим і ховається під пристойною личиною.

Розмірковуючи про небезпеку спілкування з такими художніми творами, відомий російський вчений Фокін Ю.Г. зазначає: "антикультура агресивна по відношенню до справжніх цінностей. Квазімистецтво також орієнтовано на емоції людини, але воно пробуджує інстинкти, низькі почуття, закликає до безглуздих задоволень, до відмови від перспективного заради реалізації мінливого. Емоційний вплив творів такого 'мистецтва' призводить до викривлення форм поведінки індивіда, … формує спотворені смаки й цінності, заважає сприйняттю творів справжнього мистецтва…" [7, с.75-76].

Якість художнього матеріалу, що піддається сприйняттю, відіграє не аби яку роль, адже він, іноді підсвідомо, стає зразком майбутнього способу дій людини. Спілкування з мистецьким твором є багатоступеневим процесом, який лише починається з оптичного відображення й виникнення елементарних емоцій та

надання побаченому первинної смакової оцінки. Подальший етап спостереження містить найцінніше для роботи мозку й формування ціннісних орієнтацій особистості: виокремлення виражально-смислових елементів твору, встановлення між ними зв'язків та утворення асоціативних ланцюжків, що призводить до формування цілісного художнього образу, переосмислення авторських уявлень з позицій власного досвіду та корегування особистих уявлень [2]. Але для цього потрібен якісний матеріал, яким було, є і буде справжнє мистецтво.

Із огляду на аналіз отриманих нами відповідей, можна зробити висновок, що за вказаний період часу відбувся ріст естетичних потреб, але їхні якісні показники погіршилися. Про це свідчить зменшення кількості респондентів, які віддають перевагу справжньому мистецтву, що надає естетичну насолоду, викликає трансцендентні переживання, катарсис і призводить до перегляду та змін на краще своїх життєвих установок.

У другому питанні (*Яким видам мистецтва віддаєте перевагу?*) нас цікавило, які естетичні цінності знаходяться у колі інтересів студентської молоді. Першість, згідно з відповідями, належить образотворчому мистецтву – 57,1 %, але інтерес до нього, у порівнянні з 2003 роком, знизився майже на 20%. Таку саму картину спостерігаємо й по відношенню до другого, за популярністю, виду мистецтва – музики (з 40,9% – до 21,4%).

Третє місце посідають театр і кіно (по 19,6 %). Студенти о втрачають потяг до театру, цифра зменшилась на 15,4%! Натомість набагато більше відвідують кіно: з 1,7% (у 2003 р.) кількість у відсотковому відношенні зросла до 19,6% (у 2011). Це не може не засмучувати, зважаючи на моральні якості кінопродукції. Практично на тому самому рівні залишилася у студентів-філологів любов до літератури, але й тут спостерігаємо невеличку знижку з 20,1% (у 2003 р.) до 19,6% (у 2011 р.).

Завдяки процесам глобалізації суто національні види мистецтва втрачають свою популярність серед молоді: ніхто вже не захоплюється іконописом (у 2003 р. – 1,3%), вишивкою, як це траплялося у 2003 році; значно зменшилась кількість тих, хто займається декоративно-прикладним мистецтвом: з 3,9% – (у 2003 році) до 1,8% – (у 2011).

Проте, ми маємо можливість побачити, як потужно впливають на свідомість телевізійні шоу ("Майданс" і "Танцюють всі!"), як швидко трансформуються смаки, адже зацікавленість хореографією збільшилась у 3 рази! *(Більшість респондентів назвали кілька видів мистецтва у числі своїх переваг, тому загальна цифра не складає 100 %).*Зазнала змін і кількість осіб, які не мають жодного улюбленого виду мистецтва: з 2,6 % (у 2003 р.) до 5,4% (у 2011р.).

Третє запитання дало змогу з'ясувати рівень сформованості духовних потреб студентів, а саме, як часто вони відвідують заклади культури. За наслідками анкетування 44,7% студентів більш-менш регулярно (1-3 рази на рік) відвідують художні галереї (у 2003 році – лише 31,2 %). Про якість такого збільшення було сказано вище. Трохи покращилися покажчики й інших категорій опитаних: навпіл знизилася кількість тих, хто ніколи у житті не відвідував подібні заклади.

Додатково ми просили вказати, від яких факторів залежить бажання присвятити час естетичній самоосвіті: матеріального стану, власних уподобань, або наявності вільного часу. Щодо причин, через які студенти не приділяють належної уваги духовному розвитку, виявилося, що для понад 20% перепоною є матеріальний стан, стільки ж послалися на відсутність часу. Проте у більшості респондентів (60%) все залежить лише від власних уподобань. Із них понад 18 % мешкають з батьками або у гуртожитку, не винаймають квартир, не мають потреби працювати, не одружені, тобто нічого не стає на заваді естетичного розвитку. Отже, дедалі знаходять своє підтвердження побоювання американського психолога і соціального філософа Еріха Фромма. Зрештою, ще у 1976 році він застеріг про небезпеку, яка загрожує суспільству. Він вважав, що сучасна промисловість за допомогою реклами маніпулює свідомістю особистості й перетворює її на раба своїх потреб. Процес закріпачення стає особливо небезпечним для морального здоров'я людини, якщо матеріальні запити не залишають місця для духовних [9].

Метою останнього запитання було з'ясувати, які зміни відбулися в естетичних знаннях студентів. Аналіз результатів відповідей підтвердив наші попередні здогадки про те, що процеси

глобалізації призведуть до зниження зацікавленості у національному мистецтві. На 8,5% знизилася обізнаність студентів в українському образотворчому мистецтві. В той час, як у світовому – підвищилася на 5,6%. Збільшилася кількість тих, хто уник відповіді на запитання, й зараз ця цифра складає понад 9% – неприпустимо багато для гуманітаріїв.

Отже, анкетування, яке було проведено в межах столичного навчального закладу, де існують всі можливості для естетичного розвитку особистості та навчається майбутня еліта нашого суспільства, виявило, що за досить короткий період часу з 2003 року по 2011 рік відбулися як негативні, так і позитивні зміни у стані сформованості естетичних потреб особистості.

Позитивним можна вважати те, що молоді люди усвідомлюють значущість естетичного розвитку як однієї з передумов соціальної адаптації, й це викликало ріст естетичних потреб. Для задоволення цих запитів в Україні є величезні можливості, але не кожен здатен самостійно обрати те, що сприятиме підвищенню його культурного рівня. В інтересах держави підняти процес естетичного виховання на набагато вищий щабель, адже зі зростанням естетичних потреб і культури кожного відбувається збагачення естетичного потенціалу суспільства. Естетично вихована особистість є найціннішим надбанням будь-якої держави, адже це, як правило, – творча особистість, яка дбає про красу і гармонію в усіх аспектах життя.

Негативною тенденцією, на нашу думку, є поступове зниження інтересу до національного мистецтва. Двадцять років тому багато суспільних діячів висловлювали побоювання щодо поглинання української культури північним сусідом. Як бачимо, цього вдалося уникнути. Але чому зараз державних діячів не хвилює поступове витіснення української культури та дедалі більше захоплення молоді культурою західних країн? Для того, щоб не розчинитися як нація, ми маємо змінити своє ставлення до формування естетичних потреб на всіх етапах розвитку особистості: з початкових і середніх навчальних закладів – до вищих, пам'ятаючи, насамперед, про своє, національне.

1. *Бабенко Т.В.* Експериментальне виявлення рівня сформованості смаку у студентів вищих навчальних закладів // Наукові записки:

Зб. наук. статей Нац. пед. ун-ту імені М.П. Драгоманова. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – Випуск LIX (60). – С. 27-35. 2. *Бабенко Т.В.* Особливості формування внутрішньої мотивації до безперервної освіти засобами іноземних мов.// Мовні і концептуальні картини світу. – 2005. – Дип. 18. кн. 1. – К.: Видавн. Дім Дмитра Бураго. – С. 18-22. 3. *Бережной Н.М.* Человек и его потребности / Под ред. В.Д. Диденко. – Московский Государственный Университет Сервиса, – 2000 г. – lib.wsu.ru/books. 4. *Державна національна програма "Освіта" ("Україна XXI століття")* // Постанова Кабінету Міністрів України від 3.11.1993. – N 896. – С. 1-4. 5. *Леонтьев Д.А.* Методики изучения ценностных ориентаций // Психодиагностическая серия. – Вып. 5 – М. СМЫСЛ, 1992. – 17 с. 5. *Національна* доктрина розвитку освіти від 17.04. 2002. – №347/2002.//Освіта України. – 23.04.2002. – № 33 – С.4-6. 6. *Фокин Ю.Г.* Преподавание и воспитание в высшей школе: Уч. пособие. – М. Издательский центр "Академия", 2002. – 234 с. 7. *Эстетика*: словарь. / под общ. ред. А.А.Беляева и др. – М.: Политиздат, 1989, – 447с. 8. *Fromm Erich.* To be or to have. – Continuum International Publishing Group, – 2005. – 182 pp.

Бабире О.В., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

МОВНІ ЗАСОБИ ЕКОБРЕНДИНГУ

Стаття присвячена аналізу сучасних мовних засобів екобрендингу. Розглянуто нові ключові еколексеми в різнотипних текстах екологічного спрямування, поява яких свідчить про постійну зміну тенденцій в уявленні про екологію як науку та принципи екологічного стилю життя. Екомаркована оцінна лексика розглядається як один із засобів персуазивності.

Ключові слова*: брендинг, екобрендинг, персуазивність, екомаркована оцінна лексика.*

Статья посвящена анализу языковых средств экобрендинга. Рассматриваются новые ключевые эколексемы в разнородных текстах экологического направления, появление которых свидетельствует о постоянной смене тенденций в представлении про экологию как науку и принципы экологического стиля жизни. Экомаркированная оценочная лексика рассматривается как один из способов персуазивности.

Ключевые слова: *брендинг, экобрендинг, персуазивность, экомаркированная оценочная лексика.*

The article is dedicated to the analysis of modern linguistic means of eco-branding. The explanation of new key eco-lexemes in the texts related to the ecological and environmental trends is given. That proves the constant change of tendencies in the notion of ecology as a science and the principles of "ecological" lifestyle. Eco-valuation lexical units are regarded as a persuasive means.

Key words: *branding, eco-branding, persuasion, eco-valuation lexical units.*

У сучасних умовах роль брендингу як засобу ідентифікації товару з виробником і формування його іміджу важко переоцінити; "брендовість" товару свідчить про високий рівень його якості, про престижність, популярність тощо. В поєднанні з посиленим громадським інтересом до питань екології та у світлі концепції сталого еколого-економічного розвитку поняття екологічного брендингу ("зеленого" брендингу) набуває неабиякої важливості на глобальному ринку [Baker 2008, 104].

Екологічний брендинг (екобрендинг) – різновид брендингу, який є діяльністю зі створення та впровадження екологічно спрямованого бренда на ринок за дота і рекламною підтримкою бренда з наголошенням на екологічних якостях товару, основою яких є формування у споживача сприятливого образу рекламованої торгової марки, товару, компанії і виділення її серед інших як виробника "зелених" товарів.

Екологічні товари, як правило, мають такі характерні ознаки:

1) є більш екологічними на стадії споживання порівняно із товарами-аналогами;

2) є більш екологічними на стадії їх виготовлення;

3) є складовими більш екологічних технологічних процесів [Шоган 1999, 7].

Екобрендинг – помітний зсув у психології споживання та практично жодна сфера життя не залишається осторонь. Завдяки діяльності таких видатних особистостей як Альберт Гор, Роберт Редфорд (США); Кен Лівінгстоун, Принц Чарльз (Великобританія) та успіху перших значних екопроектів, ініційованих американськими, британськими та японськими брендами – *Sustainability 360* (сітка магазинів *Wal-Mart*), *Plan A* (виробник одягу *Marks and Spencer*), *CarbonNeutral* (супутниковий телеоператор *BSkyB*), *Ecomagination* (виробник техніки *General*

Electric), *Hybrid Synergy Drive* (автомобільна компанія *Toyota*) – світ XXI ст. охопила "зелена лихоманка" (*green rush* – 115 000 000 згадувань у пошуковій системі "Гугл"). Статистичні дані доводять, що товари, марковані як "натуральні" або "органічні", користуються більшим попитом, ніж аналогічний товар без схожих поміток, чим не змогли не скористатися маркетологи, усвідомивши значний персуазивний потенціал екотематики.

Дослідження, основні результати якого знайшли відображення у статті, було здійснено з метою пошуку та виявлення сучасних популярних мовних засобів у сфері екобрендингу. Матеріалом дослідження є статті он-лайн журналу *Language and Ecology*, газет *Environmental Leader* і *The Economist*, Інтернет-магазину *Earth Happy* та блогу *Firefly180*.

Аналіз мовного матеріалу дозволив виявити ключові лексеми текстів екологічного спрямування. Лексичні одиниці є актуалізаторами експліцитного впливу, інструментами, призначеними для виконання мовленнєвого завдання [Полюжин 1999, 36], яке у сфері екобрендингу полягає у створенні позитивного іміджу екопродукту, показі високого рівня рекламованого об'єкта. Використання екомаркованої оцінної лексики є одним з найбільш дієвих засобів мовної аргументації, оскільки вона є засобом підсилення прагматичного впливу будь-якого висловлювання.

Загалом ключові слова екобрендингу є позитивно забарвленими. Найчастотнішими є вживання прикметників і прислівників-інтенсифікаторів як конвенційних оцінних лексичних засобів: *clean, green, eco-safe, environmentally friendly, environmentally safe, environmentally preferable, practically non-toxic, earth smart etc*. Оцінні елементи покликані утримати увагу, створити приємне враження, наслідком чого є позитивна оцінка певного екобренду.

Розглянемо детальніше сучасні мовні засоби екобрендингу, що використовуються у просуванні екотоварів на ринок, у таких сферах як "відходи", "енергія", "транспорт" і "стиль життя".

У всіх випадках словосполучення zero waste має позитивну конотацію: If only we could work towards the notion of *zero waste*. The whole business of fashion is ridiculous; no one wants things because they are the wrong colour; We've got to work towards it, *get the figure down, to zero.*

Вираз less is more пов'язаний з принципами сталого розвитку: Use it to come up with *an eco-friendly life*: chuck out lots, prioritise, *get rid of* clutter and nick-nacks, put a whole new head on…remember *less is more*!

Словосполучення second chance rubbish є успішним доповненням до термінології, пов'язаної з переробкою (recycling). Його персуазивний потенціал закладений у імпліцитному антропоморфізмі сміття, що створює ефект "співчуття" до відходів: Please *give rubbish a personality – a second chance*; You give a person *a second chance*, it works the same with *rubbish*.

Вираз slim bins також є позитивно забарвленим: *Put less rubbish in, not feeding the bin*; If you *recycle* most stuff then you will have *a slim bin*.

Поняття in-house generation / postcode power / microgeneration / independent power з'явилися в контексті децентралізованого, автономного забезпечення електроенергією: Generating *power within your home,* solar power*, self-sufficient, self-reliant,* solar power and double glazing, treble glazing; There must be *in-house generation, self-sufficient houses* in some areas of the country.

Вираз independent power має відтінок радикальності, повної відокремленості, супротив традиційному шляху отримання енергії: The energy companies obviously don't want *independent power*!; If your home heats itself, you *are not dependent on big companies*.

Енергетичні компанії досить позитивно оцінюють перспективу "вічної" енергії, використовуючи при цьому символізацію: іскра як символ світла. Досить частотними є словосполучення finite energy sources versus sparks (or sparkies) that last: What will we do if coal and wood are naturally depleting, not being replaced?; We need to find *non-finite ones*, the world is over-populated; *Sparks to last* is electric to last, guaranteed power.

Вираз conflict energy є мовним відображенням сучасної ситуації у світі, адже міжнаціональні конфлікти, суперечки виникають через обмеженість традиційних енергетичних ресурсів: Don't make peaceful *energy conflict*; *Conflict energy* could bring military clashes, Russian security strategy warns.

Словосполучення green power, на відміну від conflict energy, має позитивну конотацію і означає, що енергія, яка генерується

та споживається, не завдає шкоди навколишньому середовищу: Let's convert everybody in *green power*; *Green power* – the future in our hands!

Варто зазначити, що, зважаючи на кризовий стан сучасної економіки, актуальними стають такі способи охорони навколишнього середовища, які потребують менших фінансових витрат. Саме тому сьогодні слово *green* поступово втрачає статус найпопулярнішої лексеми у екобрендингу, поступаючись лідерством слову *less* (згадаємо принцип *less is more*). На відміну від "зеленого" способу життя, який передбачає принаймні мінімальну технічну підготовку (згадаймо хоча б необхідність виготовлення спеціальних сміттєвих баків для сортування сміття) і, як наслідок, фінансові видатки, скорочення кількості споживання (*less*) залежить лише від особистої зацікавленості громадян і має не фінансове, а швидше психологічне підґрунтя.

Словосполучення smart versus greedy appliances, що є також антропоморфно означеними, відображають тенденцію збереження енергії: *Clever enough not to waste energy*; It's *clever*, more expensive to buy, but cheaper in the long term; Run on something that's *better for the environment*, like *Smart cars*, they don't waste energy; Think twice before *switching greedy things* on; It makes me think of *the wheel on the electricity meter*.

Вирази, пов'язані з надмірним витрачанням електроенергії, wattage wastage і cut the buzz, легко запам'ятовуються завдяки римуванню та метафоричності відповідно: *Stop wattage wastage*, it's madness, why not to turn off; Turn it off, don't leave phone chargers on overnight, *no white noise*…Please *cut the buzz*.

Терміни flight addict, habitual flyer, non-essential flying, binge flying, spurting частіше за все використовуються залізничними компаніями, що пропагують поїздки потягом як більш безпечні й екологічні, порівняно з літаком. Це яскравий приклад використання екотематики в корисних цілях (позбутися конкурента): *Habitual flyer*'s someone who flies a lot. Flies to Scotland when they could take the train, nonsense; It's mainly *a habit*. They fly to Manchester when they could make a conference call; *Flying* is fashionable – like it's fashionable to have a tan; *Binge flying* is the same category as a binge drinker; Excessive behaviour and drinking champagne on the plane – that's *not essential*.

Нашарування екології та соціального життя можна побачити у твердженні, висловленому в блозі Firefly180: "*Non-essential flying* is when businesses fly people all round the world, and the royals in their private jets".

У той час як подорожі літаком мають негативні конотації, по-іншому сприймаються поїздки автомобілем, про що свідчать вирази savvy driving, stress-free motoring, eco-safe driving, the MPG challenge (MPG = Miles per gallon). Такий вид водіння пропагується автомобільними компаніями *Toyota* і *Citroen*: *Drive savvy* and drive the right sort of car (знову вдале поєднання самореклами й екобрендингу); The way a person must drive: turning off the engine, driving slowly, *using your eco-brain*, car pooling, *don't waste petrol*; *Stress-free driving* is about guilt-free driving, like car-sharing. A lot of this *eco green stuff* is about guilt.

Поняття one planet living, globally alert, citizen consumers відображають розуміння людством себе як глобального суспільства зы спільними інтересами: *One planet living* means not going off on your own tangents, *everyone pulling together*, in the right direction to stop destroying things, nurturing what we have got, everyone doing something; This is about not being insular – *thinking globally*, acting locally; You *cannot change the world single handed, it's about being globally alert* – the world's population can attack the issues; We*, citizen consumers*, are all responsible for what we do, responsible for ourselves and our households.

Важливим тут є застосування стратегії групової ідентифікації шляхом використання займенника *we*. Так відбувається включення потенційних клієнтів до числа тих, від імені того, хто говорить.

Використовуючи словосполучення green and conscious lifestyles, climate-friendly life, square deal versus blinkered lifestyle, сучасні бренди закликають: Lead *green life*, get to the source of the problem, but not obsessive or religious about the environment; I think this is a bit of a daydream, but I think how lovely it would be for the children to grow up in such *a climate-friendly world…green* fields, *fresh* air, *less pollution*; We need to gave a *square deal* with Earth, we are *becoming aware* that Earth is finite.

Відповіді деяких блогерів на це є досить різкими та містять натяки на подвійні стандарти: It's up to the government – why has

Prescott got two cars and they tell you not to get in your car. Іншими почуттями є індиферентність, байдужість, примирення: I do worry, but it doesn't stop me getting in a plane; People can talk about it but don't do anything; We can't keep blaming ourselves, choosing to go through life without taking note of all the issues.

Вирази carbon footprint, positive footprint пов'язані зі спадком, який ми залишимо нашим нащадкам після нас: We all *leave a trail behind* us. We'd like the world to be a nice place when they grow up; If we could all *make our footprints a bit more positive*, we could really do something. It's not about blame, it's about *responsibility*. Така асоціація з позитивним впливом нашої діяльності є прогресом у розвитку екоконцептів.

Отже, сьогодні екотематика є не просто пріоритетом окремих ланок ринку, а потужним споживацьким трендом зі значним персуазивним потенціалом на мовному рівні. Екомаркована оцінна лексика об'єднується навколо актуальних на сьогоднішній день сфер: відходи, енергія, транспорт, стиль життя; є емоційно забарвленою і має, переважно, позитивні конотації. Переважання позитивної оцінної лексики в концептах свідчить про оптимістичну налаштованість людей вести "екологічний" спосіб життя. Персуазивності сприяє і антропоцентричний характер виразів, їх метафоричність, символічність, наявність групової ідентифікації (займенник *we*). Тема екології тісно пов'язана з соціальною складовою, адже містить натяк на подвійність стандартів та служить інструментом самореклами.

1. *Полюжин М.М.* Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с. 2. *Шоган А.И.* Экономический инструментарий формирования экологического предпринимательства: автореф. дисс. ... к. э. н.: спец. 08.08.01 – А.И. Шоган. – Сумы, 1999. – 20 с. 3. *Baker L.* The spin cycle. Sierra. – Oxford, Ebscohost, 2011. – 190 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. www.EarthHappyPromos.com. 2. www.ecoling.net. 3. www.environmentalleader.com. 4. www.firefly.com.

Базан О.М., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

СТРУКТУРНІ ПАРАМЕТРИ РИТОРИЧНИХ ЗАГОЛОВКІВ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ
(на матеріалі сучасних україномовних ЗМІ)

У статті досліджуються структурні параметри риторичних заголовків у публіцистичному тексті сучасних україномовних ЗМІ.
***Ключові слова**: публіцистичний текст, заголовок, риторичне запитання.*

В статье исследуются структурные параметры риторических заголовков в публицистическом тексте современных украиноязычных СМИ.
***Ключевые слова:** публицистический текст, заголовок, риторический вопрос.*

The article deals with the rhetorical headlines in journalistic texts and determines their structural settings in modern ukrainian mass-media.
***Key words:** journalistic texts, headline, rhetorical questions.*

Серед наукових досліджень українських й зарубіжних лінгвістів знаходимо не так багато праць, у яких розглядається специфіка заголовкових одиниць. Визначаючи заголовок складником композиційної структури тексту, мовознавці зосереджують увагу на особливостях його творення та функціонування у стильових різновидах.

Як показує аналіз наукової літератури з цього питання, у східнослов'янському мовознавстві інтерес до заголовка як об'єкта лінгвістичного дослідження активізувався з 20-х років XX століття. Російські лінгвісти Г. О. Винокур, О. П. Безсонов, Є. В. Толкачов вивчали заголовок у системі інших змістових частин публіцистичного повідомлення (власне заміткою, репортажем, статтею тощо). Синтаксичну будову газетних заголовків вивчають такі мовознавці, як А.В.Швець, А. С. Попов, О. О. Сафонов, зокрема частково особливості використання риторичних запитань у публіцистиці розглядають С. О. Матвєєва, Л. В. Соловйова, І. Я. Завальнюк. Однак, незважаючи на згадані дослідження, специфіка синтаксичної будови заголовкових оди-

ниць, зокрема питання структурної параметризації риторичних заголовків у публіцистичному тексті, залишається маловивченим.

Стаття є спробою визначити структурні параметри риторичних заголовків, зафіксованих у сучасних україномовних друкованих ЗМІ. Матеріалом дослідження стали такі газетні видання української періодики, як "Газета по-українськи", "Голос України", "День", "Дзеркало тижня", "Україна молода", "Український тиждень". Усього проаналізовано близько 200 текстових одиниць.

Нагадаємо, що в сучасній лінгвістиці існують різні підходи щодо визначення поняття "заголовок". Так, О. Д. Швейцер вважає, що заголовок є одним із основних елементів структури тексту – формальної, композиційної, смислової [Швейцер 1973, 168]. В. А. Кухаренко називає заголовок першим знаком тексту [Кухаренко 1988, 90], З. Д. Блисковський – репрезентативом текстової інформації [Блисковський 1972, 16], В. В. Різун – спеціальним засобом, що служить опорою для читача у розумінні змісту [Різун 1996, 193]. І. Р. Гальперін визначає заголовок як імпліцитну, максимально стислу змістовно-концептуальну інформацію, що намагається розгорнутися, розпрямитися [Гальперін 1981, 134].

Узагальнюючи визначення заголовка як текстової одиниці, ми розглядаємо його як опорний компонент, що, з одного боку, виявляє інформативно-смислову самостійність, домінуючи над текстом, а з іншого, – перебуває з текстом у нерозривному семантичному зв'язку.

За нашими спостереженнями, заголовки в публіцистичному тексті вирізняються особливою емоційністю, тому для інформатора дуже важливо створити активний заголовок, який закумулює яскраву форму, логічну ясність та силу переконання. Саме такими, на наш погляд, є заголовки питальної конструкції, зокрема, риторичні заголовки.

У науковій літературі стверджується, що риторичне запитання, в яке обрамлений заголовок публіцистичного тексту, одночасно реалізує два синтаксичні значення: має диференційні ознаки питальних (зовнішня питальна форма) і розповідних речень (значення повідомлення), тому основною функцією риторичних заголовків виступає інформативна – передавання повідомлення, а не запиту пошуку інформації. Значення повідомлення також пов'я-

зане з виконанням конотативної функції, що полягає у вираженні різних суб'єктних нашарувань емоційно-експресивного характеру. Їхню основу становить те, що риторичне запитання постає завжди в умовах протидії як емоційна реакція протесту [Валімова 1978, 24]. Водночас, за змістовою специфікою питальна форма риторичних одиниць виражає емоційно-експресивну констатацію зворотного: стверджувальна форма має заперечний зміст, а заперечна форма – стверджувальний [Шабат 2000, 12].

Встановлено, що риторичні заголовки є виразно рекламними, експресивними, адже вносять додатковий розмовний струмінь до публіцистичного викладу. Наприклад, назва публікації Ліни Кушнір: *Хіба ревуть воли, як тести легкі? // Україна молода №97, 8.06.11, с.2.* Цей заголовок утворений із використанням першої частини відомого вислову українського письменника Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" й тематично пов'язаний із фактом обурення учасників ЗНО щодо різної складності завдань із української мови та літератури для випускників загальноосвітньої школи. При цьому запитання адресатові не розраховане на відповідь, бо відповідь неможлива чи зайва, або вона смислово сконденсована в самому запитанні.

Погоджуємося з твердженням Е.О. Лазарєвої, що риторичне запитання призначене викликати певну експресію, ілюзію розмови, діалогу, що начебто відбувається у присутності читача і за його участю [Лазарєва 1989, 551]. Наприклад, заголовок публікації Наталії Дмитренко: *Наша дума, наша пісня умре і загине? // Україна молода №201, 8.11.11, с.2.* Підзаголовком до цієї публікації є додаткова текстова одиниця: *"Зменшення квотування національного аудіовізуального продукту негативно вплине на українську пісню".* Авторка публікації, використавши риторичний заголовок, перефразувавши відомі слова з поезії Тараса Шевченка "До Основ'яненка", намагається змусити читача замислитись над проблемами ротацій україномовних пісень.

Проаналізувавши заголовкові текстові одиниці, пропонуємо визначати структурно-семантичні параметри риторичних заголовків та виділяти такі їх типи:

1) власне риторичний заголовок;
2) заголовок за типом бінарних опозицій;

3) заголовок-пояснення;

4) заголовок-уточнення;

5) заголовок-звертання.

1. *Власне риторичний заголовок.* У межах цієї групи заголовкових одиниць виділяємо:

– риторичні заголовки, які створені з використанням питальних часток, питальних займенників. Наприклад, заголовки публікацій Олега Боровиковського: *І хто тут жертва? // Україна молода №113, 5.07.11, с.3;* Наталії Дмитренко: *Чи буде "сяйво" у кінці тунелю? // Україна молода №13, 3-9.04.10, с.16;*

– риторичні заголовки *перерваної структури.* У ході дослідження були відзначені риторичні заголовки, зовнішню форму яких розділяють "три крапки". Наявність "трьох крапок" спричиняє сповільнене інтонування – заголовок переривається паузою; додає заголовковій одиниці емоційної та смислової непередбаченості. Наприклад, заголовки публікацій Світлани Орел: *Політтехнолог починає і ... виграє? // Дзеркало тижня №10, 19-25.03.11, с.4,* Олександра Ткаченка. *Бажали як краще ... краще кому? // Дзеркало тижня №40, 30.10-5.11.10, с.10;* Сергія Уманського: *Біогаз. Помилка ... для президента? // Дзеркало тижня № 41, 12.11-18.11.11., с.1;*

– риторичні заголовки *еліптичної структури*. Для того, щоб зробити заголовок більш ємним, емоційним, автори публіцистичних текстів використовують еліптичні конструкції, які структурно наближені до розмовних. Еліптичні заголовки утворюються завдяки опущенню елементів, що за допомогою такого способу передавання інформації виявляються несуттєвими. Уявлення про неназваний член речення безпосередньо встановлюється з їхнього власного змісту і граматичної будови, насамперед, із семантики і форми семантично залежних слів [Дудик 1999, 192]. Найуживанішим пропущеним елементом у риторичних заголовках є *дієслово-зв'язка*. Наприклад, заголовки публікацій Катерини Обувайло: *Попит на примітивність – міф? // День №114-115, 2-3.07.10, с.19;* Юрія Райхеля: *Ціль – Президент? // Український тиждень №131, 1-3.04.11, с.10;* також може бути пропущений *головний член*, як-от у заголовку публікації Ірини Узлової: *Собі – все, людям – сміття? // Україна мо-*

лода №120, 14.07.11, с.11. Широке використання еліптичних речень у заголовках пояснюється закладеною в них здатністю виражати думку в максимально стислій формі та створювати інтригу, що зумовлює поєднання інформативної, оцінної та інтригуючої функцій.

2. Риторичні заголовки за типом *бінарних опозицій*. Ідеться про риторичні заголовки *зразка "бути чи не бути"*. В основі заголовків такого типу лежить філософський Закон бінарних опозицій. На рівні лінгвістики цей закон реалізується за допомогою антонімічних відношень, що полягають у контекстуальному протиставленні *іменних/дієслівних* частин мови, які об'єднані розділовим сполучником *або/чи.*

1. *Іменні* риторичні заголовки за типом *бінарних опозицій* можуть бути *поширені* та *непоширені*, наприклад:

✓ *непоширені*: заголовки публікацій Бориса Матющенка: *Закон чи помста?//Україна молода №97, 8.06.11, с.7;* Олеся Майстренка: *Гроші чи повітря? // Дзеркало тижня №1, 15-22.01.10, с.9;* Тетяни Перепаденко: *У зону чи в тінь? // Дзеркало тижня №3, 30.01. – 04.02.10, с.11;*

✓ *поширені*: заголовки публікацій Євгенії Гринь: *Естетська забавка чи необхідність? // Україна молода №118, 12.07.11, с.3;* Володимира Чопенка: *Панська нива чи бідацька? // Дзеркало тижня №14, 10-16.04.10, с.8;* Данила Гетьманцева: *Лібералізація "спрощенки" чи тактична поступка уряду? // Дзеркало тижня №39, 29.10 – 4.11.11, с.10.*

2. *Дієслівні* риторичні заголовки за типом *бінарних опозицій*: заголовки публікацій Максима Савчука: *Купатися чи не купатися? // Україна молода №93, 2.06.11, с.9*; Юлії Коновалюк: *"Спрощенці" – бути чи не бути? // Дзеркало тижня №24, 2 – 8.07.11, с.7 ["спрощенка" – нова система оподаткування].*

У поданих текстових одиницях у результаті заміни філософського поняття конкретним (побутовим), але зі збереженням конструкції шекспірівської репліки, створюється додатковий ефект іронії, сарказму.

3. *Заголовок-пояснення.* Цей тип риторичних заголовкових одиниць складається з сегментів, які швидко і легко сприймаються читачем. Перша частина таких заголовків завжди номіна-

тивна – іменна, вживається в називному відмінку, друга частина пояснює першу йі може мати різні варіантибудови, зокрема бути створеною за типом *бінарних позицій*. Засіб сегментування – двокрапка. Наприклад, заголовки публікацій Юлії Загоруйко*: Друга хвиля кризи: чекати чи не чекати?// Дзеркало тижня №36, 2-8.10.10, с.8;* Валерії Бондаренко*: Територіальна самоорганізація: завдяки чи всупереч? // Дзеркало тижня №49, 30.12.10, с.7;* Вікторії Аксаковської: *Європейські закони в українських реаліях: неможливе – можливо? // Дзеркало тижня №147, 18-24.12.10, с.9.*

Сегментована структура заголовка-пояснення додатково акцентуалізує мовлення автора до читача, сприяє підсиленню інформативної функції заголовкової одиниці.

4. *Заголовок-уточнення.* Заголовки цього типу складаються з двох речень, перше з яких завжди розповідне, а друге питальної конструкції, виражене риторичним запитанням, що уточнює зміст попереднього.

Такі заголовки експресивізують початок розповіді, спрямовують читача на пошук відповідей. Наприклад, заголовки публікацій Олексія Коваля: *Піти не можна...Залишитися? // Дзеркало тижня №10, 19-25.03.11, с.5;* Івана Гавриляка: *Полегшення для водіїв. Чи для злодіїв? // Україна молода №114, 6.07.11, с.3.*

Специфіка заголовка-уточнення полягає у тому, що від мовця залежить варіант поданої дійсності, за допомогою риторичного запитання автор ніби підказує читачеві один з можливих варіантів розвитку подій.

5. *Заголовок-звертання.* Заголовки цього типу найчастіше містять звертання до групового адресата. Наприклад, заголовки публікацій Володимира Чопенка: *На кого ставимо, кріпаки? // Дзеркало тижня №1, 15-22.01.10, с.1;* Rabota.ua: *Де ви, наукові школи? // Дзеркало тижня №39, 29.10-4.11.11, с.12;* Христини Курчаб: *Quo vadis? Україно? (Куди йдеш, Україно?) // Український тиждень, 24-30.12.10, с.34.* Такі конструкції сприймаються як суспільно загострені, експресивні домінанти цілеспрямованого впливу на читача, також відзначаються яскравою емоційністю, адже їх спрямованість має локалізацію – конкретного адресата.

Що стосується структурної специфіки, то серед аналізованих конструкцій можна виділити однокомпонентні, двокомпонентні, трикомпонентні та багатокомпонентні текстові одиниці.

До *однокомпонентних заголовків* відносимо риторичні заголовки, створені за типом *заголовка-уточнення,* у яких друга частина заголовка – риторичне запитання, виражене одним словом. Наприклад, заголовки публікацій Руслана Зайця*: Дубль другий. Кривавий? // День №114-115, 2-3.07.10, с.5;* Володимира Петровського: *Євро-2012. Безбар'єрне?// Дзеркало тижня №31, 2.09.11, с.3*.

До *двокомпонентних заголовків* належать власне риторичні заголовки, зокрема еліптичної структури, перерваної структури тощо. Наприклад, заголовки публікацій Любові Багацької*: Нежаданий Жадан? // Україна молода №55, 5.04.11, с.3;* Сергія Резнікова: *Планета – банкрут? // Дзеркало тижня №39, 23-29.10.10, с.12;* Тенденцій тижня: *Наймолодший ...Патріарх? // Український тиждень №13, 1-7.04.2011, с.8.*

Трикомпонентні риторичні заголовки та б*агатокомпонентні риторичні заголовки* складають заголовки усіх типів структур: *заголовок за типом бінарних опозицій; заголовок-пояснення; заголовок-уточнення; заголовок-звертання; власне риторичний заголовок.*

Отже, в сучасних українськомовних ЗМІ функціонують такі типи риторичних заголовків: власне риторичний заголовок, заголовок за типом бінарних опозицій; заголовок-пояснення; заголовок-уточнення; заголовок-звертання. Найпродуктивнішим є тип власне риторичних заголовків, інші вживаються рідше.

1. *Блисковский З.Д.* Муки заголовка. – М.: Книга, 1972. – 157 с. *2. Валимова Г.В.* Синонимия вопросительных предложений // Вопросы синтаксиса русского языка: сб. статей. – Ростов н / Д: Рост. н / Д ГПИ, 1978. – с.23-31. *3. Гальперин И.Р.* Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139 с. *4. Дудик П.С.* Із синтаксису простого речення. – Вінниця: Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського, 1999. – 297 с. *5. Иванова Т.П.* К вопросу о прагматическом аспекте изучения газетных текстов // Коммуникативные и прагматические особенности текстов разных жанров: Сб. науч. тр. – М.: Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. М. Тореза. – 1981. – Вып.178. – с.117-126. *6. Кухаренко В.А.* Интерпретация текста: Учеб. Пособие для студ. пед. ин-тов по спец №2103 "Иностр.яз" – 2-е изд. перераб. – М.:

Просвещение, 1988. – 192 с. *7. Лазарева Э. А.* Заголовок в газете: [учебное пособие для студентов-журналистов].– Свердловск: Изд. Уральского ун-та, 1989. – 96 с. *8. Різун В. В.* Літературне редагування: Підручник. – К.: Либідь, 1996. – 240 с. *9. Українська мова. Енциклопедія* [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К.: "Укр. енцикл." ім. М.П. Бажана, 2000. – 752 с. *10. Шабат С. Т.* Категорія питальної модальності в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.. філол..наук: 10.02.01 "Укр. мова"/ С.Т. Шабат. – Івано-Франківськ, 2000. – 19 с. *11. Швейцер А. Д* . Перевод и лингвистика. – М.: Воениздат, 1973. – 280 с.

Барвіцька Г.К., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

АНГЛІЙСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ ОБЛІКУ Й АУДИТУ

Статтю присвячено актуальним проблемам української термінології, зокрема процесам запозичення іншомовних лексем у терміносистемі обліку й аудиту. Проаналізовано семантичні та структурні особливості англійських запозичень – терміноодиниць обліку й аудиту в українській мові.

Ключові слова*: запозичення, іншомовна лексика, термін, термінологія обліку й аудиту.*

Статья посвящена актуальным проблемам украинской терминологии, в частности процессам заимствования иноязычных лексем в терминосистеме учета и аудита. Проанализированы семантические и структурные особенности английских заимствований- терминоединиц учета и аудита в украинском языке.

Ключевые слова: *заимствование, иноязычная лексика, термин, терминология учета и аудита.*

The article deals with the actual questions in the field of Ukrainian terminology in particular the process of borrowing foreign terms. The semantic and structural features of the English term units of accounting and audit are analysed in the Ukrainian language.

Key words: *borrowing, foreign vocabulary, term, the terminology of accounting and auditing.*

На сучасному етапі розвитку української мови активізувалися наукові дослідження галузевих терміносистем, зокрема шля-

хів, засобів і способів поповнення галузевої термінології. Як показує аналіз наукової літератури з цього питання, специфіка засвоєння іншомовних термінів у галузевих терміносистемах досліджувалася В.В. Акуленком, А.С. Д'яковим, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк, Г.С. Онуфрієнко, Т.І. Панько, І.Р.Процик, Л.О. Симоненко та іншими українськими лінгвістами. Учені-термінологи обґрунтовують різні критерії доцільності запозичення: інтернаціональний характер терміна, ступінь засвоєння запозичення, наявність/відсутність питомих відповідників, можливості калькування, милозвучність [Кислюк 2001, 51-52].

Сьогодні проблема термінологічних запозичень набула особливого значення у зв'язку з поглибленням міжнародної наукової інтеграції та функціональною активізацією іншомовних запозичень у сучасних галузевих терміносистемах. Не потребує додаткової аргументації загальноприйняте твердження про те, що формування галузевих терміносистем в українській мові відбувається в умовах тісної взаємодії національного й інтернаціонального, що простежується як на рівні семантики, так і на рівні структури.

У кожній із галузевих терміносистем української мови, зокрема, у досліджуваній нами терміносистемі обліку й аудиту значна частина терміноодиниць є запозиченнями з англійської мови. Запропоноване дослідження є спробою встановити кількісні та якісні параметри запозиченої англійської лексики в українській терміносистемі обліку й аудиту.

Матеріалом для дослідження стали близько 300 англійських запозичень в аналізованій терміносистемі.

Як показують наші спостереження, в українській терміносистемі обліку й аудиту за останні десятиліття сталися помітні зміни в кількісному збільшенні реєстру, що свідчить про багатоджерельність походження термінології обліку й аудиту і перспективи її функціонування. Варто нагадати, що в науковій літературі питання доцільності формування галузевих терміносистем за рахунок іншомовної лексики не знаходило однозначного вирішення. Розглядаючи проблеми важливості, необхідності, ефективності використання іншомовних запозичень у термінологічних системах, науковці висловлюють різні думки – від ви-

знання явища запозичення анормальним явищем, яке перешкоджає розвитку словотвірних можливостей національної мови (А. Вайнштейн, А.Ю. Кримський, С.С. Смеречинський, Ф.П. Філін та ін.) до активного використання запозичень, які не заважають, а навпаки, збагачують мову, удосконалюють дериваційні процеси через активізацію малопродуктивних словотвірних засобів (С.В. Гриньов, Д.С. Лотте, Л.О. Пономаренко, Д.В. Будняк та ін.).

Останнім часом мовознавці розглядають запозичення як закономірний мовний процес, що набуває особливої перспективності в науковій комунікації та тому заслуговує на увагу саме в галузі термінотворення, яке є межевою ділянкою між природним та штучним у мові [Лейчик 1976, 7]. Часто в таких дослідженнях провідну роль відіграє питання джерел запозичення, адже перед мовним колективом постає проблема якнайточнішого відтворення суті професійного концепту. Деякі дослідники у зв'язку з цим навіть говорять про так звану "моду" на мову-донора [Д'яков 2000, 10].

Відомо, що практично жодна природна мова при творенні термінів не може обійтися своїми власними ресурсами, тому термінологія багатьох галузей знань різних мов свої лексичні засоби запозичує звідусіль, що робить її склад надто строкатим, поєднуючи в собі національні та інтернаціональні елементи [Симоненко 1993, 226].

На жаль, у лінгвістичній науці поки що немає одностайності вчених щодо механізму та класифікаційних ознак запозичених слів, а відтак – і природи цього явища. Якщо Л.П. Крисін під запозиченням розуміє процес переміщення різних елементів з однієї мови в іншу [Крысин 1968, 18], то Ю.О. Жлуктенко вважає явище запозичення в мовознавстві значною мірою штучним [Жлуктенко 1974, 42], а С.В. Семчинський розглядає запозичення як одну з форм інтерференції мов [Семчинський 1974, 148].

С.В. Гриньов зазначає, що процес запозичення терміна мало відрізняється від запозичення слів загальномовного словника. Водночас досвід науковців показує, що більшість запозичень відбувається в термінології, тому практично все, що говорять у літературі про запозичення взагалі, справедливе й для терміна [Гринев 1982, 108]. Розглядаючи різні погляди лінгвістів на

проблему іншомовних запозичень, ми дотримуємося думки О.Б. Ткаченка про те, що запозичення – це звук, морфема, слово або його окреме значення, фразеологізм, синтаксична конструкція, перенесені з однієї мови в іншу [ЕУМ, 194].

Проникнення іншомовних запозичень в українську термінологію обліку й аудиту зумовлено впливом як мовних, так і позамовних чинників. До позамовних чинників відносимо високий рівень розвитку фінансової науки в західноєвропейських країнах, розвиток торгово-грошових відносин, посилення міжнародних контактів, що сприяло запозиченню низки спеціальних термінологічних назв відповідно до запозиченого нового поняття. Так, терміни-запозичення *аудит, банк, фінанси, валюта, актив, акція, вексель, кредит, бюджет, баланс* та інші разом з питомими назвами стали основою термінології обліку й аудиту.

Власне лінгвістичними причинами іншомовних, зокрема англійських, запозичень в українській термінології обліку й аудиту можна вважати:

1) потребу в поповненні, а то й у створенні якоїсь лексико-семантичної групи, відсутньої або недостатньої в певний історичний момент у мові, що запозичує;

2) потребу в семантичному обмеженні питомого слова, усунення його багатозначності;

3) вищий ступінь термінологічної визначеності запозиченого слова, порівняно з наявним у мові-реципієнті відповідником;

4) компактність, однозначність, нейтральність запозиченого терміна (пор.: *аудит* (від. англ. audit – ревізія, перевірка діяльності підприємства, фірми) – випуск в обіг грошей, цінних паперів, боргових зобов'язань [Загор., с. 39], *банкноти* (від. англ. bank-note – кредитний білет) – грошові знаки різного номіналу, що випускаються в обіг центральним емісійним банком [Загор., с. 51], *бюджет* (від англ. *budget* – сумка) – доходи і видатки держави, установи, підкприємства на певний термін [Загор., с. 71] тощо);

5) дериваційну продуктивність запозиченого терміна (напр., термін *фінанси* (облік) має такі похідні: *фінансовий* (капітал), *фінансувати*, *фінансування*, *фінансово-промислова* (група), *фінансово-правова* (норма); термін *кредит* – *кредитний* – *кредитувати* – *кредитування* тощо).

Аналіз структурної організації запозичених термінів англійського походження у зіставленні з їх першоосновою дозволив виділити два типи: а) іншомовні одноосновні терміни, що зовсім не змінюють структури при запозиченні та відносяться до словотвірних аналогів (*breakeven – брейківен* [Загор., с. 64], *cedent – цедент* [Загор., с. 621], *accounting – екаутинг* [Загор., с. 199], *default – дефолт* [Загор., с. 161], *consulting – консалтинг* [Кан., с. 47], *fluctuation – флуктуація* [Загор., с. 605]; б) другий тип термінів, коли цільнооформленому термінові відповідає роздільно оформлений термін (*collusion – таємна змова* [Кан., с. 42], *banking – банківська справа* [Кан., с. 25], *trademark – торгова марка* [Кан., с. 171], *principal – основна частина боргу* [Кан., с.136], *valuation – оцінка вартості* [Кан., с. 176].

При структурно-семантичному аналізі української термінології обліку й аудиту, запозиченої з англійської мови, виразно виявляється тенденція до спеціалізації ряду формантів. Так, використовуваний в англійській мові суфікс *–ing* для позначення процесів у діяльності вплинув на актуалізацію суфіксів – *ння, -ття* з відповідним значенням і в українській мові, наприклад: *лімітування – limiting* [Кан., с. 110], *ліцензування – licensing* [Загор., с. 352], *хеджування – hedging* [Кан., с. 94], *рефінансування – refinancing* [Кан., с. 145].

Інтернаціональному суфіксові – *tion*, який є надзвичайно продуктивним в англійській мові, відповідає український суфікс – *ція.* Наприклад: *рекламація – reclamation* [Загор., с. 513], *мортифікація – mortification* [Загор., с. 374], *дефляція – deflation* [Кан., с. 59], *пролонгація – prolongation* [Кан., с. 78], *нотифікація – notification* [Загор., с. 393].

У складі аналізованих похідних термінів обліку та аудиту виділяємо й такі, що характеризуються відносною тотожністю форм. Це слова, утворені від інтернаціональних коренів за допомогою суфіксів – *or*, – *er* в англійській мові та відповідно – *ор,* – *ер* в українській мові. Наприклад: *аудитор – auditor* [Кан., с. 22], *дебітор – debtor* [Кан., с. 58], *дилер – dealer* [Кан., с. 56], *кредитор – creditor (lender)* [Кан., с. 109], *ініціатор(платник) – originator* [Кан., с. 129].

Помітне місце в українській терміносистемі обліку й аудиту займають терміни-композити, утворені за допомогою осново- та словоскладання. Активізація осново- і словоскладання у сфері термінології є інтернаціональним явищем, тому їх запозичення – цілком природний процес. За твердженням В.І. Мостового, термінологізація в сучасній англійській мові відбувається найчастіше шляхом утворення складного слова, або за допомогою конверсії, або утворенням стійких словосполучень [Мостовий; с. 7]. В українській терміносистемі обліку й аудиту такі термінологічні одиниці оформляються з відповідним врахуванням правописних норм. Наприклад: *офшор – offshore* [Загор., с. 422], *факторинг – factoring* [Загор., с. 595], *інкотермс – incoterms* [Загор., с. 266], *гудвіл – goodwill* [Загор., с. 142], *лізинг – leasing* [Загор., с. 345].

В англійських запозиченнях, утворених способом словоскладання, простежується композитне поєднання терміноелементів. Наприклад: *дебет-нота – debit note* [Кан., с. 57], *book-keeper* [Кан., с. 31], *директ-кост – direct cost* [Загор., с. 166], *холдинг-компанія – holding company*. Вільне словосполучення і термін-композит, який виник на його основі, перебувають між собою у складних структурно-семантичних відношеннях, результатом чого стає нова терміноодиниця, що характеризується суцільно-оформленістю, а іноді й новим значенням.

Серед досліджуваних українських термінів обліку й аудиту виділяємо також терміноодиниці з іншими словотвірними елементами, як: *анти- (anti-)*: *антидемпінгове мито* [Загор., с. 31], *антидатування* [Загор., с. 31]; *ди- (de): диграфізм* [Загор., с. 166], *дисбаланс* [Загор., с. 167]; *ре- (re)*: *реекспорт* [Загор., с. 506], *регресант* [Загор., с. 505]; *суб- (sub-)*: *субрахунок* [Загор., с. 572], *суброгація* [Кан., с. 163]. Поширення таких слів, на думку вчених, пояснюється як традицією, так і прагненням передати одним словом досить складне наукове поняття, а також бажанням увійти в європейську мовну спільність, мати спільний термінологічний фонд [Кочан; с. 66].

Варто наголосити, що використання термінів обліку й аудиту, похідних від англійських лексем, відбувається обов'язково з урахуванням особливостей їхньої фонетичної, морфологічної та семантичної адаптації. При цьому іншомовні основи беруть

участь у творенні похідних термінів-слів (*дисконт* [Кан., с. 65], *дисконтний* [Загор., с. 167], *дисконтування* [Пант., с. 48]; *демпінг* [Загор., с. 151], *демпінгове ціноутворення* [Пант., с. 46]; *бартер* [Загор., с. 53], *бартерна угода* [Пант., с. 56]) та у творенні термінів – складних слів (*грантодавець* [Загор., с. 139], *контроферта* [Загор., с. 324], *лізингоодержувач* [Пант., с. 102], *балансомісяць* [Пант., с. 21].

За нашими спостереженнями, досліджувані терміни можна об'єднати в кілька лексико-тематичних груп, найпомітнішими серед яких є:

1) назви осіб – *брокер (broker)* [Загор., с. 67], *хеджер (hedger)* [Загор., с. 620], *ремітент (remitter)* [Загор., с.514], *камбіст (cambist)* [Загор., с.279];

2) назви платіжних документів, гарантій і торгових угод: *варант (warrant)* [Загор., с. 79], *римеса (remittance)* [Загор., с. 524];

3) назви вираження вартості товарів і послуг: *демпінг (dumping)* [Загор., с. 151], *дисконт (discount)* [Загор., с. 167], *кліринг(clearning)* [Загор., с. 297];

4) найменування, що позначають системи грошово-платіжних розрахунків, грошово-майнових операцій, кредитування, винагороду: *бартер (barter)* [Загор., с. 53], *кредит (credit)* [Загор., с. 330], *селенг (seleng)* [Загор., с. 548], *бонус (bonus)*[Загор., с. 62];

5) назви закладів та приміщень торгово-економічної сфери: *офшор (offshore)* [Загор., с. 422], *консалтингова фірма (consulting firm)* [Загор., с. 315], *фактор-компанія (factor-company)* [Загор., с. 596].

Отже, аналіз української терміносистеми обліку й аудиту виявляє активне функціонування термінів, запозичених із англійської мови. Ці терміноодиниці, складаючи ядро аналізованої терміносистеми, є одним із найважливіших джерел іншомовних запозичень. У межах української терміносистеми обліку й аудиту англійські запозичення виявляють високу словотвірну активність.

1. *Акуленко В.В.* Основні етапи інтернаціоналізації словникового складу слов'янських мов // Слов'янське мовознавство. – К.: Наук. думка, 1988. – С.148-167. 2. *Гринев С.В.* Терминологические заимствования (Краткий обзор состояния вопроса). – В кн.: Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов. – М.: Наука, 1982. – С. 108–135.

3. *Д'яков А.С.* Основи термінотворення: семантичний та соціолінгвістичний аспекти / Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. – К.: Видавничий дім "КМ Academia", 2000. – 218 с. 4. *Жлуктенко Ю.О.* Лингвистические аспекты двуязычия. – К.: Высш. шк., 1974. – 176с. 5. *Кислюк Л.П.* Нові англійські запозичення і термінологія // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. IV / Відп. ред. Л.О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 51–53. 6. *Кочан І.М.* Слова з міжнародними терміноелементами в сучасній українській літературній мові // Мовознавство. – 1998. – №6. – С. 62-66. 7. *Крысин Л.П.* Иноязычные слова в современном русском языке. – М.: Наука, 1968. – 208с. 8. *Лейчик В.М.* Термины и терминосистемы – пограничная область между естественным и исскуственным в языке / В.М. Лейчик // Вопросы терминологии и лингвистической статистики. – Воронеж: Изд. Воронежского ун-та, 1976. – С.3-11. 9. *Лотте Д.С.* Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминоэлементов / [Предисл. Т.Л. Канделаки, С.В. Гринёва]. – М.: Наука, 1982. – 149 с. 10. *Малевич Л.Д.* Термінологічне запозичення: причини, джерела, функції // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць / Відп. ред. Л.О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С.56-61. 11. *Мостовой В.И.* Детерминологизация в современном английском языке: автореф. дис…канд. филолог. наук: 10.663 / В.И. Мостовой – К., 1971. 12. *Новий словник іншомовних слів*: близько 40 000 слів і словосполучень / Л.І. Шевченко [та ін.]; за ред. Шевченко Л.І. – К.: Арій, 2008. – 672 с. 13. *Онуфрієнко Г.С.* Французькі запозичення в юридичній термінології східнослов'янських мов: парадигматичний і синтагматичний аспекти // Мовознавство. – 2002. – № 1 – С. 60 – 62. 14. *Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П.* Українське термінознавство: [монографія] /Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк. – Л.: Світ, 1994. – 216с. 15. *Процик І.Р.* Запозичення та освоєння чужомовної лексики в українській фізичній термінології на зламі XIX–XX століть / І.Р. Процик // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – 2003. – Вип. V. – С. 167–169. 16. *Семчинський С.В.* Семантична інтерференція мов. – К.: Вища школа, 1974. – 256с. 17. *Симоненко Л.О., С.О. Соколова, М.П. Годована.* Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах / Л. Симоненко, С. Соколова, М. Годована.– К: Наук. думка, 1993. – 237 с. 18. *Ткаченко О.Б.* Запозичення // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 824с.

Список скорочень

Бут. – Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський словник / Ф. Ф. Бутинець [и др.]; ред. Ф.Ф. Бутинець; Житомирський інженерно-технологічний ін-т. – Житомир: ПП "Рута", 2008. – 220 с. *ЕУМ* – Енциклопедія. "Українська мова". Редкол.: Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. – Київ: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. Бажана М.П., 2004. – 820 с. *Загор.* – Заго-

родній А.Г., Вознюк Г.Л., Партин Г.О. Облік і аудит: Термінологічний словник. – Л. : Центр Європи, 2002. – 671с. *Кан.* – Каникевич А.Д. Англо-русско-украинский терминологический словарь по бухгалтерскому учету и аудиту: 3000 слов и словосочетаний / А. Д. Каникевич; науч. ред. С.Ф. Голов. – К. : Либра, 2003. – 256 с. *Лаз.* – Лазаришина І.Д. Англо-український тлумачний словник термінів з бухгалтерського обліку / Лазаришина І.Д., Вакуленко О.А., Сахнюк О.В.– Рівне. – 166с. *Пант.* – Пантелєєв В.П. Словник бухгалтера та аудитора / В.П. Пантелєєв, О.С. Сніжко; Держ. ком. статистики України, Держ.акад.статистики обліку та аудиту. – К.: ДП "Інформ.-аналіт.агенство", 2009. – 239с.

Безсмертна Я.Л., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ІСТОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ "БОЖЕСТВЕННОЇ КОМЕДІЇ" ДАНТЕ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ (від І.Франка до Є. Дроб'язка)

У статті висвітлено значення творчості Данте та його "Божественної комедії" для української літератури. Простежено історію перекладу "Божественної комедії" українською мовою та використано приклади перекладів В. Самійленка, І. Франка, В. Барки, П. Карманського, М. Рильського, Є. Дроб'язка.

Ключові слова: *переклад, рукопис, "Божественна комедія", "Пекло", "Чистилище", "Рай", рима, ямб, терцин, версифікація.*

В статье проанализировано значение творчества Данте и его "Божественной комедии" для украинской литературы. Рассмотрена история перевода "Божественной комедии" на украинский язык и использованы примеры переводов В. Самойленко, И. Франко, В. Барки, П. Карманского, М. Рыльского, Е. Дробязко.

Ключевые слова: *перевод, рукопись, "Божественная комедия", "Ад", "Чистилище", "Рай", рифма, ямб, терцина, версификация.*

The article highlights the place of Dante and his "Divine Comedy" in Ukrainian literature. The history of translations of "Divine Comedy" into Ukrainian was revealed and the examples of the translations by V. Samiylenko, I. Franko, V. Barka, P. Karmanskiy, M. Rylskiy and Y. Drobyazko were presented.

Key words: *translation, manuscript, "Divine Comedy", "Hell", "Purgatory", "Heaven", rhyme, iambus, tercet, versification.*

"Божественна комедія" має безліч перекладів на різні мови світу. Навколо неї складаються і точаться дискусії, змінюються інтереси і думки. В Україні "Божественна комедія" є обов'язко-

вою для вивчення в середній школі та деяких вищих навчальних закладах. Чимало українських авторів різних часів випробовували на ній свій перекладацький і поетичний хист. Її вивчають та досліджують і сьогодні.

Мета статті полягає в дослідженні історії перекладів "Божественної комедії" Данте українською мовою.

Об'єктом дослідження є історія перекладу "Божественної комедії" українською мовою.

Предметом дослідження – переклади "Божественної комедії" В. Самійленка, І. Франка, В. Барки, П. Карманського, М. Рильського, Є. Дроб'язка.

"Божественну комедію" було написано в 1307-1321 роках. Данте назвав свою поему "комедія" за усталеними середньовічними канонами: так називали тоді твори, які починалися сумно, а закінчувалися щасливо. Епітетом "божественна", тобто "прекрасна", поему наділив перший біограф Данте, автор славетного "Декамерона" Дж. Боккаччо [Новикова 1995, 63]. Для кожної національної культури історія її дантеани є водночас своєрідним літописом власного націєтворення. У своєму інтересі до Данте Україна аж ніяк не є винятком [Стріха 2003, 8].

Серед освіченої української публіки існували сумніви: а чи варто перекладати українською тексти, які простолюдові не зрозумілі, а для вищих верств доступні в оригіналі (чи, принаймні, у російському перекладі) [Стріха 2003, 45]. Таким було суспільно-літературне тло, на базі якого працювали перші українські перекладачі Данте – І. Франко і В. Самійленко. Початок роботи І. Франка над перекладом "Божественної комедії" припадає, вочевидь, на кінець 1870-х років. Проте ці фрагменти було опубліковано значно пізніше, аж у 1955 році. Український читач вперше ознайомився рідною мовою з першими десятьма піснями "Пекла" в перекладі В. Самійленка. Надруковано їх було в десяти випусках львівського часопису "Правда" у 1892-1896 роках. Переклад підписано псевдонімом "В. Сивенький".

Переклад В. Самійленка зроблений п'ятистопним ямбом, проте поет полегшив собі завдання, відмовившись від рим. Ось як звучить у перекладі В. Сивенького початок пісні І "Пекла": *В середині путі життя людського Я в темнім лісі якось опинивсь,*

Бо загубив свою пряму дорогу. Який же дикий був той ліс, суворий Та непролазний, тяжко знов стає. Так страшно, що хіба що смерть страшніша, Але я там і добре теж знайшов і тим скажу про все, що там побачив [Самійленко 1963, 318]. Переклад легко читається, зрозумілості тексту сприяли й стислі, написані самим перекладачем примітки. 1902 року цей не закінчений переклад було видано окремою книжечкою.

Дослідник перших перекладів Данте українською мовою О. Домбровський а згодом Г. Кочур докладно зупиняються на помилках перекладача [Кочур 1971, 187]. Проте варто пам'ятати: В. Самійленко розпочав свою роботу над перекладом у віці двадцяти років. І, з огляду на практичну відсутність як досвіду, так і попередників, на яких можна було б орієнтуватися, поет виконав своє завдання непогано. Місця, перекладені талановито, значно перевищують кількість помилок [Стріха 2003, 49].

Приблизно в тому ж віці, що й В. Самійленко, І. Франко також спробував перекладати Данте. В рукописах 1877-1883 років залишилися два фрагменти з "Пекла" – перші 36 терцин пісні І та всього 6 рядків з пісні XXXIII. Обидва ці уривки були надруковані значно пізніше. На відміну від В. Самійленка, молодий І. Франко перекладав Данте римованими терцинами. Ось як звучить початок "Божественної комедії" в його ранньому перекладі: *У півдороги земного життя В глибокім, темнім лісі заблудив я, Відбившися від простого пуття. Ох, годі, щоб докладно розповів я, Що труду, горя і тривоги там (Аж згадувати страшно!) утерпів я; І смерть сама ледве страшніша нам! А прецінь в нім добро мене спіткало: Яке і як – отсе розкажу вам. Як я зайшов там – тямлю дуже мало, Бо туман мя густий був засліпив, – Досить, щоб стежки простої не стало* [Франко 1978, 698].

Насамперед впадає в око точність цього перекладу. Жодної суттєвої деталі першотвору не втрачено, немає й надмірних перекладацьких дописок. Але мовна тканина перекладу робить його важким для прочитання. Великою проблемою цього перекладу було правильне наголошування слів. Якщо сам І. Франко читав цей уривок ямбом, не вдаючись до елементів силабіки, то в нього неминуче звучало "зимного", "ледви". Навіть для тогочасної галицької мови таких відхилень було забагато [Стріха 2003, 52].

І. Франко підкреслює: "У своїм перекладі дбаючи про якнайточніше і найповніше передання думок і висловів поета, я не скрізь додержував ані розміру поодиноких віршів, ані правильного числа рядків" [Франко 1978, 72].

У монографії І. Франка "Данте Аліг'єрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір із його поезії" (1913), три останні розділи присвячено послідовно "Пеклу" (у Франка – "Підземеллю"), "Чистилищу" і "Раю". І. Франко подає у власному перекладі найзначущіші, на його думку, уривки поеми, чергуючи їх з власними прозорими коментарями та переказом решти змісту. Співвідношення перекладу й переказу для різних кантик вельми нерівномірне. "Пеклу" відведено 63 сторінки (деякі пісні перекладено повністю, інші – з невеликими скороченнями), "Чистилищу" – 37, а "Раю" – лише 15. З огляду на те, що в Данте обсяг усіх трьох кантик приблизно однаковий, можна зробити висновок, що саме І. Франко вважав найцікавішим для себе і свого потенційного читача.

Із часом настанова перекладача докорінно змінилася порівняно з юнацькими спробами. Тепер він, як і В. Самійленко, воліє передавати терцини так само білим віршем, хоча й намагається дотримуватись еквілінеарності [Стріха 2003, 56]. Ось як звучить у перекладі І. Франка початок пісні III "Пекла": *Крізь мене йдуть до городу терпіння, Крізь мене йдуть у безкінечні болі, Крізь мене йдуть в пропащі покоління. Творця мого склонила справедливість, Мене створила Божа всемогучість, Найвища мудрість, першая любов. Ніякий твір не був передо мною, Крім вічних, вічно й я тривати буду; Хто входить тут, покинь усю надію!* [Франко 1978, 721]. При цьому письменник сміливо запозичує з перекладу В. Самійленка ті рішення, які припали йому до смаку, й відверто застерігає це приміткою "...деякі рядки мого перекладу схожі дослівно з перекладом перших десяти пісень "Пекла", доконаних В.Самійленком, та се є не диво, бо ми обоє йшли до одної мети" [Франко 1978, 119].

Є в українській літературі ще одна надзвичайно талановита й відома особистість, яка зверталася до творчості Данте, – це Леся Українка. Данте належав до числа її улюблених авторів. У творчій спадщині Лесі Українки є один перекладений уривок з "Пек-

ла". Йдеться про вступ до епізоду Паоло та Франчески, рядки 25-51 пісні V. Поетеса переклала його римованими терцинами, дотримуючись, услід за першотвором, суцільних жіночих клаузул: *Здалека почало мені вчуватись Квиління жалібне, страшне ридання і плач, аж серце почало стискатись. Стояв я там, де вічнеє смеркання, Де гомін, мов шум моря у непогоду, Мов вітрів супротивних бушування. Пекельний вихор не спиняє ходу, Жене раптово духів далі й далі І крутить їх, мов каламутну воду* [Українка 1975, 308].

Звичайно, невеликий обсяг перекладеного уривка (всього тільки 9 терцин) не дає підстав для надто деталізованих висновків. Переклад виконано легко та вправно, доволі близько до оригіналу. О. Домбровський закидав лишень авторці надмірну лексичну "м'якість", як для "монументального стилю Данте" [Кочур 1971, 192].

Невідоме й точне датування перекладу, вперше його надруковано лише 1945 року в "Літературній газеті". За особливостями почерку дослідники відносять автограф до кінця 1890-х років.

У трагічні 1930-ті розпочав роботу над перекладом "Божественної комедії" ще один поет – М. Драй-Хмара, який входив до "п'ятірного грона" неокласиків. За свідченням поетової дочки Оксани Ашер, до арешту 4 вересня 1935 року він встиг завершити всю першу й більшу частину другої кантики. Однак цей рукопис вилучило НКВД.

Прискорена нелюдськими умовами ув'язнення смерть українського поета (1939 р.) поклала край сподіванням завершити цей переклад. Доля вилученого рукопису, копія якого, за свідченням Г. Костюка, мала зберігатися і в М. Рильського, досі невідома [Стріха 2003, 83].

3 березня 1940 року кандидатську дисертацію на тему "Про співвідношення реалістичності і фантастики в стилі "Божественної комедії" Данте" у Московському педагогічному інституті захистив аспірант В. Очерет. Вже згодом, після війни, В. Очерет, знаний під іменем Василя Барки, видав на еміграції низку есе про Данте й крихітний експериментальний вибір уривків із "Божественної комедії" у власному перекладі.

Штутгартське видавництво "На горі" видало книжечку на 32 сторінки: "Данте Аліг'єрі. Божественна Комедія. Фрагменти в

перекладі Василя Барки". Про тональність цього перекладу можна судити бодай з початку пісні першої "Пекла": *В середдорозі нашого довіччя Я проступився в ліс один похмурний, Там прямовинна путь була зничіла. О, як сповім! бо вкрай пригоддя трудні! – предеревистий ліс, держкий, дебризний, Вже й подуми про нього – страх вернули. Там – жах; і в смерті небагато гірший; А що добро вістити: звідти знахід, – слід речі другі спершу призорити* [Данте пер. В. Барки 1978, 9].

Із цих рядків очевидний експериментальний характер праці В. Барки як у плані використаної ним лексики, так і в плані версифікаційному: поет послідовно змінює чіткі дантівські рими на своєрідні асонанси, де важить уже не система потрійних співзвуч, а самостійне значення кожного слова, що завершує рядок [Стріха 2003, 121].

Перший повний переклад "Божественної Комедії" українською мовою був виконаний львівським поетом-"молодомузівцем" П. Карманським.

Ще змолоду, під час свого навчання в Римі, П. Карманський почав цікавитися італійською літературою, перекладав українською Дж. Леопарді, У. Фосколо, Дж. Кардуччі. Проте до роботи над Данте він узявся вже на старості літ. Очевидно, ця праця була для нього розрадою, віддушиною, куди можна було сховатися від обов'язку писати чергову оду Сталінові чи антиватиканський пасквіль. Проте, якість цього перекладу була не надто висока [Кочур 1971, 196]. За редагування взявся М. Рильський. В одному зі своїх листів він писав: "Сижу над "Божественной комедией". Приходится многое делать заново. Думаю, что старик Карманский не будет в обиде, во всяком случае его фамилию я оставляю" [Рильський 1988, 364].

М. Рильський завершив роботу над редагуванням "Пекла" до кінця 1953 року. Книга вийшла (з передмовою О. Білецького) тільки влітку 1956-го. П. Карманський так і не дочекався її появи, – він помер 16 квітня того ж року.

Про характер роботи М. Рильського над перекладом найкраще свідчить зіставлення нередагованого тексту П. Карманського з тим, який "Держлітвидів", зрештою, надрукував за підписами двох перекладачів. Початок поеми у версії П. Карманського

звучить так: *В путі життя, на середині саме, Я заблудився в пралісі густому І йшов наосліп нетрями-лісами. Аж моторошно робиться самому, Коли цей дикий праліс нагадаю, Бір непролазний, повний хащів, лому. –Страхіття більші смерть єдина знає. Та з того всього вийшов я щасливо. А як – про це цю повість починаю. Сам не скажу, яким я дивним дивом Туди попав; бо сонний був до того, Що я дорогу загубив правдиву. Отак, добравшись до горба отого...* [Тисячоліття 1995, 347]. Вже в цьому короткому уривку, маємо весь набір версифікаційних вад, що їх дозволив собі перекладач. Насамперед, впадають в око кепські рими: *нагадаю – знає, щасливо – дивом, того – отого*. Маємо й кілька відвертих мовних неоковирностей, як от: *Бір непролазний, повний хащів, лому... чи про це цю повість починаю*. А крім того, у тексті є ще й безліч неправильних наголосів, діалектизмів, русизмів. І все це – через прагнення адекватно відтворити зміст першотвору [Стріха 2003, 105].

А ось як звучить цей самий уривок після редакторського втручання М. Рильського: *В путі життя, на середині саме, Я опинився в пралісі густому І йшов наосліп нетрями-ярами. Аж моторошно робиться самому, Коли згадаю праліс цей заклятий, Бір непрохідний в мороці страшному! Зі смертю лиш це можна порівняти. Та знову долю я знайшов щасливу. А як – про те ви будете читати. Напевне, завдяки якомусь диву Туди я втрапив: сон нагнав знемогу, І загубив дорогу я правдиву. Однак, добившись до горба крутого...*[Данте пер. П. Карманського-М. Рильського 1956, 27].

Ми виділили наслідки редакторських втручань М. Рильського: усунуто практично всі вищезгадані недоладності. Неоковирності зникли, рими стали точними, наголоси – літературними. І цього ефекту М. Рильський домігся в усіх 34-х піснях "Пекла".

Проте, вочевидь, переклад П. Карманського-М. Рильського має як переваги, так і недоліки. До переваг цієї версії належить те, що вона виконана доброю мовою, легко читається, а певні її місця не позбавлені стилістичного блиску. Недоліком її, однак, є те, що М. Рильський, маючи справу не з оригіналом, а з уже готовим текстом не скрізь високої літературної якості, спромігся виправити майже всі лексичні та версифікаційні вади

П. Карманського, але не зміг за таких умов запропонувати чогось іншого за полегшений і приблизний переказ першотвору, який не дає достатнього уявлення про стилістичне багатство поеми Данте [Стріха 2003, 107].

Нарешті, автором першого повного надрукованого перекладу "Божественної" став Євген Дроб'язко (1898 – 1980) – режисер, редактор, перекладач сотень різностильових і різножанрових текстів. Спершу окремим виданням вийшло "Чистилище" (1968), згодом – "Рай" (1972), і, нарешті, 1976 року – вся поема в перекладі Є. Дроб'язка з передмовою Олександра Дейча. То була робота зрілого й вельми освіченого майстра. Про його тональність дає уявлення початок пісні I "Пекла": *На півшляху свого земного світу Я трапив у похмурий ліс густий, Бо стежку втратив, млою оповиту. О, де візьму снаги розповісти Про ліс листатий цей, суворий, дикий, Бо жах від згадки почина рости! Над смерть страшну гіркіший він, великий, – Але за благо те, що там знайшов, Повім про все, що в пам'ять взяла навіки* [Данте пер. Є. Дроб'язка 2001, 24].

Отже, переклад безумовно коректний. Зміст передано доволі адекватно. Відтворено навіть чудесну дантівську алітерацію *"selva selvaggia" – "ліс листатий"*. У перекладі Є. Дроб'язка чимало блискучих лексичних знахідок, навіть на рівні відтворення фонетики першотвору. Скажімо, ім'я нещасного ненажери флорентійця Чакко з третього кола пекла цілком умотивовано відтворено як "Чвакало". Адже італійське слово "сіассо" дослівно означає "свиня", й це прізвисько городяни дали веселунові Джакопо саме за його надмірну пристрасть до наїдків. Чи ключове слово *"stelle" – "зорі",* що ним закінчується кожна з трьох кантик, відтворено бездоганним фонетичним відповідником *"зорні стелі"*.

Звичайно, не все Є. Дроб'язкові вдалося. Найприкрішою є втрата урочисто-лункого звучання знаменитого напису над пекельною брамою. Хоча слід зазначити, цей напис завжди викликав у українських перекладачів проблеми. Бо коли, наче вилитий з металу рядок "*Per me si va ne la citta dolente"* ("Пекло", III, 1) перекладають приглушеним "*Крізь мене йдуть у селища печалі"* (П. Карманський-М. Рильський), чи *"Крізь мене йдуть до міста мук найтяжчих"* (Є. Дроб'язко), це вже призводить до суттєвого відхилення від поетичного образу першотвору.

Отже, на сьогодні, ми маємо лише два завершені переклади "Божественної комедії" українською мовою – П. Карманського та Є. Дроб'язка. Роботи В. Самійленка, І. Франка, Л. Українки, В. Барки – фрагментарні, а переклад М. Драй-Хмари, очевидно назавжди втрачено.

1. *Кочур Г.* Данте в украинской литературе // Дантовские чтения / Под общей ред. И. Бэлзы. – М., 1971. – С. 181–203. 2. *Новикова М.* Українська "Божественна комедія" // Сучасність. – 1995. – № 5. – С. 62-64. 3. *Стріха М.* Данте й українська література: досвід рецепції на тлі "запізнілого націєтворення". – К.: Критика, 2003. – 162 с.

Список джерел ілюстративного матеріалу

1. *Данте А.* Божественна комедія. Пекло / Пер. з іт. П. Карманського та М. Рильського. – К.: Держлітвидав, 1956. – 224 с. 2. *Данте А.* Божественна комедія / Пер. з іт. Є. Дроб'язка. – К.: Фоліо, 2001. – 607 с. 3. *Данте А.* Божественна комедія: Фрагменти у перекладі Василя Барки. – Шт.: На горі, 1978. – 32 с. 4. *Рильський М.* Зібрання творів. – К.: Наукова думка, 1988. – Т. 19. – 704С. 5. *Самійленко В.* Вибрані поезії. – К.: Рад. письменник, 1963. – 460 с. 6. Тисячоліття: Поетичний переклад України-Русі / Упор. М. П. Москаленко. – К. : Дніпро, 1995. – 696 с. 7. *Франко І.* Зібрання творів: у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1978. – Т.12. – 728 с. 8. *Українка Л.* Зібрання творів у 12 т. – К.: Наукова думка, 1975. – Т. 2. – 368 с. 9. *Dante A.* La divina Commedia. – С.–П.: Каро, 2005. – 478 p.

Берещук О.П., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ДРАМАТУРГІЧНОГО ТЕКСТУ (на прикладі п'єси Луїджі Піранделло "Шестеро персонажів у пошуках автора")

Стаття присвячена аналізу особливостей перекладу італійської драми українською мовою на прикладі п'єси Луїджі Піранделло "Шестеро персонажів у пошуках автора".

Ключові слова: *художній переклад, драматичний текст, п'єса для читання, сценічний діалог.*

Статья посвящена анализу особенностей перевода итальянской драмы на украинский язык на материале пьесы Луиджи Пиранделло "Шесть персонажей в поисках автора".

Ключевые слова: *художественный перевод, драматический текст, пьеса для чтения, сценический диалог.*

The article deals with the main peculiarities of translation from Italian into Ukrainian based on Luigi Pirandello's "Six Characters in Search of an Author".
Key words: *translation of fiction, drama, play for reading, stage dialogue.*

У процесі розвитку кожна національна література спирається на доробки інших літератур, переймаючи образи, тематику, сюжети. О. Чередниченко зазначає: "В історії перекладознавства дуже часто відбувалися запозичення жанрових різновидів текстів, які виникли в одній літературній традиції й поступово увійшли до інших літератур" [Чередниченко 2007, 167].

Ознайомлення українського читача з найкращими зразками зарубіжної літератури набуває сьогодні великого значення. Переклад художніх творів передбачає взаємодію національних мов і літератур, адже передаючи літературний твір засобами іншої мови, перекладач відтворює всі ідейно-художні цінності першотвору відповідно до літературно-мовних норм і традицій культури.

Специфіці художнього перекладу присвячено велику кількість праць, серед яких монографії та різні методики й посібники з теорії перекладу. За останні роки можна назвати приблизно два десятки виданих книг, збірників, окремих статей, дисертацій з проблем перекладу. Варто загадати праці українських вчених: М. Зерова, О. Чередниченка, О. Кундзіча, В. Коптілова, М. Новікової, Р. Зорівчак, О. Фінкеля, М. Рильського та ін.

Особливе місце серед перекладів художніх творів посідає переклад драми. Драматичний твір являє собою, передусім, діалог у дії, який у перекладі має зберігати всю свою дієвість, сконцентрованість думок та подій, а головне – залишатися сценічним та зручним для вимовляння акторами, а відтак – зрозумілим для сприйняття на слух.

Перекладу драматичних творів приділяється менше уваги, можливо на це впливає той факт, що переклад стоїть значно нижче оригіналу в художньому підношенні, або, навпаки, прикрашає слабкий твір. Наукових робіт, присвячених аналізу особливостей перекладу драми не так вже й багато. Існує лише декілька досліджень із питань перекладу драматичних творів (роботи І. Лєвого, Н. Бідненка, В. Грицютенка, В. Мізецької,

Т. Некряч, В. Матюши, В. Коптілова, М. Донського, Г. Кочура, М. Лукінової, Ю. Сорокіна).

Актуальність дослідження зумовлена тим, що сьогодні в Україні на тлі загального розвитку перекладознавства, нагальною стає потреба дослідження драматичних творів, зокрема п'єс італійського драматурга Луїджі Піранделло.

Перед перекладачем творів для театру постає багато вимог, які викликані самою природою даного жанру літератури. Якщо переклад загалом являє собою відтворення вихідного тексту мовою перекладу, то драматичні твори для театру містять поряд із мовними цілу низку позамовних чинників, які потребують специфічного сценічного втілення.

Мета дослідження полягає у створенні теоретичної бази перекладу драматургічних творів, проведенні аналізу перекладів п'єс Луїджі Піранделло, здійснених Мар'яною Прокопович, встановлення їх особливостей та виявлення специфіки перекладу.

Зазначена мета передбачає вирішення таких завдань:

- опрацювати теоретичний доробок вітчизняних та зарубіжних перекладознавців у сфері драматургічного перекладу;
- визначити особливості перекладу драми на прикладі п'єси Луїджі Піранделло "Шестеро персонажів у пошуках автора"
- здійснити аналіз перекладеної українською мовою п'єси.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що специфіка драми аналізується з точки зору теорії художнього перекладу, яка дає можливість літературознавцям виділити головні ознаки цього жанру літератури, встановити закономірності, що виникають при його аналізі та перекладі. Для порівняльного аналізу оригіналу та українського варіанту з метою визначення особливостей перекладу мови драми обрано не досліджувану раніше п'єсу Луїджі Піранделло "Шестеро персонажів у пошуках автора".

Специфічна функція слова в драмі полягає в тому, що воно зорієнтоване на вимовляння актором і слухове сприйняття глядачем. "Слово в театрі, – стверджує Ч. Айтматов, – живе принципово іншим життям, ніж у прозі. Передусім про самий характер цього слова: йому чужа будь-яка послідовність. Слово в п'єсі – це і герой, і сцена, і цілий світ, і природа, і ситуація, і конфлікт, а крім того, обставини, багато з яких – невидимі, негласні,

але вони існують" [Айтматов 1979, 9]. Драматичне мовлення розраховане на масовий ефект, воно є потенційно звучним, повноголосним, тобто сповнене театральності; сподівання на акторську декламацію виявляється в синтаксисі, лексиці, особливій фонетичній будові драматичної мови.

Орієнтованістю драматичного тексту на сценічне втілення зумовлюються й вимоги до перекладу мови драми, на що звертається пильна увага в сучасному перекладознавстві. Зокрема, М.Ю. Лукінова виділяє декілька моментів, на які слід зважати, відтворюючи репліки персонажів: в аспекті вимовляння – відсутність милозвучності, нагромадження приголосних при збігах слів, надмірного вживання односкладових слів, що забезпечує миттєвість глядацької реакції та розуміння тексту глядачем; в аспекті стилю – стилізованість мови, тобто індивідуалізація мовлення персонажів; в аспекті комунікативності – численність адресатів (репліки можуть сприйматись, але нетотожно витлумачуватися персонажами, з одного боку, і глядачевою залою, з іншого боку) [Левый 1974, 86].

Текст драматичного твору, розрахований на слухове сприйняття, має звучати невимушено, а репліки бути побудованими таким чином, щоб акторам було зручно їх вимовляти. Збереження властивої оригіналу "міри природності і образності вислову" (терміни І. Лєвого) є одним із найважливіших завдань перекладача при перекладі драми. "Легкість і відточеність слова драми, – зауважує І. Лєвий, – ототожнює переклад п'єс із перекладом поезії: в обох випадках перекладачеві слід уникати буквалізму, в обох випадках припустимі компенсації неминучих втрат перекладу шляхом створення в інших місцях тексту якихось подробиць у дусі оригіналу" [Лукинова 1989, 183].

В українському варіанті п'єси "Шестеро персонажів в пошуках автора" впадає в око передусім багатослівність. За словесною лузгою іноді втрачається і яскрава образність, і ті змістові елементи, що важливі для авторського задуму. Згадаємо, як Пасербиця розповідає про долю Матері:

LA FIGLIASTRA: Per quello lì (indichera il Figlio) lo dice! Perchй si macera, si strugge per la noncuranza di quel figlio lм, a cui vuol dare a intendere che, se lo abbandonm di due anni, fu perchй lui (indichera il padre) la costrinse.

ПАСЕРБИЦЯ: Це через нього (показує на Сина) вона так каже! Бо вона мучиться, гризе себе через байдужість цього ось її сина, намагається переконати його, що вона покинула його, дворічного, тому що він (показує на батька) її примусив так вчинити.

Перекладач Мар'яна Прокопович змогла зберегти логічний акцент, емоційну напругу, що відтворює весь зміст сцени. Внаслідок використання значної кількості займенників, створюється ефект нагромадження, що дозволяє підкреслити загострення неминучої ситуації в п'єсі.

Сперечаючись, Директор каже Батьку:

IL CAPOCOMICO: ... Credono d'averla in su, loro, l'espressione? Nient'affatto!

IL PADRE: Come! Non abbiamo la nostra espressione?

ДИРЕКТОР: Ви гадаєте, що справді маєте ці образи у собі, готові й викінчені? Аж ніяк!

БАТЬКА: Як це? Ми не маємо у собі власних образів?

В українському варіанті перекладу, як бачимо, змінено питальну інтонацію репліки, що, певна річ, позначається на емоційному малюнку сцени. Складається враження, що Батько просто запитує, в той час як, насправді, як бачимо з оригіналу, він ґвалтує. Для збереження інтонацій і експресивності, цілком імовірний варіант *"ще й як!"*, замість нейтрального *"як це?"*

Драматична мова, точніше сценічний діалог, – явище більш складне в семантичному відношенні, ніж мова, скажімо епічного твору. Драматичне мовлення більш ситуативне, воно тісно пов'язане з моментом вимовляння і передбачає "розуміння з півслова". Для драматичного мовлення характерна наявність різнопланових зв'язків: по-перше, це зв'язок із об'єктом висловлювання, по-друге, драматичний діалог вступає в різні мовленнєві і ситуативні семантичні зв'язки, утворюючи значний за обсягом підтекст, який в епічному творі, як правило, має конкретне словесне оформлення. Мабуть, саме мистецтво підтексту і є нездоланною перешкодою для перекладачів драми, але й володіння цим мистецтвом – покажчик їх професіоналізму.

І. Лєвий виокремлює в драматичному діалозі кілька видів семантичних зв'язків, характерних для мовленнєвих партій персонажів:

а) зв'язок, що виражає відношення до об'єкту висловлювання;

б) зв'язок, що передає ставлення до предметів на сцені або до драматичного положення;

в) зв'язок, що містить різну сутність для різних слухачів, внаслідок чого розосереджується в кількох семантичних контекстах [Левый 1974, 188].

По суті, драматичний діалог зосереджує в собі сценічну дію, містить прихований сенс, що часто виявляється ширшим за безпосередній смисл, закладений в репліках, і, внаслідок такої взаємодії безпосередньо вираженого і прихованого смислів увиразнюється авторська позиція в п'єсі Луїджі Піранделло "Шестеро персонажів в пошуках автора". Наприклад, вводячи в дію своїх героїв, не супроводжує цей процес звичайним у таких випадках переліком дійових осіб із короткими їх характеристиками, а змальовує персонажів при першій появі на сцені виразними штрихами, описуючи, як повинна виглядати маска кожного, одяг, зовнішній вигляд, і зазначаючи найхарактерніші риси душевного складу. Саме детальне зображення персонажів допомагає передати глибокий сенс п'єси.

Луїджі Піранделло пояснює: "маска підкреслить враження, що це постаті, створені мистецтвом і застиглі нерухомо у вираженні свого власного фундаментального почуття, яким для Батька є "докір сумління", для Пасербиці – "помста", для Сина – це "зневага", а для Матері – в западинах очей та на щоках якої застигли воскові сльози, як це можна побачити в церквах на різьблених і мальованих образах "стражденної Матері" – це "біль" [Піранделло 2006, 42].

Перед читачем постають шестеро персонажів, кожен з яких грає відведену у житті роль. Син, сповнений сил і небажання грати в п'єсі, не боїться говорити людям правду в очі. В його слова Луїджі Піранделло вкладає зневажливе ставлення, презирство, відразу до всієї сім'ї. Двадцятидвохрічний молодий чоловік не хоче мати нічого спільного зі своїми рідними, він сторониться їх:

IL FIGLIO: (scrollandosi sdegnosamente) Ma lascia star me, chй io non c'entro!

IL PADRE: Come non c'entri?

IL FIGLIO: Non c'entro, e non voglio entrarci, perchй sai bene che non son fatto per figurare qua in mezzo a voi!

СИН (презирливо здригається): Облиш мене, це мене не стосується!

БАТЬКО: Як це не стосується?

СИН: Це мене не стосується і я не хочу мати з цим нічого спільного, бо ти добре знаєш, що мені не місце у вашому товаристві!

Варіант Мар'яни Прокопович "це мене не стосується" сприймається цілком природньо. Перекладачка зрозуміла сенс наведеної фрази і переклала її, використовуючи фрази, властиві саме українській мові, надавши реплікам Сина і Батька емоційної виразності і художньої досконалості. Репліки Сина, спрямовані проти всієї цієї вистави, створюють враження чогось жахливого, невідворотнього. Слід визнати, що переклад "*io non c'entro"* як *"це мене не стосується"* – прекрасна знахідка перекладачки.

Іронія, що міститься в тексті оригінальної драми, потребує ретельного вивчення найдрібніших елементів художньої будови твору. Розподіляючи ролі, Директор призначає на роль Пасербиці – Приму театру. На що Пасербиця, розвеселившись, відповідає*: "Come come? Io, quella lì?!"*

Українська перекладачка, вловивши іронію, абсолютно точно відтворює грайливий тон висловлювання: "*Що-що? Мене буде грати оця?*". Можна зробити висновок, що в цілому прихована іронія в мовленнєвій партії Пасербиці була чудово відтворена у перекладі.

Спостереження над особливостями побудови драматичного тексту в українському перекладі п'єси "Шестеро персонажів в пошуках автора" переконують у тому, що перекладачеві слід прагнути природності звучання тексту, узгоджуючи його, спираючись на особливості рідної мови, намагаючись передати задум драматурга. Текст перекладу має бути наближеним до акторських можливостей, оскільки мовленнєва партія кожного персонажа має бути не тільки виразною, а й зручною для вимовляння.

Отже, представлені теоретичні положення у статті мають практичне значення, оскільки можуть використовуватися для подальшого вивчення специфіки драми, а також бути врахованими при перекладі драматичних творів.

1. *Айтматов Ч.* Перевод – дитя любви/ Чингиз Айтматов// Театр. – 1979. – №3. – С. 7 – 9. *2. Левый И.* Искусство перевода. – М.: Прогресс,

1974. – С. 183. 3. *Лукинова М.Ю.* Жанровая специфика перевода классической драматургии: (на материале рус. пер. драм В. Шекспира "Буря" и "Ричард III"): автореф. дис. ... канд. филол. наук / Одес. гос. ун-т им. И.И. Мечникова. – Одесса, 1989. – 14 с. 4. *Піранделло Л.* П'єси/ Оповідання. Переклад з італійської Мар'яни Прокопович. – К.: ВНТЛ – Класика, 2006. – 336 с. 5. *Чередниченко О. І.* Про мову і переклад / О. І. Чередниченко. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.

Берник К.Ю., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ВІДТВОРЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ТЕЛЕСЕРІАЛАХ (на матеріалі серіалу "Теорія брехні")

Стаття присвячена аналізу засобів відтворення юридичної термінології в англомовних правових телесеріалах українською мовою. Розглянуто основні прийоми перекладу юридичних термінів та їх семантика в англомовному та україномовному просторі.

Ключові слова: *юридичний дискурс, терміносистема, мова телебачення і кіно, комунікативна прагматика, лінгвокультурні фактори.*

Статья посвящена рассмотрению средств воспроизведения юридической терминологии в правовых англоязычных телесериалах на украинском языке. Рассмотрено основные приёмы перевода юридических терминов, а также их семантику в англоязычном и украиноязычном пространстве.

Ключевые слова: *юридический дискурс, терминосистема, язык телевидения и кино, коммуникативная прагматика, лингвокультурные факторы.*

The article describes main strategies of rendering terminology of the legal TV-series from English into Ukrainian. It analyses the main means of translation of legal terminology and its semantics in the English and Ukrainian texts.

Key words: *legal discourse, terminological system, language of television and movies, communicative pragmatics, linguistic-cultural factors.*

Важливу роль у розвитку України як сучасної європейської держави відіграє мова ЗМІ. Телебачення є одним із найбільш масових і потужних засобів інформації, освіти, політичного й

культурного виховання людства, розваги та реклами; також одним із основних засобів зв'язку, широко використовуваним у наукових дослідженнях при обсервації об'єктів із віддалі, в техніці, промисловості, транспорті, будівництві, сільському господарстві, метеорології, космічних і нуклеарних дослідженнях, у військовій справі тощо [Канюка 1981, 33].

Оскільки на телебаченні повідомлення про подію має, крім звукового ряду, ще й зоровий, то реципієнт чує і бачить трансльовану подію, і ніби стає її очевидцем. Таким чином, головною особливістю аудіовізуальної інформації є *наочність*. Візуальний характер телевізійного викладу впливає насамперед на емоції людини, а не на її свідомість. Екран оперує найчастіше образами, а не поняттями. А якщо врахувати, що в більшості випадків телевізійні програми не піднімаються до рівня образного засвоєння дійсності і глядач зустрічається з примітивною візуальною інформацією, то побоювання дослідників телебачення, пов'язані з його негативним впливом, зрозуміти неважко.

Телевізійне мовлення розглядають як важливий фактор емоційної взаємодії трьох основних елементів – зображення, звуку і власне слова [Пономарів 2001, 112]. У широкому комплексі проблем, пов'язаних із сучасним телебаченням, слово набуває особливого значення.

Основною ознакою стилю юридичного дискурсу в американських юридичних серіалах, зокрема в "Теорії брехні", є вживання великої кількості спеціальних термінів, які, тим не менш, є досить зрозумілими для пересічних телеглядачів. Невідомі пересічній людині терміни в телесеріалах також виконують свою функцію. Зокрема, якщо телеглядачі почують незнайомий термін, вони можуть зрозуміти його значення з контексту, з того, в якій ситуації і за яких обставин його було вжито. З іншого боку, коли актори при спілкуванні вживають специфічні терміни або вирази, семантика яких навряд чи відома пересічним громадянам (або якщо й відома, то швидше за все хибно) і відсутнє жодне пояснення відносно того чи іншого терміну або виразу, це свідчить про те, що сценаристи нібито впевнені – телеглядач обізнаний у юридичній сфері і тому комунікація між глядачем та автором серіалу відбувається на рівних засадах. У телегляда-

ча, таким чином, на підсвідомому рівні створюється ілюзія, що він такий самий професіонал у цій сфері, як і актори, він думає, що всі юридичні тонкощі йому зрозумілі.

За визначенням К. Я. Кусько, інтердискурс юридичних телесеріалів є міждискурсною категорією, пов'язаною з категоріями дискурсу різних типологій [Коваль 2007, 5]:

1. *Аргументативним* (послідовне наведення аргументів).

His speech was hurried, and he brought that basketball to his chest, creating a barrier between us. Those are both signs of anxiety.

Його мова пришвидшена і він підняв м'яч до грудей, створюючи бар'єр між нами. Це ознаки хвилювання (сезон 1, серія 1; *тут і далі приклади взяті з української версії каналу 1+1. – К.Б.).*

2. *Спонукальним* (мовець спонукає носія ролі до реалізації дій, передбачених стереотипними вимогами, знаннями, уявленнями).

Open your briefcase.

Відкрийте кейс (сезон 1, серія 4).

You're going to need to come with us.

Ви підете з нами (сезон 1, серія 2).

3. *Соціологічним* (визначає належність людини до певної соціальної групи, статусу та функції в суспільстві).

He was prepared academically, but he had real difficulties socially.

Джеймс був добре підготовлений, але некомунікабельний (сезон 1, серія 3).

4. *Політичним* (формується в контексті функціонування політичних інститутів і супроводжує політичний акт у відповідній інституційній атмосфері).

We got a new request this morning from the DEA and Homeland Security. Someone from the Prime Minister's office in Uzbekistan called.

Надійшов запит із відділу боротьби з наркотиками. Дзвонили від прем'єр-міністра Узбекистану (сезон 1, серія 6).

5. *Юридичним* (стосується сфери врегулювання соціальних взаємовідносин і характеризується жорсткою організацією та ієрархічною структурою).

He then was caught fleeing the house by two patrolmen. Been in custody here ever since.

При спробі втечі його затримали двоє поліцейських. Відтоді він під вартою (сезон 1, серія 8).

6. *Рекламним* (обумовлений ситуацією рекламного спілкування.)

THE LIGHTMAN GROUP.

ЛАЙТМАН ГРУП (сезон 1, серія 5).

Стилі мовлення телевізійних серіалів, різних за жанром і змістом, вимагають різної лексики, семантичних та стилістичних засобів організації тексту. Зберігаючи культуру мови та мовні традиції, все ж необхідно звернути увагу на такі явища, як *колоквілізація* і *сленгізація*, оскільки пересічному глядачеві важко сприймати вузькоспеціалізовану тематику, а наближення до розмовного стилю допомагає такому глядачеві зрозуміти неясні місця, відчувати себе учасником дискурсу.

The FBI got it wrong. Well, there's a shocker.

ФБР помиляється, інформація хибна. У вас інший об'єкт (сезон 1, серія 2).

Dod, friend of mine said this guy's a total nutjob.

Мені казали, що цей тип справжній псих (сезон 1, серія 3).

З іншого боку, існує думка про те, що вся лексика, що відноситься до тієї чи іншої галузі вважається термінологічною, незалежно від того, наскільки вона спеціалізована, чи все ж таки зрозуміла і за межами своєї галузі [Артикуца 2004, 132]. Наприклад, пересічним глядачам такі вирази як *"попереднє слухання", "результати розтину", "стенограма допиту"* (*transfer hearing*, *autopsy report*, *suspect homicide*) здаються термінами, тоді як люди, що вже призвичаїлися до цих понять, не звертають уваги на термінологічну природу даних виразів [Akhmanova, Agapova 2005, 81].

The US attorney's office scheduled the transfer hearing. We have two days.

Прокуратура призначила попереднє слухання. У нас два дні (сезон 1, серія 12).

We'll need the crime scene photos and the autopsy report.

Нам потрібні всі матеріали і результати розтину (сезон 1, серія 7].

I need to see the case file and look at the other suspects homicide questioned.

Мені потрібні стенограми допиту інших підозрюваних (сезон 1, серія 13).

Термінами можуть також бути слова, що створені штучно [Ліпінська 2007, 69]. Крім того, в деяких терміносистемах поширене використання термінів, що виникли від загальновживаних слів засобом переносу значення.

Наприклад, іменник-конверсив – *shrink* у контексті серіалу "Теорія брехні" означає – "психотерапевт", хоча й походить від дієслова "скорочуватися, давати усадку, зморщуватися, відступати". Л.А. Жданова називає це явище номінативною метафорою і стверджує, що воно призводить до виникнення слів-омонімів [Скороходько 2006, 22].

Під час озвучування серіалів, зокрема серіалів юридичної тематики, спостерігається багаторазове вживання мовних штампів. Невід'ємною та однією з головних ознак дискурсу юридичних телевізійних серіалів є термінологічна точність, слова повністю відповідають мовним значенням, які закріпилися в основному словниковому фонді. Точність мовлення залежить від:

1) рівня знання мови;

2) гармонійності інтелектуального рівня мовця і слухача.

The suspect is secretly happy about the locations we are searching, which tells me we have the wrong locations.

Підозрюваний нишком радіє, що ми шукаємо не в тому місці, отже наша інформація хибна (сезон 1, серія 4).

I've already admitted what I did. I'm tendering my resignation today.

Я вже в усьому зізнався і подав у відставку (сезон 1, серія 6).

Точність спостерігається на лексико-семантичному, граматичному та стилістичному рівнях. Найбільшого уточнення вимагають синоніми, омоніми, пароніми, багатозначні слова. Якщо в науці точність досягається через вживання термінів, то в усному мовленні, як і в телесеріалах, певну неточність у слововживанні можна компенсувати ситуацією спілкування, мімікою, жестом. Вимога точності значно зростає, якщо немає безпосереднього контакту, або якщо співрозмовник – широка аудиторія [Комунікативні ознаки культури мовлення 2011].

Використання неекономних і ускладнених конструкцій – це один із головних недоліків саме телевізійної мови. Наприклад:

I don't have much faith in words myself.

Я і сам не маю довіри до слів (сезон 1, серія 11).

Замість:

I don't believe words myself.

Я і сам не вірю словам.

They want us to give a talk to their senior police.

Ми маємо прочитати лекцію їхнім полісменам (сезон 1, серія 10).

Замість:

They want to talk to their senior police.

Ми маємо поговорити з їхніми полісменами.

Отже, після проведеного дослідження ми дійшли висновку, що з-поміж проблем перекладу юридичних телесеріалів якнайшвидшого розв'язання потребують питання перекладу фахової термінології. Труднощі перекладу термінів, які позначають юридичні поняття іншомовної національної терміносистеми права та юриспруденції, здебільшого спричинені дією міжмовної термінологічної інтерференції.

Серед суміжних проблем, що постають у цьому зв'язку, головною є доцільність заповнення термінологічних одиниць української терміносистеми права за рахунок відповідних формально-паралельних терміноформ.

1. *Артикуца Н.В.* Мова права і юридична термінологія : навч. посіб. – 2-ге вид., змін. і доп. – К. : Стилос, 2004. – 277 с. 2. Канюка М.С. Біля голубого екрана. – Київ: Держвидав образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1981. – 50с. 3. *Пономарів О.Д.* Культура слова: Мовностилістичні поради: Навч. посібник. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2001. – 240 с. 4. *Скороходько Е.Ф.* Позиційна інтерференція термінів як структурна характеристика наукового тексту // Мовознавство. – Липень-серпень 2006. – №4. – С.22 – 31. 5. *Terminology: theoryandmethod* /Ed. ByO.Akhmanovaand G. Agapova. – Moscow, 1974. – 2005 р., с. 81. 6. *Ліпінська А.В.* Науково-технічна термінологія: Навч. посіб. для дистанційного навчання / За ред. акад. М.І. Жалдака. – К.: Університет "Україна", 2007. – 219 с. 7. *Коваль Н.Е.* Мовні засоби аргументації в юридичному дискурсі (на матеріалі англомовних законодавчих та судових документів): Автореф. – дис. к. ф. н. – О., 2007 – 15 с. 8. *Комунікативні ознаки культури мовлення.* – UaStudent.com [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://uastudent.com/komunikatyvni-oznaky-kultury-movlennya/вільний. – Заг. з екрана. Мова укр. 9. *Pro-Film* [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://pro-film.org.ua/2011/06/teoriya-brehni-zbreshy-meni-lie-to-me-cezon-1-2008-dvdrip-ukrajinskoyu/ вільний. – Заг. з екрана.

Біда Ю.О., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА ПРИКЛАДІ МИСТЕЦТВА ФОТОГРАФІЇ)

У статті розглянуто деякі теоретичні особливості науково-технічного підстилю та перекладу науково-технічних текстів. Значна увага приділяється термінології, а саме особливостям перекладу термінів в цілому та термінів мистецтва фотографії зокрема.

Ключові слова: *науково-технічний підстиль, термінологія, термін, номенклатура, термінолексика, омонімія і полісемія термінів, мистецтво фотографії.*

В статье рассмотрены некоторые теоретические особенности научно-технического стиля и перевода научно-технических текстов. Значительное внимание уделяется терминологии, а именно особенностям перевода терминов в целом и терминов искусства фотографии в частности.

Ключевые слова: *научно-технический стиль, терминология, термин, номенклатура, терминолексика, омонимия и полисемия терминов, искусство фотографи.*

The article deals with some theoretical features of scientific and technical style and translation of scientific and technical texts. Considerable attention is paid to terminology, namely to the translation of terms in general and photography terms in particular.

Key words: *scientific and technical style, terminology, terms, nomenclature, homonymy and polysemy of terms, photography.*

Об'єкт дослідження – науково-технічна термінологія мистецтва фотографії.

Метою дослідження є визначення особливостей науково-технічної термінології на прикладі термінів мистецтва фотографії.

Із розвитком науки й техніки розвивається і науково-технічний переклад. Його головні принципи, особливості, методи досліджувались і продовжують досліджуватись багатьма вченими, зокрема і професорами Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка.

Серед безлічі галузей науки й техніки та праць на науково-технічну тему для розгляду нами було обрано мистецтво фотографії і присвячені йому посібники.

Розвиток мистецтва фотографії спирається на здобутки математики, фізики, хімії. У 1604 р. німецький астроном Іоганн Кеплер встановив математичні закони відбиття світла в дзеркалах, що пізніше лягли в основу теорії лінз, за допомогою яких інший італійський фізик Галілео Галілей створив перший телескоп для спостереження за небесними тілами. Принцип заломлення променів був встановлений, залишалося тільки навчитися якимось чином зберігати отримані зображення на відбитках за допомогою законів хімії. Таким чином, посібники з фотографії містять і математичні, і хімічні, і фізичні, а сьогодні до них додалися ще й комп'ютерні терміни. Наведемо деякі приклади: *Megapixel* – мегапіксель, *metamerism* – метамерія, *pigment ink* – пігментні чорнила, *quadtone* – чотиритонове зображення, *layer opacity* – непрозорість шару, *interpolation* (посібник Лі Фроста "Цифрова фотографія" ("The A-Z Creative Digital Photography") [Frost 2006, 156].

Повноцінне функціонування національної мови в науково-технічній сфері великою мірою залежить від пізнавально-інформаційної досконалості термінології, а отже, й від лінгвістично виваженого підходу до проблем термінотворення. Сучасна науково-технічна термінологія продовжує розвиватися, поновлюватися, вдосконалюватися відповідно до розвитку і вдосконалення науки й техніки. Когнітивно-номінативний та структурно-лінгвістичний аспекти вивчення термінології, які ґрунтуються на принципі пріоритетності поняттєво-концептуального та предметно-практичного складника термінологічної лексики, сприяє усвідомленню специфіки науково-технічної сфери, її впливу на суспільну свідомість у цілому [Карабан, 2001, 46-47]. У процесі науково-технічної комунікації терміни виступають когнітивно-інформаційними моделями, співвідносними з поняттєво-концептуальною і предметно-тематичною сферами відповідних галузей науки, техніки й виробництва. На цих екстралінгвальних чинниках – науковому знанні та його застосуванні в техніці та виробництві – й базується функціонування терміна. Вивчення когнітивних та структурних особливостей сучасної тер-

мінології з урахуванням екстралінгвальних чинників сприяє підвищенню інформаційно-мовної культури в сучасному суспільстві.

Науково-технічний працівник, як правило, добре обізнаний і з теоретичним підґрунтям певних явищ і процесів, і з практичним призначенням механізмів, інструментів і пристроїв, створених на основі певних теоретичних знань. Він водночас усвідомлює і пізнавальні, і прагматичні характеристики терміна. Саме тому термін у науково-технічній сфері має бути універсальним – придатним і для когнітивної, і для практичної діяльності фахівців [Михайлова, 2002, 51-52].

У зв'язку зі стрімким зростанням кількості інформації вимоги до систематизації термінології стають дедалі суворішими. Це пов'язано із залученням комп'ютерної техніки до пошуку, систематизації та зберігання знань. Системність науково-технічної термінології ґрунтується на позамовних чинниках – сукупності наукових і виробничих реалій, що їх обслуговують терміносистеми фундаментальних і технічних наук. Термінологічний ярус сучасної літературної мови – самостійна, багаторівнева система ієрархічно і концептуально пов'язаних елементів, які забезпечують процеси номінації спеціальних наукових і технічних понять. З огляду на це, моделювання технічної терміносистеми на когнітивних засадах уможливлює ґрунтовне розуміння механізмів її організації [Полюга, 2006, 120-121].

Незважаючи на те, що термінологія нараховує велику кількість одиниць, користується нею менша частина населення. Проте деякі терміни з мистецтва фотографії показують, що термінолексика може використовуватися в якості загальновживаної лексики: *Contrast* – the range of tones in an image from highlights to shadows. A high-contrast image has a wider tonal range than a law-contrast image [Frost 2006, 156]; *Контрастность* – степень различия между тёмными и светлыми участками изображения. Высококонтрастное изображение обладает более широким диапазоном оттенков и яркости [Фрост 2006, 155]; *Контраст* – діапазон відтінків зображення від світлих до темних. Висококонтрастне зображення має більш широкий діапазон відтінків і яскравості (*переклад наш.* – Ю.Б.). Даний термін мистецтва фо-

тографії увійшов у широкий вжиток в таких словосполученнях: "*соціальний контраст*", "*політичний контраст*" тощо.

Термін за вимогами, що до нього визначаються, має стосуватися одного поняття, хоча на практиці так буває не завжди [Зарицький, 2007, 23-25]. Так, наприклад в мистецтві фотографії термін "канал" означає складову частину кольорового (або чорно-білого) зображення, котра описує окремим сірим півтоновим кольором кожен компонент кольору. Однак в словнику іншомовних слів подається перелік інших значень даного терміна:

1. Штучне річище (водовід) з безнапірним рухом води.

2. Вузький довгий порожнистий простір всередині чого-небудь.

3. Сукупність пристроїв, якими передають сигнали інформації.

4. *Перен.* Шлях, засіб для досягнення якоїсь мети (напр., К. дипломатичний).

5. *Анат.* В організмі людини, тварини – трубка, якою проходять речовини [9].

Термін "профіль" в мистецтві фотографії означає набір коректуючих параметрів, які містить зображення для оптимізації процесу виведення зображення на монітор і подальший друк. Профіль описує особливості передачі кольору від пристрою до пристрою. Побудова кольорових профілів – основний крок в процесі управління кольором. Словник іншомовних термінів доповнює попереднє більш ніж конкретне значення терміна "профіль" наступними значеннями:

1. Вид, обрис обличчя чи предмета збоку.

2. Вертикальний переріз будь-чого.

3. *Перен.* Сукупність основних типових рис, які характеризують господарство, фах і т. ін.; спрямування, спеціалізація [9].

Термін "шум" в мистецтві фотографії вживається для позначення випадкових пікселів чи зернистості на зображенні. Словник "УСЕ" подає такі додаткові значення:

1. Випадкові флуктуації фізич. величини, що можуть накладатись на корисний сигнал (який переносить потрібну інформацію), утруднювати його прийом; також накладені один на одного незалежні сигнали з різних джерел, напр., набір звуків різної частоти й інтенсивності (акустичний ш.).

2. Небажаний або шкідливий для людини звук; шкідливість ш. залежить від його інтенсивності, частоти, тривалості дії; для зменшення ш. застосовують різні засоби (напр., звукоізоляційні матеріали, глушники).

Якщо ж говорити про науково-технічну літературу у перекладацькому аспекті, то, можливо, для перекладача найцікавішою є стадія, коли науково-технічна термінологічна система, якою учені в обмеженому колі фахівців користувались у своїй науковій роботі, переплітається із загальновживаною лексикою, тобто стає близькою до науково-популярного підстилю. Коли відбувається цей синтез науково-технічної лексики із загальновживаною, для перекладача процес перекладу стає, у деякій мірі, більш різноманітним та цікавим. Посібники з фотографії є яскравим прикладом такого синтезу, оскільки вони спрямовані на допомогу звичайним людям в досягненні практичних навичок фотографування. Проте, яким би доступним не здавався текст, основні необхідні терміни мають бути збережені в перекладі. Перекладач науково-технічної літератури, зокрема посібників з фотографії, повинен враховувати усі особливості термінів як таких, їх можливу омонімію та полісемію. Задля вдалого вибору потрібного відповідника при перекладі необхідно консультуватися зі словниками вузькотермінологічними, тлумачними, словниками іншомовних слів. Полегшує завдання перекладача глосарій до вихідного тексту, оскільки часто в таких глосаріях тлумачиться значення того чи іншого конкретного терміна.

1. *Деркач Л.М.* Актуальні проблеми науково-технічного перекладу / Національний гірничий ун-т; Інститут електроенергетики. Кафедра перекладу та педагогічної психології; Центр психологічних та інноваційних досліджень / Відп. ред. Л.М. Деркач. – Д.: Національний гірничий ун-т, 2007. – 257 с. 2. *Зарицький М. С.* Актуальні проблеми українського термінознавства: начв. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Нац. техніч. ун-т України "Київський політехніч. ін-т". – К: Политехніка, 2007. – 56 с. 3. *Карабан В. І.* Переклад наукової і технічної літератури. – К., 2001. – 302 с. 4. *Ли Фрост.* Цифровая фотография, пер. М.В.Разуваева – М.: Арт Родник, 2006. – 160 с. 5. *Ліпінська А.В.* Науково-технічна термінологія: навч. посіб. для дистанц. навч. / Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини "Україна". Інститут дистанційного

навчання. – К.: Університет "Україна", 2007. – 218 с. 7. *Михайлова О. Г., Сидоренко А. А., Сухопар В. Ф.* Українська наукова термінологія: навч.посібник / Національний технічний ун-т "Харківський політехнічний ін-т". – Х.: НТУ "ХПІ", 2002. – 119 с. 8. *Полюга Л.М.* Проблеми української термінології: збірник наукових праць учасників 9-ї Міжнародної наукової конференції "Проблеми української термінології СловоСвіт 2006", м. Львів, 19-21 вересня 2006 р. / Нац. ун-т "Львівська політехніка", Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології. – Львів: Львівська політехніка, 2006. – 210 с. 9. *Lee Frost.* The A-Z Creative Digital Photography. – Cincinnati: David and Charles, 2006. – 160 p. http://slovopedia.org.ua/

Білик К.А., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

САКРАЛЬНІ ПРЕСУПОЗИЦІЇ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ Р.М.РІЛЬКЕ (на матеріалі поетичної збірки "Книга годин")

У статті розглядається важлива мережа пресупозицій та переосмислених лінгвокультурних посилань у творчості Р.М.Рільке, які уможливлюють імпліцитну присутність ключових для його мовної картини світу сакральних понять. Дослідження проводиься на матеріалі збірки "Книга годин".

Ключові слова: *пресупозиція, Бог, Р.М.Рільке, "Книга годин", сакральне.*

В статье рассматривается система пресуппозиций и лингвокультурных ссылок в творчестве Р.М.Рильке, обеспечивающая имплицитное присутствие в тексте ключевых для его языковой картины мира сакральных понятий. Исследование проводится на материале сборника "Часослов".

Ключевые слова: *пресуппозиция, Бог, Р.М.Рильке, "Часослов", сакральное.*

The article discusses the elaborate net of presuppositions and linguocultural links of mature poetry by R.M.Rilke that provide implicit textual presence of sacral notions which are of key importance for Rilke's conceptual picture of the world. The analysis is carried out on the material of the volume of poetry "The Book of Hours".

Key words: *presupposition, God, R.M.Rilke, "The Book of Hours", sacral.*

У творчості Р.М.Рільке особливе місце посідає збірка "Книга годин" ("Stundenbuch"); саме у ній кристалізується і вперше

проявляється характерне для поетичної мови Р.М.Рільке плетиво пресупозицій та лінгвокультурних посилань. Така особлива структура тексту уможливлює імпліцитну присутність ключових сакральних понять у ньому без їх називання. Пресупозиціями ми називаємо вузлові точки, де ці поняття виходять на поверхню тексту, ними можуть виступати як окремі слова, так і цілі лексико-семантичні поля. Саме через них розкривається глибинний зміст поезій Р.М. Рільке та зв'язок між ними. Саме вони найбільш виразно дають уявлення про відмінність прочитання поетом певних культурологем, про деякі протиріччя мовної картини світу Р.М.Рільке та про суперечки, у які він вступає зі звичним прочитанням певних сакральних понять. Суми загальнокультурних знань у цій області недостатньо, щоб розшифрувати і зрозуміти поезію Рільке. Скажімо, знаючи, що збірка "Книга годин" написана у формі монолога ченця, зверненого до Бога, і, помітивши згадки про Києво-Печерську лавру, читач може зробити висновок, що трактувати Бога цієї збірки необхідно крізь призму християнської, а то й православної релігії, що, до речі, знаходимо в окремих дослідницьких роботах, здебільшого вітчизняних та російських. Проте таке припущення буде докорінно хибним, що стає видно з тих окремих слів та навіть лексико-семантичних полів, які супроводжують поняття Бога в тексті (а у багатьох випадках з'являються самостійно, створюючи посилання на це поняття, імпліцитно присутнє у тексті) та значно модифікують його. Саме вони, а також їхня взаємодія та розвиток, знаходяться у центрі нашого дослідження.

У більшості своїй ключові сакральні поняття в ранній поезії Рільке присутні лише експліцитно, їхнє змістове наповнення майже не відрізняється від загальноприйнятого культурного прочитання. Досліджувані пресупозиції зустрічаються спорадично і не дозволяють говорити про систематичність їх вживання.

Глибокий перелом у творчості Рільке відбувся на зламі століть, передусім у збірці "Книга годин", яка створювалася у 1899-1903 рр. Вона складається з трьох частин, або циклів, це: "Das Buch vom mönchischen Leben" ("Книга життя чернечого", 1899, "Das Buch von der Pilgerschaft" – ("Книга прощ", 1901), "Das Buch von der Armut und vom Tode" ("Книга убозтва і смерті",

1903). Існують дані, що планувалася також четверта книга, яка так і не була завершена, і з неї маємо тільки кілька віршів. Найбільш визначеними, провідними у ній виступають пресупозиції, що мають відношення до таких екзистенційно-сакральних понять, як "Бог", "Життя" та "Смерть". "Бог" виступає тут організуючим центром, що видно із дистрибуції пресупозицій цього поняття. Проте слід говорити про взаємозв'язок пресупозицій, що відносяться до різних сакральних понять, що значною мірою забезпечує ідейно-художню цілісність "Книги годин".

Збірка "Книга годин" Р.М.Рільке завдячує своєю появою великою мірою двом подорожам поета по Росії та Україні, які відбулися у 1899 і 1900 рр. Велике значення ці поїздки мали й для формування і вираження розбіжностей у прочитанні сакральних понять Р.М.Рільке, особливо поняття "Бога". Та найбільше значення мала друга подорож, яка охопила весну-літо 1900 р., коли Рільке поставив своїм завданням ознайомитись із глибинною народною Руссю. Він вирушає на Південь, мандрує по Дніпру і Волзі. Широкі степові простори були для нього чимось нечуваним і небаченим. Велична і могутня Природа, вільна від оков цивілізації, саме життя, вітаїстична сила живого світу у її стихійній безмежності мали креативне значення для формування рільківської творчої особистості. Можна сказати, що особливо глибоке й плідне для його творчості враження справив на Рільке Київ; це неодноразово зазначалося науковцями. "Без Києва "Книга годин" немислима", – писала німецька дослідниця С.Бруцер у книзі "Російські подорожі Рільке" [цит. за: Наливайко 1991, 27]. Майже дослівно з нею перегукується польський вчений А.Рогальський: "Можна припустити, що якби не Київ, Рільке б ніколи не написав "Часослова" [цит. за: Наливайко 1991, 27]. Маємо навіть прямі замальовки Києва у "Книзі годин": *die Trontzka Lawra und das Monastir, / das unter Kiews Gärten ein Gewirr / von Gängen bildet, dunkel und verschlungen.*

Час перебування Рільке у цьому місті припав на великодній тиждень, коли до Києва стікалися паломники з усієї України, а в церквах правили святкові служби. Порив до Бога й духовне злиття з ним, яким був пройнятий увесь цей люд, став найяскравішим і найдивовижнішим переживанням поета. Суб'єктивно

сприйнятий як осереддя слов'янського духу, Київ дав Рільке те, що він шукав на Слов'янщині, спираючись на філософію Гердера про її жителів як гуманних мирних трударів, тісно пов'язаних з їхньою землею: він віднайшов органічне світовідчуття, вплетеність людини у світ, у Weltinnenraum, одне із засадничих екзистенційно-сакральних світоглядних понять, притаманних творчості Рільке, яке ще тільки почало тоді оформлюватись у даній збірці.

Центральна й найскладніша проблема "Книги годин" – це проблема Бога. При цьому її складність не в іманентності, вона внесена рецепцією твору, критиками й читацьким загалом, які виявили схильність ідентифікувати або ж надміру зближати Бога збірки із християнським або церковним Богом. Треба сказати, що від цього спрощеного підходу давно відмовились західні дослідники, беручи до уваги нейтральне, а то й підкреслено відсторонене ставлення поета до християнської релігії й церкви, що проявлялося у нього все життя. І навпаки, в пострадянському просторі, зокрема в Росії, де відбувалося відродження християнської релігії й церкви, спостерігається своєрідна актуалізація "Книги годин", спроби представити його як прославлення православного християнства і "руського Бога".

Деякі західні вчені висловлювали припущення, що таке неприйняття християнської доктрини витікає з її вимоги смиренно сприймати ті знущання, яких поет зазнав у юності у Кадетській школі, що, за його словами, розтоптало ніжні паростки його душі. Проте набагато переконливішим видається мені пояснення, яке дає цьому явищу французький філософ Г.Марсель, представник християнської течії екзистенціалізму. Він вважає, що християнська релігія – занадто олюднена, занадто людська і тепла для світовідчуття Р.М.Рільке. У його щоденнику знаходимо такий запис, датований 4 жовтня 1900 р.: "Для молодих людей... Христос становить серйозну небезпеку; він – Той, хто поруч, хто заступає Бога. Ми звикаємо наближатися до божественного із людською міркою. Ми набуваємо звичку розм'якати у спілкуванні з цим Сином Людським, а згодом потрапляємо під крижаний вітер вершин, який є приходом вічності. Ми блукаємо між Христом, двома Маріями та святими угодниками; ми губимося поміж форм та голосів. Ми переживаємо розчарування за

розчаруванням у цій майже домашній стихії, яка не пробуджує в нас ні подиву, ні жаху й не вириває нас із нашої буденності. Ми призвичаюємося, а щоб знайти Бога, призвичаюватися не можна" [цит. за: Марсель 2008, 238].

Для Рільке Бог – це передусім жива вітаїстична стихія. Бог Рільке не вгорі, не в небі, а в корінні. Це – не світле небесне сяйво любові, чим є християнський Бог. Це – "темний Бог", що, власне, являє собою стихійну силу природи, хаос буття, життя у його стихійному втіленні. На самому початку збірки, у другому вірші, автор "Часослова" постулює і визначає Бога: "мій Бог – темний, і ніби плетиво сотень коренів, що мовчазно п'ють": *mein Gott ist dunkel und wie ein Gewebe / von hundert Wurzeln, welche schweigsam trinken*. Це – перша ключова пресупозиція Бога у збірці. На самому початку усієї збірки визначається, де таїться Бог поета – у корінні (дерева життя?), у темряві. Далі маємо неодноразове вживання цієї пресупозиції, або слів, пов'язаних із нею морфологічно або семантично. Бог – темний (*dunkel*), нічний (*nächtig*), його руки з ебенового дерева (*und deine Hände sind von Ebenholz*), а його чоло – хмарне (*vor deiner wolkigen Stirne steht*). Прикладом самостійного функціонування цієї пресупозиції може бути пряма заміна слова "Бог" на іменники з семою "темрява": ніч (*Ich glaube an Nächte*), темрява (*Du, Dunkelheit, aus der ich stamme*). Ще більш опосередковану присутність "Бога" маємо у рядку, де руки, складені у молитву, поет називає "*dunkle Hände*".

Якщо вже мова зайшла про коріння, то зверну увагу на те, що, при буквальному сприйнятті цього постулату, не можна не згадати про печери Києво-Печерської лаври, де зберігаються мощі святих, які в землі вели вищою мірою аскетичне життя, цілком віддаючись релігійному екстазу, пошуку Бога. Рільке на це зреагував негативно, назвав це подвижництво "метафізично-містичним абсурдом". На його переконання, не можна тікати від світу, від життя у пошуках Бога, це призводить тільки до віддалення від нього. Ця оцінка переноситься також і в текст збірки. Йдеться про вірш із другого циклу "Ти знаєш, Боже, тих святих" (*Weißt du von jenen Heiligen, mein Herr?*), у якому йдеться про печери Києво-Печерської лаври і

про святих, що "закопались глибоко у землю" (*so daß sie tief sich in die Erde gruben*), бо їм навіть тісні келії видалися занадто близькими до суєтного світу: *Sie fühlen auch verschloßne Klosterstuben / zu nahe an Gelächter und Geplärr*.

Устами ліричного героя Рільке запитує в Бога, чи пам'ятає він ще про них? Чи вважає він їх теж своїми достойними творіннями? Запитує, чи не забув Бог про них, бо вони навіть померти не змогли? Їхні тіла не підвладні природному біологічному процесу – вони не розкладаються. І те, що вважають чудом прочани і церква, Рільке видається лише доказом того, що вони покинуті Богом, що вони випали із природного ритму життя, що вони не жили і не помирали, і отже випали також з поля зору того, кого вони так ревно намагалися знайти. Він не хоче приймати їхні тіла назад до себе. Навіть той час, що вони провели на землі до усамітнення (читати – жили), вони перекреслили, повернулися назад і перетворилися знову на ембріонів: *sie waren, wie gewälzt von einer Welle,/ zurückgekehrt in ihrer Mutter Schoß. / Sie saßen rundgekrümmt wie Embryos / mit großen Köpfen und mit kleinen Händen*.

Таким чином, "темність", "земляність" Бога в Рільке ні в якому разі не можна сприймати буквально, це є метафори вплетеності Бога у життя, метафори його всеначальності, метафори того, що Бог – у його витоках, і, отже, сам підвладний природним процесам; прирівнення Бога до коренів у вищенаведеній цитаті, до того, що дає сили рости усьому дереву, є доказом вітаїстичної природи Бога у Рільке, з чим пов'язана наступна ключова пресупозиція, яка виражена у семі "вистигання". Бог "вистигає" (*Gott reift,* (*deine werdende Tiefen*). Слова-означники "*reif", "werdend"* ті інші слова, що належать семантичному полю "природа" є свідченням правильності процесів, що відбуваються. Такий розвиток є правильним напрямом процесів; він же видається і звичним і єдино можливим. Проте у збірці можливе і порушення цього напряму, його зворотній хід. Зокрема, таке явище можна спостерегти у епізоді з самітниками, які, за описом Р.М.Рільке повернулися до стану ембріонів (*Sie saßen rundgekrümmt wie Embryos*), тобто повернули назад. Можливе й "замороження" цього ходу, завмиран-

ня процесів. Такий стан притаманний третій частині збірки, де смерть у великому місті метафорично зображується "плодом, що не вистигає": "*ihr eigener hängt grün und ohne Süße / wie eine Frucht in ihnen, die nicht reift*".

Отже, до основних пресупозицій екзистенційно-сакрального поняття "Бог" можна віднести такі групи слів:

1. Такі, що належать семантичному полю "темрява": *dunkel, nächtig, Ebenholz;*

2. Що стосуються семантичного поля становлення, вистигання: *reif, reifend, werdend*;

3. Що пов'язані з образом дерева, його частини: *Baum, Wurzel, Ast, Zweig, Ebenholz*.

Слова, що стосуються семантичного поля "вистигання, визрівання" мають не стільки темпоральне значення, скільки свідчать про правильність процесів, що описуються. У збірці розвиток може характеризуватися трьома типами:

1. "Правильний" розвиток, розвиток у напрямку до вистигання, зрілості, плоду. Є свідченням гармонії між кодами Бога і життя.

2. Розвиток у зворотному напрямку, до метафоричного перетворення на ембріон. Є свідченням протиріччя, відходу від глибинної суті темного Бога Рільке.

3. Застигання у часі, метафорично виражене в зеленому плоді, що не вистигає. Є ознакою художнього простору, позбавленого Бога.

1. *Габріель Марсель.* Homo Viator. / Пер. укр. В.Й.Шовкуна. – К.: Видавничий дім "КМ Academia", університетське видавництво "Пульсари", 1999. – 320 с. 2. *Наливайко Д.С.* Шукаючи єдності зі світом і людьми: паломництво Рільке в Україну // Наливайко Д.С. Компаративістика й історія літератури. – К.: 2007 – С. 366-388.

Богдан Г.К., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ВЖИВАННЯ ДІАЛЕКТУ ЯК СТИЛІСТИЧНИЙ АВТОРСЬКИЙ ЗАСІБ (на прикладі п'єси Карло Гольдоні "Колотнеча в Кьоджі" у перекладі Ірини Стешенко)

У статті аналізується стратегія відтворення італійського діалектного мовлення на прикладі комедії "Колотнеча в Кьоджі" Карло Гольдоні.
Ключові слова: *венеціанський діалект, діалектне мовлення, діалектизм, стилістична особливість.*

В статье анализируется стратегия воспроизведения итальянской диалектной речи на примере комедии "Кьоджинские перепалки" Карло Гольдони.
Ключевые слова: *венецианский диалект, диалектная речь, диалектизм, стилистическая особенность*

The article analyzes the strategy of reproduction of the italian dialect language in Carlo Goldoni's comedy "Le baruffe chiozzotte".
Key words: *venetian dialect, dialect language, dialectisms, stylistic feature*

Мета статті полягає у аналізі стратегії відтворення діалектного мовлення у перекладі твору Карло Гольдоні "Колотнеча в Кьоджі" українською мовою перекладачем Іриною Стешенко.

Актуальність теми зумовлена недостатнім вивченням проблеми перекладу італійського діалекту українською мовою у драматичних творах, де він відіграє одну з найважливіших ролей.

Об'єкт дослідження – комедія Карло Гольдоні "Колотнеча в Кьоджі" та її переклад українською мовою.

Предметом дослідження є порівняння діалекного мовлення в оригіналі та його перекладу українською мовою.

Карло Гольдоні (1707 – 1793) – видатний італійський драматург доби Просвітництва – творець національної комедії. Творчість Гольдоні мала велике значення для подальшого розвитку італійської драматургії та італійської літератури в цілому. Реформуючи комедію дель арте, Гольдоні в той же час освоював та сприймав її найкращі досягнення [Томашевский 1971, 24].

Гольдоні відійшов від сценарію та сюжетної схеми комедії дель арте до фіксованого тексту, проте зберіг маски та діалект. Однак на відміну від комедії дель арте, де діалект створював лише комічний ефект, у Гольдоні він став одним із художніх засобів для правдивого відтворення венеціанського характеру та соціального середовища. Саме завдяки Гольдоні в італійський літературі встановився реалістичний напрямок.

Написання творів на діалекті потребувало подальше поглиблення реалістичного методу драматурга. Гольдоні вважав, що для відтворення в театрі справжньої життєвої атмосфери люди мають говорити на сцені так само, як вони розмовляють у повсякденному побуті. Найбільш повно просвітницький реалізм Гольдоні з'явився в його діалектних комедіях у прозі: "Самодури" (1760), "Нова квартира" (1760), "Сіньор Тодеро-буркотун" (1762), "Колотнеча в Кьоджі" (1762).

У цій статті ми аналізуватимемо відтворення діалектного мовлення українською мовою як стилістичний авторської засіб Карло Гольдоні на прикладі твору "Колотнеча в Кьоджі".

"Колотнеча в Кьоджі" стала вершиною реалізму Гольдоні. Це новаторська комедія колективного героя, в якій діють кьоджинські рибалки та їх жінки. Джерелом для комедії слугували спогади та спостереження Гольдоні над побутом та звичаями кьоджинських рибалок.

Кьоджа – венеціанським діалектом – Чоза – містечко у венеціанській лагуні, на материку, за тридцять кілометрів на південь від Венеції. За часів Гольдоні в Кьоджі налічувалось до сорока тисяч мешканців, головним чином рибалок і матросів [Гольдоні 2008, 346]. У комедії Гольдоні змальовує побут і звичаї мешканців Кьоджі, тим самим підтверджуючи відверту увагу до реалізму, до життєвої правдивості образів у своїй творчості.

Виходячи з того, що в драматичних творах не існує описовості, пояснення, і дія розгортається в цей момент, лише в теперешньому часі, кожне слово у п'єсах набуває більшої ваги. У діалозі розкривається в драмі все, як характер героїв, так і розвиток дії та конфлікту.

Отже, слово в драматичному творі має бути дуже точним і виразним, емоційно насиченим. Таким чином, у драматичних творах,

особливо комедіях, широко використовується експресивна лексика (поетизми, вульгаризми, просторіччя). Здатність відтворювати емоційно-експресивну функцію має діалект. Отже, діалект відіграє важливу роль у п'єсах. Таким чином перед перекладачем постає дуже важке завдання зберегти цю жанрово – стилістичну особливість комедії Гольдоні та створити адекватний переклад.

Діалект – різновид національної мови, якому властива відносна структурна близькість і який є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території, а також елементів матеріальної і духовної культури, історичних та культурних традицій, самосвідомості.

Переклад діалектів завжди був складним і цікавим завданням для перекладачів. Окремі аспекти перекладу діалектизмів розглядалися у працях таких відомих дослідників, як С. Влахов і С. Флорін, А. Федоров, О. Чередниченко та ін. Багато уваги приділяє цьому питанню у своїх розвідках О. Медвідь. П'єса Гольдоні "Колотнеча в Кьоджі" написана повністю венеціанським діалектом.

Аналізуючи твір Гольдоні, ми припускаємо, що, якщо перекладати п'єсу лише літературною мовою, оригінал буде повністю викривлений, не будуть відтворені жанрово-стилістичні особливості комедії та ідіостиль автора. Проте, перекладати кожне діалектне слово неможливо. Це зробить текст перекладу неможливий для сприйняття. Тому аналізуючи переклад пані Стешенко ми помічаємо, що варто розглядати текст оригіналу цілісно, а не на рівні окремих речень.

Російський перекладознавець І. Лєвий зазначає, "...не обов'язково, щоб у народному мовленні кожному розмовному звороту оригіналу відповідало просторіччя в перекладі: воно може бути використаним в іншому місці за умови, щоб загальне враження від мовленнєвої характеристики збереглося незмінним" [Левый 1974, 152]. Отже, для відтворення діалекту варто дотримуватись компенсацій, які відбуваються на рівні повного тексту перекладу.

Сучасні перекладознавці й перекладачі здебільшого погоджуються на тому, що для відтворення діалектизмів необхідно використовувати просторіччя. Саме просторіччя є основним функціональним еквівалентом територіальних та соціальних діалектів у мові перекладу [Медвідь 1993, 272].

П'єсу "Колотнеча в Кьоджі" Карло Гольдоні цілеспрямовано пише на діалекті, як ми вже зазначали раніше, для передачі повного уявлення про народне життя. Тому перед перекладчем постає завдання донести до читача, що мова героїв у творі не літературна, а розмовна, побутова. Аналізуючи переклад "Колотнеча в Кьоджі" українською мовою Ірини Стешенко, ми помічаємо цю тенденцію до перекладу діалектизмів шляхом використання просторіч. П'єса здебільшого перекладена просторічною лексикою.

Так, наприклад, у репліці:

Pasqua: Oe, zitto, che xe arriva mio mario (a Lucietta).

Паскуа (до Лучетти). Ое, цить, цить! Приїхав мій чоловік!

"Zitto" – власне італійське літературне слово, що означаж *"тихіше"*. Пані Стешенко перекладає його просторіччям "цить", яке дуже схоже за звучанням до італійскького *"zitto"*. Таким чином перекладачу вдається відтворити особливість вигуку на фонетичному рівні. Просторіччя *"цить"* також слугує для того, щоб компенсувати граматичні особливості діалекту, а саме усічену граматичну форму італийського дієслова в минулому часі "arrivare" (*xe arriva – и arrivato*, тобто *"приїхав, прибув"*).

У прикладі:

Orsetta: Zitto, zitto, che gnanca Beppo no sappia.

Орсетта: Цитьте, цитьте, анічичирк! Щоб і Беппе нічого не прочув.

Для відтворення емоційно-експресивної функції діалектизму *"gnanca"* (з італійської літературної мови *"niente"* – *"нічого"*), перекладач використовує прийом додавання та вживає ще декілька просторічних слів: *"анічичирк"* – прислівник, який означає *"мовчати", "не подавати ніяких звуків"* та просторіччя *"прочувати"* – тобто *"дізнаватися з чуток"*.

У той час як у репліці:

Toffolo: Se averu pazenzia, ve saluderm anca vualtre.

Тоффоло. Якщо потерпите трішки, поздаровкаюсь і з вами.

Перекладач знаходить вдалий відповідник діалектного дієслова в майбутньому часі *"saluderm"* (з італійської *"salutare"* – *"вітатись"*) завдяки просторіччю "поздаровкатисть". Таким чином разом із українським просторічним прислівником *"трішки"*, це речення відтворює діалектизми та не вимагає компенсацій на рівні цієї фрази.

Просторіччя – слова, вирази, граматичні форми і конструкції, поширені в нелітературної розмовної мови, властиві малоосвіченим носіям мови і явно відхиляються від існуючих літературних мовних норм. Від територіальних діалектів просторіччя відрізняється тим, що воно не локалізовано в тих чи інших географічних межах.

Просторіччя вказують на те, що сфери комунікації у творі побутові, сімейні, неформальні. Їх вживає соціально-обмежене коло носіїв. Проте, просторіччя не вказує на те, що мова, якою говорять герої територіально обмежена. В проаналізованому нами творі "Колотнеча в Кьоджі" ми спостерігаємо, що перекладач для того, щоб створити читачеві враження, що ця мова особлива, належить людям, об'єднані фактором приналежності до певної місцевісті, вживає:

– діалектні слова української мови

Перекладач вживає діалектні слова української мови напротивагу загальновизначеному твердженню, що діалект неможливо перекладати діалектом мови перекладу. Діалектні слова української мови дають змогу зобразити приналежність героїв до певної території і показати читачеві добре знаючому українську мову, що мова персонажів не просто розмовна, а мова певного кола людей.

Vicenzo: Quieteve, che xe ariva in sto ponto la tartana de paron Toni.

Віченцо. Та вгамуйтеся ви, вгамуйтсь! Оце допіру пристала тартана падрона Тоні.

Де, in *"sto ponto" ("in questo punto" – "в цей момент")* перекладається українським діалектним словом *"допіру",* що означає *"тільки що", "щойно".*

У прикаді Pasqua: No ghe star a fare el muson.

Lucietta: Se el me lo fara elo, ghe lo faro anca mi.

Паскуа. Тільки гляди мені не копиль губи.

Лучетта. Він намурмоситься, то й я буду.

Замість того, щоб перекласти дослівно *"якщо він так буде робити, то і я з ним так буду"*, перекладачу вдається знайти лексичний відповідник *"намурмоситься",* що на українському діалекті означає *"насупиться".*

Pasqua: (Se ti avessi. che rabbia. che la me fa!) (a Lucietta).

Паскуа (до Лучетти). Коли б ти знала, як вона мене злостить!

Вживання діалектних українських форм у поєднанні із просторіччями дає змогу зрозуміти читачеві, що твір написаний на діалекті.

– застарілу лексики

Вживання застарілої лексики дає змогу зберегти історичну особливість періоду, у який відбуваються дії комедії. А також знову дає змогу зрозуміти, що мова героїв особлива, незвичайна, а не просто розмовна.

Vicenzo: Va a tirare l'alzana (gli da uno scappellotto).

Віченцо. (дає йому по потилиці). Йди бурлакувати.

Checca: (De cossa?)

Кекка (так само). Об чім це ви?

Італійське питальне речення *"De cossa?"* у перекладі відтворюється прийменниковим зворотом*"об чім",* тобто застарілою формою від *"про що".*

– пестливі слова

Перекладач часто використовує при перекладі діалектизмів пестливі слова. П'єса "Колотнеча в Кьоджі" має комедійний характер. Особливість п'єси як драматичного твору полягає в тому, що у п'єсах не існує описовості або мови автора, дія побудована на діалогах. Саме тому комічний ефект досягається у таких драматичних творах через мову героїв.

Lucietta: Creature, cossa diseu de sto tempo?

Лучетта. Ось ну лишень, дівоньки, що скажете про погодоньку, га?

Італійське звертання *"creature*" ("створіння") перекладач передає пестливою формою української мови *"дівоньки".* Це звертання є більш притаманним українському розмовному стилю та зрозумілишим читачеві. В поєднанні зі зменшувальною формою "погодонька" перекладачеві вдається створити комічний ефект.

Пестливі слова притаманні розмовному стилю, проте у тексті перекладу вони навмисне вживаються неприродньо та частіше, ніж це притаманно розмовному стилю української мови, що знову дає змогу звернути увагу читача на те, наскільки незвичайна мова героїв, та створити іронічний ефект.

Toni: Andй a pian. Oe, deghe man a paron Vicenzo.

Тоні. Та обережненько. – Ое, хто там є! Ну ж бо, допоможіть падронові Віченцо.

Пор.:*"andй a pian"* – італійською *"andare piano"*, тобто "*йти обережно"*. Перекладач відтворює пестливим словом *"обережненько"*.

Lucietta: (No la ve piase?) (a Toffolo)

Toffolo: (Made) (a Lucietta)

Лучетта (до Тоффоло). То не подабається вона вам?

Тоффоло (до Лучетти). Анікрихточки.

Діалектне слово *"made"* з італійської *"per niente"* – *"анітрохи"* відтворюється зменшувально – пестливим формою прислівника *"анікрихточки"*.

– відтворення італійських реалії

Важливим прийомом є також збереження італійських соціально – побутових реалій. Саме це допомагає перекладачеві нарешті вказати на приналежність героїв до певної місцевості, де відбувається спілкування.

Судовий пристав (до Паскуа). Це будинок а Фортунато?

Паскуа. Атож, синьоре, це він і є.

Comandador: Xela quella la casa de paron Vicenzo? (a Pasqua)

Pasqua: Sior si, quella.

Перекладач відтворює діалектизм "paron" навмисно вживши зрозумілу для читача, але неіснуючу у словнику української мови, лексему "падрон", в якій присутня алюзія на вже асимільоване слово "патрон" від латинського "patronus", що означає "хозяїн", "начальник". Усічену діалектну форму *"sior"* перекладач Стешенко відтворює нейтральною формою італійського звертання *"signore"* звичним словом для українського читача *"синьор"*. Реалії, таким чином, вказують на приналежність героїв до певної території.

Toffolo: (Mio santolo me vol metter suso peota; e co son a traghetto, anca mi me vmi maridare).

Тоффоло (так само) Хрещений обіцяв спорядити мені пеоту, як почну ото нею люд возити, то й собі одружуся.

Італійське слово *"peota"* перекладач відтворює, вживаючи метод комбінованої реномінації, а саме транскрибує слово *"пеота"* та подає у виносці описову перифразу *"великий рибальский човен"*. Отже, зміст тексту та реалії вказують на приналежність героїв до однієї справи, рибальської.

Checca: Dйmene anca a mi un bezze.

Кекка. Дайте й мені на півсольдо.

Сольдо – італийська срібна монета з 12 століття.

Vicenzo: Cossa gh'aveu in tartana?

Віченцо. Що там у вас на тартані.

Італійська реалія *"tartana" у перекладі – "тартана"* – тип однопалубного судна з трьома невеликими мачтами.

– відтворення італійських вигуків

Таку саму фунцкцію виконують й італійські вигуки. Розмовний стиль завжди багатий на вигуки. Перекладач навмисне залишає деякі італійські вигуки та транслітерує їх у тексті перекладу.

Lucietta: Oe, oe, vien el comandadore.

Лучетта. Ое, ое, йде судовий пристав.

Beppe: Ola! Ola! Sior Marmottina.

Беппе. Ола, ола, синьйоре Бельбасе!

Отже, проаналізувавши переклад твору "Колотнеча в Кьоджі" пані Стешенко, ми дійшли висновків, що існує можливість відтворення діалекту як емоційно-експресивного засобу ідіостилю Карло Гольдоні, за допомогою різних перекладацьких прийомів. Так, автор перекладу використовує наряду з найпоширенішим способом відтворення діалектної лексики – просторіччям, українські діалектизми, застарілу лексики, відтворення італійських реалій шляхом транслітерації та комбінованої ріномінації, зменшувально – пестливі слова, транскрибовані звертальні форми. Простежується певна паралель між відтворенням діалектизмів Іриною Стешенко та стратегією відтворення структурно-конотативних реалій, описаних Р. П. Зорівчак у її праці "Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози)". Наше спостереження підтверджується позицією, висловленою пані Зорівчак у вищезгаданому теоретичному посібнику: "...з погляду семантики реалії, завдяки наявності в їхньому семантичному континуумі метамовної інформації про закріплення за "своїм" мовним колективом, збігаються частково з діалектизмами. Як і діалектизми, вони надають мовленню певного колориту, формують мовленнєву характеристику літературних персонажів" [Зорівчак 1989, 67]. Дійсно, в результаті нашого дослідження ми дійшли висновку, що частота вживання

перекладацьких прийомів, їх вдале поєднання та баланс передають тональність твору та дають змогу відтворити діалект як важливу жанрово-стилістичну особливість комедії "Колотнеча в Кьоджі" Карло Гольдоні.

1. *Великий тлумачний словник української мови* / Упоряд. Т. В. Ковальова. – Х: Фоліо, 2005. – 767 с. 2. *Гольдоні К.* Комедії = Commedie / Карло Гольдоні; Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка НАНУ; пер. з італ. І. Стешенко; передмова Чезаре Де Мікеліса. – Х: Фоліо, 2008. – 346 с. 3. *Зорівчак Р.П.* Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). – Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 160-176 с. 4. *История Всемирной литературы* / Литература Италии – 18 ст./ Гольдони – М.: Наука, 1983. – 176 с. 5. *Левый И.* Искусство перевода.– М., 1974. – 152 с. 6. *Медвідь О.* Проблема використання діалектизмів і просторіччя в українському художньому перекладу // Другий міжнародний конгрес україністів. Доповіді і повідомлення (Львів, 22-28 серпня 1993 р.). – Л., 1993. – 272-277 с. 7. *Сучасна українська літературна мова.* Стилістика /За заг. Ред.. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 588 с. 8. *Томашевский Н.* Карло Гольдони. Комедии. – М., 1971. – 24 с. 9. *Kovalev V.* Dizionario russo italiano, italiano russo. – Bologna: Zanichelli, 1999 10.*Le Commedie di Carlo Goldoni*. – Brezzo di Bedero: Hobby and Work, 2006.

Бойко О. О., магістрант,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЕНАНТІОСЕМІЯ: НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ СТАТУСІВ ТА ПІДХОДІВ

У статті аналізуються проблеми енантіосемії, її представлення в сучасній французькій мові, робиться спроба розробки класифікації. Особлива увага приділяється різним підходам до аналізу та інтерпретації зазначеного мовного феномену.

Ключові слова: *енантіосемія, полісемія, антонімія, семантика слова.*

В статье анализируются проблемы энантиосемии, ее выраженности в современном французском языке, делается попытка разработки классификации. Особое внимание уделяется разным подходам к анализу и интерпретации данного языкового явления.

Ключевые слова: *энантиосемия, полисемия, антонимия, семантика слова.*

The following article analyses the problems of enantiosemy, the way of the representation in modern French, the attention is paid to different classifications. A special attention is devoted to different approaches concerning the analysis and interpretation of the above-mentioned language phenomenon.

Key words: *enantiosemy, polysemy, antonymy, semantics of word.*

На сьогодні феномен енантіосемії посідає особливе місце в лексико-семантичній системі мови та має за основу поляризацію значень в межах однієї мовної одиниці. Лінгвістична позиція цього явища у контексті інших суміжних семантичних понять характеризується певною невизначеністю. Більшість дослідників розглядають його як різновид антонімії, а саме як внутрішньослівну антонімію, у зв'язку зі стосунками протилежності, що лежить в його основі (Л. О. Новиков, О. М. Соколов, А. П. Грищенко, В. І. Кодухов, М. І. Фомина, Я. І. Гельблу, Р. О. Будагов, М. П. Кочерган). Ідентичність у плані вираження та майже цілковита дивергенція у плані змісту, надає підстави, на думку деяких вчених, ставити енантіосемію в один ряд з омонімією (М. М. Шанський, В. М. Прохорова, Л. М. Полюга, Н. М. Бобух). Крім того, існує тенденція розцінювати цей феномен як вияв полісемічності (Г. В. Яцковська, Т. О. Федоренко, І. Пете, Ф. П. Філін, Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда). Незвичним є трактування енантіосемії у В.Г. Гака, який зараховує її до основних семантичних процесів поруч із синонімічним розвитком значень, зміщенням, розширенням чи звуженням значення, різними типами переносу. Такого ж погляду дотримується і С. В. Семчинський, який також розглядає цей феномен як процес, а не як результат. Іншого погляду дотримуються такі вчені, як Д. М. Шмельов, Л. І. Климова, В. А. Іванова та ін., які не вбачають в енантіосемії ознак приналежності до будь-якої з вищезгаданих лексико-семантичних категорій і відводять їй окреме місце, підкреслюючи цим її проміжну природу. Ми також схильні до закріплення за енантіосемією статусу маргінального феномену, адже, насправді, кількість спільних рис між нею та іншими семантичними поняттями значно поступається кількості очевидних протиріч. Спробуймо спростувати кожну з відчайдушних спроб віднести енантіосемію до певної семантичної категорії.

Як уже було зазначено, саме протилежність наявних значень породжує ідею спорідненості енантіосемії та антонімії. Так, представники Празької школи структурної та функціональної лінгвістики визначають енантіосемію як протилежність двох семем у полісемічній лексемі. Однак, якщо заглибитись у суть останньої як різновиду парадигматичних відношень у мові, побачимо, що за своєю структурою антоніми неоднорідні, вони бувають однокореневі та різнокореневі, до того ж останніх набагато більше, а енантіосеми вирізняються саме протилежністю значень як у межах одного слова, так, безсумнівно, і одного кореня. З точки зору самого ступеня протилежності, в однокореневих антоніммах можна спостерігати відповідну семантику, яка виражається "стримано, м'яко…так звані антоніми-евфемізми" [Пономарів 2001, 49]. В енантіосемах подібна тенденція відсутня. Що стосується значення, воно є перманентним атрибутом антоніма та не вимагає додаткового контексту для його встановлення. У випадку енантіосемічних конструкцій саме контекст або оточення слова є вирішальним у виборі одного з двох значень. Звідси одразу ж напрошується четверта відмінність – кількість допустимих антонімів до однієї лексеми може бути необмеженою, тобто до кожного відтінку значення є свій протилежний відповідник. Особливою популярністю тут користуються багатозначні слова. Енантіосема ж завжди носить подвійний характер: одне значення – одна опозиція. Не останню роль відіграє і принцип сполучуваності з іншими словами, який у випадку антонімічної пари незмінно гомогенний і гетерогенний при енантіосемії. Двоїсте значення в нашій дискусії належить твердженню про те, що компоненти антонімічної пари завжди належать до однієї частини мови, що наближає енантіосемію до антонімічної категорії. Однак зустрічаються непоодинокі приклади, коли антонімом до однієї лексеми є фразеологічний зворот. Отже, спираючись на виведені нами розходження у особливостях діади антонімія – енантіосемія, остання не належить до першої.

Іншими пропозиціями надання енантіосемії місця у мовній ієрархії було дослідження її як різновиду омонімії та полісемії. Перше протиріччя, яке виникає одразу до обох лексико-семантичних категорій, полягає у відсутності у них найголовні-

шої особливості енантіосемів – протилежності у значеннях. Стосунки між компонентами цих парадигм можуть бути різними, але ніяк не опозиційними. Якщо говорити мовою М. Бахтіна, їм притаманна поліфонічність, а енантіосемії полярність. До того ж, специфікою омонімів є відсутність будь-яких зв'язків між можливими значеннями слова, тоді як у енантіосемів вони логічно обумовлюють одне одного. Короткий лінгвістичний словник видавництва Оксфордського університету зазначає, що енантіосемія є випадком полісемії, у якому одне значення виступає у протилежності до іншого.

У своїй праці "Курс загальної лінгвістики" Ф. де Соссюр висував ідею про "координацію" лексики, де кожне слово було б центром асоціативного "сузір'я" [Соссюр 1999, 126]. Так, завдяки застосуванню системного підходу до опису мови, своє місце у ній знайшли антоніми, синоніми, омоніми і т.д. Звичайно, вони вивчаються у шкільних курсах мови, вони є неодмінними її атрибутами, одними з базових понять, класикою. Що ж до енантіосемів, вони є невідомими пересічній особі без університетської лінгвістичної освіти, наприклад.

Доволі незрозумілим є той факт, що енантіосемію до сих пір так мало досліджували. Адже мова є джерелом процесу реалізації мислення, відображенням сприйняття світу людиною. Ще з давніх часів прослідковуються зародки дуалістично протилежного сприйняття світу. Геракліт, грецький філософ кінця VI століття до нашої ери, говорив у своїй діалектиці про єдність протилежностей. Протилежні стани не можуть існувати окремо, вони переходять один в інший і змінюючи одне одного повністю зберігають свою стабільність та забезпечують рівновагу. Цицерон промовив у свій час: "*Tollendum esse Octavium"* (що означає возвеличувати Октавіана, чи скинути його) [Гегель 1997]. В той же час на протилежному боці планети Лао-Цзи стверджує, що "буття і небуття, важке і легке, довге і коротке, високе і низьке уможливлюють пізнання одне одного. Різні звуки, зливаючись, створюють гармонію. Так само і попереднє, і наступне – в гармонії – ідуть одне за одним" [Лао Цзи].

Кількома століттями пізніше Гегель спрямував дослідження цього явища в лінгвістичне русло, взявши за приклад двоїсте

значення німецького слова *aufheben*, що "має в німецькій мові подвійний зміст: воно означає зберегти, втримати і в той же час припинити, покінчити. Саме збереження вже несе в собі негативне в тому сенсі, що для того, щоб втримати щось, його позбавляють безпосередності і тим самим наявного буття, відкритого для зовнішніх впливів" [Гегель 1997].

Незважаючи на зростаючу популярність цього поняття серед мовознавців, воно для нас практично нове у зв'язку з відсутністю загального консенсусу щодо його природи, класифікації, принципів функціонування, так само, як і до його першовідкривачів. Західна лінгвістика першим вісником на цьому терені вважає німецького мовознавця Карла Абеля, який у книзі " Протилежні значення праслів ", що датується 1884 роком, описав протилежні значення деяких слів у давньоєгипетській мові [Абель 1884]. В якості усвідомленого терміна вперше він був вжитий Роланом Бартом і визначений як суперечливе означуване у "L'esprit de la lettre ", однак, по відношенню до сутності букви, яка характеризується подвійною природою [Барт 1982, 95]. Словянські мовознавчі студії стверджують, що у витоків енантіосемії стоїть чеський лінгвіст Вікентій Шерцль, який говорив про неї ще у 1883-1884 роках в одній з публікацій "Філологічних записок", які видавались російською мовою [Шерцль 1973]. У статті "Про слова з протилежним значенням" він зазначив, що цей феномен широко розповсюджений у різних мовах та їхніх варіантах. Так, латинське слово *altus* означає не лише "високий" (*altus mons* – висока гора, *alta arbor* – високе дерево), але також "глибокий" (*altum flumen*–глибока річка, *altus putens* – глибокий колодязь); словянський корінь *von'*- демонструє, що оригінальне значення "запах" зазнало модифікацій, спричинивши появу двох протилежних відтінків значень – "аромат" (чеською: *vune* "те ж саме"; польською: *won* "те ж саме", російською: *благовоние*) та "сморід" (болгарською: *воня* "те ж саме", польською: *won* "те ж саме", російською: *вонь, зловоние*). Дослідник назвав це явище енантіосемією (від грец. enantios "протилежний" і ssma "знак"). Цікавим є той факт, що, наприклад, в англійській мові, це явище має декілька назв: Janus words, назване на честь дволикого Януса, римського божества, покровителя

початку та кінця усякої діяльності, зображували якого з двома обличчями: одне дивиться в минуле, а інше – в майбутнє; енантіодроми, авто-антоніми, контраніми, опоніми, антагоніми. Проте це не означає, що слов'янській лінгвістичній гілці бракує теоретичних розробок на тлі вивчення енантіосемії в порівнянні із західними аналогами. Ситуація діаметрально протилежна. Сучасна, наприклад, французька лінгвістична наукова думка характеризується тяжінням до міждисциплінарних пошуків, які вона знаходить у комунікативній, психо- та соціолінгвістиці, і дослідження енантіосемії не є винятком.

Нещодавно було захищено присвячену цьому явищу дисертацію "Амбівалентність та енантіосемія" під керівництом Мішеля Аріве, відомого французького психолога. Здавалось би, власне лінгвістичне явище енантіосемії розглядається у цій роботі крізь призму психолінгвістики, пов'язується з класичними (фройдівськими) та постмодерністськими концепціями психоаналізу: "психічна амбівалентність, або співіснування протилежних намірів чи бажань, відбивається у мові через енантіосемію" [Ларю-Тондер 2009]. Остання розглядається у двох ракурсах: уподібнюється до несвідомого, прихованого, яке також має властивість проявлятись на різних мовних та мовленнєвих рівнях, а також є одним з шляхів реалізації несвідомого, наприклад у поетичній творчості.

Роль енантіосемії в мові також двозначна. Деякі вважають її недоліком мови, який має бути з неї викорінений: "чим давніша мова і примітивніший народ, тим частіше зустрічається це явище" [Шерцль 1973, 259]. З точки зору сучасної лінгвістики, "це явище непродуктивне у сучасній мові та служить головним чином своєрідним реліктом семантики давніх коренів" [Новиков 1973, 192]. Як доказ, вказують на те, що цей феномен надзвичайно рідко зустрічається та гальмує мову на шляху її розвитку, яка, як будь-який живий організм закономірно намагається цього позбутись. Однак сучасні європейські мови, навпаки, стверджують, що через енантіосемію у мові спостерігається великий потенціал. Слово *абзац* у молодіжному сленгу має два значення: схвалювати та засуджувати. Те ж саме простежується у французькому слові *terrible* (*un type terrible* розмовн. – міцний парубок).

До того ж у польській мові слово, що належить до фінансової галузі, *kupiec* (торговець, продавець), має протилежне значення – покупець. Інколи можна говорити про енантіосемію у якості міжмовного явища, властивого генетично неспорідненим мовам: *faire le tour de – обїхати* (обминути, відвідати), *salut – ciao* (привіт, бувай), *perle – перл* (зразок, модель; ляпсус, груба помилка), *pitoyable – жалісливий* (той, що викликає жалість; той, що проявляє співчуття), *certain – певний* (відомий, якийсь), *inapprйciable – безцінний* (неоціненний, маловартісний), *probable – ймовірно – возможно* (вірогідно, можливо), *sanction – sanction – санкція – санкция* (дозвіл, схвалення; штраф), *louer – loan* (брати напрокат; давати напрокат).

Таким чином, на прикладі даних парадигм можна небезпідставно стверджувати, що енантіосемія є однією з лінгвістичних універсалій не лише тому, що реалізується на різних рівнях мови [Іващенко 2010], а й властива різним мовам світу.

Протягом останніх сорока років, періоду активного наукового дослідження явища енантіосемії у мові, принаймні у чотирьох роботах були зроблені обґрунтовані спроби вибудувати класифікацію різновидів енантіосемії (В. С. Червоножка, Л. Ф. Махмутова, Е. В. Шелестюк, В. Іващенко). Так, у праці В.С.Червоножки класифікація розвивається на основі трьох критеріїв: " 1) різних типів (видів) протилежності, що лежить в основі енантіосемії, унаслідок чого виділяються *векторний, градуальний, комплементарний* та *конверсивний* типи енантіосемії; 2) різного характеру зв'язку значень мовних одиниць з явищами дійсності, на основі якого здійснюється поділ на *номінативну* та *емоційно-оцінну* енантіосемію; 3) характеру полярних сем у структурах протилежних значень … енантіосемів, унаслідок чого виявляються семантичні типи цих мовних одиниць у межах номінативної та емоційно-оцінної енантіосемії " [Червоножка 2002]. Як бачимо, вже у першому підході, тобто у типологічному розмежуванні за ступенем протилежності, було використано градацію суто антонімічних відносин, таким чином, енантіосемія тут розглядається як різновид антонімії. Махмутова у своїй роботі про основні типи енантіосемії будувала класифікацію одразу базуючись на опозиції лексична-фразеологічна енантіо-

семія, хоча, як потім сама зауважила, різниці між ними майже немає з точки зору принципів подальшої субординації [Махмутова 2009]. Отже, дивлячись на те, які семантичні компоненти обумовлюють антонімічність значень, енантіосемію поділено на *номінативну* та *емоційно-оціночну*. За ступенем точності розрізняється *повна і неповна* енантіосемія, а також, залежно від сфери вживання, *одностильова* та *різностильова*. З точки зору часової характеристики, авторка також надає місце синхронічній та діахронічній енантіосемії, так само, як і вищезгаданим *градуальному, векторному, конверсивному* та *комплементарному* типам, зважаючи на покладені в її основу види протилежності. В залежності від того, до якої частини мови належить енантіолексем, можна виокремити *субстантивну, ад'єктивну, адвербіальну, дієслівну* та *вигукову* енантіосемію. Також за морфемним принципом, на думку Махмутової, має місце похідна та непохідна енантіосемії. Останні три класифікуючи розподіли енантіосемії стали визначальними у виділенні відмінностей між фразеологічною та лексичною енантіосемією.

О.Шелестюк також продемонструвала спроби авторського підходу до класифікації типів енантіосемії, керуючись розмежуванням опозицій *синхронна – діахронічна, мовна – мовленнєва, лексична – граматична, лексемна – фразеологічна, денотатива – конотативна, внутрішньо-* та *міжмовна* [Шелестюк 2011].

В. Іващенко розроблено класифікацію на основі наступних критеріїв: " 1) "причина – наслідок мовних змін" (*первинна – вторинна* енантіосемія); 2) "діахронія – синхронія" (*діахронна / історична – синхронна* енантіосемія); 3) "мовна система – реалізація мовної системи" (*мовна – мовленнєва / контекстуальна / текстова* енантіосемія); 4) "кодифікування – відсутність кодифікування" (*інгерентна – адгерентна* енантіосемія); 5) "ступінь вияву" (*повна – часткова* енантіосемія, *експліцитна – імпліцитна* енантіосемія) [Іващенко 2010]. Більше того, дослідниця прагне до повної конкретизації та чіткості у своїй класифікації, що виявляється на деталізації типологічного поділу енантіосемії на основі мовної системи. Зокрема, вона виділяє *морфологічну, лексичну, синтаксичну, текстову, словотвірну, фразеологічна, граматичну енантіосемію, а також лексико-словотвірну, лексико-граматичну та лексико-*

синтаксичну. До того ж, на цьому рівні класифікації робиться розрізнення між *загальномовною / узуальною*, *діалектною, термінолектною / термінологічною, соціолектною енантіосемією*. За критерієм "аксіологічний потенціал" мовна енантіосемія поділяється на *нейтральну, раціонально-оцінну, емоційно-оцінну / амбівалентну.* Зазнає уточнення і мовленнєва / контекстуальна енантіосемія, яка ділиться на *конотативну енантіосемію*, або ж *енантіоконотемію* і *риторичну енантіосемію*.

Наразі, це найбільш повна та вдала спроба класифікувати енантіосемічні явища. Єдине, у чому ми не погоджуємось, так це в доцільності застосування до одного з макрорівнів цієї класифікації дихотомії синхронія-діахронія, адже будь-яка енантіосема обов'язково має мати два актуальні протилежні значення, у іншому випадку буде спостерігатись явище так званої транспозиції, але вже у межах семантичних категорій. Причинами таких переходів можуть бути процеси меліоризації / пейоризації, генералізації / спеціалізації значень.

Як бачимо, загальноприйнятої класифікації енантіосемічного феномена й досі не розроблено, помітний лише основний каркас головних різновидів, до якого кожний із вищезгаданих дослідників додавав новий аксіологічний компонент. На жаль, нами не було знайдено жодного суто лінгвістичного дослідження, присвяченого вивченню та систематизації французьких енантіосем. Саме тому, керуючись попередніми розробками, спробуємо розбудувати власну класифікацію наявних у французькій мові типів енантіосемії. Для цього ми обрали діалектичний принцип, який базується на опозиціях та, як наслідок, сприяє розрізненню таких видів енантіосемії французьких лексико-семантичних одиниць: 1) за структурою можна виділити <u>повну</u> енантіосемію, яка полягає у абсолютній структурній відповідності одного значення слова іншому: *hôte, louer* та <u>неповну</u>, при якій одне з протилежних значень модифікується аналітичним способом: *obliger qn* (робити послугу комусь), *obliger qn a faire qch* (змушувати когось щось робити); 2) за місцем можна виокремити <u>абсолютну</u> енантіосемію: *pitoyable, sacrй* та <u>релятивну</u>, за якої потрібне значення визначається за оточенням енантіосема: *recevoir la sanction* (отримати схвалення), *sanction pйnale, prendre des sanctions* (кримінальне

покарання, вжити санкції); 3) за метою доцільно виділяти логічну енантіосемію, яка стосується номінативного, стилістично немаркованого значення: *profondeur*, а також афективну, при якій актуалізується емоційний компонент значення: *perle* (зразок, ідеал), *les perles des ŭtudiants* (грубі помилки студентів).

Актуальною для французької мови з огляду на її членованість на частини мови є відповідна класифікація енантіосем. Отже, з-поміж них можна виділити субстантивну енантіосемію, представлену іменниками: *handicap*; ад'єктивну, що реалізується у прикметниках: *terrible*; дієслівну, виражену дієсловами: *apprendre*; адвербіальна: *certainement*; прономінальна, репрезентована займенниками: *personne, rien*; вигукова: *ah!, oh!* .

Із другої половини XX століття й до сьогодні чинним є сосюрівський підхід до мови як системи систем, що відбивається на багаторівневому сприйнятті мови. Зважаючи на таке її бачення, доречно було б зауважити, що проявляється енантіосемія не лише на семантичному рівні, а й на синтаксичному: *faire le tour*.

Звісно, це ще далеко не повна і органічно незавершена пропозиція щодо можливої класифікації енантіосемів як загальномовного явища. Більш детального дослідження потребує сам процес побудови опозицій, до яких, зокрема, можна додати міжмовний рівень франко-української відповідності, частотних проблем при перекладі з одного боку, або ж заглибитись у внутрішню систему мови, особливо на морфологічний її рівень та проаналізувати енантіосемічність словотвірних морфем. Як бачимо, перспектив поглиблення нашого дослідження ще є багато, адже наскільки невичерпною та динамічною є мова, настільки детального і, головне, постійного вивчення вона потребує.

1. *Гегель Г. В. Ф.* Наука логики / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – Спб., 1997. – 349 с. 2. *Іващенко В.* Термінологічна репрезентація типологічних різновидів енантіосемії в когнітопросторі лінгвістики/ Вікторія Іващенко // Проблеми української термінології : [збірник наукових праць] / відп. ред. Л. Полюга [Електронний ресурс]. – Львів : Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2010. – 202 с. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/6992/1/23.pdf 3. *Лао Цзи* Дао Де Цзинь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.philosophy-of-religion.org.ua/tao_te_ching.html 4. *Max-*

мутова Л. Р. Основные типы энантиосемии в современном русском языке: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: 10.02.01 "Русский язык" / Люция Рафаиловна Махмутова ; Казан, гос. ун-т им. В.И Ульянова-Ленина [Електронний ресурс]. – Казань, 2009. – 24 с. – Режим доступу: www.ksu.ru/uni/sank/db/filebase/.../779.doc 5. *Новиков Л. А*. Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в лексике) / Лев Алексеевич Новиков. – М.: Изд-во МГУ, 1973. – 290 с. 6. *Пономарів О. Д.* Сучасна українська мова / Олександр Данилович Пономарів, Володимир Володимирович Різун, Людмила Юріївна Шевченко та ін. – 2-ге вид., перероб. – К.: Либідь, 2001. – 400 с. 7. *Соссюр Ф. де* Курс общей лингвистики / Фердинанд де Соссюр / Редакция Ш. Балли и А. Сеше.– Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999.– С. 126. 8. *Червоножка В. С*. Енантіосемія в сучасній болгарській мові: афтореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.03 "Слов'янські мови" / Валентина Семенівна Червоножка; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – К., 2002. – 20 с. – Режим доступу: http://disser.com.ua/contents/3588.html 9. *Шелестюк Е. В.* Диахронический аспект энантиосемии / Елена Владимировна Шелестюк // Слово в пространстве языка: Материалы Международной научно-практической заочной конференции. – Ульяновск: ГОУ УлГПУ им. И.Н. Ульянова, 2011. – 211 с. – С. 119-130. 10. *Шерцль В. И*. О словах с противоположными значениями (или о так называемой энантиосемии) / Викентий Иванович Шерцль // Хрестоматия по истории русского языкознания / под ред. Ф. П. Филина. – М.: Высшая школа, 1973. – С. 259-264. 11. *Abel C.* Über den Gegensinn der Urworte / Carl Abel [Електронний ресурс]. – Leipzig, 1884. – 65 p. – Режим доступу: http://ia700503.us.archive.org/19/items/berdengegensin00abel/berdengegensin00abel.pdf 12. *Barthes R.* L'Obvie et l'obtus / Roland Barthes. – P., Seuil, 1982. – P. 95. 13. *Larue-Tondeur J*. Ambivalence et йnantiosйmie: thuse de doctorat / Josette Larue-Tondeur [Електронний ресурс]. – Universitй de Nanterre – Paris X, 2009. – 352 p. – Режим доступу: http://hal.inria.fr/docs/00/41/00/88/PDF/Ambivalence_et_enantiosemiepourpublication.pdf

Борейчук О.А., магістрант,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

АРТИКУЛЯЦІЙНО-АКУСТИЧНІ ТА ФОНОЛОГІЧНІ КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ АФРИКАТ

У статті окреслено критерії визначення африкат відповідно до трьох аспектів: акустичного, артикуляційного та фонологічного. Подано результати власного дослідження явища асиміляції за місцем та способом творення у сполуках приголосних "зімкнено-проривний + щілинний або африката", здійсненого за допомогою прийомів осцилографування та прямого палатографування в Лабораторії експериментальної фонетики Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка.

Ключові слова: *африката, зімкнено-проривний, щілинний, палатогрфування, осцилографування, монофонема, біфонема.*

В статье рассмотрены критерии определения аффрикат в акустическом, артикуляционном и фонологическом аспектах. Изложены результаты собственного исследования ассимиляции по месту и способу образования в сочетаниях "смычно-взрывной + щелевой или аффриката", осуществленного с применением прямого палатографирования и осцилографирования в Лаборатории экспериментальной фонетики Института филологии КНУ имени Тараса Шевченко.

Ключевые слова: *аффриката, смычно-взрывной, щелевой, палатографирование, осцилографирование, монофонема, бифонема.*

The article is devoted to the consideration of criteria of affricates determination in the tree aspects: acoustic, articulatory and phonological. In the article the results of own research of the phenomenon of assimilation by a mode and place of formation in the connection of the consonants "occlusive-breakthrough + fricative or affricate" are given. This research was carried out with the help of the oscillographic testing and the direct palatography, made in the laboratory of experimental phonetics of the Institute of philology of Taras Shevchenko Nation University of Kiev.

Key words: *affricate, occlusive-breakthrough fricative, palatography, oscillographic testing, monophoneme, biphoneme.*

У сучасному мовознавстві проблема реалізації та сприйняття африкат у потоці мовлення є актуальною не лише через специфіку артикуляційно-акустичної природи цих звуків й особливос-

тей їх графічного втілення на письмі, а й з огляду на фонетичні та соціофонетичні чинники (вплив урбанізації та білінгвізм). У світовій лінгвістичній традиції існує два погляди на африкати, які розглядають як: 1) поєднання двох звуків (Е. Сіверс, М. Граммон, P. Passy); 2) "напівзімкнений" простий звук, що є функціонально неподільним середнім між зімкнено-проривним та щілинним (L. Roudet, P.-J Rousselot, Л.Щерба).

У потоці мовлення при сполучуваності з різними типами звуків ця категорія приголосних викликає особливий інтерес. За різними джерелами африкати виявляються результатом асимілятивного впливу щілинних свистячих, шиплячих або відповідних африкат на попередній зімкнено-проривний звук (Н. Тоцька, Л. Прокопова, В. Коломієць, М. Погрібний). Інші ж обстоюють збереження зімкнено-проривного, що певною мірою зумовлено місцем у слові, зокрема в межах однієї морфеми чи на її межі (Л. Хоменко, М. Жовтобрюх). Не менш важливим чинником, від якого залежить поява африкати, виявляється й темп мовлення (М. Наконечний).

Експериментально-фонетичні праці, які б підтверджували чи спростовували викладені погляди, поодинокі, зокрема щодо російських африкат (артикуляційне дослідження Л. Ковальової) та українських (акустичне дослідження Л. Хоменко, а також окремі роботи, виконані студентами у Лабораторії експериментальної фонетики – ЛЕФ, наприклад, магістерська робота С. Кириченко). Так, Л. Хоменко за допомогою акустичного дослідження на українському матеріалі встановила, що "звукосполучення *дз, дж, дч* не відповідають традиційній, зафіксованій в орфоепічних словниках вимові" [Губарєв, Хоменко, 2008, 37]. У швидкому темпі мовлення дослідники не зафіксували асиміляції *[д]*, результатом якої стала б африката. На їхню думку, зімкнено-проривний звук майже зникає, а від нього залишається дзвінкий "намір" артикуляції. Експеримент показав, що "найчастіше *[д]* реалізується як дзвінке зімкнення, за яким іде вокалізована частина, тобто можна говорити про наявність відкритого мінімального складу" [Губарєв, Хоменко, 2008, 37].

Інтерес до вказаної проблеми, спричинений фрагментарними акустичними дослідженнями та розбіжностями в поглядах на

факт появи чи непояви африкати на місці зімкнено-проривного при взаємодії зі свистячими, шиплячими та відповідними африкатами, спонукав до проведення власного експерименту. Мета дослідження – з'ясувати, чи утворюється африката замість зімкнено-проривного при взаємодії передньоязикових приголосних ("зімкнено-проривний + щілинний свистячий, шиплячий або відповідна африката"), а також встановити критерії визначення африкат відповідно до трьох аспектів – акустичного, артикуляційного та фонологічного.

У 2010 році у ЛЕФ Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка було проведено акустичне дослідження із застосуванням прийому осцилографування, який дозволяє зафіксувати часову й динамічну розгортку сукупних частотних складників звукового сигналу. Осцилографічні криві мовленнєвого потоку були отримані за допомогою комп'ютерної програми Praat, яка показує частоту, інтенсивність, тривалість структур звукової хвилі.

Добір матеріалу для експерименту здійснювався з урахуванням специфіки акустичного прийому: всі слова при дослідженні вимовлялися спочатку в нормальному темпі мовлення, а потім у пришвидшеному, аби відстежити залежність/незалежність явища від темпу мовлення. Програма експерименту була озвучена вісьмома дикторами (шість жіночих і два чоловічі голоси) і включала не лише окремі слова, а й словосполучення та речення, які вимовлялися з інтонацією завершеності й відділялися паузами.

Для ідентифікації досліджуваних звуків було застосовано усталені вже в експериментально-фонетичних дослідженнях критерії. Зімкнені на осцилограмі визначалися за двома фазами артикуляції: 1) під час вимови зімкнення реєструється коротким імпульсом; 2) у кінцевій фазі зімкнення з'являються більш шумні або слабкі коливання звукової хвилі, які завершуються моментом вибуху – високочастотними складовими [Бровченко, 1964, 33]. Африката як проміжний звук між зімкненими та щілинними на осцилографічній кривій, як і зімкнено-проривні, мала неоднорідний малюнок: нульова лінія відповідає фазі зімкнення, а високочастотний шум – щілинній фазі [Бондарко, Вербицкая, Гордина, 1991, 86-87].

Результати, отримані за допомогою акустичного прийому осцилографування, показали, що африката замість зімкнено-проривного утворюється не завжди. На осцилограмах 1 та 2 (див. рис. 1-2) спостерігаємо ознаки зімкнення, яке плавно переходить у щілинну, тоді як у безсумнівної африкати відбивається рівномірна амплітуда (не можна провести межі між зімкненим та щілинним сегментами – див. рис. 3). Отримані результати виявилися досить неоднозначними, що спонукало провести артикуляційне дослідження.

З'ясування критеріїв визначення африкат в артикуляційному аспекті пов'язане з урахуванням особливостей породження мовлення, зокрема з комплексною роботою мовних органів. Тому було застосовано соматичний прийом прямого палатографування, який дозволяє зафіксувати місця контакту язика з твердим піднебінням. Ознакою артикуляції африкати є тонша, ніж у зімкнено-проривного, смуга контакту в передній частині твердого піднебіння, яка має "дзьобоподібну" западину (див. рис. 4-5). Саме вона показує момент і місце зародження щілини, яка є другим елементом складної артикуляції зімкнено-щілинного звука. При вимові *[д͡жа]* зімкненість у передній зоні "легка" й майже умовна, їй не властива суцільна потужність, як у зімкнених чистих звуків (див. рис. 5-9) [Борейчук, 2011, 95-100].

До програми експерименту було включено різні слова та сполуки слів, добір яких відбувався з урахуванням специфіки прийому палатографування: аналізована сполука повинна перебувати в оточенні таких звуків, відбитки яких не перекривають слідів згаданої сполуки (оптимальне зручне щодо цього є оточення голосних заднього ряду, губних і задньоязикових приголосних). Серед дібраних слів окремо розглядалися ті, в яких сполука є внутрішньоморфемною і ті, де вона перебувала на межі морфем. Палатограми, отримані в результаті артикуляційного дослідження, засвідчили, що наприклад, у слові *одсовуй* взаємодія кінцевого префіксального звука *о*[*д*]- з початковим кореня -[*с*]*ов*- породжують африкату, що видно на рис. 6, де зародження щілини відбито навпроти лівого першого різця. У слові *оджив* ситуація аналогічна: на палатограмі (рис. 8) бачимо в контактній смузі потоншений слід на альвеолах, що свідчить

про появу африкати *[д͡ж]* замість зімкнено-проривного *[д]* перед щілинним *[ж]*. У фонетичному слові (зокрема на межі прийменника й іменника) африката також утворюється. Наприклад, сполука слів *од зуба* на палатограмі (рис. 7) показала африкатизацію зімкнено-проривного, що засвідчилося на твердому піднебінні у вигляді "дзьобоподібної" западини. Ще яскравіший вияв ознак африкати спостерігаємо у сполуках, які перебувають в межах однієї морфеми. Наприклад, при вимові слова *вітчим* ми отримуємо подовжену африкату як результат: *[т+ч]→[чч]→[ч:]*. На палатограмі відбито чіткі межі утворення африкати замість зімкнено-проривного (рис. 9).

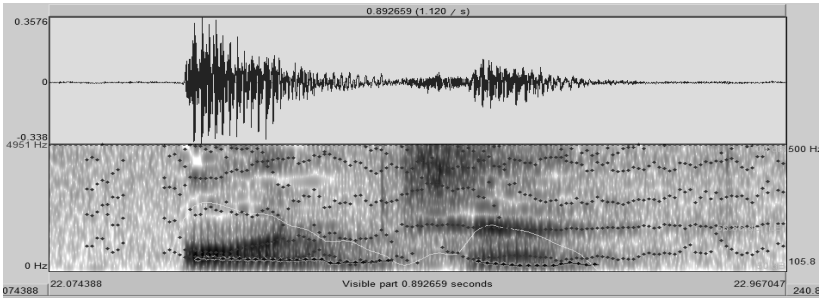

Рис. 1: ***В.Т. [од͡же]***

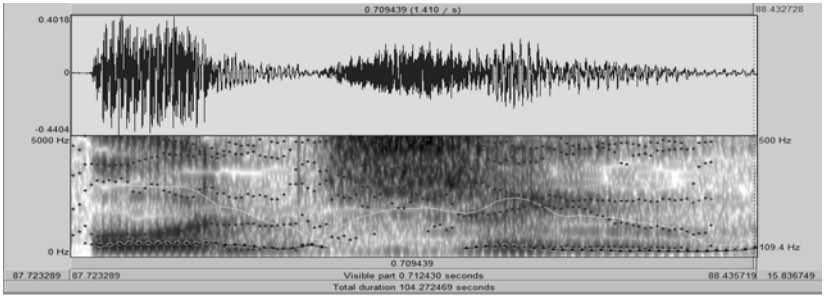

Рис. 2: ***В.Т. [од͡жжи́ў]***

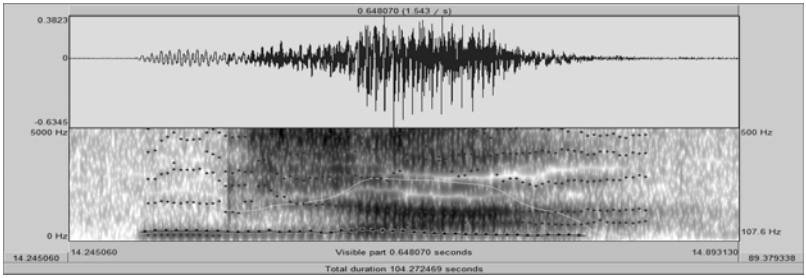

Рис.3: ***В.Т. [д͡жа]***

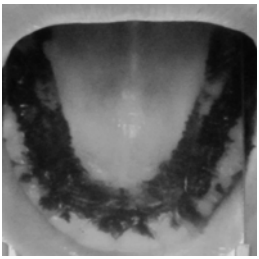

Рис.4: ***В.Т. [да]***

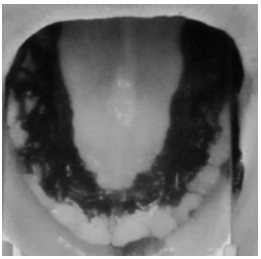

Рис. 5: ***В.Т. [д͡жа]***

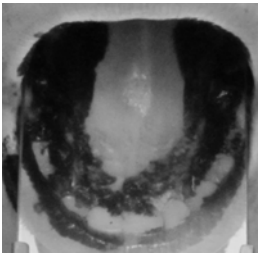

Рис. 6: ***В.Т. [о д͡з ісомвуї]***

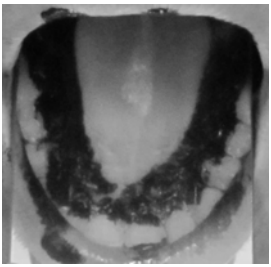

Рис. 7: ***В.Т. [од͡ззу́ба]***

Рис. 8: ***В.Т. [од͡жжи́ў]***

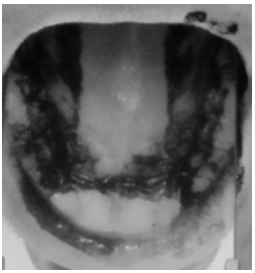

Рис. 9: ***В.Т. [в'іч:и́м]***

Для дослідження африкат у фонологічному аспекті основним критерієм є фонологічні опозиції, а саме позиції між кореневими та службовими морфемами (префіксально-коренева та коренево-суфіксальна межа). Про складну специфіку африкати у функціо-

нальному аспекті говорили О.Потебня, М.Трубецькой, Л. Зіндер, які визначали моно- чи біфонемність [Трубецкой, 1960] зімкнено-щілинного звука залежно від темпу мовлення, від перебування сполуки на морфемному шві та від місця у слові. На думку О. Синявського, [дж͡] і [дз͡] на морфемному шві вимовляються як два окремі звуки (тобто [д+з], [д+ж], або [дж͡ + ж], [дз͡ + з]), наприклад: *віджимати, надзелень* [Синявський, 1941, 175]. М. Жовтобрюх зауважував: якщо зімкнений і щілинний належать до різних значущих частин слова, то це дві окремі фонеми. Проте швидкий темп мовлення сприяє утворенню африкати як монофонеми навіть на морфемному шві [Жовтобрюх, 1972, 119]. Н. Тоцька та Л. Прокопова спостерігали чергування зімкнено-проривного з африкатою в середині слова й на межі морфем, наприклад: *радся – [радз͡с'а]* (Н. Тоцька), *відчути – [в'іч:ути]* (Л. Прокопова) [СУЛМ, 1969, 215; Тоцька, 1981, 119-120]. За результатами проведених в ЛЕФ акустичних та артикуляційних досліджень, можна зробити висновок, що при взаємодії передньоязикових приголосних (зімкнено-проривного зі щілинними або африкатою) африката виникає і є результатом асимілятивного впливу наступних приголосних на попередній зімкненно-проривний. Палатограми засвідчили, що утворення африкати не залежить від перебування сполуки на морфемному шві та від місця у слові.

Отже, окреслення артикуляційних, акустичних та фонологічних критеріїв визначення африкат допомогло комплексно розглянути цю категорію звуків як результат асиміляції за місцем і способом творення. Розширення матеріалу дослідження (більша кількість дикторів) дозволить зробити більш переконливі висновки, які, сподіваємося, сприятимуть уточненню цієї проблеми.

1. *Бондарко Л.В., Вербицкая Л.А., Гордина М.В.* Основы общей фонетики: Учеб. пособие / Л.В. Бондарко, Л.А. Вербицкая, М.В. Гордина. – С.-Петербург, 1991. 2. *Борейчук О.А.* Асиміляція за способом та місцем творення в сучасній українській мові (артикуляційний аспект) // Мовні і концептуальні картини світу: Збірник наукових праць. – К., 2011. –Вип. 36. 3. *Бровченко Т.А.* Первичная обработка осциллограмм речевого сигнала (к вопросу о звуковых границах и стыках) / Т.А. Бро-

вченко. – Одесса, 1964. 4. *Губарев М., Хоменко Л.* Асиміляційні процеси в сучасній українській літературній мові та відтвореннях їхніх результатів в орфоепічних словниках // Мова, суспільство, журналістика: матеріали XIV міжнародної науково-практичної конференції з проблем функціонування й розвитку української мови: (Київ, 18 квітня 2008) – К, 2010. 5. *Жовтобрюх М.А.* Курс сучасної української літературної мови: в 2 ч. / М.А. Жовтобрюх, Б.М. Кулик. – 4-е вид. – К., 1972. 6. *Синявський О.* Норми української літературної мови / О. Синявський. – Л., 1941. 7. *СУЛМ:* Сучасна українська літературна мова: Вступ. Фонетика / за ред. І.К. Білодіда. – К., 1969. 8. *Тоцька Н.І.* Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Н.І. Тоцька. – К., 1981. 9. *Трубецкой Н.С.* Основи фонологии / Н.С. Трубецкой. – М., 1960.

Бочарнікова А.М., к. філол. н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

МОВНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АВЕСТІЙСЬКИХ ГАТІВ (на матеріалі Гату № 46)

У статті розглянуті специфічні риси тексту Гату № 46. Проаналізовано характер побудови тексту, його функціонально-смислове призначення, жанрову і стильову належність, визначені мовні засоби вираження цілісності тексту, розглянуті лексичні повтори в різних строфах. За результатами аналізу визначено два відмінних текстових масиви у складі цього Гату, які є приблизно рівними за обсягом. Також знайдена одна строфа, яка не належить до жодного з текстових масивів.

Ключові слова: *Авеста, Гати, лінгвістичний аналіз, текст, стиль.*

В статье рассмотрены особенности текста Гата № 46. Проанализирован характер построения текста, его функционально-смысловое назначение, жанровая и стилевая принадлежность, определены языковые средства выражения категории целостности текста, рассмотрены факты лексических повторов в разных строфах. По результатам анализа выделены два непохожих текстовых массива в составе этого Гата, приблизительно равные по объёму. Также найдена одна строфа, не принадлежащая ни к одному из этих двух текстовых массивов.

Ключевые слова: *Авеста, Гаты, лингвистический анализ, текст, стиль.*

In this article some specific features of the text of Gath 46 has been revealed. The structure of the text, its functional and semantic purposes, style and genre has been analyzed; linguistic features that make the Gath look like a solid text has been defined. As a result of the analysis two almost equally sized but very unlike text fragments were found. There also was found a stanza which doesn't belong to any of that fragments.

Key words: *Avesta, Gathas, linguistic analysis, text, style.*

Метою статті є визначення істотних рис тексту Гату №46, що дозволить відповісти на питання, чи цей текст є авторським, чи комбінацією текстів різних авторів.

Матеріалом статті слугує оригінал тексту Гату авестійською мовою.

Як відомо, Гати є однією з найархаїчніших частин Авести, це – гімни, створення приписують самому Зороастру. Усього їх 17, вони згруповані у 5 частин і разом є частиною Ясни. [Gāthā 1999, 67]. Кожна з 5 великих частин мовою Авести називається *gātha*, а кожен окремий з 17 гімнів – *hāiti*, відповідно перською *gāsā* та *hāt / gāt*. Для зручності, у цій статті Гатами названо кожний окремий із 17 гімнів, тобто *hāiti*, оскільки всі вони мають окремі номери, які не завжди йдуть підряд.

На заході дослідженнями у галузі Авести займалися з XVIII ст., проте авестологи класичного періоду (кінець XVIII – початок XX ст.) мало спиралися на мовні дані, переводячи наукові штудії у культурологічну, історичну або релігієзнавчу площину. Авестологи XX та початку XXI ст. під вагою авторитету видатних попередників здебільшого перейшли до вивчення окремих аспектів та деталей, пов'язаних з Авестою або авестійською мовою (наприклад, вокалізм, дієслова, окремі типи словооснов). Найвідомішими працями у галузі авестології у світовій науці за останній час є праці Ж.Келлена і О.Ск'ярво [Лелеков 1992, 52].

На пострадянському просторі найпомітнішим є переклад Гатів російською мовою, здійснений І.Стеблін-Каменським [Гаты 2009]. У мережі Інтернет досяжний повний список публікацій цього вченого. Проте, нажаль, він не містить назв статей або монографій, які б відображали теоретичні засади цього перекладу або в яких були б розглянуті лінгвістичні питання, що, поза всяким сумнівом, виникали протягом років роботи над перекладом Гатів.

Отже, за відсутності аналогічних публікацій у світовій науці, пропоноване дослідження має наукову новизну для сходознавства не лише в Україні, а й за її межами.

Серед західних лінгвістів, як сучасних, так і класичної доби, існують істотні розбіжності в поглядах на питання авторства й часу укладання Гатів. Докладно ці погляди проаналізовані у нашій попередній статті. Загалом, переконання з приводу авторства Зороастра варіюються від цілковитого визнання його автором Гатів (іранські дослідники) до сумнівів з приводу його авторства у двох останніх частинах Гатів (А. Хінтце) й далі до заперечення існування історичного Зороастра і, відповідно, переконання у колективному або одноосібному укладанні Гатів без його участі (Ж. Келлен).

Наукові погляди щодо часу укладання Гатів також варіюються від упевненості, що він приблизно збігається з часом появи текстів Рігведи, до переконання, що Гати є пізньою підробкою під давнину й укладені в часи правління династії Ахеменідів або навіть Сасанідів. Таким чином, різниця в часі між полярними поглядами становить понад півтори тисячі років. Достеменно невідомою є також хронологічна відстань між Гатами та іншими частинами Авести, наприклад, Яштами.

Пролити світло на окреслене коло проблем може проведення лінгвістичного аналізу спочатку Гатів, потім Яштів, і подальше зіставлення його результатів. Лінгвістичний аналіз дозволить виявити не помітні при звичайному прочитанні властивості тексту.

За взірець для схеми лінгвістичного аналізу тексту візьмемо схему, наведену в однойменній праці Т. Єщенко [Єщенко 2009, 235-238].

Як приклад тексту Гатів розглянемо Гат № 46. Вибір саме цього Гату зумовлений тим, що прибічники теорії про авторське укладання Гатів Зороастром, а не колективом жерців, аргументують свої переконання надзвичайною емоційністю висловлень на початку цього Гату.

Загалом Гат №46 являє собою релігійний поетичний текст силабічного типу з дев'ятнадцяти строф по п'ять рядків, у кожному з яких найчастіше 11 складів із цезурою (паузою) після четвертого, при чому дифтонги рахуються як один склад.

а) З огляду на те, від якої особи укладений текст, він є складним і комбінованим. У перших трьох строфах розмова ведеться від першої особи однини, що у лінгвістиці тексту прийнято називати Я-текст. У подальших строфах ведеться розповідь про третіх осіб. Принаймні у двох місцях розповідь йде від другої особи множини.

Якщо ж брати до уваги не оригінал, а переклади, то картина видається ще більш заплутаною: у перекладі, здійсненому Е.Пурдавудом у п'яти строфах замість "я" з'являється "ми" (у строфах 9, 13, 14, 17 та 19) [Gāthā 1999, 217-221]. В перекладі І.Стеблін-Каменського "ми" можна побачити лише у двох строфах, проте не тих самих, що у Е.Пурдавуда (у строфах 3 та 16) [Гаты 2009, 117,124]. При аналізі тексту оригіналу можна не сумніватися лише щодо наявності розповіді від другої особи однини у 16-й та 19-й строфах. При чому у 16-й строфі сказано точно "ми, тобто я і Фрашаоштра".

Крім того, в тексті наявні звернення до інших осіб: Хаечатаспи, Фрашаоштри і Джамаспи з роду Хвогви. І коли звернення до цих трьох чоловіків трапляються відповідно по одному разу у трьох різних строфах, то звернення до верховного бога зороастрійців – Ахури Мазди (тобто, за дослівним перекладом, Бога Творця) зустрічається у 18-ти з 19-ти строф. Звичайно ж, це – специфіка релігійного тексту.

Авторське "я" виражене не прямо, а здебільшого у формі особових закінчень дієслів. Ця особливість збереглася до сьогодні в сучасній перській мові, де у віршах і промовах уникають вживання займенника "я", оскільки особа автора тексту і без цього є очевидною через дієслівні закінчення. Також у тексті наявні форми цього займенника в давальному, знахідному та орудному відмінках – "мені, мене, мною".

Прийнято вважати, що "я", присутнє у тексті, належить Заратуштрі, головному пророкові зороастризму. У строфі 19 згадано "мені, Заратуштрі" [Gāthā 1999, 221]. Однак у строфі 14 бачимо кличний відмінок "о Заратуштра!". В авестійській мові форми номінативу і вокативу майже скрізь збігаються, і слова чоловічого роду з основами, що закінчуються на *a* – це виключення. У цьому випадку можна з легкістю диференціювати номінатив

zaraθuљtra із коротким *a* і вокатив *zaraθuљtrā* із довгим *ā* вкінці. Отже, у реченні ставиться питання "*Zaraθuљtrā, kaste aљavā urvaθō mazōi magāi ke vā frasrūdyāi vaљtī* ?" [Gāthā 1999, 218], тобто "О Заратуштра, хто з праведних друзів серед магів бажає прославити (тебе)?". В наступному рядку подано відповідь, що це – цар Віштаспа. Звичайно ж, людина не буде звертатися до себе у кличному відмінку, до того ж у тій самій строфі, де у кличному відмінку вже є звернення до бога. У такий спосіб, принаймні ця строфа укладена не Зороастром.

У попередній строфі 13 бачимо схожу думку зі згадуванням імені Зороастра у спосіб, який ще менше пасує до розмови самої людини про себе. У строфі сказано *yē spitāmem zaraθuљtrem rādaŋhā...* [Gāthā 1999, 218], тобто "хто допоможе спітаміду Заратуштрі...". Відносно слова *spitāma* у світовій авестології не досягнуто консенсусу. Погляди розподіляються приблизно порівну на користь того, що це слово є титулом жерця або родовим ім'ям пророка. Проте навіть із цього ж Гату видно, що родове ім'я стоїть після власного (напр. Джамаспа Хвогва зі строфи 17). Таке більш офіційне найменування Зороастра є дуже характерним для пізніших частин Авести. Наприклад, багато строф Баграм-яшту починаються словами *peresaю spitāma zaraθuљtra ahūrem mazdām* – "питає спітамід Заратуштра Ахуру Мазду". Ця формалізована форма імені рідко зустрічається у Гатах, натомість є звичайною у Яштах і Молодшій Авесті. Найімовірніше, ця строфа укладена також не Зороастром, і до того ж, у пізніші часи.

б) За функціонально-смисловим призначенням аналізований текст не є однорідним. Він починається із внутрішнього монологу (строфи 1, 2, частково 7, 8), продовжується розповіддю (строфи 3-6, 9, 11, 12) і завершується сугестивними впливами на третіх осіб (10, 13, 15-19).

в) За участю в мовленні одного, двох і більше учасників текст являє собою послідовне поєднання монологу та перформативного діалогу. Текст не містить жодних згадок про реакцію осіб, до яких були звернення. Такий діалог за різними класифікаціями називають виродженим [Єщенко 2009, 91] та інтровертним [Єщенко 2009, 92].

Крім того, крізь увесь текст проходить ще один паралельний діалог, теж однобічний – звернення та запитання автора до Ахури Мазди. Отже, як результат, спостерігаємо монолог і діалог, наскрізь пронизаний ще одним неповним діалогом.

г) За жанровою належністю текст є конфесійним – одночасно молитвою і проповіддю. На власному досвіді серед конфесійних християнських, мусульманських та зороастрійських текстів частіше доводиться стикатися окремо з текстами – молитвами та окремо – з проповідями. Їхнє одночасне й рівноправне поєднання видається незвичним і, навіть, нелогічним. Малоймовірно, що людина могла молитися богу та водночас роздавати розпорядження кільком особам та оцінювати дії кількох інших осіб. У зв'язку з цим можна зробити припущення про можливе існування на раніших історичних етапах двох текстів – одного з молитвою, а іншого – зі звертаннями відверто сугестивного характеру. Неушкоджені залишки першого тексту наявні на початку Гату, а другий текст яскраво репрезентований вкінці Гату. Століття усної передачі могли призвести до накладання схожих за метрикою фрагментів.

ґ) Визначити належність тексту до певного стилю не видається можливим через відсутність стильового розшарування мов, які не мають писемності (а на час укладання Гатів і ще протягом багатьох століть по тому мова Авести була саме такою – її алфавіт був штучно розроблений у часи, коли мова вже давно припинила своє живе функціонування).

Проте деяку інформацію з цього приводу все ж можливо надати. Хронологічно першим і найпростішим стилістичним поділом мови є поділ на "високий, аристократичний" і "занижений, побутовий" варіанти мови. З початком класового розшарування давніх суспільств мовлення представників привілейованих прошарків суспільства уважалося кращим і становило основу "високого" стилю. До початку класового розшарування "високому" стилю відповідало мовлення старших членів мовного колективу, які користувалися повагою; в такий спосіб роль "високого" стилю виконувало мовлення з більш усталеними й архаїчними рисами.

З огляду на цей поділ мовлення Гату №46 можна віднести до "високого" стилю. Зороастр, який має бути автором хоча б початку Гату, був жерцем, а отже, походив зі знатної родини. Дослідники з різних країн одностайні у переконанні про надзвичайну

складність логічної побудови Гатів порівняно до Яштів і Молодшої Авести [Лелеков 1992, 48].

При аналізі оригінального тексту авестійською мовою одразу ж стає помітною надзвичайна його особливість: коли у другій половині Гату ми бачимо одне або два слова, вставлені між половинками імені *Ахура Мазда*, то в першій половині Гату всередині між цими двома частинами одного імені розташовано 11 слів (строфа 2), 16 слів (строфа 7) і навіть 21 слово (строфа 3).

Згідно з сучасними дослідженнями, середня глибина короткострокової пам'яті людини складає 7 однорідних елементів. Отже, повноцінне сприйняття промови Зороастра потребувало обсягу пам'яті, вдвічі, а подекуди, і втричі більшого за сучасний. З огляду на це важко уявити, щоб такий текст призначався для звичайних скотарів. Отже, текст належить до "високого" стилю.

д) За формою репрезентації текст є усним, проте записаним у пізніші часи. У праці Т.Єщенко наведені особливості усних текстів порівняно до письмових [Єщенко 2009, 133-134]. Однією з головних ознак усного тексту вона вважає спонтанність. У зв'язку з цим цікавим є питання про те, наскільки спонтанним може бути текст зі строф по п'ять рядків кожен, по одинадцять складів із цезурою після четвертого.

Проте деякі інші ознаки усного тексту в Гаті № 46 наявні. Це – повтори вже сказаного матеріалу у різних варіаціях. Найбільш повторюваними у цьому Гаті є вислови на зразок "Того, хто мені допомагатиме, чекають усілякі блага, а на того, хто зі мною ворогуватиме, чекає розплата в іншому світі" (строфи 6-10, 13, 18-19). Ці вислови дуже нагадують рядки з Корану, повторювані у різних сурах "fa amma lazina amanu...", "fa amma lazina kafaru..." – "а щодо тих, хто увірував...", "а щодо тих, хто невірний...". У Корані віруючим постійно обіцяють райські сади, а всім незгодним – пекельне полум'я.

Іншими спостереженими ознаками усного тексту є діалогічність мовлення та наявність конкретних адресатів (імена цих осіб уже згадувалося в нашій статті).

е) Важливою ознакою, за якою авторський текст відрізняється від центону (тобто тексту, утвореного з фрагментів різних текстів) є категорія цілісності тексту. Змістова цілісність текстів

виявляється в єдності теми та забезпечується лексичним рівнем мови [Єщенко 2009, 142]. Гат № 46 за темою можна поділити на дві приблизно рівні частини. У першій частині автор перебуває у розпачі й у різних варіаціях питає у бога, як йому діяти у тому скрутному становищі, в якому він опинився. У другій частині автор, який вже знаходиться у стабільному емоційному стані, агітує слухачів та дає розпорядження іншим особам.

Своєрідною межею між цими частинами є строфа 11 з дещо туманним змістом. У І.Стеблін-Каменського її взагалі перекладено набором фраз, позбавлених когезії [Гаты 2009, 122]. За темою вона не належить до жодної з двох згаданих уявних частин, і означає приблизно таке: "Злих володарів та жерців, погані вчинки яких несуть людям загибель, замучить совість на мості-переході в інший світ, і вони потраплять в ад".

Одним із засобів вираження цілісності тексту Гату № 46 слугують лексичні повтори. В кожній строфі, крім однієї, згаданий Ахура Мазда, головний бог зороастризму. У дванадцяти строфах спочатку з'являється слово Мазда, а потім Ахура, по одному разу на строфу. В чотирьох строфах наявне лише слово Мазда, у трьох – лише Ахура. Єдиною строфою, в якій ніяким чином не згаданий Ахура Мазда, є строфа 11. У дев'яти з дев'ятнадцяти строф згаданий також Vohu Mana. Це словосполучення означає "Благий помисел" і в пізніших частинах Авести вживається на позначення окремого божества. Проте у Гатах це словосполучення усе ще позначає абстрактне поняття.

Також десять із дев'ятнадцяти строф починаються питальними словами або займенниками, здатними виступати у якості питальних слів. При цьому з перших десяти строф сім починаються у такий спосіб, а у другій половині Гату є лише три таких строфи.

Таким чином, навіть частковий лінгвістичний аналіз демонструє неоднорідність тексту Гату №46. Умовно за результатами аналізу текст можна поділити на дві половини. Ці половини відрізняються тематично і за емоційним забарвленням. Крім того, у першій половині промова ведеться від першої особи, яка може бути Зороастром, а у другій половині він згаданий у кличному відмінку, а також у третій особі з офіційним титулом. Перша половина є молитвою та зверненням автора до бога, а друга половина є проповіддю, що містить відверто сугестивні звер-

нення до третіх осіб. У першій половині більшість строф починаються з питальних слів, на відміну від другої половини.

Окремо від решти тексту Гату стоїть строфа 11, яка не пов'язана тематично з рештою Гату, проте пов'язана з іншими авестійськими текстами. Вона відрізняється від інших строф також відсутністю згадки про Ахуру Мазду та Воху Мана.

1. *Гаты Заратуштры* / Пер., коммент. и прил. И.М. Стеблин-Каменского. – СПб: Петербургское Востоковедение, 2009. – 186 с. 2. *Єщенко Т.А.* Лінгвістичний аналіз тексту: навч. пос. / Єщенко Тетяна Анатоліївна. – К.: ВЦ "Академія", 2009. – 264 с. 3. *Лелеков Л.А.* Авеста в современной науке / Лелеков Леонид Аркадьевич. – М.: Гос. НИИ реставрации, 1992. – 362 с. 4. *Avestā. Yaљthā.* Fārsi – avestāyi / E. Purdāvud. – Dar 2 j. – Tehrān: Asātir, 1998. – j. 2. – 545 s. 5. *Farhange avestā.* / E. Purdāvud. – Dar 4 j. – Tehrān: Asātir, 2001. 6. *Gāthā:* Kohantarin baxљe Avestā / tarj. va ta'lif E. Purdāvud. – Tehrān: Asātir, 1999. – 591 s. 7. Gāthā: Sorudhāye Zartoљt / tarj. va tafsir F. Azargoљasb. – Tehrān: Foruhar, 1359 (1980) – 556 s. 8. *Razi H.* Dasture zabāne avestāyi. J. 2: Dastur / Razi Hāšem. – Tehrān: Foruhar, 1368 (1989) – 593 s.

Булах М. Б., студ.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПЕРИФРАЗ ЯК ЗАСІБ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ У МАС-МЕДІЙНОМУ ТЕКСТІ

У статті проаналізовано перифраз як засіб вторинної номінації та особливості його функціонування в сучасних текстах мас-медіа.

Ключові слова: *перифраз, вторинна номінація, мова ЗМІ.*

В статье исследованы особенности перифраза как средства вторичной номинации и доминанты его функционирования в текстах масс-медиа.

Ключевые слова: *перифраз, вторичная номинация, язык СМИ.*

The periphrasis as a means of secondary nomination and particular qualities of its functioning in media texts are investigated in the article.

Key words: *periphrasis, secondary nomination, language of mass media.*

Як відомо, мас-медійний стиль – складне явище, що зумовлюється неоднорідністю завдань та умов спілкування. Головними функціями стилю ЗМІ є інформативна, комунікативна та функція впливу, які мотивують добір специфічних засобів, насамперед лексичних та стилістичних.

ЗМІ вербалізують масову мовну свідомість, що загалом реалізується в мовних засобах, своєрідність яких визначається тенденціями суспільних процесів, мовними смаками авторів і завданнями, що вони ставлять перед собою. Одним із аспектів дослідження мови ЗМІ є вивчення перифразів та їх функцій у медійних текстах. Традиційно перифразами називають описові звороти, які використовуються замість звичайної назви особи, предмета, явища. Перифраз номінує предмет у формі опису його істотних і характерних рис та ознак. Поява перифраза зумовлюється, як правило, позамовними факторами. Він виникає у зв'язку з бажанням мовця дати предметові, явищу чи дії, передусім, певну емоційну оцінку. В сучасному мовознавстві перифразами вважають не тільки кількаслівні одиниці, що образно передають значення слова, але й однослівні метафоричні та епітетні форми, фразеологічні, складні синтаксичні конструкції.

Об'єктом дослідження є перифрази в текстах українських періодичних видань.

Предметом дослідження є особливості функціонування перифрастичних конструкцій у сучасних мас-медійних текстах.

Матеріалом дослідження є українські періодичні загальнонаціональні видання, такі як "Україна молода", "Дзеркало тижня", "День" за 2011 рік, проаналізовані методом суцільної вибірки.

Зважаючи на те, що в основі перифраза лежить перейменування, доцільним у такому разі буде звернення до з'ясування особливостей вторинної номінації. Як відомо, вторинна лексична номінація – це використання вже наявних у мові номінативних засобів у новому для них значенні. Вторинна номінація може мати як мовний, так і мовленнєвий характер. У першому випадку результати вторинної номінації аналізуються як прийняті мовою й конвенціонально закріплені значення словесних знаків, у другому – як оказіональне вживання лексичних значень у невластивій для них номінативній функції. При цьому в самих

процесах вторинної номінації – мовній або мовленнєвій – немає істотної різниці. Однак у мові закріплюються, як правило, такі вторинні найменування, що є найбільш закономірними для системи конкретної мови способами.

У свою чергу, Б.О. Серебренніков розглядає два типи вторинних найменувань, різниця між якими виявляється в характері їхньої номінативної цінності. Непряма (мотивовано-опосередкована), але автономна направленість смислу (сигніфіката) імені на дійсність призводить до самостійної номінативної цінності одиниці найменування. Такі найменування містять у сигніфікаті відомості, необхідні для правильного співвідношення імені й позначуваного фрагмента дійсності. Але якщо сигніфікат якогось найменування характеризується направленістю на позначуваний компонент дійсності тільки при спільній реалізації з іншою, строго визначеною номінативною одиницею, це свідчить про несамостійну номінативну цінність такого найменування, а тим самим – про побічний спосіб співвідношення смислу (сигніфіката) імені з дійсністю, коли при найменуванні в об'єкті виділяються тільки такі ознаки, які істотні для нього відносно властивостей деякого іншого визначеного об'єкта, і при цьому – властивостей, уже закріплених в іншому найменуванні. Тому для правильного співвідношення побічного (рос. косвенного) найменування з дійсністю необхідна опора на сигніфікат іншого найменування [Серебренников 1977].

При побічній номінації критерієм вибору й переосмислення мовних форм може слугувати суміжність у самих зовнішньомовних об'єктах, і тоді об'єми понять знову іменованого об'єкта і вже відображеного в попередньому значенні мовної форми збігаються в певних частинах. У такому випадку це спостерігається в мовній конструкції метонімії. Інший, найбільш характерний для побічної номінації, спосіб переосмислення ґрунтується на метафоричних переносах. Метафора характеризує об'єкт із погляду його ознак, виділених у значенні переосмисленої мовної форми на основі аналогії.

Як зазначає Л.О. Кудрявцева, переосмислення вже наявних у мові лексичних одиниць для позначення нових понять і реалій – явище в сучасній мові активне й багатогранне, таке, що актуалі-

зує широкий спектр семантичних перетворень слова. Про активність цього процесу деривації свідчать спостереження над газетно-публіцистичною, художньою, розмовною мовними сферами [Кудрявцева 2004]. Наше дослідження підтверджує цю думку, адже в основі перифраза лежить метафоризація як спосіб вторинного найменування.

Вторинна номінація часто пов'язана з появою конотації, позначеної функцією впливу, яка скорельована з прагматикою мовлення. Цей вплив досягається шляхом повідомлення співрозмовнику про важливість для адресата цінності того елемента дійсності або її фрагмента, про який йдеться. Ці оцінки мають різну мету: вони відображають об'єктивно- або суб'єктивно-ціннісне ставлення до того, що потрапляє у сферу пізнавальної діяльності людини. Вторинна номінація здійснюється на основі аналогії, яка відображається у тропах, найбільш вживані з яких (порівняння та метафора) засновані на уподібненні, що вже припускає можливість впровадження оцінних категорій в семантику найменування, яке переосмислюється [Телия 1986]. Емоційно-експресивний аспект вторинної номінації орієнтовано як на мовця (ставлення до об'єкта номінації), так і на реципієнта (вплив на його сприйняття). Накладаючись на номінативний аспект, емоційно-експресивний посилює його.

Макрокомпонент, що виражає емотивне відношення суб'єкта мовлення до позначуваного, об'єктивується також у лексичному значенні, однак предметом об'єктивації тут є відношення, яке відображає ту або іншу форму емотивної реакції об'єкта на позначуване. Воно може включати в себе емотивно-оцінну модальність, стилістичну маркованість та експресивне забарвлення.

Продукування вторинного знака здійснюється не як миттєве якісне перетворення первинного, а є результатом аналітично-синтетичних операцій. Механізм деривації актуалізується в свідомості мовця як суб'єкта комунікативного акту, – а тому залежить від його біологічних, когнітивних та соціальних можливостей, від його індивідуальних спроможностей. Лише після того, коли у свідомості суб'єкта мовленнєвої діяльності склалося відповідне уявлення про об'єкт, який потребує найменування, відбувається вербалізація думки: з наявних готових мовних знаків вибираються ті,

що, на думку мовця, є придатним "будівельним матеріалом" для конструювання одиниць індивідуально-авторської мовотворчості.

Зважаючи на природу перифраза, він часто вживається в мас-медійних текстах, особливістю яких є тяжіння до демократизації та інтимізації. Специфіка стилю масової інформації – експресивність, емотивність, оцінність – співвідноситься зі структурно-функціональними рисами перифразів, що робить їх важливою складовою частиною мас-медійного тексту. Вони більш образні, що особливо помітно на фоні нейтральних слів. Експресія мови стилю масової інформації соціальна за своїм характером, має відтінок оцінності. Навіть засоби мовної виразності, такі як метафори, епітети, виконують особливу роль. Перифрази допомагають виконувати одну з найважливіших функцій стилю ЗМІ – функцію впливу. Негативна або позитивна асоціація, що лежить в основі перифраза, надає змогу впливати на ставлення читачів до зображуваної особи, навіть якщо сам текст повідомлення буде нейтральним. Цей прийом буде не таким помітним, а працюватиме майже на підсвідомому рівні.

Найбільш характерними вважаємо перифрази для такого динамічного сегмента мас-медіа, як періодична преса. Але вони часто використовувані й у художньому та науковому стилях. Перифрази активно стали функціонувати в медійному просторі серед ефективних прийомів творення експресії. Поєднання експресії та стандарту – характерна риса мови ЗМІ, а перифраз, окрім здатності посилити виразність тексту, дієвість вислову, може виконувати й функцію стандартизації.

Для мови газети, радіо, телебачення, реклами синонімічна заміна прямої номінації функціонально усталеними метафоричними перифразами – явище функціонально-стилістичної норми. Більшість таких мовних форм мають оцінний характер – позитивний чи негативний. Та з часом вони втрачають свою експресивність та потребують заміни або оновлення.

У науковій літературі спостерігаємо різні підходи до вивчення перифраза. Він розглядається як засіб вторинної номінації та засіб мовної виразності (троп, фігура). На синтаксичному рівні перифраз може бути і словом, і словосполученням, і реченням.

Окремо необхідно виокремити загальномовні перифрази, що існують у мовній свідомості соціуму і, втрачаючи свій зв'язок із метафоричною асоціацією, перетворюються на мовний штамп. Найчастіше такі перифрази називають предмети та явища, а не особу.

Цілісне значення перифразів здебільшого мотивується семантикою слів-компонентів, які не втрачають своїх лексичних значень, і розкривається в процесі мовлення. Поява перифраза стимулюється, як правило, позамовними факторами. Він виникає у зв'язку з бажанням мовця дати предметові, явищу чи дії певну емоційну оцінку або у зв'язку з певними евфемістичними причинами (наприклад, *"володар пекла", "лукавий"* замість диявол). А також мовними – з необхідності уникнути повторів тих самих слів, адже перифраз виступає функціональним синонімом до слова чи вислову, що є основною назвою предмета: *Відомо, що 11 жовтня Печерський районний суд Києва засудив колишнього прем'єр-міністра України Юлію Тимошенко до семи років ув'язнення за звинуваченням у перевищенні повноважень при підписанні газових контрактів із Росією 2009 року і постановив стягнути з Леді Ю збитки, завдані НАК "Нафтогаз України", у розмірі 1,516 млрд. гривень (близько 189,5 млн. доларів)* (День, № 198, 02.11.2011). Перифраз є семантично неподільною одиницею. Найчастіше перифрастичний вислів з'являється внаслідок індивідуально-авторського бачення світу, стаючи особливою назвою тільки в процесі мовлення, в певному контексті. Перифрази обов'язково передають оцінку тому, що вони називають, і ніколи не становлять собою звичайних лексичних паралелізмів до наявних назв. Отже, вони відіграють велику стилістичну роль. Їх іноді називають ще різновидами синонімів. Але перифрази мають свої специфічні ознаки: мають не близьке, а тотожне значення із словом, яке можуть заступати, а з лексичними паралелізмами перифрази різнить те, що вони обов'язково є оцінними, емоційно-експресивними назвами. Перифраз, виражений кількома словами, передає одне поняття, становить собою семантично неподільне словосполучення [Колоїз 2007].

Традиційно прийнято розрізняти перифрази індивідуально-авторські та загальномовні. До індивідуально-авторських нале-

жать конструкції, створені автором для певного контексту. До них, насамперед, треба відносити так звані художньо-літературні перифрази, які виникають в образній системі окремого твору письменника і несуть таке смислове та емоційне навантаження, яке характерне лише для описуваної ситуації.

Близькими до індивідуально-авторських є контекстуальні перифрази, значення яких розкривається тільки в конкретному тексті. Наприклад, тільки з контексту статей ми розуміємо, кого автори називають відомим російським поетом, останнім романтиком рок-н-ролу, класиком італійського кінематографу: *Більш ніж за сто років до цього відомий російський поет і апологет самодержавства Федір Тютчев проголосив, що "в нинішньому стані світу лише російська думка достатньо віддалена від революційного середовища, щоб тверезо оцінити те, що відбувається в ній"* (ДТ, № 44, 02.12.2011); *Останній романтик рок-н-ролу* (про Брайана Феррі – М. Б.) (День, № 160-161, 09.09.2011); *Арт-директор фестивалю Карина Даньєлу забезпечила не лише "італійський сегмент", який був обумовлений відзначенням року Італії в Росії, запросивши на фестиваль мегазірку Клаудію Кардинале і живого класика італійського кінематографа Паоло Тавіані* (День, № 127, 22.07.2011).

Екстралінгвально мотивовані критерії часу, ситуації появи перифраза, новизни, бажання використовувати його не лише автором, регулярності вживання в сукупності роблять перифраз зрозумілим і прийнятним художнім засобом і для адресата. Вихід індивідуально-авторського перифраза в активний мовний обіг є важливою умовою його сприйняття навіть поза контекстом.

Окремо хочемо звернути увагу на так звані "класичні" перифрази, зафіксовані ще в дослідженнях попередніх років [Коломієць 1985; Сиривля 2007]. Оскільки функціонування перифразів не обмежується рамками мас-медійного тексту, вони, як правило, виконують власне номінативну функцію. Такими є перифрази: *шахтарська столиця*, *земля Еллади*, *Північна Пальміра (І нарешті в "шахтарській столиці" представники владних структур використали давно напрацьований прийом, аби "дистанціюватися" від патріотичної дати: нашвидкуруч поклали квіти до пам'ятника Кобзареві ще напередодні Дня соборності* (День,

№ 11, 25.01.2011); *Цього разу місцем проведення Ukrainian Fashion Games III стала нова локація на землі Еллади – п'ятизірковий готель Aegean Melathron Hotel на мальовничому півострові Халкідіки (партнер проекту – SkyBar, музичний супровід – DJ Key).*(День, № 94, 02.06.2011); *Дуже сумнівно й нагадує типову українську "хитрість", як її описав М.С. Грушевський, який розповів свого часу анекдот про пригоди українця в Петербурзі, де місцевий житель, побачивши, як він милується архітектурною красою Північної Пальміри, почав вимагати 200 рублів за видовище* (День, № 72-73, 22.04.2011) та ін.

За своєрідністю розкриття значення загальномовні перифрази поділяються на описові й образні. Описові перифрази передають зміст слова чи словосполучення у формі опису примітних чи характерних ознак, властивостей зображуваного. Такі описові перифрази утворюються зі слів із прямим значенням. Образні перифрази виражають семантику слова чи словосполучення переносно, за принципом подібності чи суміжності. У складі образних перифраз обов'язково є метафори, метафоричні епітети й інші тропи.

За ознакою співвіднесеності з екстралінгвальною дійсністю мас-медійні перифрази варто стратифікувати й за тематичним критерієм. Це власні імена політиків і державних діячів, представників культурної сфери, спорту; топоніми – назви міст, країн, континентів; загальні назви – професії, конкретних предметів, наукових і соціальних понять, представників флори та фауни (*Принаймні Асоціація дизайнерів європейських столиць визнала нашу "зелену красуню" найкращою у Східній Європі* (УМ, № 238-239, 29.12.2011).

Уживання перифразів-антропонімів у мові ЗМІ пояснюється бажанням адресанта підвищити експресивність висловлювання, образними засобами дати оцінку діяльності особистості, залучити увагу до події чи явища, підкреслити роль і значення конкретної людини. Це якнайкраще можна зробити через заголовок як текст презентативного спрямування. Короткий, стислий за обсягом, але не за змістовим навантаженням, заголовок статті з вторинною номінацією конкретних осіб може стати яскравим зразком оперативного реагування преси на актуальну подію.

Нові перифрази, що виникають внаслідок мовної тенденції демократизації та інтимізації (їх виділили, зокрема, представники Московської філологічної школи В.Г. Костомаров, Г.Я. Солганик та ін. [Костомаров 1994; Солганик 2007]), характеризується іронічним забарвленням, притаманним загальному тону висловлювань ЗМІ. Особливо це виявляється в антропонімах – офіційні найменування типу Ю.В. Тимошенко або Л.М. Черновецький часто замінюються іронічним *"леді Ю"* або *"космічний мер"*. Такі перифрази набувають широкого вжитку в сучасному мовнокультурному просторі.

Перифрази на позначення відомих осіб допомагають уникнути повторів, схарактеризувати об'єкт, образно розкриваючи якусь його специфічну, особливу ознаку. До того ж, у заголовках вони чітко не називають героя повідомлення, а ніби "підштовхують" адресата до умовиводів на основі наявних знань.

У сучасних мас-медійних текстах часто використовуються перифрази, які замінюють власні назви, антропоніми й топоніми. Серед онімних перифразів найбільш частотними є ті, які позначають представників суспільно-політичного процесу та культурної сфери.

Особливістю українських ЗМІ вважаємо часте використання однокомпонентних за структурою перифразів – прикметників з семантикою кольору. Їхнє походження пов'язане з символікою партій і блоків, представників яких називають відповідною перифрастичною конструкцією метонімічного типу, утвореною за суміжністю. Наприклад: *В Україні ніхто в цьому не винен – ні помаранчеві, ні біло-сердечні, ні біло-блакитні* (День, № 180-181, 07.10.2011).

Виявом прагматичних властивостей перифрастичних одиниць є їх експресивність, виражена в оцінці, емоційності, емотивності, образності, інтенсивності. Газетні перифрастичні одиниці виконують різні функції, які реалізуються за допомогою широкого спектру прийомів, що є основою прагматичного ефекту.

Дослідники визначають такі функції перифразів, як евфемістична, емоційно-експресивна, власне номінативна. Конкретизуючи деякі з цих функцій, М.А. Сиривля [Сиривля 2007] визначає такі основні функції перифразів:

- формування позитивного враження;
- формуваннянеприємноговраження;
- віддзеркаленняемоційного стану;
- повідомленняінформації про предмет мови.

Названі функції перифразів часто використовуються в заголовках, для посилення експресивності матеріалу та привернення уваги читачів. Заголовки-перифрази виконують у мас-медійному тексті подвійну експресивну функцію: до експресії, яку несе перифрастичне висловлювання, додається експресивність заголовка як комунікативно значущої одиниці. Перифраз (особливо образний), винесений у заголовок, надає можливість найбільш вдало виразити змістовно-смислову структуру тексту, відобразити суть і тональність усього матеріалу, спонукає читача прочитати цей публіцистичний текст (статтю, репортаж, інтерв'ю). Виконуючи експресивну функцію, перифрази водночас передають інформацію, з приводу якої події був написаний матеріал.

Отже, перифраз є особливим результатом процесу вторинної номінації, який будується на основі різних стилістичних одиниць – метафори, метонімії та ін. Подальші дослідження передбачають їх глибинний аналіз, із особливою увагою до аналізу частотності використання, визначення відсоткових показників, що загалом дозволяють проілюструвати мовними засобам тенденцію постійної динаміки та еволюції стилю масової інформації.

1. *Євсєєва Г.П.* Перифрази в мові сучасних газет (на матеріалі українських газет 80-90 років XX століття) : Автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Г.П. Євсєєва. – Д., 2002. – 20 с. 2. *Колоїз Ж.В.* Українська оказіональна деривація / Ж.В. Колоїз. – Київ : Акцент, 2007. – 311 с. 3. *Коломієць М.П.* Короткий словник перифраз / М.П. Коломієць, Є.С. Регушевський. – К., 1985. – 150 с. 4. *Костомаров В.Г.* Языковой вкус эпохи (из наблюдений над речевой практикой масс-медиа) / Костомаров В.Г. – М. : Педагогика-Пресс, 1994. – 320 с. 5. *Мойсієнко А.К.* Динамічний аспект номінації : [Монографія] / А.К. Мойсієнко – К.: Київський університет, 2004. – 100 с. 6. *Кудрявцева Л.А.* Моделирование динамики словарного состава языка : [Монография] / Кудрявцева Л.А. ; КНУТШ. – 2-е изд., испр. – К. : Київський університет, 2004. – 208 с. 7. *Новиков А.Б.* Словарь перифраз русского языка : (на материале газетной публицистики) / А.Б. Новиков. – М. : Русский язык Медиа, 2004. – 224 с. 8. *Сиривля М.А.* Приемы создания

прагматической экспрессивности газетного текста (на материалеперифрастическихоборотов) / М.А. Сиривля // Современные проблемы науки и образования. – 2007. – № 3. – С. 122-125. 9. *Телия В.Н.* Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия. – М., 1986. – 143 с. 10. *Языковая номинация : общие вопросы* / Серебренников Б.А. – М., 1977. – 360 с. 11. *Язык современной публицистики* : сборник статей / сост. Г.Я. Солганик. – 2-е изд., исправл. – Москва : Флинта : Наука, 2007. – 232 с.

Умовні скорочення

ДТ – Дзеркало тижня
УМ – Україна молода

Булкіна А.В., магістрант,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ТЕКСТ АНГЛОМОВНОГО МЕНЮ: ЖАНРОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Статтю присвячено розгляду жанрових характеристик тексту англомовного меню. Проаналізовано структурно-композиційні, змістові, лексико-граматичні та комунікативно-прагматичні аспекти жанру.
Ключові слова: *мовленнєвий жанр, композиція, креолізований текст, мовні функції.*

Статья посвящена особенностям жанровых характеристик текста англоязычного меню. Проанализированы структурно-композиционные, содержательные, лексико-грамматические и коммуникативно-прагматические аспекты жанра.
Ключевые слова: *языковой жанр, композиция, креолизированный текст, языковые функции.*

This article deals with the genre characteristics of the English restaurant menu texts. Structural-compositional, informational, lexico-grammatical and communicative-pragamatic aspects of the genre are analysed.
Key words: *speech genre, composition, creolized text, speech functions.*

Останнім часом спостерігається зростання інтересу лінгвістичних дисциплін до проблеми дослідження мовленнєвих жанрів. Мовознавці активно розробляють різноманітні способи

осмислення мовленнєвого жанру, розглядаючи його не лише крізь призму функціональної стилістики, а й у межах риторики, лінгвістичної прагматики, дискурсивного аналізу, теорії тексту, соціолінгвістики, лінгвокультурології. М. Кожин, О.А. Крилова й В.В. Одинцов визначили жанр як "вид мовленнєвого твору, що виділяється в межах того чи іншого функціонального стилю, і що характеризується єдністю конструктивного принципу, своєрідністю композиційної організації матеріалу та стилістичних структур [Кожин и др. 1982, 59].

Система мовленнєвих жанрів, на думку Анни Вежбицької, має яскраву лінгвокультурну специфіку, оскільки жанри відображають певний суспільно-культурний світ і закодовані в лексичних одиницях тієї чи іншої мови. Мовленнєвий жанр – це один зі шляхів вивчення цінностей лінгвокультури "в дії" [Вежбицкая 1997, 100].

Цікавим у цьому аспекті видається жанр ресторанного меню, що є співвідносним у різних лінгвокультурах, однак виявляє суттєві розходження в формально-композиційних, смислових і комунікативно-прагматичних аспектах своєї реалізації.

Слово *menu* походить від французького *menu de repas – "list of what is served at a meal,"* (from M.Fr. menu (adj.) "small, detailed," from L. minutus "small," lit. "made smaller," pp. of minuere "to diminish," from root of minus) [11], й в аспекті, що цікавить наше дослідження, означає "*a list of the dishes served at a meal; bill of fare*" [7].

Ми дослідили 150 зразків англомовних меню ресторанів Великобританії й США. Дослідження включає діахронічний аспект, оскільки серед проаналізованих зразків представлені меню не лише сучасних закладів харчування, а й кінця XIX ст.

Дослідження формального аспекту жанру меню засвідчило, що цей жанр є регламентованим, тобто форматним зі структурно-композиційної точки зору. Як правило, меню є регламентованими, оскільки вони обслуговують типову ситуацію соціальної взаємодії (наприклад, вечеря в ресторані), а їх сенс має бути однозначним і не допускати двозначних інтерпретацій. Переважна більшість проаналізованих нами сучасних меню чітко структуровані, що допомагає відвідувачу швидше орієнтуватися в предста-

вленому асортименті. Здебільшого страви в меню представлені в наступних категоріях: 1) appetizers; 2) soups; 3) salads; 4) cold entrees; 5) hot entrees; 6) accompaniments; 7) desserts; 8) beverages.

Досить поширеними є також окремі підрозділи для м'ясних, рибних і вегетаріанських страв. У подібних меню розділи для холодних і гарячих страв відсутні. У традиційних ресторанах з великим вибором напоїв винна карта зазвичай пропонується окремо від основного меню. Окрім того, окремо можуть пропонуватися десертне меню, спеціальне дитяче меню, вегетаріанське меню, меню сніданків, ланчів тощо. Тим не менше, доцільним видається розглядати подібні меню як частини реалізації одного мовленнєвого жанру, оскільки вони характеризуються цілісністю мовного, стилістичного й графічного оформлення.

Розглянемо змістовий аспект жанру меню. Елементарний компонент меню – це опис страви. Як правило, він включає назву, склад, опис способу приготування, вагу й ціну. Додаткова інформація, як от дані про поживну цінність, може варіюватися залежно від закладу.

Приблизно 60 % проаналізованих нами сучасних англомовних меню є креолізованими текстами, що поєднують вербальні й іконічні знаки. В меню такого типу назви всіх або більшості страв супроводжуються їх малюнками або фотографіями. Найбільш частотним подібне представлення є в етнічних ресторанах (китайських, японський, індійських тощо), оскільки назви страв здебільшого незнайомі відвідувачам. З іншого боку, подібний підхід до оформлення меню зустрічається лише в закладах нижчої й середньої цінової категорії. Варто також відзначити, що меню виключно з малюнками без будь-якої вербальної інформації знайдено не було. Тенденція до подібної креолізованості є відносно новою й з'явилася лише у другій половині двадцятого століття.

На основі проведеного порівняльного аналізу можна відзначити, що меню американських ресторанів мають більше рис креолізованості, вони насичені великою кількістю додаткової інформації. Особливо ця тенденція стосується закладів, що спеціалізуються на традиційних американських стравах (*America Eats Tavern, The Burger Joint, T.G.I.Friday's*).

Так, наприклад, меню ресторану *America Eats Tavern* містить не лише назву страви, але й її винахідника й історію. З іншого

боку, не представлені інгредієнти, вага й фотографії страви: "*Buffalo Wings. Frank and Teressa's, Anchor Bar, Buffalo, 1964. A late night inspiration by Teressa Belissimo to impress her bartending son and his hungry friends. Rather than throw the wings into a stock, Teressa transformed them into something fried and spicy. They were an immediate hit*" [8].

Меню популярного ресторану *The Burger Joint* включає до опису стави відгуки про них, що були надруковані у відомих періодичних виданнях: "*THE BURGER "One of the greatest burgers in the world you must have before you die" GQ Magazine "Burger Bling" ABC NEWS This is the one that put us on the map*" [10].

Британські ресторани, особливо розташовані в готелях, пропонують національно-специфічну рубрику меню *Afternoon tea*, яка зазвичай діє приблизно о п'ятій годині дня й складається з великого асортименту різних сортів чаю з традиційними сандвічами, тістечками, печивом і тортами. Окрім того, меню британських ресторанів, на відміну від американських, зазвичай не містить додаткових малюнків й інформації, чим наближається до традицій французького меню.

У сучасній англійській лінгвокультурі можна виділити такі лексико-граматичні особливості жанру меню:

1) Переважання номінативних конструкцій. Ця особливість є прагматично виправданою, оскільки меню здебільшого є своєрідною номенклатурою, переліком страв і напоїв, що пропонуються в ресторані: "*White bean and smoked haddock broth*", "*Shetland mussels in white wine and shallots*" [13].

2) Вживання дієприкметників (*Past Participle*) у функції означень. Оскільки меню описують кінцевий результат приготування страви, надзвичайно частотними є слововживання past participle на зразок *served*, *broiled*, *topped*, *dipped* та *marinated*. З дієприкметників, що описують спосіб приготування, набілиш частими є *broiled* і *poached*. Деякі дієприкметники, наприклад, *married*, *kissed*, *hand-crafted* не є частиною словника, що традиційно асоціюється з кулінарією, однак також використовуються в жанрі меню. Значення дієприкметника часто уточнюється прислівником або іменником у препозиції: *gently simmered*, *specially flavoured*, *delicately broiled*, *garlic accented*.

3) Активне вживання прикметників. Найбільш частотними є одиниці *hot* і *fresh*. Хоча прикметники *sweet*, *sour*, *bitter*, *salty* та *bland* є базовими для опису смаку, в меню вони зазвичай відсутні, окрім слова *sweet*, що вживається для опису страв, які традиційно не є солодкими, наприклад, *lobster*, а також у комбінації *sweet-and-sour*. Одиниці *tender*, *savory*, *tasty*, навпаки, вживаються дуже часто. Частотним є також оцінні прикметники на зразок *rich*, *natural*, *special*, *crisp*, *generous*.

4) Вживання іншомовної лексики. Оскільки французька кулінарна традиція тривалий час була пануючою в ресторанах США й Великобританії, вплив французької гастрономічної лексики на сучасні меню є очевидним. Ось приклади назв страв, що вочевидь не є французькими, але містять одиниці цієї мови у своїй назві: *Cuisine de Holland*; *Stuffed Tomato aux Herbes*, *Shoreham Style*; *ravioli parmagiana, en casserole*; *Le Crabmeat Cocktail*; *Le Peach Melba Sundae*; *Le Coupe aux Marrons Sundae*. Навіть у випадках, коли меню не використовує жодних французьких лексем, можуть зустрічатися назви страв, побудовані за схемою, типовою для цієї мови: *Broiled Steak Minute*, *Tournedos Rossini*, *Steak Diane*, *Vegetable Melange Posvolsky* [Zwicky 1980, 90].

Також заслуговують на увагу лінгвістичні особливості оформлення меню ресторанів, що спеціалізуються на національній кухні певної країни. Так, деякі ресторани, наприклад лондонський "*Nikita's*", повністю транслітерують назву іноземної страви, додатково пояснюючи її склад і походження: "*Kuritsa po Kievski. Rolled chicken breast, lightly breadcrumbed and stuffed with herb and garlic butter. Zapechenaja treska v duhovke. Cold fillet served with mashed potatoes and a creamy horseradish sauce*" [6].

Низка етнічних ресторанів подають комбіновані назви, поєднуючи англійські родові назви з іншомовними видовими: "*Duck Malai Tikka J5.95. Strips of duck breast marinated in yoghurt, spices, herbs, ginger, garlic and green chilli. Lamb Chops Jaipuri J5.95. Tender chops marinated in yoghurt, mint, ginger, garlic and garam masala, garnished with fennel seeds*" [12].

І третім варіантом є точне й повне вживання автентичної назви з перекладом англійською мовою: "*Zuppa del giorno. Soup of the day. Bruschetta con pomodorini siciliani basilico e aglio ed*

insalatina al pesto. Toasted garlic bread topped with fresh cherry tomatoes and garlic served with a mixed salad and basil pesto" [9].

Особливої уваги заслуговує комунікативно-прагматичний аспект функціонування жанру меню. Виходячи з моделі лінгвістичних функцій Романа Якобсона можна стверджувати, що якщо спочатку меню виконували лише функцію референції (тобто слугували лише джерелом інформації про асортимент страв), то поступово спектр їх функціонального навантаження помітно розширився. Наразі тексти цього жанру виконують емотивну (використання оцінних прикметників, французьких лексем для підкреслення вишуканості), конативну (апелятивну – використання конструкцій типу *your choice, for your pleasure*, *you can choose*), фатичну (*You are very welcome to the Eve reastaurant*. *We cincerely hope you've enjoyed your meal*), металінгвальну (використання малюнків, фотографій, різноманітних стилів оформлення меню) й навіть поетичну функції (використання художніх описів страв, називання страв на честь історичних фігур або подій).

Важливою для опису мовленнєвого жанру меню опозицією є протиставлення інформативного й експресивно-образного начал. Інформативна складова є центральною, основною. Це обумовлено сферою побутування цього мовленнєвого жанру. Експресивно-образні елементи вводяться в текст меню для того, щоб відтінити, "прикрасити" власне інформативну складову. Діахронічне порівняння зразків меню довело, що з часом усе більше зростає важливість вказаного аспекту цього мовленнєвого жанру. Якщо зразки кінця дев'ятнадцятого – початку двадцятого століття представляють собою простий перелік страв із цінами, то сучасні зразки стають усе креативнішими, пропонуючи оригінальні підходи до представлення й найменування страв і оформлення меню.

1. *Вежбицкая А.* Речевые жанры // Жанры речи. – Саратов, 1997. – С. 99–111. 2. *Галанова О.Е.* Коммуникативный жанр как методологический концепт изучения форм социального взаимодействия // Социологические исследования. – 2010. – № 6. – С. 80–86. 3. *Кожин А.Н., Крылова О.А., Одинцов В.В.* Функциональные типы русской речи. – М.: Высшая школа, 1982. – 223 с. 4. *Покровская Е.А., Дудкина Н.В., Кудинова Е.В.* Речевые жанры в диалоге культур. – Ростов н/д: Foundation, 2011.

– 200 с. 5. *Zwicky A., Zwicky A.* America's National Dish: The Style of Restaurant Menus// American Speech 55. – 1980. – P.83-92. 6. http://nikitasrestaurant.co.uk/main_courses.php 7. http://oxforddictionaries.com/ 8. http://www.americaeatstavern.com/menu/ 9. http://www.bellariarestaurant.co.uk/menus.html 10.http://www.bgrtheburgerjoint.com/images/stories/PDF/Burger_Joint_Carryout.pdf 11. http://www.etymonline.com/ 12. http://www.mumbaijunction.co.uk/menu-takeaway.html 13. http://www.radissonedwardian.com/rad/edw/PDFs/Menus/Leicester%20Sq%20Menu%20JAN2011.pdf

Бурбело В.Б., д. філол. н., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

КОМУНІКАТИВНІ МОДЕЛІ В ДІАХРОНІЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ РОЗВИТКУ ФРАНЦУЗЬКОЇ СЛОВЕСНОСТІ: СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ І ДОБА ВІДРОДЖЕННЯ

Дослідження присвячено визначенню та опису основних комунікативних моделей, що визначають формування та розвиток французької словесності у річищі загальних процесів формування жанрово-дискурсивних систем доби середньовіччя і Відродження.

Ключові слова: *комунікація, діахронія, жанр, дискурс, французька словесність, середні віки, доба Відродження.*

Исследование посвящено определению и описанию основных коммуникативных моделей, определяющих формирование и развитие французской словесности в русле общих процессов формирования жанрово-дискурсивных систем средних веков и эпохи Возрождения.

Ключевые слова: *коммуникация, диахрония, жанр, дискурс, французская словесность: средние века, эпоха Возрождение.*

The study is devoted to identifying and describing the basic communication models that determine the formation and development of French literature on the background of the general processes of formation of genre and discourse systems of the Middle Ages and Renaissance.

Key words: *communication, diachrony, genre, discourse, French literature, Middle Ages, Renaissance era.*

Основоположні питання виникнення і функціонування мови, принципів її будови, ролі в житті людини і людського суспільс-

тва постійно перебувають у центрі уваги філологічного, філософського пошуку. Дослідження загальних закономірностей мовленнєвого функціонування, а також визначення на цих засадах типологічних ознак художнього дискурсу та особливостей його розвитку в мовно-культурній перспективі привертали і привертають увагу численних дослідників (див. зокрема [Аверинцев 1986; Ауэрбах 1976; Бахтин 1975; Бахтин 1979; Бурбело 1990; Бурбело 1999; Веселовский 1940; Потебня 1976; Историческая поэтика 1986]).

Визначальною типологічною ознакою будь-якого типу дискурсу є його комунікативний модус. У період становлення базової франкомовної жанрово-дискурсивної системи в умовах франко-латинської двомовності саме він визначав основні вектори її розвитку, зокрема виокремлення художньої словесності та поетичної функції, що лежить в її основі. Виходячи з цього, метою розвідки ми обрали аналіз основних комунікативних моделей, які визначають типологічні ознаки французької словесності в ранньому середньовіччі та їх розвиток в пізньому середньовіччі і в добу Відродження.

Варто зазначити, що процес закріплення певних жанрово-дискурсивних форм у річищі мовленнєвої діяльності спирається у своєму розвитку на поступове залучення і фіксацію різних комунікативних схем, комунікативних ситуацій – інваріантів тих чи інших мовленнєвих жанрів аутентичного спілкування, їх осмислення як суспільно, культурно значущих. Ці процеси зумовлено загальними цивілізаційними, соціокультурними настановами певної доби. Так, дослідженню історичних, культурних особливостей середньовіччя присвячено чимало розвідок, зокрема [Гуревич 1972; Гуревич1981; Гуревич 1990; Ле Гофф 1992] та ін., автори яких виокремлюють такі характерні риси цієї доби, як переважання колективного над індивідуальним, корпоративна замкненість, ієрархічна будова суспільних відносин тощо. При цьому на початковому етапі особливу роль відіграють синкретичні форми культури, де слово є невіддільним від інших видів мистецтва. Переважно усну форму розповсюдження досвіду багато в чому обумовлено спільністю фонового знання, значущістю пре-

конструкту, що спирається на обов'язкове впізнавання закріплених в суспільній свідомості форм та структур знання.

У цей період розвивається особливий тип культурної комунікації, який базується на ситуації безпосереднього комунікативного контакту виконавця й аудиторії в момент виконання твору, їх багатовимірному психоемоційному впливі і взаємодії, що визначає основні характеристики лінгвопоетичної організації середньовічного тексту. Численні інтерпретації одного й того самого сюжету, циклічний характер творчості, значущість кількісних характеристик, обов'язкова наявність формальних показників початку і кінця твору вносили в поняття тексту елемент комунікативної динаміки, перехідності, невизначеності, що також пов'язано з відсутністю поняття авторства в ранньому середньовіччі. Подібний комунікативний синкретизм зумовив деяку недостатність словесного вираження у відриві від комплексного виконання, що відбивається у писемному закріпленні тексту.

Одним із найважливіиих наслідків синкретизму словесної творчості на ранніх етапах є поліфункціональність слова, що відігравало інформативну, спонукальну, повчальну, оцінну роль. Авторитетність самого акту комунікації, мовного спілкування, теологічно обґрунтована авторитетом слова Божого і священного писання, надавали слову вимовленому і написаному статус істини в останній інстанції. У зв'язку з цим цікаво відзначити відповідні модально-оцінні конотації та семантичні зміщення в значенні таких опорних лексем комунікативного акту як "говорити", "слухати", "бачити", які позначають різні аспекти осягнення істини, розуміння, переконання і т. ін. Комунікативну будову драми в найбільшій мірі наближено до відтворення вихідного актантно-рольового простору, який включає до базової структури *адресат – адресант – предмет повідомлення* визначальний для даного жанру компонент – роль свідка драматичної події, яку грає публіка і стає тим самим "перевернутим" телеологічним відображенням ролі автора як первинного очевидця події.

Основоположна роль усного, контактного спілкування як для драми, так і для інших родів і жанрів літератури на початковому етапі й ускладнення комунікативних відношень у зв'язку зі зрослою роллю письма і формуванням відповідних моделей тво-

рення та сприйняття твору зумовлюють особливості розвитку оповідних жанрів і ліричної поезії. Розвиток актантно-рольових відношень у комунікативній будові дискурсу зумовлено також місцем даного роду літератури в інформативному, прописовому, повчальному, розважальному вимірах культурної царини відповідної епохи.

Засаднича діалогічність усного, контактного типу комунікації сформувала особливу структуру відношень між діалогічним і монологічним видами мовлення в організації твору. Безсумнівний пріоритет вимовленого слова в широких масштабах культурної діяльності призвів у цей період до його активного відтворення в структурі тексту, до інтенсивного розповсюдження розповідних, ліричних та інших форм від 1-ої особи, а також до розвитку тенденції, спрямованої на врівноваження і злиття діалогу і монологу, яка визначає основні типи їх взаємодії на різних рівнях мовленнєвого функціонування. Ця тенденція виявляється насамперед у різноманітних формах монологізації діалогу і діалогізації монологічного повідомлення, а також у тому, що монологічне повідомлення може включати зовнішній метатекстовий вектор висловлення. Так, безпосередній контакт автора / виконавця з аудиторією знаходить своє відображення в численних зверненнях, авторських ремарках адресованих слухачам, використанні деїктиків та маркерів у тексті, які відсилають до конкретної ситуації спілкування.

Найбільш розповсюдженою формою фіксації важливого комунікативного моменту – вступу до спілкування – є пролог. Об'єднані своєю головною фатичною функцією, прологи середньовічних текстів мають певні жанрові відмінності. Водночас, у цілому прологи до різних жанрів тогочасної французької словесності виявляють у своєму розвитку спільні тенденції, зокрема становлення складної структури модальних, оцінних, ретроспективно-проспективних комунікативних відношень.

Різноманітні ситуації, що відіграють важливу роль в життєдіяльності суспільства і належать переважно де плану соціоетичних стосунків, стереотипів поведінки, також закріплюються у загальному жанрово-дискурсивному фонді. Де них можна віднести плач, звертання до бога, молитву помираючого рицаря, топос гостинності, які зустрічаємо в агіографії, , епічній пісні,

куртуазному романі. Плач посідає важливе місце в композиції епічного тексту, роману, хроніки, релігійної драми [Zumthor 1959]. Крім того, такі композиційні форми як ламентація, жаління, які можна розглядати як функціонально і ситуативно зумовлені варіанти плачу, відіграють значущу роль у формуванні ліричних жанрів і драми.

Діалогічну ситуацію контактного спілкування, повністю перенесену в основу тексту, широко представлено в ліричних жанрах середньовічної літератури – tenson, jeu-parti, pastourelle тощо, започаткованих ще в давній фольклорній традиції [Шишмарев 1911]. Широко використовуються закріплені в риторичній традиції ще з античних часів різновиди питальної модальності, такі як ratiocinatio – питання, яке поет ставить сам собі, communiatio – питання до публіки, subjectio – відповідь поета на питання, поставлене Дамі, тощо [Dragonetti 1960, 41-44].

Для розвитку ліричної поезії в цілому є характерним звуження аудиторії слухачів, індивідуалізація адресата повідомлення. Структура актуального типу спілкування з екстрапольованим адресатом є притаманною куртуазній пісні, іншим ліричним жанрам. Для різних жанрів словесної творчості, передусім ліричних, характерним прийомом є прозопопея, яка являє собою звертання до персоніфікованих абстракцій, почуттів, божеств, до загиблого героя (в структурі плачу) і т. ін. Часто обидва референційні полюси звертання – реальний (конкретно індивідуалізований) і віртуалізований – представлено в одному тексті. У цьому випадку розвиток іде в напрямку образного ускладнення, поглиблення перспективи переносу значення, реструктурування зв'язків початкової комунікативної ситуації, наприклад, у жанрі "прощань". Цей жанр, який культивувався в арраському поетичному пюї, організовано як художнє переосмислення реальної комунікативної ситуації прощання з багатьма особами, в основі якої лежить розгорнута, ампліфікована структура перерахування. Разом із тим в розвитку куртуазної пісні спостерігається поступова віртуалізація вихідної ситуації реального адресування поетичного послання конкретній особі. Зв'язок із конкретною ситуацією, індивідуалізація адресата виступають релевантним принципом організації творів, звернених до покровителя поета.

Явище монологізації діалогічно спрямованого висловлення зумовлено причинами функціонального порядку, передусім інформативно-повчальною роллю релігійної драми й учених жанрів. Водночас у XII-XIII ст. намічається розвиток справжньої драматичної, динамічної форми діалогу у драмі, куртуазному романі. В романі інтенсивно розробляється діалогічна форма внутрішнього монологу героя у вигляді діалогу з повірником, з уявним співрозмовником або другим "я" героя. Такий ліричний діалог значною мірою спирається на учену, схоластичну традицію міркування, що формує широку царину любовної казуїстики.

Поряд із усе більш усвідомленим розвитком зовнішньо спрямованого комунікативного та метакомунікативного векторів художнього дискурсу відбувається перенесення основних комунікативних відношень всередину тексту, що посилює центроспрямовані тенденції до його цілісності і завершеності як індивідуального, авторського твору. У цьому процесі відбувається також ускладнення актантно-рольової структури відношень мовця як свідка / знавця / відтворювача / творця й адресата художнього повідомлення, який поступово стає його співтворцем.

У XII–XIII ст. відбувається поступове розширення сфери відтворення спеціалізованих, станово-професійних мовленнєвих жанрів. У найбільшій мірі цей процес позначив релігійну і комічну драму. Так, цілісний мовленнєвий жанр складає основу міму, драматичного монологу шарлатана, пройдисвіта, боязливого вояки і т. ін. [AubaIlly 1973]. У XIII ст., починаючи з "Роману про Троянду" Жана Ренара, до структури розповідного тексту вводяться ліричні жанри. Таке відтворення та переосмислення різних жанрово-дискурсивних форм як аутентичної мовленнєвої діяльності, так і художніх чи протохудожніх жанрів сприяє розвитку ускладненої внутрішньотекстової комунікативної структури, що забезпечує самодостатність твору, його цілісність і зв'язність.

У перспективі подальшого розвитку синкретичної поліфункціональності середньовічного слова шляхом диференціації і спеціалізації комунікативних функцій особлива роль належить модифікаціям у співвідношенні усної і письмової, поетичної і прозової форм культурно-мовленнєвої діяльності. Незважаючи на все більшу скрипторську активність, у досліджуваний період усне спілкування залишається основною, домінантною формою

культурного життя суспільства. Письмо знаходиться від неї у подвійній залежності: запис ведеться під диктовку, на слух, а метою запису є збереження тексту для його читання вголос [Dragonetti 1960, 49-58]. При цьому складність, дороговизна виготовлення рукопису суттєво обмежували розповсюдження письмового тексту до винаходу друкарства.

Віршована форма, що посідає на етапі переважно усної комунікації чільне місце як форма виділення і закріплення суспільно значущого слова в широкій перспективі культурної діяльності, зазнає в своєму розвитку суттєвих модифікацій. Зміни в структурі мови, загальній мовнокомунікативно ситуації, жанрово-стильовій системі в цілому обумовлюють заміну епічного асонансного десятискладового вірша восьмискладовим з парною римою в куртуазному романі, ліриці. Проте, якщо в ліричних жанрах намічається розвиток і збагачення метричної організації, рими, строфічної структури, то цей процес не зачіпає розповідних жанрів. У XIII ст. починається активний перехід розповідних жанрів, ученої літератури до прозової форми викладу. Разом із тим обидві форми співіснують в межах однієї жанрової системи, нерідко одного твору, наприклад у відомій ліричній оповідці "Окассен і Ніколет".

Розмежування віршованого та прозового викладу супроводжується і лінгвопрагматичною та лінгвопоетичною спеціалізацією поезії і прози. Як зазначав О.Потебня, "По мірі того, як думка за посередництва слова звільняється від впливу безпосереднього чуттєвого сприйняття, яке її пригнічує і роздроблює, слово втрачає потроху свою образність. Тим самим започатковується проза, сутність якою – у певній складності й абстрактності думки" [Потебня 1976, 210]. Зі свого боку, О.Веселовський вважав, що "Мова поезії завжди архаїчніша за мову прози, їх нерівномірний розвиток урівноважується в рамках взаємодії, інколи випадкової й важко визначуваної, але яка ніколи не стирає усвідомлення різності" [Веселовский 1940, 297].

Тривале співіснування усної і письмової форм комунікації, перенесення до практики письмового викладу багатьох прийомів усної форми спілкування призводять до утворення досить своєрідної, комунікативно надлишкової текстової структури. Ця над-

лишковість властива насамперед прозовому викладу, що формується під складним, перехресним впливом різних культурних, функціонально-стильових традицій і комунікативних ракурсів.

У зв'язку з винаходом і розповсюдженням друкарства у XV-XVI ст. письмовий текст активно витісняє численні форми усної комунікації. Процес поступового звуження, обмеження, спеціалізації аудиторії, що намітився в кінці давньофранцузького періоду, призводить, у зв'язку з розповсюдженням друкованого слова, до формування якісно нового типу комунікації. Перехід до внутрішнього читання формує новий, одночасно віртуалізований та індивідуалізований тип адресата. Втрачаючи функціональну опору ситуації безпосереднього спілкування, контактної комунікативної взаємодії, текст розвиває свої внутрішні жанрово-дискурсивні можливості. Втрачаючи ознаки зовнішньої діалогічності він необхідно посилює внутрішню, опосередковану діалогічність своєї лінгвопоетичної організації.

Так, наприклад, із появою у XVI ст. нового малого прозового жанру –новели, генетично пов'язаної з фабліо і ле, виникає і розвивається особлива композиційна діалогічна обрамована структура, прообразом якої правив "Декамерон" Боккаччо. Обрамлений діалог стає в "Гептамероні" Маргарити Наваррської інтерпретаційним форматом смислу повідомлення, який раніше зосереджувався в пролозі байки чи фабліо, та переводить його до індивідуального річища особистісного тлумачення. Складні взаємовідношення діалогу і монологу властиві також розвитку релігійної і комічної драми. Важливим моментом виступає тут розвиток драматичних, характерологічних і психологічно релевантних можливостей діалогу, синтетичних форм взаємодії слова і жесту, костюму, декорації, мізансцени.

Інтенсивний процес комунікативного збагачення текстової структури відбувається в ліричних жанрах, що значною мірою обумовлено виділенням слова з ліричного синкретизму і свідомим розвитком його внутрішніх можливостей. Тут інтенсифікуються процеси індивідуалізації адресата, посилюється зв'язок із конкретною ситуацією, зокрема в жанрах епіграми, послання, оди. Активізується процес стилізації соціальних, професійних і навіть вікових мовленнєвих регістрів, зокрема в поезії Карла Орлеанського. Розширюється діапазон ліричних жанрів, що яв-

ляють собою художнє переосмислення переважно міжособистісних, побутових та інституційних монологічних і діалогічних мовленнєвих жанрів. Так, поряд із подальшим розвитком жанрів прощань, поетичних дебатів, послань великої популярності набувають заповіти, молитви, роздуми, епітафії, суди кохання і т. ін.

Однією з найважливіших особливостей текстової організації різних жанрів стає посилення особистого начала. Набуває особливої значущості повідомлення від першої особи, посилюється автобіографічність творчості, особистісна орієнтація ліричного самовияву. Ця тенденція виявляється також у розвитку нових жанрів, таких як сповідь та епістола (Дешан, Машо, Елізен де Крен). Відбувається також характерне зближення рицарського роману, що до певної міри втратив при переході до прозового викладу свою первісну інтроспективно-образну спрямованість, та історіографії, хроніки, які посилюють, зі свого боку, особистісне, психологічне начало. Цей процес охоплює також повчальні жанри, які набувають форми повчання, утішання, адресованого конкретній особі. Особисте начало стає основоположним у "Спробах" Монтеня.

Особливі відношення визначають подальший розвиток монологічних і діалогічних форм мовлення. Він відбувається в постійній взаємодії тенденцій, спрямованих до поглиблення діалогічної перспективи монологічного висловлювання, і розвитку функціональних і формальних варіантів монологічного розгортання діалогу. У безпосередньому зв'язку з розпадом вихідного синкретизму, диференціацією і спеціалізацією мовленнєвих функцій, жанрів і стилів знаходиться розвиток взаємовідношень віршованої і прозової мови, оповіді і ліричного вираження у XV-XVI ст.

Таким чином, визначальними в досліджуваний період є кореляції усності, як особливого формату закріплення знання у відповідних жанрово-дискурсивних формах, як тенденції до стереотипізації, повторюваності та функціонального синкретизму суспільно значущих видів комунікації, та писемності й особливо друкарства, які сприяють руйнації стереотипів та надають усе більшу свободу формам вираження та процесам смислотворення. Проте ці процеси не є лінійним й односпрямованими, особливо в царині художньої творчості, де вони ускладнюються взаємодією векторів діалогічності та монологічності, співвідно-

шеннями колективного конструкту та авторських інновацій. Отже, основною для раннього періоду середньовічного періоду становлення французької словесності є модель контактної безпосередньої комунікації, яка є синкретично поліфункціональною з домінантами колективної відповідальності за повідомлення в форматі його індивідуального висловлювання. Паралельно з нею розвиваються й поступово витісняють її в пізньому середньовіччі та в добу Відродження інші моделі, передусім такі, які засновуються на все більшій жанрово-дискурсивній спеціалізації функцій, на диференціації аудиторії, типу повідомлення, часово-просторових координат, на посиленні авторської відповідальності. Водночас первісна модель переосмислюється в лінгвопоетичній перспективі і валоризується як естетичний феномен, жанрова структура, складова художнього образу.

1. *Аверинцев С.С.* Историческая подвижность категории жанра: опыт периодизации / Сергей Сергеевич Аверинцев // Историческая поэтика. Итоги и перспективы изучения. – М.: Наука, 1986. – С.104-116. 2. *Ауэрбах Э.* Мимесис. Изображение действительности в западноевропейской дитературе / Эрих Ауэрбах. – М.: Прогесс, 1976. – 556 с. 3. *Бахтин М.М.* Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / Михаил Михайлович Бахтин. – М.: Художественная литература, 1975. – 501 с. 4. *Бахтин М.М.* Эстетика словесного творочества / Михаил Михайлович Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 424 с. 5. *Бурбело В.Б.* Историческая стилистика французского языка / Валентина Брониславовна Бурбело. – К.: Лыбидь, 1990. – 123 с. 6. *Бурбело В.Б.* Лінгвопоетика французької словесності IX-XVIII ст.: Монографія / Валентина Броніславівна Бурбело. – К.: ВЦ "Київський університет", 1999. – 252 с. 7. *Веселовский А.Н.* Историческая поэтика / Александр Николаевич Веселовский. – Л.: ГИХЛ, 1940. – 648 с. 8. Историческая поэтика. Итоги и перспективы изучения. – М.: Наука, 1986. – С.72-103. 9. *Гуревич А. Я.* Категории средневековой культуры / Арон Яковлевич Гуревич. – М.:, 1972. – 318 с. 10. *Гуревич А.Я.* Проблемы средневековой народной культуры / Арон Яковлевич Гуревич. – М.: Искусство, 1981. – 359 с. 11. *Гуревич А.Я.* Средневековый мир: Культура безмолствующего большинства / Арон Яковлевич Гуревич. – М.: Искусство, 1990. – 396 с. 12. *Ле Гофф Ж.* Средневековый мир воображаемого /Жак Ле Гофф. – М.: Изд. группа "Прогресс", 2001. – 440 с. 13. *Ле Гофф Ж.* Цивилизация средневекового запада / Жак Ле Гофф. – М.: Прогресс, 1992. – 376 с. 14. *Потебня А.А.* Эстетика и поэтика Александр Афанасьевич Потебня. –М.: Искусство, 1976. – 614 с. 15. *Шишмарев В.Ф.* Ли-

рика и лирики позднего средневековья. Очерки по истории поэзии Франции и Прованса / Владимир Федорович Шишмарев. – Париж, 1911. – VIII, 564 с. 16. *Aubailly J.-C.* Le monologue, le dialogue et la sottie: Thuse / Jean-Claude Aubailly. – Lille : Universitй de Lille, 1973. – 561 p. 17. *Dragonetti R.* La technique poйtique des trouvures dans la chanson courtoise. Contribution a l'йtude de la rhйtorique mйdiйvale / Roger Dragonetti. – Brugge: De Tempel, 1960. – 701 p. 18. *Zumthor P.* Etude typologique des planctus contenus dans la "Chanson de Roland" / Paul Zumthor // La technique litteйaire des chansons de geste. Actes du Colloque de Liuge (septembre 1957). – P.: Les Belles Lettres, 1959. – P.219-236.

Бурмістенко Т.В., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ФРАНЦУЗЬКА ОФІЦІЙНА ПРОМОВА: ТИПОЛОГІЯ І ПРАГМАКОМУНІКАТИВНА СПЕЦИФІКА

У статті аналізуються наявні класифікації мовних жанрів та наводиться розроблена автором власна класифікація мовленнєвих піджанрів жанру офіційної політичної промови, надається опис цих піджанрів за диференціальними ознаками і характеристика цілісної структури жанрового простору сучасного офіційного політичного дискурсу.

Ключові слова: *офіційна промова, мовленнєвий жанр, композиційна структура, комунікативна ситуація, комунікативна мета, декларативна промова, суспільно-ритуальна промова, інавгураційна промова.*

В статье анализируются существующие классификации речевых жанров и приводится разработанная автором собственная классификация речевых поджанров жанра официальной политической речи, дается описание этих поджанров согласно дифференциальным признакам и характеристика целостной структуры жанрового пространства современного официального политического дискурса.

Ключевые слова: *официальная речь, речевой жанр, композиционная структура, коммуникативная ситуация, коммуникативная цель, декларативная речь, общественно-ритуальная речь, инаугурационная речь.*

The article analyses the existing classifications of speech genres and provides the author's own classification of the subgenres of the official political speeches, describes these subgenres by differential features and gives the characteristics of the whole structure of the contemporary formal political discourse.

Key words: *formal speech, speech genre, compositional structure, communicative situation, communicative aim, declarative speech, socio-ritual speech, inaugural speech.*

На сьогодні існує досить багато класифікацій мовних жанрів, побудованих на різному підґрунті. Серед різноманіття підходів до створення типологій мовленнєвих жанрів найпоширенішими є три, які можна вважати взаємодоповнюючими. Це бахтінська типологія первинних і вторинних жанрів [3]; типологія, заснована на моделі мовленнєвих жанрів Т.Шмельової [8]; і типологія текстових реалізацій жанру, запропонована К.Сєдовим [7].

До складу завершених теорій мовленнєвих жанрів, у яких задано основні жанротвірні ознаки, можна віднести концепцію Т.Шмельової. Як модель опису й систематизації мовленнєвих жанрів Т.Шмельова [8] пропонує "анкету" мовленнєвого жанру. Концепція мовних жанрів Т.Шмельової заснована на жанрі-висловлюванні, який має певні жанроутворювальні ознаки і є результатом мовної дії, тобто акта. Розроблена Т.Шмельовою [8] "анкета" мовного жанру в якості головної, типологічно значущої ознаки містить ознаку "комунікативна мета", яка є по суті поняттям "іллокутивна сила висловлювання". Ця анкета містить сім конститутивних ознак:

1) комунікативна мета жанру;

2) образ автора: інформація про нього як про учасника спілкування, яку включено до типового проекту жанру;

3) образ адресата: типові уявлення про адресата;

4) образ минулого: інформація про попередні епізоди спілкування;

5) образ майбутнього: інформація про наступні епізоди спілкування;

6) диктумний (подієвий) зміст: вносить обмеження у відбір інформації про світ і вносить диференціації більш часткового характеру, аж до розрізнення конкретних мовних жанрів;

7) мовне втілення: спектр лексичних та граматичних ресурсів жанру.

Перші шість пунктів належать до реальностей дійсності та спілкування, і лише останній пункт стосується власне мовних особливостей.

Дана модель, дійсно, охоплює різні аспекти мовних жанрів і має великий пояснювальний потенціал, але й вона перестає працювати у випадку, якщо ми, наприклад, маємо справу зі складними перехідними жанровими формами або ж з близькорідними жанрами. Предметом критики став і "прагматичний" крен цієї моделі: "...в традиції, що йде за мовленнєвоактовим (ілокутивним) аналізом – і значною мірою йде за Бахтіним, – промова, в тому числі мовні жанри, розглядається перш за все з точки зору того, "що" хотів сказати мовець, а також "що" сприйняв слухач, але не "про що" була промова. [6]

З погляду комунікативної мети Т.В.Шмельова протиставляє чотири типи мовленнєвих жанрів: 1) *інформативні* (мета – різні операції з інформацією, подання або запит, підтвердження або спростування); 2) *імперативні* (мета – сприяння здійсненню подій реальної дійсності: прохання, поради й т.д.); 3) *етикетні*, або *перформативні* (формують події соціальної дійсності: вітання, поздоровлення й т.д.); 4) *оцінні* (мета – співвіднести вчинки, якості й всі інші маніфестації учасників спілкування із прийнятою в даному суспільстві шкалою цінностей) [8].

Спираючись на Т.Шмельову, вважаємо, що основною характеристикою мовних жанрів є використовувані у мовленні більшою або меншою мірою стандартні форми спілкування. Таким чином, жанр – це усталена форма висловлювання, стійкий тип побудови висловлення в межах певної комунікативної ситуації. Володіння тією чи іншою мовою полягає у володінні формами побудови висловлювання у кожній конкретній ситуації спілкування. Під час комунікації співрозмовники обмінюються висловлюваннями, які відображають специфічні умови і наміри мовців через тему повідомлення або висловлювання, композицію та за допомогою певних мовних засобів). Всі ці три компоненти взаємозумовлені, нерозривно пов'язані між собою, детерміновані тими соціальними умовами, в яких відбувається комунікація. Ми у своєму мовленні використовуємо конкретні, як нам здається, індивідуальні висловлювання, але залежно від стилю спілкування, ситуації спілкування, учасників комунікації ми добираємо ті чи інші форми для вираження своїх думок і намірів.

Ми вважаємо офіційну промову складним дискурсивним утворенням, у якому проявляються інституційні, ритуальні й риторичні ознаки, яка є продуктом мовленнєвої діяльності, обумовленим ситуацією спілкування й інституційним статусом комуніканта. Їй властиві прагматичність, об'єктивність і стереотипність. Офіційна промова є прагматичною, її спрямовано на досягнення певної заздалегідь поставленої мети, при цьому мета спілкування перебуває поза межами самої взаємодії суб'єктів. Офіційні промови з максимальною точністю відбивають певний фрагмент світу, комунікативну ситуацію, статуси її безпосередніх учасників. Функціонально-стильовими особливостями жанру обумовлено і специфіку структури й семантики офіційної промови: прагматичність виражається у використанні слів і конструкцій модальності / волевиявлення; об'єктивність знаходить своє відбиття в специфіці композиційної структури; стереотипність визначає використання певного спектра лексичних кліше й повторюваних конструкцій у побудові композиційно-тематичних блоків.

Отже, офіційна політична промова – це зв'язний, вербально виражений текст (письмовий або усний) в сукупності з прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами, узятий у діючому, політичному аспекті процес, що бере участь у взаємодії політичних діячів і відбиває механізм їхньої політичної свідомості. Специфіка офіційної політичної промови визначається її змістом і проблематикою (розподіл влади між державами, у державі та в її структурах), функціями (вплив на політичну картину світу адресата, емоційний вплив на адресата, схилення адресата до тих чи інших дій), ідеологічною обумовленістю при обиранні та вживанні лексики й інших елементів, а також використанням характерних для цього виду діяльності комунікативних стратегій і тактик. Офіційна промова – різновид публічної промови, яка функціонально і структурно протиставляється розмовній мові, приватному, "побутовому" спілкуванню. На противагу розмовній мові – обміну більш-менш нескладними і короткими репліками (окремими фрагментарними висловлюваннями) двох або кількох співрозмовників – публічна промова організується у формі монологу, тобто складно побудо-

ваного, розгорнутого і тривалого висловлювання, зверненого до багатьох, до суспільства (монологічний мовний обмін в умовах масового спілкування). Усна публічна промова передбачає особливу організацію спілкування, а саме безпосередню наявність колективу слухачів-співрозмовників. Кількісні та якісні ознаки наявного "зібрання" грають важливу роль, так само як і умови безпосередньої взаємодії особи мовця з аудиторією в процесі самого мовлення, як і колективне одночасне сприйняття мови на ґрунті загальних обставин "зібрання" і зокрема сприйняття реального вигляду мовця (голос , міміка, жести та ін.)

У сенсі власне офіційної ораторської промови – це промова політична за змістом та усна й публічна за формою. Усна публічна промова виступає тим виразніше, повніше і яскравіше як ораторська, чим більше виражений її безпосередньо-політичний характер. Чим ширшою є публіка, до якої промова адресується, і чим більший загальний і злободенно-актуальний характер мають реальні інтереси, що виражаються промовою, тим сильніше виявляється ораторська якість.

Офіційна промова є політичним аргументативним текстом, що складається з функціонально-значеннєвих ланок, поєднаних у єдине ціле для здійснення комунікативної інтенції адресата. Отже, офіційна політична промова – це усний, як правило, підготовлений політичний текст, що проголошується одним з керівників країни перед масовою аудиторією, ставить назрілі завдання в тій або іншій сфері громадського життя, дає рекомендації зі здійснення висунутих завдань. Офіційна промова має на меті інформування аудиторії й вплив на неї для одержання бажаного ефекту. Вона виконує функції переконання, агітації, вітання, повинна мати завчасно створений сценарій, що залежить від комунікативної ситуації. Кількість учасників цієї комунікативної ситуації точно не визначено, оскільки йдеться про масову комунікацію, де основна частина мовленнєвої дії (мовлення) приділяється ораторові.

Згідно з проаналізованим нами фактичним матеріалом (близько 100 офіційних промов Президента Франції Ніколя Саркозі і Прем'єр-міністра Франції Франсуа Фійона за 2010-2011роки), ми пропонуємо наступну класифікацію офіційних промов:

1) декларативні промови:

а) промови, що проголошують ставлення країни (Франції) до якоїсь світової події;

б) промови, які виражають ставлення Президента (Франції) щодо до якоїсь внутрішньодержавної події;

в) промов-спільна заява Президента та ще когось стосовно чогось.

2) суспільно-ритуальні промови:

а) вітальні,

б) промови на відкритті чогось,

в) жалобні,

г) промови, присвячені шануванню пам'яті події або діяча.

3) інавгураційні промови.

Жанр досліджується нами як спосіб реалізації типової мовної ситуації. При вивченні жанру офіційного мовлення важливо враховувати вплив сфери спілкування і форми суспільної свідомості на формування типізованих адресантів та адресатів офіційного мовлення, основну й додаткову мети спілкування, які формують різні суб'єктно-адресатні відносини.

Основною метою *декларативних промов* є надання політичної, економічної, ділової та іншої інформації; оцінювання поточних політичних подій та висловлення позиції країни до цих подій; формулювання рекомендацій, висування завдань і пропозицій щодо шляхів їхнього вирішення; повідомлення про виконану роботу на підставі аналізу і оцінювання її результатів; схилянні слухачів до певних дій та ін. Вибір і використання мовних засобів залежать найперше від теми і мети промови. Декларативні офіційні політичні промови мають ознаки офіційно-ділового стилю, тому що складаються на основі офіційних документів, а також націлені на проголошення перед аудиторією і вплив на неї. Вони демонструють найбагатший арсенал риторичних прийомів, контактовстановлювальних засобів і відрізняються оцінністю, закличністю, полемічністю. Усі ці особливості спостерігаються в декларативних промовах Президента і Прем'єр-міністра Франції.

Усі ці офіційні промови відрізняються завжди нейтральним та стриманим звертанням до слухачів: *Mesdames, Messieurs, Monsieur le Directeur Général du FMI, Monsieur le Président de la*

Banque Mondiale, Monsieur le Secrétaire Général de l'OCDE, Mesdames et Messieurs les Ministres, Madame et Messieurs les Gouverneurs, Monsieur le Commissaire, Monsieur l'Ambassadeur, тощо. Закінчуються такі промови теж стримано проголошення вдячності: *Merci à tous, Je vous remercie.*

Специфічною ознакою декларативних промов також є використання великої кількості окличних речень:

Vos terres ne seront donc pas confisquées par l'État au prétexte qu'il n'a pas su, pendant des décennies, adapter notre système de protection sociale à la vie d'une exploitation agricole! [9] Слід зазначити, що окличним реченням *Vive la France!* Ніколя Саркозі завершує практично кожну зі своїх офіційних промов, що робить її впізнаваною як промову Президента Франції.

У декларативних промовах і Президент Франції Ніколя Саркозі, і Прем'єр-міністр Франції часто вживають розповідні речення для описання пережитих спільно ситуацій, особливо яскраво це виявляється в офіційних промовах перед французами, що живуть за межами Франції:

Mais avant toute chose, permettez-moi d'évoquer de quelques mots le drame qui vient d'endeuiller la France. J'ai appris hier, dans l'avion qui m'emmenait de Fort-de-France à Pointe-A-Pitre, l'assassinat particulièrement odieux de deux de nos compatriotes au Niger. C'est la nation toute entière qui s'associe à la douleur des familles et des proches des victimes. C'est la nation toute entière qui condamne un acte barbare, perpétré par des barbares, un acte d'une lâcheté inoune. [10]

Le monde a connu à Tchernobyl le plus grave accident nucléaire de l'Histoire et il aura fallu 25 ans d'efforts pour que ce matin nous soyons en mesure d'annoncer qu'une nouvelle page allait être tournée. Et que l'avenir de Tchernobyl allait désormais pouvoir de nouveau être regardé avec une certaine sérénité. Si nous sommes réunis cet après-midi et je veux en remercier particulièrement le Président Ianoukovitch, c'est aussi parce que cette année, le 11 mars, une nouvelle catastrophe nucléaire est survenue à Fukushima. A l'heure actuelle l'accident de Fukushima n'est d'ailleurs pas terminé. [11]

Що стосується стилістики мовлення, то можна відзначити певні особливості офіційних промов Президента і Прем'єр-міністра Франції.

Зміст, який виражається офіційним стилем, враховуючи його величезну важливість, повинен виключати будь-які двозначність та різночитання. З іншого боку, офіційний стиль характеризується певним більш-менш обмеженим колом тем. Виходячи з класифікації, наведеної нами вище, ми бачимо, що це дійсно так.

Ці дві особливості стилю офіційної промови сприяли закріпленню в ньому традиційних, усталених засобів мовного вираження і створенню визначених форм та прийомів побудови мовлення. Інакше кажучи, офіційна промова характеризується: високою регламентованістю мовлення (певний набір засобів вираження і способів їхньої побудови); офіційністю (суворість викладу, слова зазвичай вживаються у своїх прямих значеннях, образність, як правило, відсутня, використання тропів відбувається дуже рідко) і безособовістю (офіційне мовлення уникає конкретного й особистісного). Однак розглядаючи офіційні промови Президента, ми неодноразово відзначали домінування особистісної позиції в його виступах, в той час як у промовах Прем'єр-міністра спостерігається дотримання правила про безособовість в офіційному стилі.

Завдання *суспільно-ритуальної* промови полягає в тому, щоб налаштувати збори на відповідний тон, відвернути від власних проблем і об'єднати у бажанні співпереживати щодо участі в подальшому заході. Тому основним змістом вступного слова зазвичай буває описання ролі і місця заходу в житті аудиторії. Адресатом такої промови може бути конкретна людина, а також більш-менш велика група людей або все населення країни.

Специфічною жанроутворювальною рисою вітальної промови є висування на передній план усього найкращого у предметі мовлення, а не створення його об'єктивного портрета. Саме тому у ній передбачається перебільшена увага до хороших якостей "винуватця свята", які повинні називатися і позитивно оцінюватися. Причому таке перебільшення не може бути трактовано як обман, лестощі, воно є невід'ємною рисою промови, покликаної приносити задоволення. Аристотель писав: "Перебільшення справедливо вживається під час виголошення похвал, бо похвала оперує поняттям переваги, а перевага належить до числа речей прекрасних ... " [1]. Для розробки основної частини поздо-

ровлення зазвичай використовуються два варіанти – розповідь про життя і діяльність тієї особи (тих осіб), яку вітають, що передбачає перерахування тільки значущих для неї подій і містить позитивні оцінні судження, і доказове міркування про позитивні якості, справи і вчинки з неодмінним підтвердженням оцінних суджень фактами і прикладами з життя того, кого вітають. Саме всі ці особливості і спостерігаються у вітальних промовах політичних осіб Франції.

Вітальна промова Президента дуже довга, у той час як промова Прем'єр-міністра досить коротка. Аналізовані вітальні промови за своїм обсягом мають зразкове співвідношення – 4:1. Нашу увагу привернув спосіб звернення Президента до слухачів в одній зі свої вітальних промов. На початку промови Ніколя Саркозі вибачається за своє запізнення, але у своєму вибаченні він вихваляє людей регіону Альзас, перед якими і виступає:

Mesdames et Messieurs, je voudrais d'abord vous présenter mes excuses pour mon retard mais il y a tellement de gens à rencontrer, à écouter, avec qui dialoguer dans cette merveilleuse Alsace. J'ai voulu prendre mon temps avec chacun et à l'arrivée je vous ai fait attendre. Je vous demande de ne pas m'en tenir rigueur. Je m'en excuse auprès de vous. [9]

Вітальна промова відрізняється від просто промови, перш за все, своєю стислістю. Навіть із назви промови з нагоди святкування вже видно, що для неї повинен бути якийсь привід, причина. Така промова не є центром цієї події, а лише доповнює її; найчастіше ця промова проголошується на початку події, коли йдеться про певний урочистий захід. Вітальна промова може бути присвячена ювілею особи, організації, зустрічі делегації, врученню нагороди, початку роботи конференції, пам'ятній даті, шануванню пам'яті історичної особи. Головне завдання цієї промови – створити піднесений, святковий настрій, надихнути слухачів: *Discours du Président de la République à l'occasion de l'inauguration de la Maison de la francophonie*; *Discours du Premier ministre à l'occasion de la Journée de l'unité allemande; Discours du Président de la République à l'occasion de l'inauguration du 49ème Salon International de l'Aéronautique et de l'Espace; Discours du Président de la République à l'occasion du centième anniversaire de la naissance de Georges POMPIDOU: Hommage à Georges Pompidou;*

Allocution du Président à l'occasion de l'inauguration de la nouvelle ambassade de France en Chine.

Всі суспільно-ритуальні промови є вельми емоційними. Політики використовують у таких промовах яскраві приклади, асоціації, засоби мовної виразності. Проаналізовані нами приклади ритуальних промов Н. Саркозі та Ф. Фійона дозволили зробити певні висновки. Ці промови, як правило, мають таку структуру:

1) звернення, слова привітання;
2) коротка характеристика події,
3) успіхи та досягнення, перспективи;
4) побажання.

У класифікації промов Президента Франції є жалобна промова, присвячена трагічним подіям у США 11 вересня 2001 року. Враховуючи трагічність моменту, Ніколя Саркозі вживає тільки нейтральне звертання до слухачів. У своїй промові він показує, наскільки це нещастя зворушило серця французького народу:

Aux heures les plus sombres de son histoire, la France a toujours pu compter sur le peuple américain. Par deux fois, c'est au sacrifice de ses fils que la France a dû rester une nation libre. Sans vous, les Américains, nous n'aurions pas pu conserver notre liberté. Nous n'avons pas le droit de l'oublier, nous ne l'oublierons jamais, ces liens sont des liens indélébiles. [12]

Для наведеної жалобної промови характерним є те, що Президент кілька разів звертається до американського народу: *Monsieur l'ambassadeur, mes amis, mes chers amis, mes chers amis d'Amérique.* [12]

Жалобна промова містить слова прощання і як обов'язковий компонент – слова, якими висловлюється співчуття на адресу близьких, здобутки загиблих і значення їхньої діяльності.

Тип промови, трагічність моменту не тільки для американської спільноти, але і для всього людства визначили структуру цієї промови: спочатку Ніколя Саркозі наводить найбільш трагічні факти з історії терористичного акту, потім він розмірковує, що необхідно зробити для запобігання злочину. Враховуючи, що промова жалобна, Президент під час її проголошення висловлює співчуття американському народові:

Dix ans aprus cette tragédie, je voudrais dire au nom de la France que les 3000 enfants de l'Amérique et de dizaines d'autres nations qui

ce jour-la ont été arrachés à la vie, resteront à jamais, aussi, des enfants de France, parce que leur mort a une signification universelle, et parce que la France sait ce qu'elle doit à l'Amérique. [12]

Наприкінці своєї жалобної промови Президент звертається тільки до американців, щоб висловити їм підтримку своєї країни:

Mes chers amis d'Amérique,

Nous pouvons discuter entre nous, on peut ne pas être d'accord sur tout, mais sachez une chose, à travers les liens de l'histoire, la France sera toujours l'amie des États-Unis d'Amérique. [12]

Інавгураційне звернення президента займає особливе місце в жанровій структурі політичного дискурсу. Воно однозначно марковане одиничним адресантом, жорстко прив'язане до певної політичної події, фіксоване у часовому і просторовому плані. Інавгураційна промова є найважливішою складовою урочистій церемонії, в ній поєднується осмислення минулого і майбутнього нації на тлі сьогодення, відплачується хвала всьому, що об'єднує дану спільність, використовується елегантний літературний стиль і прийоми посилення, перебільшеного акцентування того, що вже відомо аудиторії.

Імовірно, саме в зв'язку з останньою з перелічених рис, Р. Джослін характеризує інавгураційне звернення як "безпечну" риторику. Це означає, що воно не містить полемічних висловлювань (в них важко знайти твердження, які викликали б чиюсь незгоду, заперечення), в них немає нічого, що б кидало виклик, нічого, що б передбачало альтернативні цінності або програми. Все це свідчить про високий ступінь ритуальності даної промови, про переважання в ньому фатіки над інформативністю. Відсутність новизни в повідомленні, неминуче перемикає фокус уваги учасників комунікації на інші його компоненти: важливим виявляється не стільки зміст висловлювання, скільки сам факт його проголошення. Проголошення інавгураційної промови одночасно є актом формального введення нового президента на посаду. Фактично, якщо проводити паралель між типами жанрів і мовленнєвих актів, інавгураційну промову слід відносити до політичних перформативів.

Із перформативним характером інавгураційної промові пов'язані основні жанрові ознаки, що відрізняють її від інших під жанрів офіційної промови: а) об'єднання аудиторії в єдину на-

цію, як свідка і повноправного учасника церемонії легітимізації нового президента; б) звернення до минулого як джерела традиційних цінностей нації; в) проголошення політичних принципів, якими буде керуватися нова влада; г) надання законної сили самого інституту президентства. Відповідно до даних ознак можна виділити чотири основні функції інавгураційного звернення: інтегративна, інспіративна, декларативна, перформативна.

Інтегративна функція полягає в ствердженні єдності нації в такий знаменний момент її історії. Важливу роль в актуалізації даної функції грають експліцитні маркери – знаки інтеграції: *mes chers compatriotes, de tous les Français, des valeurs qui nous unissent, l'idéal qui nous rassemble.*

У найбільш явній формі функція інтеграції реалізується в мовному акті заклику до єднання:

J'appelle tous les Français, par-delà leurs partis, leurs croyances, leurs origines à s'unir à moi pour que la France se remette en mouvement. J'appelle chacun à ne pas se laisser enfermer dans l'intolérance et le sectarisme mais à s'ouvrir aux autres, à ceux qui ont des idées différentes, à ceux qui ont d'autres convictions. [13]

Інспіративна функція полягає в насназі нації на майбутні великі справи і прославляння традиційних цінностей. Новий президент повинен вселити в аудиторію надію на краще майбутнє, віру в успіх своєї діяльності, підтвердити, що він є продовжувачем традицій своїх попередників. Ідея збереження старого досвіду виражається через похвалу на адресу попередників і визнання їх заслуг перед країною:

J'éprouve depuis mon plus jeune âge la fierté indicible d'appartenir à une grande, à une vieille, à une belle nation, la France. J'aime la France comme on aime un être cher qui m'a tout donné. Maintenant, c'est à mon tour de rendre à la France ce que la France m'a donné...

Je pense à tous les Présidents de la Ve République qui m'ont précédé.

Je pense au Général De Gaulle qui sauva deux fois la République, qui rendit à la France sa souveraineté et à l'État sa dignité et son autorité.

Je pense à Georges Pompidou et à Valéry Giscard d'Estaing qui, chacun à leur manière, firent tant pour que la France entrât de plain-pied dans la modernité.

Je pense à François Mitterrand, qui sut préserver les institutions et incarner l'alternance politique à un moment où elle devenait nécessaire pour que la République soit à tous les Français.

Je pense à Jacques Chirac, qui pendant douze ans a œuvré pour la paix et fait rayonner dans le monde les valeurs universelles de la France. Je pense au rôle qui a été le sien pour faire prendre conscience à tous les hommes de l'imminence du désastre écologique et de la responsabilité de chacun d'entre eux envers les générations à venir. [13]

Декларативна функція полягає у проголошенні новим президентом принципів свого правління. Однак, на відміну від гасла, декларація принципів не носить регулятивного характеру, не є безпосереднім закликом до дії, а лише пропонується для роздумів. Декларація політичних принципів носить, з одного боку, досить абстрактний характер, оскільки президент демонструє вірність традиціям і прагнення слідувати принципам, виробленим його попередниками. З іншого боку, виклад основних, навіть самих загальних положень програми дій, неможливий без згадки проблем дня. Незважаючи на урочистий, святковий характер церемонії, президент вважає за необхідне показати народу своє розуміння і стурбованість проблемами, які хвилюють все суспільство, тим самим ще раз демонструючи єднання з народом.

Розглянемо особливості реалізації перформативної функції. Оскільки інавгураційна промова становить основу офіційного ритуалу введення президента на посаду, то аудиторія очікує від президента, що він буде виступати у своїй статусній ролі, а не як особистість; що він продемонструє свою готовність і здатність виступити в якості лідера великої країни, а також розуміння своєї відповідальності і визнання обмежень, що накладаються на представника влади. Своєю ораторською майстерністю новий президент повинен переконати всіх, що він здатний успішно зіграти символічну роль лідера нації:

Maintenant, c'est à mon tour de rendre à la France ce que la France m'a donné…

Je vais donc réhabiliter le travail, l'autorité, la morale, le respect, le mérite. Je vais remettre à l'honneur la Nation et l'identité

nationale. Je vais rendre aux Français la fierté de la France. Je veux en finir avec la repentance qui est une forme de haine de soi et la concurrence des mémoires qui nourrit la haine des autres. [13]

Таким чином, соціокомунікативні ситуації, які постійно створюються в ході здійснення суспільного життя, є його невід'ємною частиною. Вони виникають унаслідок тих чи інших індивідуальних людських потреб, які під час комунікативних процесів оформлюються в громадські соціокомунікативні потреби учасників ситуації. Важливим є те, що практично всі ситуації спілкування, в яких ми опиняємося, не є новими і несподіваними: протягом еволюції суспільства вони досягли певної стандартизації і набули конвенційного характеру. Це стосується їх загальної організації та структури, соціальних ролей учасників, відносин між ними, їх очікувань і надій щодо перебігу подій.

Жанри, таким чином, обумовлено комунікативною метою або складним комплексом комунікативних цілей, серед яких виділяється одна провідна. Це – жанрова мета, а не індивідуальна інтенція мовця. Комунікативна мета того чи іншого жанру певною мірою узагальнює і стверджує наявні людські потреби і цілі.

Вплив жанрової мети є відчутним у таких аспектах організації офіційних промов, як функціональна організація промови, обсяг, композиція і структуризація тексту, а також певні особливості засобів вираження. Тому можна стверджувати, що комунікативна мета промови є провідною детермінантою різних її ознак.

Визнання засобів адаптації жанру офіційної промови до потреб реципієнтів надає можливість побачити важливе триєдине призначення цього жанру:

1. Він є загальноприйнятим засобом для досягнення політичної мети;

2. Офіційна промова є реакцією на певні соціальні потреби, події та ситуації;

3. Жанр офіційної промови формує і підтримує ці потреби, події та ситуації, забезпечує існування суспільних процесів у певних сферах, реагуючи на національно-культурний вплив.

Факт визнання комунікативної мети промови адресатами накладає певні обмеження на структурування змісту й форми його конкретної текстової реалізації. На прикладі піджанрів офіційної

промови, можна зробити висновок, що саме логіка комунікативної спрямованості обумовлює специфічну організацію кожного з них.

1. *Аристотель.* Риторика // Античные риторики / Ред. А.А. Тахо-Годи. – М.: Изд. МГУ, 1978. 2. *Бацевич Ф. С.* Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Ф. С. Бацевич. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2005. 3. *Бахтин М.М.* Проблема речевых жанров // Эстетика словесного творчества. – М., 1979.- с. 237-280. 4. *Вежбицкая А.В.* Речевые жанры // Жанры речи. – Саратов, 1997. 5. *Гольдин В.Е.* Проблемы жанроведения // Жанры речи: Сборник научных статей. – Саратов: Изд-во ГосУнц "Колледж", 1999. – Вып. 2. – С. 4-6. 6. *Дементьев В.В., Седов К.Ф.* Социопрагматический аспект теории речевых жанров: Учебное пособие. – Саратов, 1998. 7. *Седов К.Ф.* Жанры повседневного общения и хорошая речь // Хорошая речь. Саратов, 2001. 8. *Шмелева Т.В.* Модель речевого жанра // Жанры речи. – Саратов, 1997. 9. *Sarkozy N.* Vœux au monde rural [Електронний ресурс] / Nicolas Sarkozy // Discours de M. le Président de la République. – Truchtersheim (Bas-Rhin) – 18 janvier 2011. – Режим доступу до журн.: http://www.elysee.fr/president/les-actualites/discours/2011/le-discours-des-voeux-du-president-au-monde-rural.10457.html. 10. *Sarkozy N.* Discours devant la communautй franзaise au Japon [Електронний ресурс] / Nicolas Sarkozy // Discours de M. le Président de la République. – Tokyo (Japon) – 31 mars 2011. – Режим доступу до журн.: http://www.elysee.fr/president/les-actualites/discours/2011/discours-devant-la-communaute-francaise-au-japon.11014.html
11. *Fillon F.* Discours au Sommet de Kiev sur la sûreté nucléaire [Електронний ресурс] / François Fillon // Discours de M. le Premier Ministre. – Kiev (Ukraine) – 19 avril 2011. – Режим доступу до журн.: http://www.gouvernement.fr/premier-ministre/discours-de-francois-fillon-au-sommet-de-kiev-sur-la-surete-nucleaire. 12. *Sarkozy N.* Discours à l'occasion du 10e anniversaire du 11 septembre 2011 [Електронний ресурс] / Nicolas Sarkozy // Discours de M. le Président de la République. – Ambassade des Etats-Unis d'Amérique, Paris – 9 septembre 2011. – Режим доступу до журн.: http://www.elysee.fr/president/les-actualites/discours/2011/le-discours-du-president-a-l-occasion-du-10e.11982.html
13. *Sarkozy N.* Discours a la cérémonie d'installation du Président de la République [Електронний ресурс] / Nicolas Sarkozy // Discours de M. le Président de la République. – Palais de l'Elysée, Paris – 16 mai 2007. – Режим доступу до журн.: http://www.elysee.fr/president/les-actualites/discours/2007/ceremonie-d-installation-du-president-de-la.8232.html.

Васюкова Н.В., асп.,
Национальный университет обороны Украины

ИНТЕНЦИИ РЕКЛАМНЫХ СООБЩЕНИЙ В СФЕРЕ ВОЕННОЙ КОММУНИКАЦИИ

В статье рассматриваются особенности текстов рекламных сообщений, посвященных воинской службе в вооруженных силах США, Франции, России и Украины. Сравнивается методология лингвистического воплощения рекламного воздействия на потенциальную целевую аудиторию.
Ключевые слова: *реклама, лингвистический прием, адресант, адресат.*

В статті розглядаються особливості тестів рекламних повідомлень, присвячених військовій службі у збройних силах США, Франції та України. Порівнюється методологія лінгвістичного втілення рекламного впливу на потенційну цільову аудиторію.
Ключові слова: *реклама, лінгвістичний прийом, адресант, адресат.*

The article deals with linguistic methods of advertising texts, dedicated to the military service at the armed forces of the USA, France, Russia and Ukraine. There is compared the methodology of linguistic implementation of advertising influence on potential audience.
Key words: *advertising, linguistic method, addresser, addressee.*

В рекламных сообщениях военной сферы активно используются вербальные и невербальные средства с целью привлечения внимания адресата. Целью данной статьи стало определение языковых особенностей рекламных текстов, посвященных воинской службе. Задачи, способствующие достижению поставленной цели, состоят в исследовании текстов англо-, франко-, русско- и украиноязычных рекламных сообщений для определения конкретных приемов, используемых авторами реклам.

Внимание исследователей рекламного текста сосредотачивалось на его композиции [4, 6, 8], структурно-семантической организации [2, 5], манипулятивной функции [1, 3, 9]. Рассматривая собственно языковые особенности рекламного сообщения, мы обратились к его грамматическим, лексическим, фонетическим, синтаксическим и стилистическим особенностям.

Ключевые грамматические особенности связаны со спецификой рекламной коммуникации, которая является неким диалогом, связанным определенными адресант-адресатными отношениями. Среди всех используемых местоименных конструкций наиболее часто встречаются местоимения 1-го л. и 2-го л. (я, ты, мы, вы). Построение рекламного текста именно в форме обращения, "виртуального" диалога, опираясь на соответствующее лексическое наполнение сообщения, помогают создать дружескую, иногда интимную атмосферу, располагающую аудиторию, сближающую ее с рекламодателем, делающую их отношения доверительными. Обращение на "ты" сокращает дистантность в процессе коммуникации, делает коммуникантов ближе, создает атмосферу искреннего общения, доверительного совета: "*You should choose to answer this call, What you won't find yourself doing is getting bored; Vous кtes sans doute a un moment charniure de votre vie, Vous faotes le choix d'une vie hors de commun; Здесь ты станешь ответственным и дисциплинированным, Ты – защитник Родины; Тільки в армії ти станеш справжнім професіоналом, Військова служба за контрактом – це те, що тобі треба!"* [10, 14, 16, 19]. Имплицитная диалогичность такой коммуникации создает чувство психологической уверенности в себе, чувство собственной значимости и ощущение заботы о себе, адресат чувствует себя нужным. Употребление местоимения "мы" – метод самопрезентации адресанта, вида его занятости, типа деятельности (принцип больше информации – больше доверия): *"Above all we are warriors at domains of air, space and cyberspace, We stay the decisive force for the 21st century; Ми захищаємо свій народ!Наш патрон – Роман Шухевич"* [11, 12, 19].

Применение определенных видо-временных форм предикативных конструкций задает темп повествования. Использование настоящего времени в тексте рекламного сообщения с одной стороны создает спокойную атмосферу изложения информации, с другой – предоставляет возможность универсального временного охвата, раздвигает рамки временного ограничения: *"Our people need a guardian angel to protect them from an invisible evil of terrorism; Etre soldat, c'est partager avec ceux qui vous entourent les mkmes valeurs, les mkmes exрїriences; В современных россий-*

ских Вооруженных Силах большое внимание уделяется боевой подготовке; Повітряні сили України є найважливішою складовою оборонної стратегії оновленої української держави" [13, 14, 16, 19]. Настоящее совершенное время используется для объединения событий прошлого и настоящего, усиления значимости традиций, сложившихся в сообществе (воинском коллективе), объединяющих современные вооруженные силы с историческим прошлым, акцентуирует их продолжительность: *"Terrorism has struck over our nation; Быть военным мечтают многие еще в юном возрасте; Тим, що загинули, і тим, що вижили, слово своє вдячно присвячую, Легіон-14 – йдучи шляхом воїна"* [11, 16, 19]. Использование будущего времени в рекламном тексте несет эмотивную нагрузку торжественности, жертвенности, клятвы: *"I will always endeavor to uphold the prestige and honor, Can and will; Vous serez fortй et accompagnй tout au long de votre parcours; Служба в Збройних Силах України допоможе тобі!"* [11, 19]. Прошедшее время указывает на завершенность действия: "*you were challenged and came through"* [10].

Любая оценочная характеристика объекта, передаваемая с помощью прилагательных дается с целью стимулирования определенных эмоций, чувств. Наиболее популярным прилагательным в тексте рекламы является НОВЫЙ (G.N. Leech). При этом такая же черта характерна и рекламе воинской службы: *"Час нових героїв, оновлена українська держава"* [19]. В других языках к этому прилагательному, характеризирующему предмет еще и как *несостоявшийся, несформированный* подбираются синонимы: *"les risques actuelles; в современной российской армии*, *сучасна українська авіація"*. Другие адъективные конструкции, употребляемые для усиления позитивной характеристики рекламируемого, несут имплицитную либо прямую оценочную маркированность, не предоставляя возможности адресату сделать такую оценку самостоятельно: *"best men; une aventure extraordinaire; хорошая школа жизни, мощное средство; розумний вибір, унікальна можливість"*.

Лексическое наполнение рекламных сообщений, посвященных воинской службе, осуществляется путем использования общеупотребительной и специальной лексики. В зависимости от типа

рекламы (мы рассматриваем прямую рекламу – непосредственно продукцию рекламного характера и косвенную – упоминание о рекламируемом в бытовой или интернет-коммуникации). Печатная, видео и онлайн продукция, посвященная службе по контракту, в большей части содержит общеупотребительную, доступную для широкого круга лексику, не усложняя его восприятие специфической терминологией ("говорит на языке целевой аудитории"): *"The strength to do good today and the strength to do well tomorrow; Il s'agit donc de faire un choix qui vous garantisse йpanouissements professionnel et personnel; В течение года тебя будут учить военному делу. Это позволит тебе поддерживать связь с родными и близкими; Це вільний вибір місця служби і регулярна достойна платня"* [13, 14, 16, 19]. Косвенное упоминание о воинской службе в форме обсуждений определенных вопросов военной тематики (на форумах, в блогах) часто насыщены специфической лексикой (профессионализмы, военный сленг, узкоспециальная военно-техническая терминология, реалии военной сферы): *"...lost 3 vehicles so far to IED's/ I would investigate the college ROTC programs; je veux integrer un regiment d'infanterie parachutiste/ On l'entend dans les casernes et les campements depuis la Guerre des Gaulles, Учиться надо не у кусков-сундуков/ НО...я – "пиджак"; Армія зараз – це для тих, у кого нема іншої дороги… комбіжир можна і собі дома зробити; Если не пойдешь то заберут в строй или штрафбат"* [22, 15, 18, 20, 21] .

Использование отрицательных частиц, местоимений и других методов отрицания указывает на уникальность рекламируемого, исключает возможность альтернативы в сравниваемом ряду: *"No one is better suited and more prepared to guard America; I'll never quit; Служба по контракту – это не просто работа.; Ви не розміщуватиметеся в казармі/ В армії, як ніде більше…"* [11, 17, 19].

Возможность почувствовать сопричастность к происходящему, к описываемой группе/сообществу передается с помощью инклюзивных конструкций (все, каждый, всякий, всегда): *"We will always win; Depuis toujours la dйfense est au service de la paix; от навыков каждого отдельного бойца зависит успех подразделения в целом; кожен військовослужбовець Повітряних сил за контрактом отримує унікальну соціальну захищеність"* [12, 14, 17, 19].

Употребление сложных слов способствует когнитивной и физической экономии рекламного сообщения, при этом отмечается довольно гибкий порядок размещения лексем, что дает возможность креативности адресанту: *"well-trained soldier, Воо-camp; военно-служебные отношения; гірсько-піхотний батальйон"*.

Иногда в рекламных сообщениях автор создает специфичные слова и выражения – окказионализмы, которые становятся "визитной карточкой" сообщения: *"бабу Маню катай, кататєль! БУРО ("преданность Богу, Украине, Родным, Организации" – лозунг свиммеров (система военизированных игр молодежи)"* [19].

Наиболее профессионально составленные рекламные сообщения содержат в тексте лексические единицы более высокого уровня – фразеологизмы, крылатые выражения: *"semper paratus, ducit amor patriae, guardian angel; moment charniure de la vie; Контрактники – становой хребет Вооруженных Сил; Мій лицарський хрест – моя нагорода/ На край світу!"* [10, 11, 14, 17, 19]. Иногда наблюдается дефразеологизация – семантический распад фразеологизма, использование его компонентов в прямом значении: *"Місія можлива, або хроніка 5-ї омбр"* [19]; каламбур: *"Some of our best men are women; В бою полезней мужественная женщина, чем женственный мужчина"* [13, 21].

Наиболее часто (в силу простоты подбора и одновременно придания необычного вида сообщению) рекламодатели используют анафору: звуковую: *to move further, faster and fight harder; Випробування мужності -Виклик шляхетності;* морфемную: *une aventure extraordinaire pour un homme a l'origine ordinaire;* лексическую: *I am a warrior. I serve to the people. I'm strong ; The call to serve – it has no sound. The call to serve – it has no form. The call to serve is at once invisible and always present. Above all we are warriors. Above all we are brothers and sisters; якщо ти мрієш про більше…якщо тобі небайдужа доля держави*; синтаксическую: *It is a physical strength. It is an emotional strength. It is a strength of character. To quit, to surrender, to give up is to fail. Vous voulez exercer...?Vous avez l'esprit d'equipe.. ? Vous aimez vous mettre au service.. ? Бажаєш бути впевненим…? Бажаєш стати сильним..?*

Синтаксические особенности текста рекламного сообщения обусловлены его стилевым оформлением. Как правило, в рекла-

ме используются простые, короткие предложения. Именно такое построение текста рассматривается как наиболее убедительное, поскольку создает впечатление емкого и вызывающего доверие инфо-сообщения. Если сообщение относится к определенной рекламной кампании (*Army Strong; Devenez vous-mkte; Служба по контракту – твой билет в будущее; Час нових героїв – служба за контрактом в ЗСУ* [10, 14, 17, 19]), то слоган проходит либо в начале сообщения, а после уточняется и расширяется контекстуально (*Army Strong. The strength to defend/ Військова служба за контрактом в ЗСУ – зроби правильний вибір заради миру*), но чаще – в конце сообщения, а весь предыдущий информационный блок имплицитно приближает к нему (*"Because there is nothing on this green Earth that is stronger than a US Army soldier. Strong. Army Strong. US Army; Aujourd'hui plus que jamais la dŭfense s'adapte pour affronter les risques qctuelles et a venir. Pour une dŭfense d'avance; Вот это по мне – настоящая работа! Характер нужен и желание. Предназначение, что ли…я сам выбрал и не жалею… Служба по контракту – твой билет в будущее; Збройні Сили України чекають на тебе!!! Армія – це кращий вибір!!!"* [10, 14, 17, 19]).

Иногда употребляются эллиптические предложения, объективирующие максимальную когнитивную экономию и, тем самым, возлагающие максимальную нагрузку на оставшийся урезанный лексический и аудио-визуальный компоненты: *"Citizen. Soldier/ Стань военным!/На варті правопорядку"*. В таких предложениях одно слово передает концепт, ситуацию или блок инфорамции.

Однако наиболее распространенным приемом является вопросительное предложение, часто риторического характера. Именно в рекламном дискурсе вопрос приобретает черты риторического, поскольку может передавать сомнение (*"Vous кtes-vous dŭja demandŭ de quoi vous ŭtiez vraiment capable?"* [14]), размышление (*"Ведь какой мальчишка не хочет стать сильным и смелым, научиться стрелять из пистолета, водить танк, управлять боевым кораблем или самолетом? Чому сучасні українські хлопці роблять саме такий вибір?"* [17, 19]). Адресант может предложить заготовленный ответ на поставленный вопрос (и даже множество вопросов), таким образом, еще более

фокусируя внимание на рекламируемом (с точки зрения психологии – это наиболее логическое построение информационного блока, поскольку поставленный вопрос рано или поздно должен получить ответ): *"Vous voulez exercer des responsabilitŭs d'encadrement? Vous avez l'esprit d'ŭauipe? Vous кtes humble? Vouz aimez vous mettre au service des autres? – Venez commander dans l'armŭe de terre. Ти відчуваєш тяжіння морської стихії? Тебе ваблять величні силуети військових кораблів, прямуючих за обрій? Ти готовий обрати професію на захист рідної держави? – Великий десантний корабель Костянтин Ольшанський…"* [14, 19].

Императивы также активно используются в рекламных блоках, придавая сообщению динамичность, побуждая к действию. Это может быть команда (*"Explore your career! Lŭgionnaire! Зроби крок – приходь до нас! Хочеш випробувати себе – іди до нас!"* [10, 14, 19]), либо предложение (*"Be all you can be. Dŭpassez-vous ! Давай к нам! ЗСУ чекають на тебе!"* [12, 14, 17, 19]). Они обычно короткие, но очень мощные по эмоциональной и прагматической нагрузке.

Эмфатическую роль в рекламном сообщении играет парцелляция текста: вместо полного или сложноподчиненного предложения каждый из компонентов приобретает самостоятельную семантическую нагрузку и внимание аудитории к нему увеличивается. Такой прием позволяет сделать когнитивно важным каждый компонент разделенного текста, что было бы невозможным при полном предложении: *"America's Navy. Global Force for Good. Comprendre. Aider. Respecter. Soigner. S'entraoner. Protŭger. Prŭparez-vous... a dŭfendre nos valeurs...a honorer nos valeurs. Внутрішні війська. Спецпідрозділ "Омега". Призначення: антитерор. У складі – виключно офіцери"* [11, 14, 19].

Итак, можно отметить активное использование наработанного инструментария в сфере копирайтерства с точки зрения лингвистики. Реклама военной сферы в сравниваемых языках отличается количественно и качественно, однако даже на стадии развития в данной тематике авторы прибегают либо к классическим лингвистическим апелляциям посредством рекламного сообщения, либо стараются повлиять на аудиторию имплицитно, привлекая лингвистические и драматургические наработки и

возможности, стремясь создать эффективный и интересный рекламный продукт.

1. *Виноградова С.А.* Речевая манипуляция цифровой информацией // Вопр. когнитивной лингвистики. – 2011. – № 2. – С. 86-91. 2. *Дерябин М.Л.* Рекламный дискурс в структурах коммуникации // Современные научные исследования: история, культурология, социальная философия. – Ижевск, 2010. – С. 94-99. 3. *Зирка В.В.* Языковая парадигма манипулятивной игры в рекламе: дис. … доктора филол. наук: 10.02.02 "Русский язык" / В.В. Зирка. – К., 2005. – 462 с. 4. *Кара-Мурза Е. С.* Лингвистическая экспертиза рекламных текстов Текст. / Е. С. Кара-Мурза // Язык средств массовой информации как объект междисциплинарного исследования: учебное пособие. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – С. 354-363. 5. *Кортлэнд Л. Бове, Уилльям Ф. Аренс*. Современная реклама. – ИД "Довгань", 1995. – 704 с. 6. *Кохтев, Н. Н.* Реклама: искусство слова. Рекомендации для составителей рекламных текстов Текст. / Н. Н. Кохтев. 2-е издание. – М.: Изд-во МТХ 2004. – 96 с. 7. *Кочетова Л.А.* Динамические процессы в использовании лингвостилистических приемов в дискурсе рекламы // Язык и речь : динам. аспекты. – Волгоград, 2010. – С. 219-237. 8. *Остроушко, Н. А*. Проблема речевого воздействия в рекламных текстах Текст.: дис. канд. филол. наук / Н. А. Остроушко. – М., 2003. – 286 с. 9. *Попова Е.С.* Структура манипулятивного воздействия в рекламном тексте/Известия Уральского государственного университета. – Екатеринбург, 2002. – № 24. – С. 276-288.

Материалы исследования

10. Официальный сайт сухопутных войск ВС США [Электронный ресурс] режим доступа: http://www.goarmy.com/ 11. Официальный сайт корпуса морской пехоты ВС США [Электронный ресурс] режим доступа: http://www.marines.com/home 12. Официальный сайт военно-воздушных сил ВС США [Электронный ресурс] режим доступа: http://www.airforce.com/ 13. Официальный сайт корпуса береговой охраны ВС США [Электронный ресурс] режим доступа: http://www.uscg.mil/top/careers.asp. 14. Официальный сайт службы комплектования ВС Франции [Электронный ресурс] режим доступа: http://www.defense.gouv.fr/portail-defense/emploi2/recrutement/recrutement 15. Форум военного училища Сен-Сир [Электронный ресурс] режим доступа: http://www.saint-cyr.org/forum 16. Официальный сайт ВС РФ для призывников [Электронный ресурс] режим доступа: http://www.recrut.mil.ru/for_conscripts.htm 17. Официальный сайт ВС РФ для контрактников [Электронный ресурс] режим доступа:

http://www.recrut.mil.ru/career/soldiering.htm 18. Форум, посвященный воинской службе [Электронный ресурс] режим доступа: http://www.nowa.cc 19. Официальный сайт ВС Украины для призывников [Электронный ресурс] режим доступа: http://www.kontraktnik.mil.gov.ua/video.php?lang=ua 20. Форум, посвященный срочной службе в ВС Украины [Электронный ресурс] режим доступа: www.tereveni.org.ua 21. Форум, посвященный службе по контракту в ВС Украины [Электронный ресурс] режим доступа: http://forum.meta.ua 22. Форум, посвященный службе по контракту в ВС США [Электронный ресурс] режим доступа: http://www.city-data.com/forum.

Винар С.В., ст. викл.,
Дрогобицький ДПУ імені Івана Франка

МІФОЛОГІЧНА ОНОМАСТИКА: КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається питання рецепції міфологічних образів у творчості Лесі Українки на основі драматичної поеми "Іфігенія в Тавріді". Особлива увага зосереджена на художніх особливостях міфологічних імен, що сприяють розширенню їх рецептивно-комунікативних можливостей.
Ключові слова: *онім, топонім, символ, код.*

В статье рассматривается вопрос о рецепции мифологических образов в творчестве Леси Украинки на примере драматической поэмы "Ифигения в Тавриде". Особое внимание уделено художественным особенностям мифологических имен, способствующих расширению их рецептивно-коммуникативных возможностей.
Ключевые слова: *оним, топоним, символ, код.*

The reception of mythological images in Lesya Ukrainka's creative works, in the drama "Iphigenia in Tauris" is analyzed in the article. The special attention is paid to belles-lettres peculiarities of mythological names which help to enlarge the receptional and communicative means of drama.
Key words: *onym, toponym, symbol, code.*

Важливе місце у творчості Лесі Українки займають образи, запозичені з скарбниці античності – міфологічні образи-символи. Дослідники творчості української поетеси (А.Гозенпуд, О.Бабишкін,

Л.Масенко, Т.Гундорова, Я.Поліщук та ін.) неодноразово звертають увагу на те, що, використовуючи міфологічну символіку, авторка водночас зберігала первісний морально-етичний зміст цих образів-символів. Надаючи їм коли узагальненого світового звучання, а коли й виразно національного, Леся Українка шукала відповіді на питання, які висувала тогочасна дійсність та які, зрештою, не втратили актуальності й у наш час. Ці проблеми є особливо актуальними для поетичної драматургії Лесі Українки, форма якої жанрово найбільш імпонує романтичному типу творчості, що ґрунтується на художньому поєднанні минулого й сучасного, часовій трансформації образів і характерів. Розкриттю внутрішнього, часто імпліцитного конфлікту, характерного для драматичної поеми, сприяє система художніх засобів твору, яка розширює можливості читацької рецепції, спонукає реципієнта до активного розмірковування, саморефлексії.

Метою нашої розвідки є з'ясування художніх особливостей власних назв (міфологічних онімів та топонімів), розкриття їх комунікативного навантаження в системі поетики драми Лесі Українки "Іфігенія в Тавріді", що сприяє розширенню їх рецептивних можливостей.

"Іфігенія в Тавріді" навіть серед драм, написаних на античні сюжети, займає особливе місце. Думки про історичну Тавриду поєднались у ній з почуттям туги за батьківщиною, історичний символізм переплівся із символізмом античним. У драматичній сцені поетеса дотримується усіх античних правил і вимог до трагедії: дію починає хор, що поперемінно виконує строфу й антистрофу, тобто відбувається своєрідний діалог – вступ до драматичного дійства. Зауважимо, що принцип побудови драми на зразок античної був дуже поширений в європейських літературах того часу, ним позначена творчість російських поетів 90-х років – Анненського, Брюсова, Мережковського, ранні твори Анатоля Франса та ін. Однак Леся Українка не вводить інших дійових осіб, як передбачалося раніше, – Ореста і Пілада, випускає ряд сцен (зустрічі з чужоземцями – Орестом і Піладом, впізнавання та ін.), не використовує методу "deus ex machina", тобто не вдається до детального викладу подій відомої легенди, а зосереджує дію навколо одного мотиву: сум Іфігенії на чужині, туга за батьківщиною.

Філософські питання суті життя і смерті, що розв'язуються у складній боротьбі думок і почуттів, любов до вітчизни становлять ідейну основу драматичної сцени Лесі Українки.

Деякі дослідники творчості Лесі Українки вважають, що цей твір незавершений. Про те, що первісний задум поетеси був значно ширший зауважує літературознавець А.Гозенпуд у праці "Поетичний театр (Драматичні твори Лесі Українки)". Він висловлює думку, що в "драматичній поемі, крім Іфігенії, мусили бути ще дві дійові особи (три актори!) – Орест, Пілад, а також хор дівчат, хор старих городян, хор варварів"[Гозенпуд 1947, 38]. До цієї думки схиляється й Ліна Костенко [Костенко 1989].

Уся п'єса підпорядковується розкриттю драми головної героїні. Таке завдання вимагало мінімалізації зовнішньої дії, натомість основна увага зосереджується на внутрішніх переживаннях героїні. Трагедія Іфігенії в основному змальовується через колізії з оточуючою дійсністю та конфлікти у внутрішньому світі героїні. Основна, суттєва особливість трагічних конфліктів, за словами Г.Поспєлова, полягає в тому, що "виникають вони в свідомості людей, вірних якійсь високій ідеї, які вступають своїми переживаннями і вчинками, що з них витікають – іноді лише ймовірними, в суперечність з нею. Люди, спроможні переживати такі глибокі внутрішні суперечності, – трагічні особистості" [Поспєлов 1978, 206]. Саме такою трагічною особистістю постає Іфігенія в однойменній драмі.

Міфологічна ономастика та географія, що створює стильову і художню особливість драматичної сцени Лесі Українки "Іфігенія в Тавріді", перетворюється у міфологічний символ. В творі ця особливість представлена цілим рядом онімів, що стосуються давньогрецької міфології: *Електра, Орест, Аполлон, Аргос, Ахіллес, Ереб, Латона, Мойра* (тут і дальше цит. за: [Українка 1976]).

Основна їх функція – максимально міфологізувати сучасні події. Героїня діє, висловлюється, мислить у повній відповідності до наших уявлень про античний світ. Органічним у її мові є не тільки велика кількість міфічних імен (*Артеміда, Орест, Електра, Ахіллес*), локальних назв (*Еллада, Аргос*), але й античні перефрази (*"Латони дочко, сестро Аполлона"*), порівняння (*"Неначе тінь забутої людини, що по Гадесових полях блукає"*),

метафори (*"Води Стікса й Лети не вгасять спогадів про любий рідний край"*). Очевидно, Леся Українка намагалася гранично наблизитися до прототексту, на що вказує і структура епітетів з ономастичною одиницею як складовою. Деякі з цих епітетів з певною умовністю можна назвати постійними (*"Орест золотокудрий", "Артеміда срібнолука", "Мойра сувора, грізна"*), адже в античності за іменами богів усталився постійний прикметник. Таке незмінне перенесення постійних міфологічних епітетів до драматичної поеми сприяло створенню необхідної емоційної тональності, відтворенню античного стилю у п'єсі. З подібною метою використовуються й перифрази, компонентом яких виступає ім'я. Перифраза – один з найчастіше вживаних тропів у творах грецьких митців, надто ж у героїчному епосі. В "Іфігенії в Тавріді" перифраза будується за тим самим принципом, що й у творах Гомера, Софокла Вергілія, тобто з розрахунком на створення високого стилю: *"Латони дочко, сестро Аполлона"* тощо.

Зауважимо, що на відміну від головної героїні твору, характер якої розкривається вповні, інші персонажі зображені немовби ескізно. Ця особливість зумовлена не тільки широкою знаністю самого міфу, змалювання характерів здійснюється за посередництвом іменувань. Ономастичні одиниці тут виступають об'ємними характеристиками персонажів, дозволяючи спресувати опис дійової особи в один знак – ім'я, уникаючи тим самим широких малюнків. Лаконізм і місткість образу – це ті особливості, якими чи не найбільше наділені власні назви, надто ж тоді, коли вони є міфологічними, коли вони виступають характерними сигналізаторами, прямою вказівкою на прототекст. Ім'я у подібних творах виступає "згорнутим міфом" [Мержвинський 2005]. Драматична поема "Іфігенія в Тавріді" є яскравим прикладом цього. Цей лаконізм завдячує в першу чергу міфові з його специфічною системою власних назв, кожна з яких увібрала в себе досить велику базу смислів, і звичайна репрезентація міфологічного оніма в пізніших текстах породжує реакцію своєрідного розгортання його конототивних потенцій. Таким чином, онім дозволяє відродитися прототекстові, що збагачує смислову та комунікативну значимість "Іфігенії в Тавріді". Характерно, що конструкція тропів, одиницею яких виступає ім'я, сприяє не лише відтворенню коло-

риту епохи, а й сприяє розширенню образної структури твору. Тропи такої побудови надають п'єсі певної пишномовності, наповнюють її тональність трагічним пафосом.

Як бачимо, вже перша драматична поема Лесі Українки засвідчує головні прикмети авторського стилю у використанні ономастичних та топонімічних одиниць, що розроблятиметься й у пізніших драмах. Міфологічні імена та топоніми тут виступають як сигнали, детермінативи, спрямовані на встановлення контакту між відправником інформації (адресантом) і отримувачем (адресатом), служать для створення у адресата певного враження. Така спрямованість на контакт чи фатична функція комунікативного акту (за Р.Якобсоном) здійснюється, насамперед, за допомогою так званих фонових знань чи культурно-історичного контексту.

У зв'язку з цим треба відзначити деяке переосмислення художньо-комунікативного навантаження античних онімів у Лесі Українки. Незважаючи на міфологічну конкретизацію образу, відчувається духовна спорідненість героїні з авторкою. Опираючись на біографічні відомості, знаючи в яких умовах Леся Українка писала свою "Іфігенію", можемо припустити, що туга її героїні за "любим, рідним краєм" відбиває печаль самої поетеси, яка через певні обставини (хворобу) змушена була довгий час жити на чужині. На українську модель ностальгії у "Іфігенії" вказує і Ліна Костенко [Костенко 1989].

Символічна природа художнього твору, поєднання в ньому конкретно-історичного і загальнолюдського, локального й універсального є однією з причин множинності смислів, які реципієнт віднаходить у творі, як вважає М.Гольберг [Гольберг 2003, 16]. Саме цим пояснюється, на думку вченого, глибина інтерпретаційного потенціалу, зокрема, образів античності. Щоправда, при множинності шляхів інтерпретації традиційний сюжет вимагає збереження своєї структурно-семантичної системи або матриці, що й робить його знаковим культурним явищем і забезпечує рецепційну і комунікаційну значимість. У будь-якому випадку найважливішим у процесах обробки традиційних сюжетів є особливості авторського засвоєння, те творче завдання, яке він ставить перед собою, а також ступінь інтерпретаційних

змін, яких зазнає такий сюжет. Все це визначає якість оригінального підходу автора до відомої теми і багатство авторської рецепції. Про те, що символ передбачає можливі сюжетні ходи, але не визначає, який із них буде вибрано, говорить Ю.Лотман. "Читач вносить у текст свою особистість, свою культурну пам'ять, коди і асоціації. А вони ніколи не ідентичні з авторськими" [Лотман 1999, 112]. З точки зору рецептивної естетики (Г.-Ґ. Ґадамер, Г.Р.Яусс, В.Ізер та інші) смисл твору по-різному розкривається в залежності від характеру діалогу з читачем. Складність процесів засвоєння авторською свідомістю традиційного сюжету зумовлюється багатьма чинниками. По-перше, це знаковість і загальновідомість такого сюжету, що витворює певну культурну залежність авторського погляду і одночасно провокує до руйнації стереотипів. По-друге, залежністю автора від традиції, контексту, від рівня його заангажованості суспільством, а також його творчою позицією як приналежністю/ неприналежністю до певного типу культури, напрямку мистецтва. Реципієнт отримує від тексту лише стільки смислу, скільки сам в силу своєї культурної підготовленості може віднайти в тексті. Індивідуальна характеристика читача, його історико-культурний досвід і визначає цей смисл.

У ключі залежності від традиції та творчої позиції автора, С. Павличко окреслює літературну постать Лесі Українки як амбівалентну: "прагнення відшукати "свою" традицію в рамках української культури" [Павличко 1997, 90] поєднувалась у творчості письменниці з певним продовженням старої традиції, від якої їй до кінця не вдалось звільнитись. Подібна амбівалентність накладала відбиток на особливості інтерпретації Лесею Українкою традиційних сюжетів та визначала риси їх націоналізації як включення до кола національної культури. Твір-обробка в такому випадку стає прикладом "наративного розгортання національного змісту", коли "з допомогою сітки понять, символів, новочасних мітів, метафор, узагальнень, соціальних і культурних метанарацій національний ідеал … вписується в художній простір" [Гундорова 1997, 234]. Це призводить до накладання традиційного сюжету на національну дійсність. Паралельно з цим у процесі обробки авторка виробляє свій особливий підхід до тра-

диційного матеріалу, одночасно закорінений у традицію і такий, що її руйнує.

Варто згадати запропонований Р.Інгарденом [Дранов 1996, 54-55] термін комунікативної невизначеності, що розглядається як певні "ділянки невизначеності" у літературному просторі, які стимулюють художню уяву реципієнта. За Інгарденом, конкретизація художніх образів реципієнтом полягає у заповненні "ділянок невизначеності", завдяки чому твір зберігає естетично відкритий характер і не обмежує свій смисл одною класичною інтерпретацією. У цьому випадку можна говорити про проекцію античної ономастики на сьогоденність Лесі Українки, про переорієнтування комунікативної функції античних онімів у площину актуалізованих для поетеси чинників і цінностей.

1. *Гозенпуд А.А.* Поетичний театр (Драматичні твори Лесі Українки)/ А.А. Гозенпуд. – К.: Мистецтво, 1947. – 302 с. 2. *Гольберг М.Я.* Інтерпретаційний потенціал як герменевтична проблема / М.Я. Гольберг //Studia hermeneutica. Герменевтика тексту: між істиною і методом. – Дрогобич: Коло, 2003. – С. 9 – 17. 3. *Гундорова Т.І.* ПроЯвлення. Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація /Т.І.Гундорова. – Львів: Літопис, 1997. – 300 с. 4. *Дранов А.В.* Коммуникативная неопределенность/ Современное зарубежное литературоведение: концепции, школы, термины. Энциклопедический справочник. – М.: Интрада – ИНИОН. – 1996. – С.54 – 56.5. *Костенко Л.В.* Поет, що йшов сходами гігантів/ Л.В. Костенко// Леся Українка. Драматичні твори. – К.: Дніпро, 1989. – С.5 – 58. 6. *Лотман Ю.М.* Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю.М. Лотман. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 448 с. 7. *Мержвинский В.В.* Драматургія Лесі Українки: поетика власних назв : Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01 / В.В. Мержвинський; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 20 с. 8. *Павличко С.Д.* Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія/ С.Д. Павличко. – К.: Либідь, 1997. – 360 с. 9. *Поспелов Г.Н.* Теория литературы / Г.Н. Поспелов. – М.: Высшая школа, 1978. – 351 с. 10. *Українка Л.* Зібрання творів: У 12 т. – Т.3.: Драматичні твори (1896 – 1906) / Леся Українка. – К.: Наукова думка, 1976. – 399 с.

Вишневська С.В., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ОКСИМОРОН ТА ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ З ІТАЛІЙСЬКОЇ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ (на матеріалі твору Умберто Еко "Маятник Фуко")

Досліджено визначення поняття оксиморон в українській та італійській мовах, розглянуто його лексико-семантичні і граматичні особливості на матеріалі роману Умберто Еко "Маятник Фуко" та виокремлено різновиди оксиморонів із урахуванням їх специфіки.
Ключові слова: *контраст, оксиморон, семантико-логічні особливості оксиморону.*

Проанализировано определение понятия оксиморон в украинском и итальянском языках, рассмотрены его лексико-семантические и грамматические особенности на материале романа Умберто Эко "Маятник Фуко" и выделено разновидности оксиморонов с учетом их специфики.
Ключевые слова: *контраст, оксиморон, семантико-логические особенности оксиморона.*

The article deals with definition of oxymoron in the Ukrainian and Italian languages, it covers the lexical, semantic and grammatical peculiarities of oxymoron based on " Foucault's Pendulum " by Umberto Eco and it also singles out kinds of oxymoron taking into account their features.
Key words: *contrast, oxymoron, semantic and logical peculiarities of oxymoron.*

Контраст був основою людського буття в усі часи й на рівні будь-якої культури. Світова еволюція дуже тісно пов'язана з контрастним усвідомленням дійсності, елементи якої аналізувались, а потім синтезувались, складаючи уявлення людини як про самого себе, так і про себе у соціумі.

За останні десятиліття у мовознавстві міцно закріпило свої позиції дослідження контрастних лексем в аспекті когнітивістики, де контраст виступає як "спосіб світобачення й важливий змістовний компонент тексту" [Великий тлумачний 2005, 350]. Він може послуговуватись різноманітними зображально-виражальними засобами, що дають змогу показати характер

взаємодії між думкою і її вираженням у мові. Важливе місце серед таких засобів належить оксиморону.

У цьому дослідженні пропонуємо комплексне осмислення оксиморону та ставимо за мету виявити та проаналізувати оксиморони у творі Умберто Еко "Маятник Фуко" з урахуванням їх структурних і логіко-семантичних особливостей та дослідити шляхи відтворення цієї стилістичної фігури при перекладі.

Актуальність дослідження зумовлена широким використанням оксиморонів, труднощами при їх перекладі та неоднозначністю трактування цього поняття, що ще не було предметом спеціального вивчення у мовознавстві з урахуванням його логіко-семантичних особливостей.

Термін "оксиморон" походить від грецького ὀξύμωρον, і в буквальному сенсі означає "дотепно-безглузде" [Великий тлумачний 2005, 421]. У традиційній стилістиці оксиморон визначають як троп, який полягає в спеціально заданому поєднанні слів із протилежними або просто взаємовиключними значеннями для вираження нового цілісного поняття або окремого явища [Українська 2002, 433-434].

Явище оксиморону найповніше було висвітлено у працях А.І. Єфимова, Л.О. Новікового, Л.А. Матвієвської, А.Е. Атаєвої, В.Я. Пастухової, Н.В. Павловича, А.А. Ткаченко, Л.І. Бєлєхової, О.С. Маріни, І.В. Арнольд та Р. Лідерера. Однак, незважаючи на достатню кількість досліджень, у лінгвістиці і дотепер розходяться думки щодо сутності цього поняття, що відбивається у термінологічному розмаїтті.

Так, згідно з визначенням поняття оксиморону за тлумачним словником видавництва Гардзанті (Garzanti), оксиморон – це стилістична фігура, що вживається на позначення поєднання слів із протилежним значенням. [Dizionario medio Garzanti 2007,936]. Л.О. Новіков трактує оксиморон як стилістичний зворот, що базується на виразному поєднанні протилежностей, які логічно виключають одна одну [Новіков 1986, 181]. В. В. Виноградов вводить оксиморон як стилістичне явище у загальну систему десемантизації слів та понять, але розглядає його лише як різновид епітета і порівняння [Виноградов 1976, 342-343]. В.Б. Синюк взагалі не виокремлює оксиморон як сти-

лістичний засіб, а визначає як оксиморон-фразеологізм [Синюк 1977, 82]. Тоді як Л.А. Матвієвська інтерпретує оксиморон і як стилістичний засіб і як фразеологізм [Матвиевская 1979, 53].

Зважаючи на вищенаведені дефініції, ми пропонуємо трактувати оксиморон як таке поєднання непоєднуваних, суперечливих, протилежних слів та понять, за якого його складники не знищують і не нівелюють одне одного, а зберігаються у повному об'ємі своїх значень, відображаючи принципово нове явище або новий стан, та в оригінальній формі привертаючи увагу до його суперечливої природи. При цьому важливо враховувати, що оксиморон у такому визначенні розглядається одночасно й з огляду на логіку, і з огляду на мову, адже "поняття – логічна категорія, у той час як лексико-предметне значення (інформативний зміст слова) – категорія лінгвістична" [Бандура 1964, 96].

Таке визначення дозволяє аналізувати оксиморон одночасно з погляду мовної матерії та з погляду логіко-семантичного середовища. Зважаючи на це, можна виокремити дві семантичні моделі оксиморонів.

Перша модель базується на переосмисленні одного із суперечливих значень шляхом упорядкування одного поняття в термінах іншого. Разом з цим, поняття, що осмислюються, залишаються протилежними і непоєднуваними. Наприклад: *Tutti che vivono nella mia luce e io che vivo nello scintillio insopportabile della mia tenebra* [Eco 2004, 81].

Таким як усі ті, що живуть у моєму світлі, тим часом як я живу в постійному іскрінні своєї темряви [Еко 2004, 72].

В оксимороні *scintillio della tenebra/іскріння темряви* внаслідок когнітивної процедури лексема "іскріння" втрачає сему "яскраве сяяння" і отримує сему "інтенсивність", що посилює експресивно-емотивне значення одиниці "темрява". Таким чином, відбувається часткове логічне переосмислення значень окремих лексем оксиморону.

Друга модель не дає змоги усунути суперечність. У такому оксимороні значення лексичних одиниць, які контрастують між собою, не переосмислюються. Обидва значення реалізуються в тексті, створюючи тим самим несподівані характеристики, передаючи складні емоційні стани, особливості поведінки.

Прикладом цієї моделі може слугувати оксиморон cosm umanamente disumana / по-людськи нелюдською. У цьому випадку жодна з лексем оксиморону не набуває нових сем і несуперечність не може бути присутньою.

Варто наголосити, що, аналізуючи оксиморони та їх переклад у творі "Маятник Фуко", нам вдалося виявити особливий різновид оксиморонів, які побудовані за другою семантичною моделлю. Особливістю цього різновиду є те, що в такому оксимороні простежується протилежність, суперечність значень не лексем, що входять до складу оксиморона, а лексеми і логічно-семантичного навантаження окремого поняття. Так, наприклад, словосполучення la Statica Eraclitea / Гераклітова статика ми зараховуємо до цього різновиду оксиморонів, тому що, щоб розпізнати у даному випадку оксиморон потрібно заглибитися у логічно-асоціативне значення слова, визначити його похідний зміст і, звичайно ж, мати досить великий багаж загальних знань. Слово "Геракліт" спочатку вказує нам лише на ім'я певної особи, але якщо зазирнути у глиб асоціативного тлумачення слова, ми пригадаємо, що Геракліт – це давньогрецький філософ-матеріаліст, який сформулював низку діалектичних принципів буття і пізнання. Першоосновою існуючого Геракліт вважав вогонь, який то гасне, то розгорається, і символізує безперервні зміни та постійний перехід із однієї протилежності в іншу, тобто динаміку [Чумаченко 2009, 94]. У свою чергу основними семами лексеми "статика" є рівновага та спокій. Варто зазначити, що словник синонімів і антонімів Маріотті подає слова "статика" і "динаміка" як антоніми [Dizionario sinonimi 2007, 558].

З огляду на це, можна зробити висновок, що Гераклітова статика – це оксиморон, а не словосполучення із метафоричним зв'язком, як його можуть ідентифікувати інші дослідники. Така ідентифікація неможлива, тому що ім'я Геракліт включає поняття (елемент логічної категорії), що протиставляється лексично-семантичному значенню другого компоненту оксиморону, акцентуючи увагу на протиставленні. До того ж метафоричність буде швидше нівелювати стилістичні антитетичності, аніж робити на них акцент [Шестакова 2009, 65-66].

Треба зазначити, що у перекладі такі оксиморони відтворюються повним еквівалентом, адже вони можуть бути інтерпрето-

вані лише з урахуванням загальних знань носіїв різних культур і представляють міжнародні уявлення про світ і соціум.

Як зазначає професор О.І. Чередниченко, "справді, специфічні мовні картини, які є наслідком неоднакових уявлень про навколишній світ у різних національних спільнот і відповідно неоднакового мовного членування дійсності, так чи інакше перешкоджають процесові перекладу, хоча складність перешкоди не варто переоцінювати" [Чередниченко 2007, 172]. Таким чином, переклад охоплює щонайменше дві мови та дві культурні традиції, але перекладач не завжди наштовхується на проблему відтворення культурних аспектів, передусім коли це стосується загальновідомих понять.

Такі особливості оксиморонів та їх перекладу можна простежити на прикладі словосполучення Dinamica Parmenidea / Парменідова динаміка, де Парменід – давньогрецький філософ, який характеризував буття як вічність і нерухомість, однорідність і завершеність, протиставляючи його динамічному плину часу [Чумаченко 2009, 124]. Також можна звернути увагу на оксиморон Dialettica Tautologica / Тавтологічна діалектика, де поняття "діалектика" протиставляється поняттю "тавтологія", тому що діалектика ще з давньогрецьких часів трактується, як безперервні зміни. Так, філософ Геракліт висунув відомий образ ріки, у яку не можна увійти двічі, тому що вона щоразу оновлюється [Чумаченко 2009, 96].

Твір "Маятник Фуко" налічує цілу низку оксиморонів вищенаведеного різновиду. Умберто Еко майстерно вплітає їх у тканину оповіді свого роману і передає за допомогою них суперечності описуваних явищ та діалектику самого життя. Наведемо приклади:

Eristica Booleana / Еристика Буля;

Spartanica Sibaritica / Спартанське сибаритство;

Oligarchia Popolare / Народна олігархія;

Storia delle Tradizioni Innovative / Історія інноваційних традицій;

Morfemica del Morse / Морфологія Морзе;

Urbanistica Nomadica / Містобудування у кочівників;

Istituzioni di Docimologia Montessoriana / Впровадження екзаменування в систему Монтессорі;

Fonetica del Film Muto – Фонетика німого кіно.

Проаналізувавши усі наведені вище особливості і тенденції, ми приходимо до висновку, що надзвичайно важливою є внутрішня природа оксиморона, яка, на нашу думку, не може бути механічно зведена до парадоксальності, метафоричності, антитези і т. ін. Головним в оксимороні є зв'язок з мисленням, зі сферою логіки. На підтвердження цього можуть слугувати слова А.О. Ткаченка, який зазначає, що принципова відмінність оксиморона від антитези полягає якраз не у протиставленні, а в суміщенні, здавалося б, несумісного, завдяки чому постає нова конотація, переосмислення, що не зводиться до суми чи різниці складників [Ткаченко 2003, 156].

До того ж, образи денотативних специфічних сем складових оксиморону допомагають виявити ті асоціації, які вони можуть викликати, і дозволяють знайти можливі семи слова, що беруть участь у творенні оксиморону. При перекладі оксиморонів найкращим способом є використання повних еквівалентів, які пов'язані зі спільними знаннями та уявленнями різних культур і народів.

Таким чином, можна констатувати, що проведене дослідження дозволяє поглибити вивчення особливостей оксиморону й допомогти в розкритті окремих теоретичних питань стилістики і в аналізі й теоретичному осмисленні складного у функціонально-семантичному відношенні поняття оксиморон. Подальшим етапом дослідження може стати глибокий компаративний аналіз моделей і різновидів оксиморону у тісному зв'язку з контекстом.

1. *Бандура О. М.* Мова художнього твору / О. М. Бандура. – К.: Дніпро, 1964. – 121 с. 2. *Великий тлумачний словник української мови* / [упоряд. Т. В. Ковальова]. – Харків: Фоліо, 2005. – 767 с. 3. *Виноградов В. В.* Избранные труды. Поэтика русской литературы / Виктор Владимирович Виноградов. – М.: Наука, 1976. – 511 с. 4. *Матвиевская Л. А.* Оксюмороны в творчестве М. Ю. Лермонтова // Русский язык в школе. – 1979. – № 4. – С. 51-68. 5. *Новиков Л. А.* Антонимия в русском языке / Лев Алексеевич Новиков. – М.: Наука, 1986. – 274 с. 6. *Синюк В. Б.* К вопросу о фразеологизмах-оксюморонах // Русский язык в школе. – 1977. – № 6. – С. 80-84. 7. *Ткаченко А. О.* Мистецтво слова: вступ до літературознавства / Анатолій Олександрович Ткаченко. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2003. – 448 с. 8. *Українська мова*: [енцикл.] / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови) М. П. Зяб-

люк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2002. – 752 с. 9. *Чередниченко О. І.* Про мову і переклад / Олександр Іванович Чередниченко. – К.: Либідь, 2007. – 248 с. 10. *Чумаченко Б. М.* Вступ до культурології античності: [навч. посіб.] / Борис Миколайович Чумаченко. – К.: Києво-Могилянська академія, 2009. – 173 с. 11. *Шестакова Э.Г.* Оксюморон как категория поэтики (на материале русской поэзии XIX – первой трети XX веков): [монография] / Э. Г. Шестакова. – Донецк: Норд-Пресс, 2009. – 210 с. 12. *Dizionario medio Garzanti della lingua italiana*. – Milano: Garzanti Linguistica, 2007. – 1572 p. 13. *Dizionario sinonimi e contrari Mariotti*. – Milano: Mariotti Publishing, 2007. – 622 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

14. *Eco U.* Il pendolo di Foucault / Umberto Eco. – Milano: Tascabili Bompiani, 2004. – 688 p. 15. *Еко У.* Маятник Фуко / Пер. з італійської Маряни Прокопович. – Львів: Літопис, 2004. – 652 с.

Войналович А.В., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

КАУЗАЛЬНІСТЬ В АФОРИЗМАХ

Стаття присвячена проблемі та засобам вираження каузальних відношень в такому жанрі малої форми як афоризми.

Ключові слова: *каузальність, причинно-наслідкові зв'язки, афоризми, мікротекст.*

Статья посвящена проблеме и средствам выражения каузальных отношений в таком жанре малой формы как афоризмы.

Ключевые слова: *каузальность, причинно-следственные связи, афоризмы, микротекст.*

The article is devoted to the problem and methods of realization of causative relations in such genre of small form as aphorisms.

Key words: *causation, causative-consecutive connections, aphorisms, microtext.*

Причинно-наслідкові (каузальні) зв'язки становлять невід'ємну частину об'єктивної дійсності. Не існує явищ, які б не були причиною певного наслідку, або які б не були власне наслідком. Явища, події, процеси в природі, суспільстві й мисленні перева-

жно викликаються або обумовлюються іншими явищами, подіями, процесами, тобто більш-менш обґрунтованою причиною. Як би глибоко людина не пізнавала світ, які б нові закономірності вона б не відкривала, закон взаємозв'язку причини й наслідку не перестає бути актуальним.

Метою дослідження є визначення поняття каузальності, а також аналіз засобів його реалізації в такому жанрі малої форми як афоризми.

Матеріалом для дослідження послугували близько 300 афоризмів, що містять у собі каузальні відношення. Всі афоризми є авторськими, вони належать відомим письменникам, філософам, політикам різних епох.

Причинність є філософською категорією, яка детермінує об'єктивний генетичний зв'язок явищ, з яких одне (причина) обумовлює інше (наслідок). Причина й наслідок відображають одну з форм всезагального зв'язку й взаємодії явищ. Під причиною мається на увазі явище, дія якого викликає, визначає, змінює, продукує або породжує інше явище, яке називається наслідком [Философский энциклопедический словарь 1989, 531]. Отже, можна зробити висновок, що зв'язок між причиною й наслідком є необхідним. Якщо існує діюча причина, вона неминуче викличе появу певного наслідку, а отже й наслідок не може існувати поодинці, не будучи викликаним певною причиною.

Каузація як мовна репрезентація поєднує в собі два якісні різновиди, *каузальність* і *каузативність* [Кононова 2004, 25], тому доречним є визначення й розмежування цих двох понять.

Відношення каузативності – це такі зв'язки між причиною й наслідком, при яких друге не тільки безпосередньо витікає з першого й породжується ним, але його поява ще й обумовлена певним присиленням. Як зазначає А.Комаров, "каузативність та каузальність розрізняються в першу чергу за об'ємом свого змісту. Каузативність відображає лише один із способів спричинення, а саме через присилення" [Комаров 1970, 57].

Термін "каузальність" є одним із якісних різновидів каузації. В сучасній лінгвістиці каузальні відношення розуміються як такі, що мають у собі внутрішній, не випадковий зв'язок подій у природі, суспільстві, соціальній сфері життя. С.Шувалова поді-

ляє каузальні відношення на причинно-наслідкові, цільові й умовні, не включаючи допустових відношень, які вона називає відношеннями "антиобумовленості" [Шувалова 1990, 55].

Каузальні зв'язки знаходять своє виявлення в такому жанрі малої форми як афоризм. Афоризми представляють собою тексти, незважаючи на лаконічність форми. Текст – це "комунікативно-орієнтований, концептуально обумовлений продукт реалізації мовної системи в межах конкретної сфери спілкування, що несе інформативно-смислове й прагматичне навантаження" [Болотнова 2009, 21]. С.Москальська пропонує поділяти текст на макротекст і мікротекст. Під *макротекстом* вона розуміє "цілісне мовне утворення… тобто текст в широкому значенні", а під *мікротекстом* – "понадфразову єдність (складне синтаксичне ціле), тобто текст у вузькому значенні" [Москальская 1981, 57]. Отже, мікротекст – це мінімальна текстова одиниця, а макротекст – це така текстова одиниця, яка представляє собою об'єднання декількох мікротекстів.

Афоризм – це "висловлювання, що в лаконічній формі виражає завершену думку" [Российский энциклопедический словарь 2001, 105]. Проте, існує багато інших визначень афоризму: "глибока повчальна думка, судження [Словарь иностранных слов 1987, 63]; "синонім вислову, висловлюванню, в якому підкреслюється найдавніший характер афоризму як літературного жанру [Квятковский 1966, 54].

Проте найбільш точне формулювання поняттю *афоризм* дає Н.Калашнікова – "*афоризм* є мікротекстом узагальнюючого характеру" [Калашникова 2004, 10]. Афоризм амбівалентний, тому що він виступає в двох якостях – мовленнєвого, дискурсивного знаку й художнього тексту конкретного жанру. В обох випадках афоризм узагальнює й типізує різноманітні прояви особистого й суспільного життя й міцно закріплюється в спілкуванні як його органічна частина, як концентрована й містка форма художнього відображення дійсності й вираження ставлення носія мови до нього.

Афористичні вислови типізують життєві явища, надають їм позачасового й всеохоплюючого характеру, не містять точного посилання на місце й час здійснення якоїсь дії, вся інформація

носить абстрактний характер: *If the only tool you have is a hammer you tend to see every problem as a nail* (Abraham Maslow). *He will always be a slave who does not know how to live up on a little* (Horace). *Respect yourself and others will respect you* (Confucius) [http://www.aphorism4all.com]. Отже, афоризми слугують для узагальнення досвіду попередніх поколінь, вони можуть широко використовуватись у будь-яку епоху й безвідносно до сфери спілкування, що свідчить про їх універсальність.

Каузальні відношення в афоризмах можуть оформлюватися за допомогою наступних синтаксичних структур:

- Складнопідрядні речення:
  - з підрядним умови;
  - з підрядним часу;
  - з підрядним наслідку.
- Складносурядні речення.

У складному реченні йдеться про дві або більше події, а також про специфіку відношень між цими подіями. У випадку каузальності ми маємо причинно-наслідкові відношення між двома частинами складного речення. Складнопідрядне речення – це поліпредикативна конструкція, яка заснована на принципі субординації. Такі речення містять два компоненти – головну та підрядну частини. Наприклад, *"If the facts don't fit the theory* (підрядне речення)*, change the facts* (головне речення)*"* (Albert Einstein) [http://www.aphorism4all.com].

В складнопідрядних реченнях позиція підрядного речення відносно головного не є принциповою, оскільки зміст речення не залежить від розташування його частин. Наприклад, складнопідрядне речення "*If women didn't exist, all the money in the world would have no meaning"* (Aristotle Onassis) [http://www.aphorism4all.com] не змінить свого значення, якщо головне речення буде передувати підрядному – "*All the money in the world would have no meaning if women didn't exist"*.

У складнопідрядному реченні з підрядним умови в підрядній частині зазначається умова, за якої є можливим/неможливим здійснення дії, зазначеної у головному реченні: *If liberty means anything at all, it means the right to tell people what they do not want to hear* (George Orwell) [http://www.aphorism4all.com].

Беручи до уваги структурно-граматичну організацію складнопідрядних речень із підрядними умови, можна прийти до висновку, що найбільш продуктивним і значимим способом поєднання головної й підрядної частин є поєднання за допомогою сполучника *if: A war is not won if the defeated enemy has not been turned into a friend* (Eric Hoffer). *If your only goal is to become rich, you will never achieve It* (John Davison Rockefeller). *If there were no schools to take the children away from home part of the time, the insane asylums would be filled with mothers* (Edgar Watson Howe) [http://www.aphorism4all.com].

Також існують складнопідрядні речення, чиї частини поєднані сполучниковим зворотом *only if*:*You are forgiven for your happiness and your successes only if you generously consent to share them* (William Blake) [http://www.aphorism4all.com]. Такі речення подібні до тих, в яких сполучником виступає if, проте, в структурі таких речень наголошується виключна умова, за якої є можливою/неможливою реалізація дії або стану, вираженого головним реченням.

Порівняймо речення з підрядними умови, частини яких поєднані сполучникамиif або only if, із складнопідрядними реченнями, в яких використовується сполучниковий зворот *even if*: *If large numbers of people believe in freedom of speech, there will be freedom of speech even if the law forbids it. But if public opinion is sluggish, inconvenient minorities will be persecuted, even if laws exist to protect them* (George Orwell) [http://www.aphorism4all.com]. Тут ідеться не про умову, яка забезпечує певний наслідок, а навпаки про обставини, незважаючи на які певна мета буде досягнута. Ці речення треба класифікувати як складнопідрядні з підрядними поступки, або "антиумови".

У складнопідрядних реченнях із підрядним умови є доцільним аналіз видо-часових форм у головному реченні.

Використання теперішнього часу свідчить про те, що результат вказаної умови є безперечним фактом. В такому випадку головне речення виражає дію, яка відноситься до майбутнього, теперішнього або минулого, а підрядне – цілком реальну умову, яка уможливлює виконання такої дії. Наприклад: *If we don't have peace within ourselves, it is vain to seek it from outward sources*

(Fransois de la Rochefoucauld) [http://www.aphorism4all.com], тобто використання теперішнього часу свідчить про поза часовість і фактовність тверджень.

Продуктивним є також використання наказового способу в головному реченні, як наприклад: *If you wish to be a success in the world, promise everything, deliver nothing* (Napoleon). *If you want to lift yourself up, lift up someone else* (Booker T. Washington). *If you wish to succeed in life, make perseverance your bosom friend, experience your wise counselor, caution your elder brother, and hope your guardian genius* (Joseph Addison) [http://www.aphorism4all.com]. Імперативні конструкції слугують найкращим виразником порад і власного досвіду авторів афоризмів, проте, незважаючи на суб'єктивність порад, афоризми з наказовим способом у головному реченні носять абстрактний характер. Функція поради в афоризмі близька до функції настанови.

Дієслово would у головному реченні вказує на нереальність дії або за допомогою цієї конструкції автор висуває припущення щодо подій, явищ дійсності, які стосуються як теперішнього, так і майбутнього. В афоризмі *"What would life be like if we had no courage to attempt anything?"* (Vincent Van Gogh) [http://www.aphorism4all.com] не можна однозначно встановити істинність або хибність твердження, проте це стає припущенням завдяки конструкції з дієсловом *would*. Можна стверджувати про функцію зазначеної вище конструкції як про свідчення нереальності події, спираючись на наступний афоризм: *"If the world were a logical place, men would ride side-saddle"* (Rita Mae Brown) [http://www.aphorism4all.com]. Такі речення використовуються для опису малоймовірних, майже нереальних ситуацій.

Спираючись на все вищезазначене, можна стверджувати, що використання різних видо-часових форм у предикативних комплексах обох частин, головної та підрядної, впливає на зміст афоризму в цілому.

Використання каузативних конструкцій у складнопідрядних реченнях із підрядним часу є не дуже поширеним. У таких реченнях каузальність є імплікаційною, оскільки дві дії (події) пов'язуються між собою логічним зв'язком, при цьому своєю граматичною організацією повністю відповідають структурі

обставинних підрядних речень часу. Наприклад, "*When angry, count to ten before you speak; when very angry, a hundred"* (Thomas Jefferson) [http://www.aphorism4all.com]. В більшості випадків сполучник when використовується для поєднання підрядних речень часу. В наведеному вище прикладі ми бачимо, що частини складного речення поєднані між собою операцією імплікації, тобто наявними є причинно-наслідкові зв'язки. Про наявність каузальних зв'язків у обставинних реченнях часу також свідчить і наступний приклад: *"Whenever you hear a man speak of his love for his country, it is a sign that he expects to be paid for it"* (Henry Louis Mencken) [http://www.aphorism4all.com]. При перекладі на українську мову варто враховувати причинно-наслідкову специфіку певних афоризмів, оскільки рівнозначним є використання як сполучника *коли*, так і сполучника *якщо*.

Причинно-наслідкові відносини знаходять своє вираження також у складнопідрядних реченнях із обставинними підрядними наслідку. Така конструкція є менш поширеною, ніж попередні, проте не менш яскраво ілюструє застосування причинно-наслідкових зв'язків. Розглядаючи структуру наслідкового речення "*If women are expected to do the same work as men, we must teach them the same things*" *(*Plato) [http://www.aphorism4all.com], можна стверджувати, що в головному реченні називається умова, за якої можна досягти наслідку, описаного підрядним реченням. Виникнення наслідку є обов'язковим, оскільки, згідно з визначенням каузальності, наслідок не може існувати окремо від причини й навпаки. Підрядні речення наслідку не відносяться до одного слова чи словосполучення у головному реченні, вони стосуються його в цілому. Речення з підрядними наслідку слугують важливим засобом передачі власного досвіду автора чи досвіду всього суспільства.

У структурі складносурядного речення обидві частини є рівнозначними, отже, можна стверджувати, що каузальність є імплікаційною, оскільки не існує чіткого розмежування між частиною, що містить причину, й частиною, що містить наслідок. Щоб розпізнати каузальні відношення у складносурядних реченнях, перед однією з частин можна поставити сполучник if: *Tell me who admires and loves you, and I will tell you who you are*

(Antoine de Saint-Exupery) [http://www.aphorism4all.com]. Розглядаючи часові форми предикативних комплексів у складносурядних реченнях, ми дійшли висновку, що найбільш часто вживаним і продуктивним є використання імперативних конструкцій в одній частині й простого майбутнього в іншій.

Отже, причинно-наслідкові відношення найчастіше знаходять своє вираження в складнопідрядних реченнях з підрядним умови й складносурядних реченнях, які мають свою структурно-граматичну та видо-часову специфіку, що, в свою чергу, впливає на значення твердження в цілому.

1. *Болотнова Н.С.* Филологический анализ текста: учебное пособие /Н.С. Болотнова. – Изд-во Флинта; Наука, 2009 г. – 520 с. 2. *Калашникова Н.М.* Афористичность как черта идиостиля В. Токаревой : автореф. дис. канд. фил. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык" / Калашникова Наталья Марковна. – Ростов-на-Дону, 2004. – 24 с. 3. *Квятковский А.П.* Поэтический словарь /Науч. ред. И.Роднянская. – М.: Сов. Энцикл., 1966. – 376 с. 4. *Комаров А.П.* О лингвистическом статусе каузальной связи (к вопросу о системности средств выражения причинно-следственных отношений в современном немецком языке) / А.П. Комаров. – Алма-Ата: Казахск. гос. пед. ин-т им. Абая, 1970. – 224 с. 5. *Кононова Д.В.* Вираження каузації у комунікативних ситуаціях офіційного та неофіційного спілкування (на матеріалі сучасної англійської мови): дис. …канд. філолог. наук: 10.02.04/ Кононова Д.В.; КНУТШ. – Київ, 2010. – 255л + Додаток: л. 207-255. – Бібліогр.: л. 182-206. 6. *Москальская О.И.* Грамматика текста /О.И. Москальская. – Высшая школа, 1981. – 166 с. 7. *Российский энциклопедический словарь:* В 2 кн. – /Гл. ред.: А.М. Прохоров – М.: Большая Российская энциклопедия, 2001, – Кн. 1: А-Н., Кн. 2: Н-Я. – 2015 с.: ил. СИС 1987 – Словарь иностранных слов. 14-е изд. М., 1987. – 608 с. 8. *Философский энциклопедический словарь*/ Гл. редакция: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов – М.: Сов. Энциклопедия, 1989. – 840 с. 9. *Шувалова С.А.* Смысловые отношения в сложном предложении и способы их выражения /С.А. Шувалова. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 159 с. http://www.aphorism4all.com/

Волосенко І.В., асп.,
Інститут філології КНУ ім. Тараса Шевченка

БЛОГЕР МОЛОДОГО ВІКУ ЯК НОВИЙ ТИП МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ (на матеріалі текстів персональних молодіжних блогів ФРН)

Статтю присвячено дослідженню мовної особистості авторів молодіжних блогів ФРН. Розкрито лінгвофілософську та антропоцентричну феноменальність молодіжних блогерів у контексті медійних трансформацій суспільства. Класифіковано лінгвокультурні аспекти вивчення цих процесів. Виокремлено основні проблеми дослідження комунікативної вмотивованості молодіжних блогерів у віртуальному комунікативному просторі Німеччини.

Ключові слова: *молодіжний блогер, мовна особистість, комунікативна мотивація, анонімність, самопрезентація, самоідентифікація.*

Статья посвящена исследованию языковой личности авторов молодежных блогов ФРГ. Раскрыта лингвофилософская и антропоцентрическая феноменальность молодежных блогеров в контексте медиальных трансформаций общества. Классифицированы лингвокультурные аспекты изучения этих процессов. Выделены основные проблемы исследования коммуникативной мотивации молодежных блоггеров в виртуальном коммуникативном пространстве Германии.

Ключевые слова: *молодежный блогер, языковая личность, коммуникативная мотивация, анонимность, самопрезентация, самоидентификация.*

The article is devoted to the language of youth author's blogs in Germany. The linguistic-philosophical and anthropocentric phenomenal of youth author's blogs in the context of the medial transformations of society are explained. The language-cultural aspects of these processes are classified. The basic investigation's problems of communicative motivation of youth bloggers in the virtual communication space in Germany are identified.

Key words: *youth blogger, linguistic identity, communicative motivation, anonymity, self-presentation, self-identification.*

Серед центральних лінгвістичних проблем інтернет-комунікації дослідники дедалі частіше виокремлюють нові можливості авторів блогів, яких розглядають як особливий тип мовної особистості.

Об'єктом дослідження є мовна особистість молодіжного німецького блогера. Предметом статті виступають комунікативні та типологічні характеристики авторських текстів блогерів.

Актуальність дослідження визначається розвитком сучасної прикладної лінгвістики, зокрема необхідністю ґрунтовного вивчення та аналізу нових типів мовної особистості.

Серед центральних лінгвістичних проблем інтернет-комунікації дослідники все дедалі виокремлюють нові можливості авторів блогів, яких розглядають як новий тип мовної особистості. У сучасному німецькому медійному просторі блогерів може бути виокремлено за критерієм приналежності до певного соціального прошарку, віку, рівню знань, ступеню інтенсивності ведення онлайнового щоденника тощо. Типи блогерів можна виділяти також за характером комунікації – персональна, інституційна, змішана, а саме:

1) персональні автори блогів (*private Blogautoren*);

2) бізнес-блогери (*business bloggers*), які використовують блоги для просування своїх товарів та послуг;

3) професійні автори блогів, якими виступають переважно молоді журналісти або фахові експерти, що працюють за винагороду;

4) колективні блогери, які спілкуються в межах певної організації або товариства (колеги по роботі, студенти, гімназіасти).

Переважну кількість молодіжних авторів блогів у ФРН становлять персональні блогери, які ведуть інтернет-щоденники, документуючи події приватного життя.

Конститутивним чинником молодіжної блогової комунікації є мовна особистість, дискурсивні дослідження якої завдячують, насамперед, розвиткові лінгвістичної антропології – вчення, у формуванні якого провідну роль відіграють англо-американські та німецькі лінгвістичні школи [Holzer 2005], а також розвитку етнографії комунікації [Bauman], літературознавства [Schieffelin 1986], когнітивних напрямів соціолінгвістики [Cicourel 1973], інтерактивної соціології, соціальної когнітивістики [Плахов 2006], досліджень багатомовності та проблем опанування іноземної мови в багатомовних спільнотах [Thomason 2001] тощо. Антропологічна лінгвістика, досліджуючи природу мовної особистості, значною мірою спирається на теорію практик П. Бордьє,

структурну теорію А. Ґідденса, історичні дослідження технологій опанування знань і теорію дискурсів влади М. Фуко.

У лінгвоантропоцентричному аспекті мовну особистість, на думку Ю. Караулова, можна досліджувати на трьох рівнях:

- вербально-семантичному (лексикон особистості);
- лінгвокогнітивному (тезаурус особистості, який містить її узагальнене, постійно доповнюване та кориговане знання про світ);
- мотиваційному (рівень діяльнісно-комунікативних потреб, котрі відображають прагматикон мовної особистості – систему її комунікативних цілей, настанов та інтенсіональностей) [Караулов 2003].

Якщо лексикон мовної особистості – це спосіб суб'єктивізації знань про світ на основі словника певного суспільства, то тезаурус можна розуміти як "запас знань", "сукупний соціальний досвід", "модель світу". Т. Дрідзе розглядає тезаурус як відкриту, мінливу та динамічну систему знань, збережену в соціальній пам'яті індивіда й організовану на засаді – від загального до конкретного [Дридзе 1997, 44]. Тезаурус містить значущі для всіх носіїв певної мови елементи (набір значень мовних одиниць та норм конструювання висловлювань) і передбачає наявність певних економічних терміносистем (мова менеджменту, статистики, ділової публіцистики тощо). Мовну особистість та її типи в молодіжному інтернет-середовищі можна вивчати за критерієм "ступінь опанування рідної мови". Такий аналіз ґрунтується на виокремленні наступних ознак:

- опанування загальнонародної мови;
- опанування елементів терміносистем молодіжної мови;
- опанування елементів комп'ютерної терміносистеми;
- опанування засобів оперування аудіовізуальними елементами;
- знання молодіжних субкультур.

Отже, лексикон, тезаурус і прагматикон мовної особистості формуються комунікативним середовищем. Основним засобом опису цього комунікативного середовища, на нашу думку, є типові комунікативні ситуації, які дають можливість розкрити соціальні стереотипи спілкування. Вибір кожного з певних стереотипів зумовлюють соціальні норми, традиції, особливості мовної та етнічної культури [Пилипенко 2005].

Мовний портрет автора молодіжних блогів Німеччини можна подати, проаналізувавши комунікативні наміри блогерів.

Класифікувати їх складно: велика кількість таких авторів мають вигаданий або анонімний характер. Так, автор блогу з ніком Mer.ry дає про себе мало соціальної інформації. Метою його спілкування, як він зазначає, є спілкування з людьми, здатними мислити.

– *Ich lebe in einer WG und in einer festen Beziehung… Ich bring niemanden um! Hab früher mal Fleisch gegessen. Ich bin für die Abschaffung bipolarerer Geschlechterrollen und Abschaffung von Faschos, Fleischessern und Mackern, ·Anarchafeminismus. Hier suche ich Menschen, die denken* [SDMR].

Статусні характеристики блогера є прихованими або здогадними. Завдяки гіперпосиланням "Профіль", "Блог", "Фотографії" "Друзі", "Книга для гостей", "Інша інформація" читач цього блогу може переходити на іншу сторінку або частину поточної сторінки. Автор Mer.ry не тільки публікує свої тексти, а й інсценує їх за допомогою фотографій, гіперпосилань на відео- і аудіотексти.

Анонімність у молодіжних блогах також є об'єктом досліджень. Її часто обговорюють як важливу характеристику всієї комп'ютерної комунікації. Експресивні блогери, до яких належить чимало молодих людей, можуть писати про життя без реальної ідентифікації. Незрідка автори блогів формують свою ідентичність: вік, стать, професію, соціальні ролі. Зважаючи на це, будь-яка спроба дати типологію блогерів, на першій погляд, не має сенсу. Проте дослідники абсолютної або часткової анонімності виокремлюють різні її ступені [Gallery 2000, 86]. Шкала анонімності проходить по осі "відомо" і "невідомо". Але що значить бути "відомим" в Інтернеті? У блогах є достатньо посилань на інформацію, щоб уникнути потреби говорити про себе. "Анонімно" тут означає не "без імені", бо більшість блогерів пишуть під псевдонімом (ніком). Той факт, що людині потрібно вибрати ім'я, уже означає певну ідентифікацію власного "Я". Поряд із псевдонімом блогери можуть запроваджувати реальні імена, які подекуди є містком до реального життя. Молоді блогери, як правило старшого молодіжного віку, маючи професію, свідомо не хочуть залишатися анонімними, тож започатковують знайомство з тими, кого досі не знали. Вигадані імена поряд із реальним іменем не перешкоджають їм висловлювати особисті думки в щоденниках. Дехто з авторів часто не наводить у блогах точних даних щодо свого віку. Але здебільшого приблизну оцінку їхнього віку умож-

ливлюють відповідні висловлювання. Так, якщо школярка оповідає про будні в гімназії, то її вік становить 16-19 років.

Важливим критерієм опису мовнокультурної особистості є визначення комунікативної мотивації автора писати у блозі. Такою мотивацією, як правило, є намагання автора зафіксувати події власного життя, про які можна буде потім згадати. Важить і бажання створити власну віртуальну пам'ять щодо подій і думок, певною мірою сакралізувати побут. Отже, блоги стають засобом нагадувати про етапи розвитку особистості. Так, німецька школярка на ім'я Щаслива (Lucky) пише про відчуття минулого, яке її супроводить сьогодні:

– *Ich dachte ja eigentlich, dass wir uns gerade immer weiter voneinander entfernen, aber irgendwie hab ich das Gefühl, dass irgendjemand oder etwas die Zeit zurückdreht und alles wieder so wird wie es einmal war* [FOBL].

Важливі характеристики авторів персональних блогів Німеччини надають екзистенційні концепти ЖИТТЯ, СМЕРТЬ, САМОТНІСТЬ, БОЖЕВІЛЛЯ, СТРАХ, ТЬМА, ВІРА. Серед авторів блогів достатня кількість самотніх та інтровертних особистостей, які шукають сенс життя та відповідь на екзистенційні питання. Так, дівчина на ім'я Женні, неодноразово розмірковуючи про самотність, залишає це питання нерозв'язаним.

Das Gefühl der Einsamkeit. Was ist das eigentlich? Wie soll man das beschreiben? Was ist es genau? Ist es schon eine Art der Einsamkeit wenn ein Mensch, den du liebst dich verlässt? Oder ist es so zu beschreiben: Du bist umzingelt von hunderten Menschen, jedoch hast du das Gefȣhl alleine zu sein & nicht verstanden zu werden. Was soll man nun also als "Einsamkeit" beschreiben? Ich glaube es ist eine relative Sache [LJE].	

Вербалізація екзистенційних концептів у молодіжних блогах трапляється в метафоричній формі, наприклад:

- Ich bin doch auch nur ein hilfloser kleiner Stern, der zwischen Milliarden von strahlenden Brüdern und Schwestern auf einer schwarzen Decke sitzt ... und hofft dass du ab und an zum Himmel siehst [SDMR].

Поряд із пошуком відповіді на важливі екзистенційні питання молодіжні блогери прагнуть поспілкуватися з відповідним середовищем. Так, 20-річна німкеня пише у своєму блозі, сподіваючись бути почутою:

– Guten Tag meine lieben wenigen Leser, die ihr noch da seid! Also, gestern bin ich ja endlich 20. geworden, ne?! Hab einen wunderschönen Tag mit meinen Eltern gehabt, viele Leute haben an mich gedacht und das Wetter war einfach perfekt gewesen. ♥ Ja gebe ehrlich zu es ist nicht mehr oft etwas von mir gekommen, und ich gebe auch ehrlich zu, dass ich vielleicht Zeit gehabt hätte, aber sicherlich war einfach die Privatsphäre da doch etwa größer und wichtiger. ABER jetzt habe ich einiges für euch zu berichten. :) [SFG].

Однією з функцій блогу нерідко є усвідомлювана автором місіонерська функція. Блогер намагається зменшити напругу, розв'язати проблему й навіть виконати певну місію. Наприклад, 22-річна молода жінка повідомляє про те, що хотіла врятувати світ:

– Wie ich auszog, die Welt zu retten und mit einem Buch wiederkam [MM29].

Інсценування ірреальних ситуацій є типовою рисою багатьох молодіжних блогів, автори яких розглядають свої тексти як дзеркало власних почуттів та переживань. Так, автор блогу з ніком "Мадемуазель", ставлячи питання про власну ідентичність, уявляє себе книгою для молоді у стилі фентезі, що шукає собі нового автора:

– Ich bin das Buch, das ihr gewinnen könnt! Ich bin ein Fantasy-Jugendbuch und jeder ab 13 Jahre darf mich lesen. Ich wurde von einer Frau geschrieben, die Tiere mehr liebt als Bücher, deswegen suche ich nun auch ein neues zu Hause [PBM].

Крім пропозицій порятунку, блогери демонструють також багато інших комунікативних дій – вимоги, прохання, побажання тощо. Однак, як свідчить наш аналіз текстів блогів, усі блоге-

ри, незалежно від ступеня анонімності, хочуть сконтактуватися з читачами. Блогери ставлять запитання, проводять опитування, звертаються з проханням подати інформацію.

Високу кількість анонімних блогерів можемо пояснити їх намаганням уникнути анонімності, виокремити себе з анонімного суспільства масової культури. Блоги є не тільки сценою для презентації особи у світі, – незрідка вони виступають єдиним місцем суспільної самоідентифікації людини. Через те блогери прямо чи непрямо залучають читачів, з якими можна бодай потенційно сконтактуватися й запропонувати підтримку у важких ситуаціях. Щоб започаткувати контакт блогери натякають на "особисті таємниці", сподіваючись збільшити читацьку аудиторію й зацікавити реципієнтів. Посилання на нові записи можна розсилати електронною поштою іншим блогерам або інтернет-спільнотам, що дає можливість спілкуватися з незнайомими людьми.

Отже, якщо колись інтимне спілкування можна було надійно сховати в паперовому щоденнику, то сьогодні сфера інтимізації сучасних молодіжних блогерів переходить у сферу публічності. Основними мотивами комунікативної діяльності блогерів виступають бажання зберегти й показати свій внутрішній світ іншим. Доступ до багатьох інтимних щоденників дає можливість говорити про формування нової інтимної культури мовної особистості блогера, котрий ініціює суспільний діалог із громадськістю про найважливіші питання буття людини. Мовний портрет молодіжного блогера характеризується розвинутою чуттєво-наочною і абстрактно-поняттєвою системою комунікації, аналіз цих аспектів накреслює перспективи подальших досліджень. Спілкування молоді пов'язано з намаганням глибоко пізнати світ, відтворюваний у низці різнокультурних образів.

1. *Дридзе Т.М.* Социальная коммуникация и культура в экоантропоцентрической парадигме // В контексте конфликтологии. – Вып. 1. – М., 1997. – 169 с. 2. *Караулов Ю.Н.* Русский язык и языковая личность. – М.: УРСС, 2003. – 264 с. 3. *Пилипенко Р.Є.* Німецький економічний дискурс: методологія, моделі, жанри: Монографія. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – 316 с. 4. *Плахов В.Д.* Западная социология XIX – XX вв.: От классики до постнеклассической науки. Эпистемологическое обозрение. – СПб.: Алетейа, 2006. – 302 с. 5. *Bauman R.*

Explorations in the ethnography of speaking. – Cambridge: Cambridge University Press, 1989. – 501 p. 6. *Cicourel A.V.* Cognitive sociology: language and meaning in social interaction. – Harmondsworth, Middlesex: Penguin Education, 1973. – 191 p. 7. *Gallery H.* "bin ich-klick ich" – Variable Anonymität im Chat. In: Thimm C. (Hg.): Soziales im Netz. Sprache, Beziehungen und Kommunikationskulturen im Internet. – Opladen, Wiesbaden, 200. – S. 71–89. 8. *Holzer J.* Linguistische Anthropologie. Eine Rekonstruktion. – Bielefeld: Transcript, 2005. – 322 S. 9. *Thomason S.* Language contact. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001. – 310 p. 10. *Schieffelin B.* Language socialization across cultures. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986. – 274 p.

Список джерел ілюстративного матеріалу

1. FOBL – персональний сайт німецької школярки на ім'я Lucky, 05.02.2012. Електрона адреса блога: http://feel.it.over-blog.de/article-fruher-98661447.html 2. MM29 – персональний сайт молодої авторки. Електрона адреса блога: http://paralauscher.blogspot.com/p/mademoiselle_29.html. 3. PBM – персональний блог дівчини з ніком "Мадемуазель" http://paralauscher.blogspot.com/search?q=wer+ich+bin. 4. SDMR – персональний сайт німецького юнака на ім'я Mer.ry. Електрона адреса блога: http://www.spin.de/hp/Mer.ry/

Гаврецька Х.М., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ ГІНДІ ТА МІСЦЕ ЮРИДИЧНОЇ ЛЕКСИКИ В НІЙ

У статті розглядаються особливості формування лексичної системи мови гінді. Виявлено, що юридична лексика є складовою частиною лексики мови гінді й вона посідає особливе місце в загальній картині формування лексичної системи сучасної мови гінді. Аналіз даної проблеми здійснено на гіндімовних оригінальних матеріалах.

Ключові слова: *лексична система мови гінді, лексика мови гінді, загальна картина формування лексичної системи, юридична лексика.*

В статье рассматриваются особенности формирования лексической системы языка хинди. Было обнаружено, что юридическая лексика является составляющей частью лексики языка хинди и она занимает значительное место в общей картине формирования лексической

системы современного языка хинди. Анализ данной проблемы осуществлено на хинди язычных оригинальных материалах.

Ключевые слова: *лексическая система языка хинди, лексика языка хинди, общая картина формирования лексической системы, юридическая лексика.*

The article is devoted to the features of formation of lexical system of the Hindi language. We have observed that legal vocabulary is a component of lexis of the Hindi language and it takes a significant place in general pattern of the formation of lexical system of the modern Hindi language. The analysis of this question is based on Hindi lingual original materials.

Key words: *lexical system of Hind language, the vocabulary of Hindi language, general pattern of the formation of lexical system, legal vocabulary.*

Метою нашої розвідки є дослідження специфіки формування лексичної системи мови гінді та місця юридичної лексики в ній. Юридична лексика особливо динамічно реагує на зміни, що відбуваються у світі. Реалії, відображувані мовним матеріалом дослідження, геополітично обмежені територією сучасної Індії, а хронологічно – першим десятиліттям новітньої історії Індії. Це в багатьох випадках зумовлює необхідність залучення фонових соціокультурних знань для адекватного сприйняття досліджуваних мовних одиниць.

Ця тема розглядалася тільки російськими та іноземними мовознавцями, але недостатньо. Вони досліджували цю лексику в контексті функціональних стилів (А.С.Бархударов) та в контексті формування лексичної системи сучасної мови гінді (О.Г. Ульциферов). Вітчизняними індологами вона не піднімалася.

Словниковий склад сучасної літературної мови гінді є результатом тривалого розвитку. В ньому міститься лексичне нашарування різних історичних епох. За походженням, лексика сучасної літературної мови гінді поділяють на дві групи.

1. Слова індійського походження (татсама, тадбгава та деші);
2. Слова іноземного походження (відеші).

Мова безпосередньо пов'язана з усіма сферами людської діяльності. Радикальні перетворення у житті суспільства призводять до суттєвих змін в лексиці сучасної літературної мови. В умовах формування незалежної держави, суспільних відносин

однією з найбільш динамічних частин лексико-семантичної системи мови є юридична лексика. Це викликано появою нових форм правління, формуванням нових органів влади, виникнення різноманітних громадських організацій та суспільних установ, розширенням контактів із зарубіжними партнерами. Не дивлячись на значні відмінності у структурі політичних систем різних держав, відбувається пошук мовних засобів вираження еквівалентних понять з метою подолання термінологічних непорозумінь у діловому фаховому спілкуванні. Швидкий процес оновлення юридичної лексики часто відбувається за рахунок запозичень із різноманітних мов. Це призводить не лише до збагачення лексики загалом та окремих її пластів, а й до певного хаосу, невпорядкованості термінів. Відповідно, стимулюється дискусія щодо доцільності застосування іншомовних слів. Саме тому, юридична лексика в індійському мовознавстві потребує подальшого вивчення та систематизації.

Після здобуття незалежності, коли мова гінді набула статусу державної, почався активний процес її становлення та закріплення, який триває і досі. І відповідно до цього, формування такого явища, як юридична лексика не є і не може бути завершеним. Таким чином, можна сказати, що юридична лексика – відкрита система, яка постійно поповнюється одиницями інших лексичних розрядів. Збагачення її складу відбувається не лише за рахунок появи нових слів відповідного змісту, а й внаслідок переосмислення значень уже існуючих у мові лексем.

Беручи до уваги наявні в лінгвістичній літературі дефініції, в ролі робочого визначення досліджуваної категорії слів було прийнято таке: юридична лексика – неоднорідна за складом макроструктура одиниць різного походження, спрямованих ідеологічно та спеціалізованих лексично, семантично і фразеологічно для вираження понять із галузі суспільного, політичного, соціального, економічного, юридичного, морально-етичного життя соціуму [Суперанская А.В. 9].

При віднесенні слова до юридичної лексики враховувались такі критерії [Уфимцева А.А. 11].

- наявність пояснень або дефініцій слів у довідковій літературі – галузевих енциклопедіях, термінологічних словниках, довідниках із юриспруденції;

- частотність використання, функціональне навантаження лексеми (при відповідній поняттєвій співвіднесеності);
- щодо мовних одиниць, які не входять до термінологічних словників і довідників, враховувалося їхнє контекстуальне значення, а також характер юридичних ілюстрацій до них.

Юридична лексика виявляється у своєрідних словотвірних моделях, у характерному для неї співвідношенні іншомовних та національних елементів, у специфіці її становлення і розвитку. До юридичного пласту лексики ми відносимо назви дій, явищ, осіб, установ, терміни на позначення видів злочинів та покарань за них тощо, які мають безпосереднє відношення до суспільства, політики та сфери її функціонування у суспільстві.

Словотвірна система сучасної літературної мови гінді є достатньо розвиненою і складною. Вона розмежовує способи словотвору на:

- морфологічні – префіксальний, суфіксальний, префіксально – суфіксальний, основоскладання;
- неморфологічні – лексико-семантичний, лексико – синтаксичний і лексико – граматичний.

У будь-якій мові світу лінгвістичні методи десигнації можуть бути поділені на три великі групи:

1) використання наявних ресурсів (у випадку термінотворення в мові гінді – це неосемантизація, надання існуючим словам нового значення);

2) модернізація наявних ресурсів (у випадку термінотворення в мові гінді – це словотвір, афіксація, словоскладання, конверсія, абревіація);

3) використання нових ресурсів (за допомогою запозичення, калькування).

Розглядаючи формування лексичної системи мови гінді можна зазначити, що загальні правила накладаються і на юридичну лексику, так як вона посідає чільне місце в ній.

Лексика "татсама" (tatsama) – це група слів, що включає в себе всі санскритські слова, які використовуються в мові гінді. До слів татсама відносять як власне санскритські слова, так і пізніше утворенні, а також неологізми, які утворюються на основі санскриту. Наприклад, похідні неосанскритизми, утворені від

санскритських основ за словотвірними моделями сучасної літературної мови гінді. Ми можемо навести такі приклади слів даної групи (**प्रचार**) – пропаганда, (**देश**) – країна, (**न्यायालय**) – суд, (**भारतवर्ष**) – індійська держава, (**केंद्रीय**) – центральний, (**संविधान**) – конституція, (**चुनाव**) – вибори, (**कारण**) – причина, (**मनुष्य**) – людина, особистість, (**व्यक्ति**) – індивід, (**गोलाबारूद**) – амуніція, боєприпаси та інші.

Лексика "тадбгава" (tadbhava) – це слова особисто гінді. Давньоіндійська лексика на різних етапах розвитку індо арійських мов (пракрити, апабгранша, новоіндійські мови) з часом змінювала свою фонетичну форму у співвідношенні з нормами промови. Таким чином, терміном тадбгава визначають новоіндійські слова, які дійшли до сучасної літературної мови гінді у формі фонетичних та семантичних перетворень. Лексика тадбгава являє собою головну частину словника гінді. Вона вважається традиційною лексикою сучасної літературної мови гінді. Розглянемо деякі слова, лексики тадбгава : (**मातृभूमि**) – батьківщина, (**पड़ोसी क्षेत्र**) – сусідня територія, (**त्रुटि**) – помилка, (**सत्य**) – правда, (**सच्चा**) – істина, (**स्थान**) – місце, (**पिटाई**) – побиття, (**संघ**) – союз, федерація.

Лексика "деші" (deSya) – місцеві слова, вони не відносяться до давньоіндійської лексики. Значна кількість слів цієї групи відноситься до давньо- та середньо індійських діалектів, наприклад: (**सुरक्षा जगह**) – обмежена територія, (**हड़ताल**) – страйк, (**साथी**) – компаньйон, (**पर विचार करना**) – пристально розглядувати, спостерігати, (**सम्मान**) – признавати, визнавати.

Лексика "відеші" (videSi) – слова в мови гінді, запозичені з неіндійських мов. Дана група характерна для ново – індійських мов. Слова арабського та іранського походження. Отже, в мові гінді є такі запозичення :

1) арабо-перські: (**सरकार**) – уряд, (**काग़ज़**) –документація, (**दोस्त**) –товариш, партнер, (**सवाल**) – питання, (**उत्तर**) – відповідь, (**कार्यालय**) – офіс, (**अनुशंसा**) – рекомендація, (**बीमा**) – страхування,

(**सैनिक**) – содлат, (**सेना**) – армія, (**सज़ा**) – покарання, (**कानून**) – закон, (**क्षेत्र**) – округ та інші;

2) тюркські: (**शक्ति**) – сила, влада, (**बंदूक**) – гармата, (**नायक**) – герой;

3) англійські: (**गवर्नर**) – губернатор, (**स्टत**) – штат, (**यूनियन**) – союз, (**रिपब्लिक**) – республіка, (**अपील**) – апеляція, (**अरमी**) – армія, (**टेलीग्राम**) – телеграма, (**कांग्रेस**) – конгрес, (**वकील**) – адвокат, (**डेमोक्रेटि**) – демократія і т.п.

4) інші європейські мови, зокрема з португальської: (**कॉमर्शियल**) – склад, (**पिस्तौल**) – реольвер, (**कप्तान**) – капітан; з французької: (**कुलपति**) – патрон, (**प्रतिनिधि**) – лейтенант; з латини: (**डिपोज़ित**) – депозит, (**डिकतातोर**) – диктатор.

Кожна вищезгадана група слів має своє місце у словотворі та поповненні нової лексики та формуванні термінології зокрема.

Лексичний склад сучасної мови гінді переживає сьогодні період активного розвитку й перегляду з точки зору сучасної мовознавчої науки, що пов'язане з історичними та політичними подіями в житті країни. Найвиразніше цей процес проявляється в особливому шарі лексики суспільно – політичного характеру, яким послуговуються політика, законодавство та інші галузі, пов'язані з людською діяльністю й активним пізнанням світу.

За останнє десятиріччя відбувся термінологічний "вибух" у всіх галузях: і технічних, і гуманітарних, і правових. Виникла потреба систематизації та кодифікації іноді доволі стихійно народжених термінів, лексем. Становлення індійського термінознавства як науки вимагає від фахівців системного й всебічного дослідження, вироблення концепції та визначення особливостей формування, які повинні засновуватися на національному ґрунті і вміщувати в собі попередній міжнародний досвід і надбання лексикології загалом.

Отже, на структурні особливості становлення, формування і функціонування лексичної системи мови гінді вплинули лінґвальні чинники, що зумовили як загальні, так і специфічні закони розвитку термінології національної мови: структурно-системні

параметри, еволюційні закономірності зміни мовних форм, функціональні характеристики мовних одиниць та їх комунікативний потенціал, особливості мовних контактів із мовами спорідненими і неспорідненими у юридичній лексиці сучасної літературної мови гінді.

Поширення сфери правового регулювання, поява нових галузей права на стику наук спричиняють активне творення юридичної термінології за рахунок залучення термінів суміжних сфер. Юридичній терміносистемі, як і будь-якій історично сформованій термінологічній системі, притаманні як загальнолюдські, так і національно-специфічні мовні закономірності. Отже юридична лексика є вагомою складовою частиною лексчичної системи гінді і посідає особливе місце в загальній картині формування лексичної системи сучасної мови гінді.

Ми можемо зробити висновок, що особливості формування лексичної системи мови гінді, та – як її складової – юридичної лексики, полягають у тому, що досліджуваний пласт лексики в сучасній літературній мові гінді сформувався як система у процесі тривалого історичного розвитку. На особливості становлення й формування вплинули такі історичні чинники, як існування багатомовної системи в країні, колоніальні завоювання, вплив санскриту, а також тривалий історичний період взаємодії мови гінді, арабської, перської та англійської мов, які забезпечували суспільне, політичне, юридичне життя в Індійській державі, а отже, формували фонд спільних термінопонять. Проаналізувавши шляхи запозичень, зокрема лексичних, виявлено, що нові терміноодиниці входять до мови гінді зі санскриту, арабської, перської та англійської мов. Основна причина іншомовних запозичень полягає, передусім, у суперечностях між вимогами точності терміна чи лексеми, з одного боку, й практичності – з іншого. Таким чином, у мові співіснують різні за походженням номінативні одиниці, які позначають одне й те саме явище.

1. *Баранников П. А.* Языковая ситуация в ареале языка хинди. – Л., 1984. – 251с. 2. *Бархударов А.С.* Новосанскритские форматы – слова – суфикси, словообразование в хинди. – М., 1964. 3. *Бархударов А. С.* Словообразование в хинди. – М., 1963 – 192с. 4. *Бескровный В.Н.* Очерки функциональных стилей хинди. – М., 1984. – 169с. 5. *Дымшиц З. М.*

Грамматика языка хинди. – М., 1986. – 297 с. 6. *Мотріченко О. М.* Функціонально-семантичні особливості культурно-маркованої лексики мови гінді: дис... канд. філол. наук: 10.02.13 / НАН України; Інститут сходознавства ім. А.Кримського. – К., 2005. 7. *Семчинський С. В.* Шляхи збагачення лексики: Матеріали до лекцій з курсу загального мовознавства. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1963. – 62 с. 8. *Солнцева Н. И.* Хинди-русский словарь общественно-политической лексики. – Изд – во "Русский язык", М., 1981. 9. *Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В.* Общая терминология. Вопросы теории. – М., Наука, 1989. – 243 с. 10. *Ульциферов О.Г.* Словосочетания в хинди. – М., 1971. 11. *Уфимцева А.А.* Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка). – М., Изд-во АН СССР, 1962. – 284 с. 12. *Чаттерджи. С. К.* Введение в индоарийское языкознание. – М., 1977 – 256 с. 13. **भारतीय दंड संहिता**. (1860 **का आधिनियम संख्याक** 45). 6 **अक्टूबर** 1860 **साल**. 14. **यौन अपराध / बलात्कार सम्बंधित कानून**. **नई दिल्ली**. 2006 **साल**. 15. **राजभाषा अंग्रेजी - हिन्दी शब्दकोश**. **डॉ. शयामसिंह शशि बलबीर सक्सेना**. **प्रवीण प्रकाशन**. **नई दिल्ली** – 110 030. 2005 **साल**.

Гайович Г., к. філол. н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ І СУРЖИК ЯК НАСЛІДКИ МОВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ (на прикладі українсько-російських мовних контактів)

У статті розкриваються деякі аспекти українсько-російських мовних контактів. Виконано аналіз різних підходів щодо тлумачення понять інтерференція та суржик як наслідків мовної взаємодії. В ході дослідження виявлено деякі розходження та неточності в поясненнях аналізованих понять. Встановлено неможливість використання цих термінів як синонімічних. Виконана робота дозволила виділити декілька важливих напрямків досліджень з цієї теми.

Ключові слова: *інтерференція, суржик, білінгвізм, взаємодія мов, мовні контакти, піджин, креольська мова.*

В статье раскрываются некоторые аспекты украинско-русских языковых контактов. Сделано анализ разных подходов к определению понятий интерференция и суржик в качестве результатов взаимодействия языков. При проведении исследования были определены некоторые расхождения и неточности в объяснениях анализированных

понятий. Установлено невозможность использования этих терминов в качестве синонимических. Выполненная работа обеспечила возможность определения нескольких важных направлений для исследования данной темы.

Ключевые слова: *интерференция, суржик, билингвизм, взаимодействие языков, языковые контакты, поджин, креольский язык.*

The article addresses some aspects of Ukrainian-Russian language contacts. The analysis of different approaches to interference and surzhik (i.e. mixed Russian-Ukrainian dialect) as a result of the two languages interaction is conducted. In the research some discrepancies and mismatches of the terms applications and explanations are defined. It is concluded that these terms can not be used as synonyms. The paper provides some important development roadmaps for the topic of the research.

Key words: *interference, surzhik (i.e. mixed Russian-Ukrainian dialect), bilingualism, language interaction, language contacts, Pidgin, creolized language.*

У сучасному інформаційному світі питання мовної взаємодії набувають особливого значення, оскільки саме через мову здійснюється контакт між країнами в економічній, соціальній, культурній, науковій та інших сферах. Як зазначає професор О. Чередниченко: "Сучасна мовна ситуація у світі характеризується суперництвом процесів мовної дивергенції та конвергенції. З одного боку, існує близько п'яти тисяч мов, якими послуговується людство на п'яти континентах… З іншого боку, спостерігаємо тенденцію до значного поширення п'яти-семи мов, які прагнуть увійти до клубу так званих світових мов …" [Чередниченко 2010]. Все ж, світове співтовариство обстоює збереження всіх мов, які існують сьогодні в світі. Ця позиція закріплена у відомій Європейській хартії регіональних мов. Підтримка мов етнічних меншин в сучасних реаліях видається важливою. Істотною ознакою більшості сучасних суспільств є поліетнічність, яка стає причиною двомовності чи багатомовності, яка, у свою чергу, може стати причиною асиміляції й повного зникнення однієї мови під тиском іншої. Адже свідомість двомовця/багатомовця є особливою. Щодо цього влучною видається метафора французького мовознавця А. Мартіне, який назвав свідомість білінгва "полем бою різних мовних типів і мовленнєвих

навичок, що конфліктують між собою, та постійним джерелом мовної інтерференції" [Мартіне 1979, с. 18]. Особливо важливою проблемою в теорії мовних контактів сьогодні є вивчення результатів взаємодії близькоспоріднених мов (як, наприклад, української і російської), оскільки така взаємодія стає грунтом для ітерферованого мовлення, утворення піджинів та креольських мов.

Зазначена проблематика в українській лінгвістиці, на наш погляд, розроблена недостатньо, хоч, наприклад, українсько-російська міжмовна взаємодія була об'єктом розгляду дисертаційних досліджень А. Карлинського [Карлинський 1980], О. Черемської [Черемська 2002], Г. Зимовець [Зимовець 1997] та ін. Велику увагу питанням теоретичного регулювання мовної діяльності суспільства, зокрема логіко-лінгвістичному та культурно-семіотичному аспектам, приділила Г.М. Яворська [Яворська 2000]. Соціолінгвістичний підхід до вивчення мовної ситуації в Україні знаходимо у працях Л.Т. Масенко [Масенко 2004]. Однак, незважаючи на велику зацікавленість науковців цією проблемою, багато питань ще залишаються відкритими. В цій статті ми хочемо дослідити інтерференцію та суржик як вияви мовної взаємодії, що є характерними для українсько-російських мовних контактів, спробувати пояснити й розмежувати ці поняття.

Визначальною для мовної ситуації в Україні є українсько-російська двомовність. Оскільки білінгвізм є явищем неоднозначним, то насамперед зупинимося на деяких його аспектах. Цілком слушно більшість лінгвістів розрізняють індивідуальний та масовий білінгвізм. Американський лінгвіст У. Вайнрайх двомовністю називає практику поперемінного використання двох мов, а тих, хто нею послуговується, визначає як двомовних осіб [Вайнрайх 1979, с. 22]. Чимало дослідників білінгвізму вважають, що у переважній більшості випадків дві мови, якими володіє білінгв, перебувають у різних становищах. Цю думку підтримує і Ю. Жлуктенко [Жлуктенко 1974, с. 11-12]. Немає сумніву, що володіння на високому рівні двома чи кількома мовами збагачує людину. Кожна нація потребує таких білінгвів, бо саме вони є посередниками між своєю і чужою культурами.

На відміну від означеної вище індивідуальної двомовності, принципово протилежного звучання набуває масовий білінгвізм,

який можна окреслити як двомовність у загальнонаціональному спілкуванні в межах однієї держави. Така двомовність, на нашу думку, є надлишковим і неприродним явищем, яке несе національній спільноті загрозу руйнації основ її духовної своєрідності. Масовий білінгвізм, як правило, спричиняє колоніальна залежність країни. Визначальним є те, що більшість зарубіжних соціолінгвістів трактують явище масової двомовності як перехідний етап в асиміляційному процесі витіснення однієї мови іншою. Доведено, що при такому типі контактування одна мова прагне стати домінуючою, а друга стає підлеглою. "Немає двомовних народів, – пише польський дослідник Єжи Велюнський, – так, як немає дитини, у якої було б дві біологічні матері. Раніше існування явища двомовності означало, що один народ асимілює інший … Існування цього явища у наш час не може означати нічого іншого і, звичайно, нічого іншого не означає: мета залишається тією ж, засоби її досягнення інші, у цьому вся різниця…" [цит. за Каращук 2000, с. 25]. Цю думку підтримує також українська дослідниця проблем мови і політики Лариса Масенко [Масенко 2004].

Отже, в умовах масового білінгвізму, який став визначальною ознакою мовної ситуації в Україні, широкого розповсюдження набуло так зване інтерфероване мовлення, яке більшістю дослідників трактується як суржик. Однак, на нашу думку, інтерференцію та суржик не варто ототожнювати і сприймати, як однотипні явища. Відомо, що при вивченні другої мови з'являється внесення певних елементів системи рідної мови в мову, що вивчається. Таке явище в лінгвістичній літературі окреслюється терміном інтерференція, який був запозичений з фізики, де використовується на позначення взаємного посилення та ослаблення хвиль при їхньому накладанні одна на одну [Словник іншомовних слів 1985, с. 291]. У лінгвістику цей термін був уведений представниками празької лінгвістичної школи ще в середині XX століття [Гавранек 1972, с. 109]. Однак, єдиного і чіткого визначення цього поняття досі немає. Деякі дослідники вкладають у його зміст як позитивні, так і негативні впливи мов одна на одну [Жлуктенко 1966, с. 41], інші – поняття "інтерференція" розмежовують з поняттям "трансференція" [Ахунзянов 1978,

с. 88], "інтеркаляція" [Селіванова 2010, с. 211], при цьому перший термін використовують для позначення тільки негативного впливу однієї мови на іншу, а другий – для відображення позитивного впливу між мовами. Частина лінгвістів трактує це поняття широко, зараховуючи сюди і явища запозичення та субстрату, інші ж – під інтерференцією розуміють лише порушення мовних норм у мовленні. Зокрема, американський лінгвіст Уриель Вайнрайх пропонує розрізняти мовну та мовленнєву інтерференцію, пояснюючи другу як будь-яке відхилення від норми у двомовних осіб [Вайнрайх 1979, с. 22]. Із цим визначенням не зовсім погоджується український дослідник Ю. Жлуктенко, який підтримує думку, що інтерферентні явища виявляються насамперед на мовленнєвому рівні, однак наголошує на тому, що важко встановити норму і її порушення у діалекті, та, зрештою, і в літературній мові, якщо відхилення від встановленого правила відбуваються не під впливом інших мов, а через індивідуальні особливості розвитку людини [Жлуктенко 1966, с. 41-42].

У сучасному лінгвістичному словнику О. Селіванової знаходимо таке визначення цього поняття: "Інтерференція (inter+ferio – торкаюсь, ударяю) – взаємне проникнення в мовлення білінгвів елементів різних рівнів двох мов, якими він володіє, що сприймається як іншомовний акцент. Інтерференція є відхиленням від стандартів рідної мови, мовленнєвою помилкою. Інтерференція може охоплювати всі рівні мови, однак особливо послідовно виявляється у фонетиці у вигляді ідеофонії…Інтерференція може виникати при засвоєнні нерідної мови індивідом або за умови існування тривалих мовних контактів" [Селіванова 2010, с. 211]. З цього визначення видно, що його автор поділяє думку тих мовознавців, які під інтерференцією розуміють відхилення від норм у рідній мові під впливом іншої, що виявляються насамперед у мовленні білінгвів.

О. Ткаченко також погоджується з думкою, що інтерференція виявляється у мовленні двомовної людини: "Інтерференція [від лат. inter – між і ferens (ferentis) – той, що несе, приносить] – взаємодія мовних систем при двомовності, яка виникає при мовних контактах, або при індивідуальному засвоєнні нерідної мови. Є відхиленням від норми й системи другої мови під впли-

вом рідної мови. Інтерференція виявляється як іншомовний вплив у мовленні людини, що володіє двома мовами; цей вплив може бути стабільним (як характеристика мовлення колективу) і минущим (як чиясь індивідуальна особливість). Головне джерело інтерференції – розбіжність у системах взаємодіючих мов: різний фонемний склад, різні правила позиційної реалізації фонем, їхньої сполучуваності, різні інтонації, різний склад граматичних категорій і способів їхнього вираження тощо" [Українська мова. Енциклопедія 2004, с. 225-226]. Однак, як бачимо, у цьому визначенні науковець пояснює це явище як відхилення від норми у мові, що вивчається, під впливом рідної мови, тоді як О. Селіванова наголошує на змінах, які відбуваються у рідній мові під впливом чужої, хоча і додає, що "У науковій літературі спостерігається протиставлення інтерференції і інтеркаляції: перша позначає вплив рідної мови на чужу, друга – навпаки" [Селіванова 2010, с.211]/ У визначенні О. Ткаченка потребує аргументації, на нашу думку, також теза, в якій певною мірою автор ототожнює поняття інтерференції та суржику: "Найчастішим типом в Україні є інтерференція між українською та російською мовами, що полягає в перенесенні особливостей російської мови в українську на різних її рівнях (т. з. суржик) і, навпаки, українських особливостей у російську" [Українська мова. Енциклопедія 2004, с.225-226]. Ми вважаємо, що поняття суржику більш широке і складніше, тому ці поняття не можуть бути ідентичними чи навіть синонімічними.

Зрозуміло, що така розмаїтість у визначенні й описі одного і того ж поняття пояснюється насамперед складністю та багатоаспектністю самого явища засвоєння індивідумом чужої мови. Однак, незважаючи на всю складність цього явища, на сучасному етапі більшість вчених погоджуються, що про інтерференційні явища доцільно говорити лише при масовому білінгвізмі і лише в усному мовленні. Актуально в цьому аспекті звучить пропозиція С. Семчинського називати результати мовних контактів запозиченнями, а процес – інтерференцією [Семчинський 1974, с. 19].

Загалом же слід відзначити, що інтерференція належить до звичайних явищ розвитку переважної більшості мов, особливо це стосується областей, що межують з іншими країнами. У таких

географічних регіонах відбувається природне посилення інтенсивності міжмовних контактів, а, отже, і мовної взаємодії, головним виявом якої і є інтерференція. Проте, коли відношення двох мов нерівноправні, безвідносно до географічного розташування тієї чи іншої території, коли одна з мов прагне до підкорення і поглинання іншої, інтерференція переростає у змішування двох мов, яке особливо яскраво проявляється в усному спілкуванні носіїв тієї мови, яка витісняється. Наслідком такого змішування мовних систем у свідомості білінгва є так звана суперінтерференція (термін вжито за В. Манакіним) [Манакін 1990, с. 82].

В умовах контактування близькоспоріднених мов, якими є українська та російська мови, виникає інтерференція особливого типу, що подекуди набуває досить специфічного характеру, оскільки її наслідки, по-перше, інколи досить складно відрізнити від діалектного мовлення, а, по-друге, інтерференційні утворення часто виявляються гібридними утвореннями, у яких інтерференція виявляється у межах окремого слова відразу на кількох рівнях. Наприклад, вплив російськомовного середовища може відбитися на якості фонетичного рівня мовлення конкретної особистості чи цілого колективу. Російська вимова українських слів позбавляє мову милозвучності, співучості, оглушує її, створює загрозу "злиття". Таке відхилення від норми на фонетичному рівні веде до зрушень на лексичному і граматичному рівні (звернімо увагу на неправильне вживання більшістю мовців прийменникових форм, відмінкових закінчень та на величезний масив калькованих слів і словосполучень). Зважаючи на такі негативні наслідки, що проявляються насамперед у мовленні, приходимо до висновку, що за неконтрольованого розвитку інтерференції виникає явище, яке, на нашу думку, можна визначити як суржик.

За визначенням, поданим у енциклопедії української мови, "Суржик – (букв. – невисокої якості суміш зерна різних культур – пшениці й жита, а також жита і ячменю, ячменю й вівса тощо; борошно з такої суміші) – поширена в Україні розмовна назва ненормативного індивідуального мовлення певної особи та соціолекту певної групи, що будуються на основі змішування, інтерференції елементів двох і більше мов… Але найчастіше під суржиком як соціолектом розуміють певний структурно-функціональний. ком-

понент українського просторіччя з помітною домішкою русизмів, що став розмовною мовою і фактично основним засобом спілкування більшості україномовного населення країни внаслідок масової тривалої контактної українсько-російської двомовності в її асиметричній (диглосній) формі…" [Українська мова. Енциклопедія 2004, с. 665]. О. Селіванова називає суржик "крайнім виявом інтерференції" й пропонує під суржиком розуміти "…наявні в мовленні певної частини населення штучно й неприродно поєднані елементи двох або кількох мов, що порушують норми літературної мови…" [Селіванова 2006, с. 593].

Таким чином, мішане українсько-російське мовлення в лінгвістиці визначають як суржик. Однак, ні наведені вище, ні інші визначення цього поняття, які подаються в академічних словниках, на жаль, не дають повних і чітких пояснень щодо цього терміну, а лише визначають його як розмовну назву для позначення ненормативного мовлення. Останнім часом це специфічне мовне явище привертає все більше уваги науковців, хоча суто лінгвістичних розвідок про нього небагато. На думку переважної частини дослідників, суржик є негативним і навіть "небезпечним" явищем у мові, оскільки "Скалічена мова отупляє людину, зводить її мислення до примітива.... Суржик в Україні є небезпечним і шкідливим, бо паразитує на мові, що формувалася впродовж віків, загрожує змінити мову..." [Антисуржик 1994, 6-7].

Проаналізувавши деякі аспекти суржику, ми помітили, що таке ненормативне мовлення може стати благодатним грунтом для створення так званих напівмов: піджинів та креолів. Щоправда, в такому контексті оригінально звучить думка Тараса Кознарського, який у своєму дослідженні пробує довести, що "Ні піджин, ні креол не дорівнюють суржикові", оскільки, за його спостереженнями, "…Вони формуються в умовах, коли носії підпорядкованої мови (мови-субстрату) неписемні. Натомість носій суржику (гіпотетично) розуміє і українську, і російську мови… Суржик виникає …для певних соціальних потреб, передусім відокремлення від села з його "неотесаною мовою (українською, діалектом) і перехід у "нормальне" (міське) суспільство з "нормальною" (російською) мовою…" [Кознарський 1998, с. 24]. Однак, незважаючи на такі пояснення, у мовній ситуації,

що склалася сьогодні в Україні, на нашу думку, є всі передумови для формування такого явища як піджин. За визначенням енциклопедичного термінологічного словника О. Селіванової, така напівмова характеризується тим, що в ній переважає лексична база мови-завойовниці, але із значною модифікацією її на фонетичному, спрощенням на граматичному рівнях під впливом рідної мови [Селіванова 2006, с. 463-464]. Усі ці ознаки ми спостерігаємо в суржикомовному українському середовищі: його лексичну базу становлять здебільшого російські слова, але в українському звуковому оформленні, спрощуються до мінімуму синтаксичні конструкції, граматичні форми руйнуються.

Із цього дослідження випливає, що українська мовленнєва ситуація, в якій спостерігається особливий тип двомовності, вимагає від науковців, як суто лінгвістичного, так і психолінгвістичного та соціолінгвістичного спрямування, глибоких і комплексних досліджень. Одним з важливих завдань, що стоять перед дослідниками, є необхідність розмежування і чіткого визначення понять "інтерференція" та "суржик". Оскільки суржик є першим етапом деградації мови, важливим є вивчення особливостей мовлення у різних регіонах України. Для успішного проведення такої роботи, необхідно напрацювати методи для збирання мовного матеріалу.

Зважаючи на серйозні наслідки від неконтрольованого поширення інтерференції та суржику в умовах масового білінгвізму, такі дослідження мають не лише лінгвістичне, а й певне соціокультурне значення. Вони допоможуть виявити процеси утворення мовленнєвих піджинів та креолів і пояснити їх на науковому рівні, а це є необхідна умова очищення і "одужання" українського мовлення і українського суспільства.

1. *Антисуржик.* Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: Посібник / За заг. ред. О. Сербенської. – Львів: Світ, 1994. – 152 с. 2. *Ахунзянов Э.М.* Двуязычие и лексико-семантическая интерференция. – Казань: Изд-во Казан. Ун-та, 1978. – С. 88. 3. *Вайнрайх У.* Языковые контакты. – К.: Вища школа, 1979. – 255с. 4.*Гавранек Б. К* проблеме смешения языков // Новое в лингвистике. – М.: Прогрес, 1972. – Вып. 6: Языковые контакты. – С. 94-111. 5.*Жлуктенко Ю.О.* Мовні контакти: Проблеми інтерлінгвістики. – К.: вид-во Київ. Ун-ту, 1966. – 135 с. 6. *Жлуктенко Ю.А.* Лингвистические аспекты двуязычия. – К.: Вища

школа, 1974. – 174 с. 7.*Зимовець Г.В.* Міжмовна інтерференція в умовах контактного білінгвізму (на матеріалі мови укр. діаспори). Дис. канд. філол. наук: 10.02.15. – К., 1997. – 243 с. 8. *Каращук Г.* Амбівалентність і білінгвізм українсько-польського пограниччя (на прикладі Волині) // Державність української мови і мовний досвід світу: Матеріали міжнародної конференції. – К., 2000. – С. 23-38. 9.*Карлинський А.Е.* Основы теории взаимодействия языков и проблема интерференции: Автореф. дис. докт. филол. наук. – К.,1980. – 48 с. 10. *Кознарський Т.* Нотатки на берегах макабресок // Критика. – 1998. – Ч. 5. – С. 24. 11. *Манакин В.М.* Конвергентне образования и проблема интерференции в условиях близкородственного двуязычия // Проблеми міжпредметних зв'язків в умовах білінгвізму. – Дрогобич, 1990. – С. 80-82. 12. *Мартине А.* Предисловие // Вайнрайх У. Языковые контакты. – К.: Вища школа, 1979. – С. 18. 13. *Масенко Л.Т.* Мова і суспільство. Постколоніальний вимір.- К.: Видавничий дім "КМ Академія", 2004. – 163 с. 14. *Селіванова О.О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Дозвілля-К, 2006. – 716 с. 15.*Селіванова О.О.* Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с. 16. *Семчинский С.В.* Семантична інтерференція мов. – К.: Вища школа, 1974. – 256 с. 17. *Словник іншомовних слів* / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1985. – 966 с. 18. *Українська мова.* Енциклопедія / Ред. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. 2-ге вид., виправ, і доп. – К.: Українська енциклопедія, 2004. – 752 с. 19. *Чередниченко О.І.* Багатомовність і концептуальна картина світу // Українознавство. – http: //www.rius.kiev.ua/journal/3/cherednychenko (6 квітня 2010). 20. *Черемська О.С.* Лексична та граматична інтерференція в сучасній українській літературній мові як наслідок українсько-російського білінгвізму: Аторефе. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / ХДПУ. – Х., 2002. – 24 с. 21. *Яворська Г.М.* Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада / Нац. акад. наук України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К., 2000. – 288 с.

Гапченко О.А., к. філол. н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ І КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТИ БІЛІНГВІЗМУ

У статті йдеться про сучасні підходи до вивчення білінгвізму. Білінгвізм розглядається як психічний феномен, що характеризується взаємодією перцептивних, когнітивних і афективних процесів.

Ключові слова: *білінгвізм, психолінгвістика, когнітологія, мовна особистість, мовна свідомість, ментальний лексикон, концепт.*

Статья посвящена современным подходам к изучению билингвизма. Билингвизм рассматривается как психический феномен, характеризующийся взаимодействием перцептивных, когнитивных и аффективных процессов.

Ключевые слова: *билингвизм, психолингвистика, когнитология, языковая личность, языковое сознание, ментальный лексикон, концепт.*

The article is devoted to modern approaches to the study of the phenomenon of the bilingualism. Bilingualism is examined as the psychical phenomenon, which are characterized cooperation perceptive, cognitive and affective processes.

Key words: *bilingualism, psycholinguistics, cognitive linguistics, linguistic personality, linguistic consciousness, mental lexicon, concept.*

На початку третього тисячоліття значно загострився інтерес до проблем білінгвізму і полілінгвізму: дослідження ведуться в різних напрямках і в руслі різних теоретичних підходів. При цьому спостерігається зміщення акцентів відповідно до динаміки загальнонаукових підходів до опису роботи мовного механізму людини.

Володіння людиною двома чи більше мовами давно цікавить представників різних наукових галузей і часто викликає неоднозначне ставлення. Зокрема, німецький філософ Ф. Ніцше свого часу так висловлювався про багатомовність: "Вивчення багатьох мов шкідливе в тому відношенні, що воно породжує віру у володіння якимись особливими даними і фактично надає людині деякого привабливого вигляду у спілкуванні; воно шкідливе,

крім того, і через те, що перешкоджає набуттю ґрунтовних знань і стремлінню чесним шляхом заслужити повагу людей. Нарешті, воно розхитує більш тонке лінгвістичне чуття рідної мови; через це останнє безповоротно псується й руйнується" [Ницше 2007, 228]. Лінгвісти також по-різному розцінюють білінгвізм (полілінгвізм) особистості. Так, Б. Гавранек, Р. Грехем, А. Мартіне, Е. Хауген вважають, що повне й автономне володіння двома мовами (без змішування мов) перевищує психічні можливості звичайної людини. А. Мартіне зауважував, що лише окремі віртуози можуть користуватися двома або кількома мовами без того, щоб не відбувалося взаємопроникнення мов [Новое в зарубежной лингвистике 1972, 62-63, 84].

При вивченні білінгвізму дослідники роблять акцент на різних аспектах цього явища: власне лінгвістичних, соціальних, психологічних, ментальних, культурологічних, політичних тощо. Одні вчені традиційно наголошують на соціальному характері білінгвізму, оскільки він поширюється на спільноту чи певну її частину. Інші цілком слушно відносять білінгвізм до психічних процесів, оскільки він є фактом індивідуального мовлення.

На психолінгвістичному аспекті білінгвізму концентрував свою увагу О. Потебня. На його думку, "людина, яка розмовляє двома мовами, переходячи від однієї до другої, змінює разом із тим характер і напрям своєї думки", що можна порівняти "із тим, що робить стрілочник, переводячи потяг на інші рейки. Якщо дві чи декілька мов досить звичні для мовця, то разом зі зміною змісту думка мимовільно звертається то до однієї, то до іншої мови" [Потебня 1993, 165]. О. Потебня відзначав, що, як правило, люди не відмовляються від мови, до якої звикли, через підсвідомий страх спустошення свідомості, оскільки "неминуче місце форм свідомості, які витісняються, посідає мерзенність запустіння і займає це місце до того часу, поки мова, яка витискує, не стане своєю й разом із тим не пристосується до нового народу" [Потебня 1993, 17].

В останні десятиліття центральним об'єктом вивчення цілого ряду наукових напрямів стала *мовна особистість*, її психічні та когнітивні особливості. В сучасній лінгвістиці багато традиційних понять теорії двомовності отримують нове тлумачення з

позицій *психолінгвістики* та *когнітології*. Перегляд традиційних понять теорії двомовності відбувається на фоні перегляду багатьох концепцій у суміжних галузях науки.

Результати сучасних досліджень білінгвізму й полілінгвізму представлені в серії видань Second Language Acquisition і Multilingual Matters, у журналах "Applied Psycholinguistics", "Bilingualism: Language and Cognition", "Journal of Psycholinguistic Research", "Child Development" та ін. Крім того, в останнє десятиліття опубліковано низку монографій і збірників статей, у яких висвітлюються різні проблеми білінгвізму (зокрема, праці К. Ґреґґа, Дж. Кормос, О. Залевської, М. Парадіза, Дж. Шуманна та ін.).

В українському мовознавстві проблема двомовності розглядається переважно в соціолінгвістичному аспекті. Серед досліджень, в яких феномен білінгвізму розглядається з позицій психолінгвістики, слід, зокрема, відзначити праці О. Снитко [Снитко 2005].

У закордонних публікаціях найбільш чітко простежуються генеративістській, коннекціоністський і когнітивний підходи до вивчення білінгвізму.

Однією з основ підходу до аналізу мовленнєвої діяльності білінгва в російській лінгвістиці залишається визнання єдності нейропсихологічних механізмів, які забезпечують оволодіння рідною й нерідними мовами в природній комунікації та в навчальній аудиторії (праці Н. Імедадзе, О. Залевської).

Більшість лінгвістів різних країн зосереджуються переважно на дослідженні так званої *штучної двомовності*, навчального білінгвізму, на проблемах вивчення другої, нерідної мови. Теорія оволодіння другою мовою, педагогічні аспекти двомовності є предметом дослідження таких лінгвістів, як К. Ґреґґ, О. Залевська, Дж. Кормос, А. Маркосян, Р. Мартін, І. Медвєдєва, С. Санз та ін. Слід зауважити, що в багатьох англомовних публікаціях за основу береться концепція вродженої універсальної граматики Н. Хомського та його тлумачення природи мови, однак при дослідженні двомовності деякі постулати цієї теорії набувають дискусійного характеру.

До числа досить популярних сьогодні належить проблема *мозкових механізмів двомовності*. Сучасні підходи до проблем мозкових механізмів мовлення обговорюються у працях російського

психолінгвіста Т. Чернігівської [Черниговская 2004]. У 2006 р. відбулася спеціалізована наукова конференція, проблематика якої зосереджувалася на трьох основних питаннях: 1) чи можна пояснити всі мовні феномени з позицій роботи мозку; 2) визначення пов'язаних із мозком джерел індивідуальної специфіки в оволодінні другою мовою; 3) які ділянки мозку обслуговують мову.

Дослідження мозкових механізмів двомовності тісно пов'язані з вивченням *когнітивних аспектів двомовності*. Пояснення взаємозв'язків між білінгвізмом і когнітивним розвитком людини знаходимо у [Diaz & Klingler 2000]. Зв'язки між мовою, пізнанням і навчанням двомовних дітей розглядаються у працях Е. Бялисток [Bialystok 2000]. Когнітивним аспектам двомовності присвячена книга [Kecskes & Albertazzi 2007], у першій частині якої йдеться про структуру й компоненти когнітивної системи білінгва, а в другій – про особливості переробки мовних явищ двомовним індивідом. При цьому спостерігається великий інтерес авторів до виявлення мозкових механізмів, пов'язаних із когнітивними процесами при білінгвізмі. Варо також згадати нейрофункціональну модель когнітивної системи двомовного індивіда М. Парадіза [Paradis 2007].

Активно досліджуються особливості уваги, пам'яті, взаємодія факторів вхідної інформації, когнітивних можливостей людини, що вивчає мову, та її оточення, індивідуальні особливості оволодіння другою мовою та ін. Більшість сучасних західних дослідників названих проблем спираються у своїх працях на ідеї Л. Виготського.

Різні питання функціонування мови при білінгвізмі обговорюються як на основі досліджень специфіки двомовності в дитячому віці (*рання двомовність*), так і в зв'язку з оволодінням дорослими другою мовою (*пізня двомовність*). Слід, перед усім, згадати Санкт-Петербурзьку школу дитячого мовлення С. Цейтлін. Різні аспекти функціонування мов у дітей при природній двомовності та багатомовності аналізує Е. Саліхова. Широке коло питань, пов'язаних із оволодінням *дорослими* другою мовою, обговорюється в книзі К. Санз [Sanz 2005]. Розглядається проблема взаємовідношення між *віком* і *успішністю оволодіння другою мовою*. Ведуться дискусії щодо критичного й сенситивного періоду оволодіння другою мовою. Наводиться все

більше фактів, які свідчать про можливість успішного оволодіння другою мовою при пізній двомовності, хоча раніше вважалося, що дорослі можуть оволодіти мовою тільки в певних межах.

В останні роки всебічно обговорюється проблема взаємозв'язку *мови* і *свідомості*. У дослідженнях двомовності також розглядаються різні аспекти феномену *мовної свідомості*. При цьому особлива увага приділяється "первинній метамові", яка використовується індивідом у процесах ідентифікації сприйманих мовних явищ (Н. Золотова), або "внутрішній метамові" (О. Мягкова), психолінгвістичним особливостям мовної свідомості білінгвів, аналізу ядра мовної свідомості тощо. Увагу на етнокультурному маркуванні мовної свідомості фокусує, наприклад, І. Привалова [Привалова 2006].

Продовжується обговорення проблеми *переключення кодів при двомовності*, що свого часу набула надзвичайної популярності. Так, зокрема, питання лексичного, граматичного й фонологічного кодування, проблеми переключення кодів детально розглядає Дж. Кормос [Kormos 2006].

Важливим питанням сучасної лінгвістики є вивчення особливостей *лексикону білінгва*, які висвітлюються, зокрема, в журналі "The Mental Lexicon", що почав видаватися в Канаді в 2006 р. Лексичне кодування й будову лексикону білінгва досліджує Дж. Кормос [Kormos 2006]. Особливий внесок у дослідження структур внутрішнього лексикону білінгва зроблений відомим російським психолінгвістом О. Залевською, яка запропонувала модель *ментального лексикону*, що відображає організацію кодів і кодових переходів від слова до образу [Залевская 2005].

При інтегративному підході до розробки теорії двомовності потрібно враховувати багато зовнішніх і внутрішніх чинників, які взаємодіють між собою в типових ситуаціях формування в індивіда динамічної функціональної системи, яку прийнято називати *проміжною мовою* (О. Залевська). Дослідження проміжної мови як динамічної функціональної системи, що створюється в індивіда під впливом багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників, необхідне для вирішення таких питань, як типологія двомовності, переключення кодів, взаємодія мовних знань та енциклопедичних і метамовних знань, знань декларативного і процедурного типів, специфіки різноманітних стратегій оволодіння

новою мовою й подолання комунікативних ускладнень тощо. Цій проблемі, що безумовно входить до числа актуальних теоретичних проблем, безпосередньо пов'язаних із білінгвізмом, присвячені праці О. Гвоздєвої, О. Залевської, С. Пилипчук, Л. Селінкера та ін.

Очевидно, що останнім часом спостерігається збільшення числа когнітивно орієнтованих досліджень білінгвізму. При цьому під термін "когнітивний" підводяться найрізноманітніші питання функціонування мови в білінгва: структура й компоненти когнітивної системи білінгва, специфіка концептів при білінгвізмі, будова ("архітектура") когнітивної системи при білінгвізмі, вплив ранньої двомовності на розвиток пізнавальних процесів, вплив другої мови на першу (особливо при переключенні з однієї мови на іншу) та ін.

Простежуються широке й вузьке тлумачення терміну *когнітивний*. При широкому тлумаченні під когнітивним розуміється все, що стосується пізнавальних процесів і поведінки людини, включаючи питання "архітектури мозку", мовленнєвої й немовленнєвої поведінки тощо. При вузькому тлумаченні під когнітивним розуміється тільки те, що безпосередньо пов'язане з вербальною маніфестацією продуктів мовно-розумових процесів і може бути простежене через аналіз фактів, що спостерігаються в природних комунікативних ситуаціях або отримуються під час експериментів. В обох випадках має місце значна розпливчастість поняття *когнітивний*.

Очевидно, що *двомовність* формується за законами психічної діяльності людини, а отже її слід розглядати *як психічний феномен*. *Двомовність як психічний феномен* характеризується: взаємодією перцептивних, когнітивних і афективних процесів; динамікою рівнів усвідомлення; процесуальністю, динамічністю; предметністю; емоційністю та перенесенням навичок (внутрішньомовним і міжмовним).

В українській лінгвістиці дослідження білінгвізму зосереджені переважно на соціолінгвістичних (часто, соціологічних, іноді – навіть політичних) аспектах цього явища, однак практично відсутні комплексні дослідження, спрямовані на розробку *психолінгвістичних і когнітивних аспектів двомовності*. Постала потреба у створенні *цілісної психолінгвістичної теорії двомо-*

вності. Постановка завдання розробки *інтегративної* теорії двомовності походить із тенденцій розвитку світової науки.

1. *Ницше Ф.* Человеческое, слишком человеческое. – СПб, 2007. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 6. – М., 1972. 2. *Залевская А.А.* Слово. Текст: Избранные труды. – М., 2005. 3. *Потебня А.А.* Мысль и язык. – К., 1993. 4. *Привалова И.В.* Языковое сознание: этнокультурная маркированность: Автореф. дис. … д-ра филол. н.– М., 2006. 5. *Снитко Е.С., Кулинич И.А.* Русский язык в этнолингвистическом освещении. – К., 2005. 6. *Черниговская Т.В.* Мозг и язык: полтора века исследований // Теоретические проблемы языкознания: Сб-к статей к 140-летию кафедры общего языкознания Филологического ф-та Санкт-Петербургского гос. ун-та. – СПб., 2004. – С. 16-34. 7. *Bialystok E.* (Ed.). Language processing in bilingual children. – Cambridge, 2000. 8. *Diaz R.M. & Klingler C.* Towards an explanatory model of the interaction between bilingualism and cognitive development // Bialystok E. (Ed.). Language processing in bilingual children. – Cambridge, 2000. – Pp. 167-192. 9. *Kecskes I. & Albertazzi L.* (Eds.). Cognitive Aspects of Bilingualism. – Springer, 2007. *Kormos J.* Speech production and second language acquisition. – Mahwah, NJ, 2006. 10. *Paradis M.* The neurofunctional components of cognitive system // Kecskes I. & Albertazzi L. (Eds.). Cognitive Aspects of Bilingualism. – Springer, 2007. – Pp. 3-28. 11. *Sanz C.* (Ed.). Mind and content in adult second language acquisition: methods, theory and practice. – Georgetown, DC: Georgetown University Press, 2005.

Гач Н.О., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ТОПОНІМ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В АМЕРИКАНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглядається функціонування топонімів у структурі американських поетичних творів при створенні їх цілісного ідейно-художнього змісту, а також визначається взаємозв'язок між використаними автором топонімічними назвами і культурними, історичними та ціннісними орієнтаціями американського суспільства XVII ст.

Ключові слова: *поетичний дискурс, топонім, культурно-ціннісна спрямованість, лексичний рівень мовної системи.*

В статье рассматривается функционирование топонимов в структуре американских поэтических произведений при создании их цело-

стного идейно-художественного содержания, а также определяется взаимосвязь между использованными автором топонимическими названиями и культурными, историческими и ценностными ориентациями американского общества XVII в.

Ключевые слова: *поэтический дискурс, топоним, культурно-ценностная ориентация, лексический уровень языковой системы.*

In this article the functioning of the toponyms within the framework of the American poetic works in the process of the creation of an integrated ideological and artistic content is considered, and the interrelation between the used toponyms and cultural, historic, and axiological orientations of the American society of the XVII century is established.

Key words: *poetic discourse, toponym, cultural-axiological orientation, lexical level of the language system.*

Мова є основним засобом, який забезпечує соціальну активність людини в рамках певних епохи та культурного континууму, оскільки покликана відображати культурно-ціннісні орієнтації та моделі світосприйняття мовної спільноти в різні періоди її існування. Так, у мові знаходять своє відображення не лише окремі інтенції мовців, а й цілісні гештальти свідомості народу, його духовні та ментальні цінності.

У цьому розумінні мова є невіддільною від процесу мислення, яке, за словами Е. Сепіра, може бути визначеним як найвищий прихований чи потенціальний зміст мови, що виступає лише його зовнішньою гранню [Сепір 1993]. Так, мислення, здійснюване за допомогою мови, направлене або на зовнішні, матеріальні об'єкти, або на самого себе, тобто на духовні об'єкти. Іншими словами, мова повинна супроводжувати мислення, а мислення, в свою чергу, повинне мати змогу переходити в мові в безперервній послідовності з одного елемента до іншого та знаходити знаки, необхідні для їх взаємозв'язку [Гумбольдт 1984]. Оскільки система поглядів та вірувань мовної спільноти формується саме на рівні мислення, а відображається у символічному характері мови, то характер зв'язку між мовою як знаковою системою та культурою як середовищем існування індивіда заслуговує на детальний аналіз. В першу чергу це стосується поетичного дискурсу, в якому єдність "плану змісту" та "плану вираження" є особливо очевидною. Так, за словами В. фон Гумболь-

дта, для розуміння поезії надзвичайно важливою є зовнішня художня форма, під якою ми розуміємо не просто композицію та структуру тексту, а мовні засоби для вираження змісту [Гумбольдт 1984]. Адже мова поетичного твору є виявом внутрішнього світовідчуття особистості, а в її засобах втілюється сила поетичної уяви автора.

Отже, актуальність цього дослідження зумовлена інтересом сучасної лінгвістичної науки до визначення взаємозв'язку між мовою та соціокультурним середовищем існування індивіда, а також вибором мовних засобів для закодування змісту висловлювання, сформованого під впливом культурно-історичних цінностей.

Новизна дослідження полягає у визначенні ролі топонімів в рамках американських віршованих творів XVII ст. та встановленні їх зв'язку з базовими когнітивними та культурними сценаріями пуританської англомовної спільноти.

Об'єктом дослідження є американські віршовані твори XVII ст.

Предметом дослідження є топонімічні назви як засоби закодування культурологічної моделі XVII ст. в американському поетичному дискурсі.

Матеріалом дослідження служать американські віршовані твори А. Бредстріт, Е. Тейлора, М. Уіглсворта, К. Матера, Дж. Ньютона, В. Коупера, Р. Бекстера, О. Холмса.

Метою дослідження є визначення особливостей вираження ідейно-художнього змісту поетичного твору та пуританської моделі світосприйняття на рівні топонімів.

Інтенції автора, його погляди та культурно-ціннісні орієнтири з огляду на модель світосприйняття епохи найяскравіше проявляються на лексичному рівні мовної системи. У цій статті особлива роль приділяється аналізу особливостей використання саме топонімів, що в рамках віршованих творів набувають поетичної функції та сприяють оприявленню ідейно-художнього змісту всього тексту. Адже саме топоніми як позначення окремих географічних об'єктів встановлюють прямих зв'язок між мовою та територією, сучасним та минулим. Так, для багатьох мовних спільнот вони є важливою складовою культурного спадку, що встановлює їх право на землю, служить згадкою про події минулого та є джерелом знань про нього. Таким чином, при лінгвістичному

аналізі топонімічних назв можна дослідити історію певного народу, характер його стосунків з іншими народами, культуру та релігію. В цьому відношенні топоніми зближуються з реаліями як показниками національної своєрідності культури.

Варто зазначити, що пуританське суспільство намагалось реформувати своє існування та життя кожного окремого індивіда шляхом очищення церков від пережитків римо-католицьких вчень, що були поширеними в Англії в середині XVI ст. Так, основою пуританства було бажання трансформувати суспільство шляхом ототожнення Божої волі з бажаннями кожного окремого індивіда. Таке розуміння Бога вплинуло на систему освіти, інститут шлюбу та державне управління [Bremer 2009, 3]. Таким чином, пуритани створили "царство Бога", гегемонну релігійну культуру.

Саме тому американський поетичний дискурс характеризується частим зверненням до релігійних мотивів, що бере свій початок ще з пуританських часів. Так, найчастіше для переказу християнських мотивів та легенд, а також для опису таких історичних подій як хрестові походи використовуються такі топоніми як Israel, Holy Land, Nazareth, Gath, Askalon, Jordan, Arab deserts, Dead Sea. Потрібно звернути увагу й на той факт, що зазначені топоніми використовуються не лише для означення місця дії, але і виконують поетичну функцію. Визначальним у цьому контексті є вірш А. Бредстріт "Davids Lamentation for Saul and Jonathan". Розглянемо його уривок:

Alas slain is the Head of Israel,
Illustrious Saul whose beauty did excel,
Upon the places mountainous an high,
How did the Mighty fall, and falling dye?
In Gath let not this things be spoken on,
Nor published in streets of Askalon,
Lest daughters of the Philistines rejoice,
Lest the uncircumcis'd lift up their voice.
O Gilbo Mounts, let never pearled dew,
Nor fruitful showres your barren tops bestrew,
Nor fields of offrings ever on you grow,
Nor any pleasant thing e're may you show…

Як бачимо, в зазначеному вірші автор вдається до переплетення біблійних та історичних мотивів, останні з яких також мають релігійне підґрунтя. Так, поетеса описує момент оплакування Давидом царя Ізраїлю Саула та його сина Іонафала. Цікаво, що подальші рядки розгортають перед читачами всю історію, згідно з якою Саул вів війну з філістимлянами, воював з аскалонцями, та від якого в Гефі переховувався Давид. Крім того, в зазначеному уривку згадується і Гільбоа, гора, де й помер Саул. Отже, ідея оплакування Саула та прославлення його могутності та сили розкривається як на рівні фактів (використання топонімів для розгортання сюжету), так і на лексичному рівні мовної системи. А. Бредстріт використовує прийом синтаксичного паралелізму (Lest daughters of the Philistines rejoice, / Lest the uncircumcis'd lift up their voice; Nor fruitful showres your barren tops bestrew, / Nor fields of offrings ever on you grow, / Nor any pleasant thing e're may you show…). Важливо також зазначити і прийом персоніфікації Гільбоа, до якого звертається ліричний герой, використовуючи при цьому let – конструкцію. Її вживання у цьому випадку також є визначальним, оскільки звертає увагу читача на єдність ліричного героя та світу навколо, їхню взаємодію і внутрішню спорідненість.

Потрібно, однак, звернути увагу й на той факт, що творення нової американської історії з огляду на пуританські звичаї призвело до того, що в американській літературі того часу основна увага приділялась історичності, запису подорожей, щоденникам, науковим спостереженням. У поезії це проглядалось у зверненні до історичних сюжетів, а на мовному рівні – до використання топонімічних назв, імен тощо. Крім того, захоплення пуритан духовними медитаціями призвело до утворення простого стилю письма, майже позбавленого метафоричності, алегоричності образів та мовної гри [Ruland 1991, 128].

У процесі становлення американської нації відбувалось переосмислення минулого та творення майбутнього на основі особливих поглядів на історію, науку, мистецтво, економіку та спосіб існування у навколишньому світі загалом. Все це відображалось і в найменуваннях нових територій, які закодовували у собі всі попередні уявлення та цінності пуританського суспільства.

Так, першими заснованими містами стали Плімут та Бостон, названі в пам'ять про покинуті міста з такими ж назвами на Старому континенті. Таким чином, на рівні топонімів закодована пам'ять цілого народу та його культура. Крім того, формування нової нації відбувалось на перетині європейського та незвіданого раніше світів, легенд, привезених із собою, та міфів, створених на новому континенті. Отже, американська нація, держава, культура та література зокрема виросли з європейських традицій, проте їх становлення та розвиток залежали від нових умов існування: проблем з поселенням, суворості клімату та ландшафту, незвіданих просторів нової території. Саме тому Америка є протилежністю Старого Світу, що відобразилось також і на рівні географічних найменувань і якнайкраще проглядається у поетичних віршованих творах, що виступають синтезом загальнонаціональної культури та особистих інтенцій автора.

Яскравим прикладом висвітленням теми протиставлення Старого та Нового Світів є вірш А. Бредстріт "Dialogue between Old England and New England". В рамках цього вірша Британія виступає матір'ю нового світу ("Dear Mother,/fairest Queen and best,/with honor, wealth and peace happy and blest"), а Америка її рідною донькою (daughter, child). Як бачимо, письменниця наголошує водночас як на спорідненості двох світів, можливості порозуміння між ними ("Then let's join our heads and hands for your relief", "Old customs, New Prerogatives stood on"), так і на їхніх відмінностях (Old England and New England), в рамках яких старий світ є грішним та занедбаним ("Which are my sins – the breach of sacred laws;/Idolatry, supplanter of a Nation, / with foolish superstitious adoration, / Are lik'd and countenanc'd by men of might, / The Gospel is trod down and hath no right./ Church Office are sold and bought for gain"), а нова земля є втіленням надій.

Проте варто звернути увагу, що в рамках американського поетичного дискурсу топонім England вживається і для прославлення минулого країни. Прикладом цього служать такі словосполучення з позитивним значенням: "happy England", "Dear Mother, / fairest Queen and best,/with honor, wealth and peace happy and blest" "help the Church" (A. Bradstreet "Dialogue between Old England and New England"), "England will reward you

well", "In England what you write and print/…Will perfectly enchant us all" (E. Taylor "To a New England Poet"). Крім того, важливим є звернення до мотиву єдності та кровної спорідненості народу, незалежно території його проживання: "My sister Scotland hurts me no more", "I saw poor Ireland bleeding out her last, / Such cruelty as all reports have past" (A. Bradstreet "Dialogue between Old England and New England").

Отже, письменники того часу знаходились під впливом відкриття нових світів. Саме тому у їхніх творах увага акцентується на перетині кордону Старого та Нового Світів, акт чого по своїй суті є Божим провидінням. Ця ідея тісно переплетена з необхідністю побудови нового релігійного суспільства з непохитними моральними та ціннісними принципами. Це, в свою чергу, призвело до дистанціювання Америки від Європи і Британії та утвердження процвітаючої нової нації.

Для опису та оцінки сучасної політичної та культурної ситуації у світі американські письменники XVII ст. часто звертаються і до образу Франції, яка в той час потерпала від тривожних воєнних подій Тридцятилітньої Війни, але завдяки могутнім монархам стала однією з наймогутніших держав світу. Звичайно, такі історичні події знайшли відображення у поетичних творах американських поетів на рівні використання власне топоніма "France", а також визначних французьких міст (напр., "La Rochelle"): "In western worlds the flame began:/From thence to France it flew…" (E. Taylor "The Republican Genius of Europe"), "I saw strong Rochelle yield'd to her foe…" (A. Bradstreet "Dialogue between Old England and New England"). Бажання автора сконцентрувати увагу на силі та могутності Французької держави виражається у використанні таких лексичних одиниць як "flame", "strong", "insufferable" та ін. Ідея возвеличення Франції знаходить своє відображення і у пізніших творах американських авторів. Так, наприклад, О. Холмс у вірші "A Sentiment Offered At The Dinner To H.I.H. The Prince Napoleon" використовує такі перифрази як "land of sunshine, and of song, and wine", "land of heroes", а Г. Торо у творі "I Am a Parcel of Vain Striving Tied" звертається до опису Єлисейських полів: "fair Elysian fields", чия краса ще більше проявляється на рівні протиставлення таких лексем як "fair" та "weeds" / "broken stems" / "rabble rout".

Очікування та сподівання на новий створений світ призвели до міфологізації цих територій, де, за переказами можна було натрапити на Авалон (Avalon), Сади Гесперид (the Garden of Hesperides), сім поселень Антилії (the Seven Cities of Antillia), міста із золота та фонтани вічної молодості. Крім того, для американських поетів XVII ст. є характерним звернення до східних мотивів та країн Південної Америки. Для позначення багатих незвіданих територій ними використовується збірна назва East ("All the riches that the East doth hold") або назви окремих країн ("Not all the Riches of Peru / Should hire me to forbear"). Однак, автори часто зверталися і до таких топонімів як China та Japan. У цьому випадку на перше місце виступають мотиви єднання з іншими народами, прагнення до пізнання чужої культури та мови як через окремі предмети, так і через їх мистецтво загалом: "land of wonders, knowledge dwells with length of days, Wisdom walks in ancient ways" (E. Taylor "Preparatory Meditations"). Проте окрім зазначених вище мотивів, на рівні лексичних мовних засобів закодовані мотиви зачарування чужоземним, захопленням незвіданою мудрістю та знаннями стародавніх культур. Для вираження такого художнього змісту авторами найчастіше використовувались метафори, зокрема персоніфікації, а також перифрази. Як бачимо, історія розвитку американського суспільства, його культурно-ціннісних орієнтацій та національних ідей, а також відносин з іншими народами відображається у текстах поетичних творів письменників на рівні використаних мовних засобів.

У XVII ст., час "чистого письма", позбавленого надмірної поетичності, використання географічних назв було одним із засобів досягнення ефекту правдоподібності при описі тих чи інших історичних та біблійних подій. Крім того, топоніми виражають і основні культурно-ціннісні засади американського суспільства – релігійність, якою були просякнуті всі сфери життя, незалежність та процвітання нової держави та церкви тощо. Вираження інтенцій автора посилюється використанням персоніфікацій та перифраз, які, однак, не часто зустрічаються в структурі тексту в силу другорядної ролі уяви та фантазії при створенні поетичного твору письменником. Отже, топоніми є органічним елементом американського поетичного дискурсу, що дозволяє повною

мірою відобразити культурно-історичні засади розвитку американського суспільства XVII ст.

Беленькая В.Д. Очерки английской топонимики / В. Д. Беленькая. – М., 1977. – 228 с. *Гумбольдт В*. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с. *Сепир Э.* Избранные труды по языкознанию и культурологи [Електронний ресурс]. – Режим доступу до вид.: www.twirpx.com/file/7833/. *Bremer F.J.* Puritanism: a very short introduction / F. J. Bremer. – Oxford University Press, 2009. – 122 p. *Marsden J.B.* The History of the Early Puritans: from the Reformation to the Opening of the Civil War in 1642 / J. B. Marsden. – London, 1850. – 453 p. *Marsden J.B.* The History of the Later Puritans: from the Opening of the Civil War in 1642 to the Ejection of the Non-Conforming Clergy in 1662 / J. B. Marsden. – London, 1854. – 493 p. *Ruland R.* From Puritanism to Postmodernism: a History of American Literature / R. Ruland. – Taylor and Francis, 1991. – 381 p. *Thieberg N.* The Oxford Handbook of Linguistic Fieldwork / N. Thieberg. – Oxford University Press, 2012. – 240 p.

Гейко Т.М., к. філол. н. доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У СВІТЛІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ (на матеріалі лексем французької мови)

У статті розглянуто лексеми французької мови іншомовного походження, які відображають реалії культури та мистецтва, проаналізовано їх кількісний та якісний склад, інтеграцію на семантичному і фонографічному рівнях, визначено їхню роль у мовній картині світу та динаміку в контексті глобалізації.

Ключові слова: *запозичення, мовна картина світу, лексико-семантична адаптація, фонографічна асиміляція, глобалізація.*

В статье рассматриваются лексемы французского языка иноязычного происхождения, отображающие реалии культуры и искусства, анализируются их количественный и качественный состав, интеграция на семантическом и фонографическом уровнях, определяется их роль в языковой картине мира и динамика в контексте глобализации.

Ключевые слова: *заимствование, языковая картина мира, лексико-семантическая адаптация, фонографическая ассимиляция, глобализация.*

The article studies the cultural borrowings in French, presents the analysis of their number and variety, their semantic and phonographic integration in the French language, defines their role in the national language picture of the world and their dynamics under the globalization.

Key words: *borrowing, national language picture of the world, semantic adaptation, phonographic assimilation, globalization.*

Французька мова завжди була відкритою до запозичення. Можна сказати, що саме різні мови тією чи іншою мірою сприяли формуванню її ідіоетнічного характеру. Все суще в цьому світі може існувати і розвиватися лише завдяки постійним контактам і взаємообміну, у той час як припинення контактування, усамітнення, ізоляція зупиняє розвиток і згодом призводить до смерті. Мова, як будь-який живий організм, підкорена цьому універсальному закону, а міжмовне контактування і взаємодія, внаслідок чого виникає запозичення, є потужними рушійними силами розвитку та показниками життєздатності мов. Отже, запозичення є нормою динамічного розвитку мови, сприяє її збагаченню і оновлює потенціал експресивних засобів. Як дотепно з цього приводу зауважила видатний французький лінгвіст Генрієтта Вальтер: "Лінгвісти послуговуються цікавим евфемізмом: вони говорять про "запозичення", коли мова бере слова в іншої, не маючи жодного наміру колись їх повернути" [Walter 1997, 10].

Дослідження взаємодії мов, їх зв'язок з об'єктивною реальністю і, зокрема, з певними галузями людської діяльності завжди були у центрі уваги вчених і наразі залишаються актуальними проблемами у сучасній лінгвістиці. Дослідники європейських мов неодноразово зазначали, що зближення культур народів Європи сприяє зближенню мов, які мають тенденцію бути кальками одна з іншої у тому, що виражають [Walter 2001]. Загальновизнано, що між мовою і культурою існує тісний іманентний зв'язок, їм властиві спільні онтологічні характеристики: обидві є виявом образних репрезентацій та інтерпретацій, мають динамічну соціальну природу з певною типологією, виконують функції соціальної інтеграції, організації, пізнання, комунікації, валорізації, самоідентифікації людини. Таким чином, культура розуміється нами як надбання духовного та матеріального досвіду і практики людини, що втілюється у мистецтві (у вищому елітар-

ному розумінні) та його низових формах, властивих масовій свідомості, є найвищим виявом образних рефлексій та інтерпретацій і разом з тим сприяє людській комунікації, соціалізації та самоідентифікації. Слід наголосити, що особливістю культурного розвитку за доби глобалізації, яка стискає простір і час, є формування інформаційного суспільства, однорідних засобів масової інформації, транснаціональної маскультури. Разом із тим виникнення так званого "мультикультурного" мистецтва сприяє інтенсивному запозиченню з різних мов у сферах сучасної музики і шоу-бізнесу. Незважаючи на визнання взаємозв'язку між мовою та культурою, які за словами П'єра Гіро є солідарними [Guiraud 1971, 118], запозичення, що відображають культурно-мистецькі реалії, вперше стали об'єктом окремого детального аналізу. А саме запозичені одиниці, які увійшли до макрополя культури і мистецтва, щонайкраще розкривають ономасіологічні та семасіологічні зв'язки мовно-культурної епістеми, особливо в епоху тотальних глобалізаційних процесів.

Лексичні запозичення у сфері культури, на нашу думку, є квінтесенцію процесу запозичення. Втілюючи духовно-матеріальний досвід певного мовного колективу, його ментальність, вони вияскравлюють ідіоетнічні особливості його культури і відображають інтеграційні процеси на тлі загальнолюдських універсалій. Культурологічні лексичні запозичення є знаковими величинами національно-мовної картини світу як мови-реципієнта, так і мови-донора, оскільки висвітлюють трансформації ментальних універсалій. Отже, лінгвістичний аналіз МКС має непересічне прикладне значення, особливо за сучасних умов глобалізації, коли стираються кордони між країнами та регіонами, а потенціал інформаційних технологій достяг небачених досі потужностей, коли питання про співвідношення універсального та ідіоетнічного виходить на новий щабель.

Процес запозичення французькою мовою лексичних одиниць, пов'язаних зі сферою культури, відбувається в часі і просторі та зумовлено низкою лінгвальних та екстралінгвальних чинників, серед яких особливої значущості у XX – XXI ст. набувають глобалізаційні трансформації мовно-культурної парадигми. Це зумовлено спільною онтологією мови і культури, інтег-

ративність яких посилюється в контексті глобалізації з її тенденціями до нівеляції і стандартизації соціокультурного простору.

Варто зазначити, що хронологічна характеристика запозичення має дві взаємозалежні складові – час інтерференції / фіксації лексикографічними джерелами французької мови та період його адаптації / інтеграції у французькій мові: першу складову зумовлено переважно екстралінгвальними чинниками, на другу більше впливають лінгвальні чинники – структура мови-донора, шлях запозичення, наявність специфічних "культурних" сем тощо. Період адаптації / інтеграції культурологічного запозичення є прямо залежним від часу інтерференції та обернено залежним від специфіки його семантичного наповнення, що зумовлює перевагу прямого перенесення / відтворення (1188 л. од.) над морфо-фонетичним освоєнням (411 л. од.) та калькуванням (111 л. од.).

Водночас динаміка мовно-культурного контактування вказує на пряму залежність географії культурологічних запозичень від певних історичних умов, зокрема культурно-мистецького розвитку і впливу країни мови-донора.

Проведене нами дослідження 3233 запозичених лексем французької мови, що пов'язані зі сферами музики, кіно, образотворчого і прикладного мистецтва, архітектури та декору, літератури, театру і видовищ дозволяє констатувати, що найбільший вплив на макрополе культури та мистецтва французької мови здійснили англійська – 946 л. од. (55,32 %), італійська – 412 л. од. (24,09 %) та іспанська – 119 л. од. (6.96 %) мови, причому у XVIII – XIX ст. переважали італізми (187 л. од.), а у XX – XXI ст. домінують англо-американізми (850 л. од.). Разом із тим з 1970-х рр. спостерігається активний процес запозичення з неіндоєвропейських мов (арабської, африканських) у сфері сучасної музики та шоу-бізнесу, що зумовлено соціокультурною інтеграцією в контексті глобалізації, яка стикає простір і час. Наприклад: араб. – *shaaby, chioukh* (вокально-інструментальні традиції); африк. – *mbaqanga, mbube* (інструментальні традиції), *soukous, kwassa-kwassa* (музично-танцювальні традиції).

Семантичне освоєння культурологічних запозичень переважно сприяє поповненню лексико-семантичної парадигми французької

мови, а не полісемії питомого словника. У тематичному плані значно розширилися лексико-семантичні поля музики (898 л. од. = 52,51 %), кіно (235 л. од. = 13,74 %) та видовищ (189 л. од. = 11,05 %). Вагоме поповнення словника музики французької мови пояснюється наявністю термінів-інтернаціоналізмів італійського походження, як-от, *moderato, concerto, largo*, з одного боку, та запозичень з інших мов, у першу чергу, англо-американізмів (наприклад, *swing, drive, mainstream*), зумовлених становленням трансмузики та шоу-бізнесу в контексті нівеляції та вестернізації естетичних та звичаєвих стандартів.

Варто наголосити, що лексико-семантична адаптація культурологічних запозичень відбувалася шляхом метонімічного переносу в напрямку спеціалізації / термінологізації значень (напр. іт. *terra cotta, loggia*) і метафоризації, що зумовлювало появу "поліжанрових" одиниць, належних до декількох ЛСО, та загальновживаний характер лексем. Наприклад: англ. *feeling* – музична експресивність / добре відчуття чогось; італ. *studio* – образотворче мистецтво, фото, кіно, "квартира"; ісп. *sarabande* – танець, музична форма, "галас, безлад, метушня"; нім. *leitmotiv* "провідна тема" музичного, театрального твору / важлива тема будь-якої події. Належність запозиченої одиниці до різних лексико-семантичних полів пояснюється також метонімічним розвитком її семантичної структури у французькій мові з огляду на суміжність культурно-мистецьких, зокрема аудіовізуальних, галузей, що сприяє детермінологізації значення, наприклад: *flash, insert, off*. Епідигматичні трансформації супроводжувалися реструктуризацією сем всіх типів, що відображалося як на рівні синтагми, так і у парадигматичному плані, наприклад, італ. *vedette*, англ. *star*, фр. *étoile*, *célébrité*. Сталий характер диференційної семи "етнічний" зумовлював закріплення / інтеграцію запозичення у певному лексико-семантичному полі та / або ксенічний статус лексеми, а її втрата, навпаки, розширювала семантичні можливості та сферу функціонування запозиченої лексичної одиниці. Наприклад: ісп. *zarzuela*, нім. *lied*, *minnesinger* зберігають "етнічну" сему, у той час як її втрата спостерігається в запозиченнях ісп. *saynète*, італ. *diva*, скандинав. *saga*. Моносемія культурологічних запозичень пояснюється їх термінологічним,

інтернаціональним характером, як-от, італ. *trecento, belcanto* і / або архаїчністю (порт. *bayadère*, ісп. *auto*) та специфікою денотата, його належністю до традиційної культури певного мовного колективу, що може корелювати з епонімією, наприклад: ісп. *fandango*, порт. *fado*, нім. *jodel*, італ. *corrégien*, рос. *peredvijniki*, укр. *gopak*. Це зумовлює однобічний характер процесу запозичення та ксенічну маркованість лексем у мові-реципієнті. Слід також додати, що специфіка денотата у 89 % запозичень з арабської (*kanoun*, *raïta*, *tarab*), африканських мов (*guembri*, *mbube*, *mbaqanga*), гінді (*sarangi*, *raga*, *karantique*) визначається музичною традицією, тоді як ксенічний характер запозичень з японської та російської мов закріплює здебільшого наявність "образотворчої" семи (япон.: *inrô, netsuké, kakémono*; рос.: *icône*, *iconostase*).

Водночас звукова та графічна асиміляція культурологічних запозичень свідчить про збільшення асиметрії орфографії та орфоепії французької мови. При фонографічному освоєнні запозичень поповнюється інвентар звукових відповідників питомих і запозичених орфограм та парадигма фонем-поліграфів. Так, англіцизми зумовили значне розширення та поповнення парадигми орфограм на позначення голосних e, o, u, w – /i/; /wa/, /u/, /ə/, /œ/; /ju/; /u/ та диграми ou – /œ/, /au/, /ɔ/, у той час як запозичення з італійської, іспанської, німецької мов зазнали фонографічної варіативності у консонантній площині, що пояснюється дивергентністю фонем у мові-реципієнті та мовах-донорах: африкати /č/ – /tš/, /s/ (cc, c); /ǧ/ –/dž/ (gg, g); /c/ – /ts/, /tz/ (z, zz); ісп. */θ/* відповідають питомі фонограми s /s/, z /z/; нім. */x/ ch* має у французькій мові фонетичний відповідник /š/. Іноді це супроводжувалося появою нового звукового відповідника у питомої фонограми: j – (ісп.) /x/, /r/; ch – (нім.) /x/, x – (порт.) /tš/, /š/. Варто зауважити, що нестабільність фонетичного слова зумовлено варіативністю орфограм назальних фонем (am – /ã/, /am/, /εm/; en – /ã/, /εn/, /ẽ/; on – /õ/, /ɔn/; un – /œ/, – /õen/, /œn/, /on/, /õ/), гемінат (bb – /b/; dd – /d/; ff – /f/; gg – /g/; ll – /l/; ss – /s/, /š/; tt – /t/; zz – /z/) та поліфонними еквівалентами монограм (i – /aj/, ew –/u/; ow – /u/, /o/, /ɔ/,); ou – /u/, /œ/, /ɔ/). Семантичний чинник також відіграє роль дестабілізатора, зокрема при оформленні кінцевого -er в

англіцизмах: фонетичну варіативність /œ/–/ɛ/ зумовлено технічним використанням лексеми (*tuner*) або /œ/–/e/ граматикалізацією лексеми (іменник – дієслово), що призводить до появи омографів-гетерофонів: *interviewer*, *rewriter*, *mixer*. Спостерігається тенденція і до подовження фонетичного слова, зокрема через появу фонеми /œ/, яка не має ні графічного, ні фонетичного вираження в англійських етимонах і яку ми назвали *аграфонемою*. – *jingle* /(d)žingœl/, *single* /siŋgœl/, *rumble* /rœmbœl/, *press people* /prespipœl/ (анг. *jingle* /'džiŋgl/, анг. *single* /'siŋgl/, анг. *rumble* /'rʌmbl/, анг. *people* /'pi:pl/). Появу аграфофонеми пояснюємо дією внутрішніх законів французької мови, які не припускають більше двох приголосних уряд в окремій фонетичній синтагмі. Треба наголосити, що фонографічне освоєння запозичень з мов, які не використовують латинський алфавіт або мають специфічні графеми (нім. ä – *minnesänger*, ісп. ñ – *vargueño*), спричиняє нетипову для французької мови дистрибуцію фонограм та надмірне використання деяких орфограм і супраграфем (акута, циркумфлекса, гравісу, трема), що посилює графічну асиметрію, є маркером ксенічності та не сприяє адаптації запозичення.

Отже, в контексті полілогу культур за доби глобалізації, коли питання про співвідношення універсального та ідіоетнічного загострюється, французи залишаються вірними пуристичним традиціям. Вони втішаються з того, коли інші народи вживають французькі слова, наприклад, що данці називають газету *avis*, нідерландці – квиток *coupon*, а іспанці говорять про документи, що засвідчують особу, *carné*. Але яке обурення у них викликають заяви про те, що який-небудь співак випустив на *CD best of* своїх пісень *live* або що *rap show* йтиме в *prime time* на телеканалі [Walter 1997, 11]. Так навіть в епоху тотальної глобалізації спостерігається певний парадокс людської поведінки: коли мова віддає своє багатство, мовці з того радіють, водночас вони висловлюють жаль, коли їхня мова поповнюється скарбами іншої. Таким чином, ідіоетнічне, розмаїття його виявів відбиває універсальний характер людського буття.

1. *Guiraud P.* Les mots étrangers / Pierre Guiraud. – [2-ème éd.]. – Paris : PUF, 1971. – № 1166. – 128 p. – (Collection "Que sais-je?").
2. *Walter H.* L'Aventure des mots français venus d'ailleurs / Henriette

Walter. – Paris : Robert Laffont, 1997. – 472 p. 3. *Walter H.* Honni soit qui mal y pense / Henriette Walter. – Paris : Robert Laffont, 2001. – 446 p.

Гнезділова Я.В., к. філол. н.,
зав. кафедри англ. мови і перекладу,
Київський національний лінгвістичний університет

РИТОРИЧНІ РИСИ ЕМОТИВНОГО ДИСКУРСУ

У статті йдеться про емотивний дискурс як спланований, завчасно підготовлений вид мовленнєвої діяльності; звертається особлива увага на риторичні риси, що визначають ступінь експресивності цього дискурсу, та на критерії його виокремлення.

Ключові слова: *емотивний дискурс, емоційне мислення, публічна промова, риторичні закони, платформний/подіумний монолог, стереотипне ритуалізоване спілкуванням, метакомунікація.*

В статье идет речь об эмотивном дискурсе как спланированном, заранее подготовленном виде речевой деятельности; обращается особое внимание на риторические черты, что определяют степень экспрессивности этого дискурса, и на критерии его идентификации.

Ключевые слова: *эмотивный дискурс, эмоциональное мышление, публичная речь, риторические законы, платформный/подиумный монолог, стереотипное ритуализированное общение, метакоммуникация.*

The article deals with the emotive discourse as a planned and carefully prepared type of speech activity, paying special attention at the rhetoric features which determine the degree of expressiveness of this discourse and the criteria of its identification.

Key words: *emotive discourse, emotional mind, public speech, rhetoric laws, platform monologue, stereotyped ritualized communication, metacommunication.*

Актуальність роботи зумовлена загальною антропоцентричною й емотіологічною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень з дискурсу, орієнтованих на вивчення всього розмаїття діяльності людини, втіленої у мовно-мовленнєвих явищах, у тому числі у способах мовленнєвої поведінки мовців в емоційно забарвлених соціально-побутових завчасно спланованих ситуаціях.

Метою статті є виявлення диференційних ознак англомовного емотивного дискурсу шляхом встановлення особливостей його риторичної природи та метакомунікативної орієнтованості.

Об'єктом дослідження є англомовний емотивний дискурс як різновид мовленнєвої діяльності.

Предмет дослідження складають риторичні властивості емоційного дискурсу.

Емотивний дискурс, на відміну від емоційного (див., напр. [Гнезділова 2006]), є формальним, оскільки відображає стандарт, який цінується суспільством, і розглядається нами як поєднання риторичних, психолого-дидактичних та логічно-послідовних норм мовлення, базуючись на спланованому вираженні емоцій та створенні бажаного для мовця настрою у слухачів. Риторичні риси задаються тим, що емотивний дискурс представлений промовами, організованими за всіма правилами красномовства, завчасно підготовлених, добре продуманих за змістом, тематично цілісних, логічно побудованих та ефектно презентованих, тобто так, щоб якомога сильніше вплинути на психічну, емоційну сферу слухачів.

Добре відомо, що більшість промов завжди емоційні, незалежно від того, що в них повідомляється, оскільки, по-перше, афективна мова має впливову силу [Hayakawa 1973, 82, 119], по-друге, емоційність є важливим виміром повноти відгуку аудиторії на промову. По-третє, емоційно зважений матеріал, тобто пропущений крізь емоційне мислення, краще відтворюється, ніж нейтральний. Запальні промови є ефективнішими і, як наслідок, більш інформативними, ніж безпристрасні промови, адже частини виступу, подані більш емфатично, запам'ятаються краще, ніж будь-що інше [Ellingsworth, Clevenger 1967, 166-169; Miall 1989, 190]. По-четверте, на перший план у таких промовах виходить переконання через емоції, а не через аргументацію, тобто здійснюється навмисна апеляція до почуттів, а не розуму адресата [Белова 1997, 62-63; Зернецкий 1992, 126; Скуратовська 2002, 8-9; Fahnestock, Secor 1982, 76; Sears 1997, 16, 120]. Автор таких дискурсів завжди прагне актуалізувати у свідомості слухача систему таких позалінгвальних образних відношень, які не залишать його байдужим, пробудять його емоції, привернуть увагу і сформують інтерес до виступу.

Ми розуміємо емотивний дискурс як соціально-значимий процес емоційного спілкування в публічній сфері, який має "навмисно ратифіковані наслідки" [Sarangi 1996, 1] – вплив на емоційний стан, волю, свідомість аудиторії й, за необхідності, спонукання її до дії. Тому основним завданням емотивного дискурсу є повідомлення соціативно-значущої солідаризуючої інформації, створення доброзичливого ставлення до об'єкту інформації, позитивного відгуку слухачів, всього того, що створюється на метакомунікативному рівні [Вежбицка 1978; Дейк Ван 1989; Макаров 1986; Чхетиани 1087; Watzlawick 1967]. У цьому дискурсі для досягнення мети та грамотного "запуску" свого задуму в аудиторію мовець удається до використання риторичних законів – концептуального, стратегічного, тактичного, мовленнєвого, системно-аналітичного, закону моделювання аудиторії та ефективної комунікації [Сагач 2000, 63-64; Сагач, Юніна 1992а, 116-141; Сагач, Юніна 1992б, 1-10].

Емотивний дискурс має монологічну форму презентації та, відповідно, характеризується моносуб'єктністю й однобічністю передачі думки, оскільки він не розрахований на безпосередню вербальну реакцію адресата, і розглядається нами як тривала форма впливу під час спілкування (при цьому регламентованість у часі попередньо обумовлюється). Користуючись терміном Е. Гоффмана, емотивний дискурс можна назвати платформним, або подіумним, монологом (platform monologue) [Goffman 1083, 137], позаяк він здійснюється у формі публічної промови, що проголошується зазвичай з подіуму.

Емотивний дискурс виникає за умов урочистої події – дня народження, хрестин, заручин, весілля, дня виходу на пенсію (у відставку), підвищення по службі, випускного дня у школі (коледжі, університеті), зустрічі випускників (членів клубу), похоронів, поминок і таке інше. Емотивний дискурс є стереотипним ритуалізованим спілкуванням на метакомунікативному рівні тому, що спрямований на зміцнення соціативних уз спілкування (солідаризації), створення атмосфери довіри між комунікантами, формування психологічного унісону. Розглянемо типові риси емотивного дискурсу на двох прикладах:

(1) *Mr. Toastmaster and Gentlemen:*

If the question were asked, "What has made this occasion so delightful, so full of animation and color, so thoroughly enjoyable?"

the answer, I am sure, would be, "The presence of those to whom this tribute is tendered."

We have looked forward with great anticipation to this day and the charm of their presence has made it one long to be remembered by all of us. How beautiful they look, what gaiety and sparkle they add, how glad we are that they are here.

Gentlemen, will you rise with me and drink a toast to those who have made this eventful gathering so successful – The Ladies (Wright, 48-49).

Ця промова є тостом на вечірці, присвяченій жінкам. Тост є стереотипним, ритуалізованим і формальним виступом, оскільки він є обов'язковою формою привітання, побажання й похвали на будь-яких застільних святкуваннях. При цьому передається соціативно значуща інформація, орієнтована на створення дружньої атмосфери. Будучи монологічним, він є тривалою формою впливу на учасників комунікації. У даному випадку промовець апелює до емоцій слухачів з метою спонукати своїми словами чоловіків устати й підняти келихи за жінок.

(2) *Our chairman has asked me to thank our speaker, and it is an assignment that I am happy to accept.*

Mr. Smith, the applause which just greeted you is an indication of the feeling of appreciation which animates all of us at this moment.

Your talk was a source of real joy to all of us. Your speech seemed to be directed specifically to this audience. You made us feel that you had questioned many of us first, and then prepared your remarks based upon our answers. We felt complimented to hear such an outstanding speaker talk directly to us (Wright, 41).

У цьому дискурсі йдеться про подяку містерові Сміту, що є повідомленням метакомунікативної інформації. Промовець акцентує увагу на своїх власних почуттях (*I am happy*) та підкреслює, що слова містера Сміта справили великий вплив на емоції аудиторії і викликали доброзичливе ставлення у слухачів до його промови (див. підкреслення). Мовлення є завчасно підготовленим (*Our chairman has asked me to thank our speaker*), формальним і стереотипним, позаяк загальноприйнятим є дякувати запрошеному промовцю за виступ.

Отже, якщо емоційний дискурс є спонтанною реакцією на емоцію, слова, обставини, ситуацію, свої дії чи дії інших тощо (див., напр. [Гнезділова 2006]), то емотивний дискурс є попередньо спланованим стимулом, оскільки розрахований на цілеспрямований емоційний вплив на слухачів і є монологічним за формою презентації. Іншими словами, емотивному дискурсу властива наявність часу для підготовки, завчасна обдуманість й організованість, можливість удосконалювання. Це зумовлюється тим, що емотивний дискурс, який насправді часто пишеться для усної презентації, поділяє риси письмового та підготовленого усного мовлення.

Зі сказаного випливає, що ми розглядаємо емотивний дискурс як інституціональний, підготовлений, спланований, метакомунікативний та монологічний вид мовленнєвої діяльності. Однак, помилковим є безпосереднє зведення емотивного дискурсів до монологу чи письмового мовлення тощо. Поряд зі спільними для них рисами визначальним в емотивному дискурсі є цілеспрямоване підвищення ступеня *емоційної* активності особистості, у тому числі зміна емоційної настанови адресата, спонукання його до дій тощо через ретельне планування й стратегічність, передбачуваність специфіки ситуації, її соціальної та культурної регламентованості, в результаті чого маємо продумане викладення думок мовця та їхню вмілу презентацію. Все це знаходить своє вираження у вербальному малюнку дискурсу.

1. *Белова А.Д.* Лингвистические аспекты аргументации / Алла Дмитриевна Белова. – К.: ИИЯ "Астрея", 1997. – 311 с. Вежбицка А. Метатекст в тексте // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1978. – Вып. IX. Лингвистика текста. – С. 402-421. 2. *Гнезділова Я.В.* Емоційний та емотивний дискурс як різні види мовленнєвої діяльності // Іноземномовна комунікація: здобутки та перспективи: Матеріали міжнар. наук. конф. – Тернопіль: Еліком, 2006. – С. 22-23. 3. *Дейк ван Т.А.* Язык. Познание. Коммуникация / Тён Адрианус ван Дейк. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с. 4. *Зернецкий П.В.* Речевое общение на английском языке (Коммуникативно-функциональный аспект дискурса) / Павел Васильевич Зернецкий. – К.: Лыбидь, 1992. – 144 с. 5. *Макаров М.Л.* Метакоммуникативные единицы регламентного общения // Языковое общение и его единицы. – Калинин: Калининск. гос. ун-т, 1986. – С. 66-71. 6. *Сагач Г.М.* Риторика / Галина Михайлівна Сагач. – К.: Ін Юре, 2000. – 568 с. 7. *Сагач Г.М., Юніна О.А.* Загальна риторика: Сучасна інтер-

претація. Частина І. – К.: Товариство "Знання" України, 1992а. – 142 с. 8. *Сагач Г.М., Юніна О.А.* Загальна риторика: Сучасна інтерпретація. Частина ІІ. – К.: Товариство "Знання" України, 1992б. – 59 с. 9. *Скуратовська Т.А.* Аргументація в американському судовому дискурсі (на матеріалі справ за участю суду присяжних): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київськ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2002. – 20 с. 10. *Чхетиани Т.Д.* Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка): Дис. … канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / Тамара Дмитриевна Чхетиани. – К., 1987. – 203 с. 11. *Ellingsworth H.W., Clevenger T., J.R.* Speech and Social Action: a Strategy of Oral Communication. – Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1967. – 202 p. 12. *Fahnestock J., Secor M.* Rhetoric of Argument / Jeanne Fanestock, Marrie Secor. – N. Y.: Random House, 1982. – 352 p. 13. *Goffman E.* Forms of Talk / Erving Goffman. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1983. – 336 p. 14. *Hayakawa S.I.* Language in Thought and Action / Samuel Ichiye Hayakawa. – London: George Allen and Unwin LTD, 1973. – 350 p. 15. *Miall D.S.* Anticipating the Self: Toward a Personal Construct Model of Emotion // International Journal of Personal Construct Psychology, 2. – 1989. – P. 185-198. 16. *Sarangi S.* Public Discourse // Handbook of Pragmatics. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publ.Co, 1996. – P. 1-21. 17. *Sears L.* The Occasional Address / Lorenzo Sears. – L., N. Y.: The Knickerbocker Press, 1997. – 343 p. 18. *Watzlawick P.* Pragmatics of Human Communication: A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes / Paul Watzlawick. – N. Y.: Norton, 1967. – 296 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

Wright C.W. Better Speeches for All Occasions / William C. Wright. – N. Y.: Crown Publishers, 1993. – 250 p.

Головань В.О., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО ДИСКУРСУ (на матеріалі засідань європейського парламенту)

Стаття присвячена основним характеристикам, зокрема модерації висловлювань, дискурсу засідань Європейського парламенту, який являє собою комунікативну область поєднання особливостей дипломатичного та суто політичного дискурсу.

Ключові слова: *дискурс, парламентський дискурс, Європейський парламент, модерація висловлювання.*

Статья посвящена основным характеристикам, в частности модерации высказываний, дискурса заседаний Европейского парламента, который представляет собой коммуникативную область сочетания особенностей дипломатического и чисто политического дискурса.

Ключевые слова: *дискурс, парламентский дискурс, Европейский парламент, модерация высказываниюю*

The article deals with the main characteristic features, particularly moderation of expression, of the discourse of the European Parliament meetings, which is a communication area of combination of the features of diplomatic and purely political discourse.

Key words: *discourse, parliamentary discourse, the European Parliament, moderation of expression.*

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що дискурс міжнародних політичних та громадських організацій є специфічним з огляду на міжкультурний характер спілкування і особливості прийняття рішень стосовно непідконтрольних цьому парламенту інституцій, що мають дорадчий характер. Вивчення потребують мовні особливості цього дискурсу, його комунікативна сутність та функції, що обумовлює наукову новизну дослідження.

Метою цієї статті є визначення основних особливостей дискурсу засідань Європейського парламенту, що поєднує властивості як дипломатичного так і суто політичного дискурсу. Таким чином, об'єкт нашого дослідження – це парламентський дискурс, а предмет – особливості дискурсу засідань Європейського парламенту.

Дискурс є одним із центральних понять сучасної лінгвістичної теорії, що давно висунулося на передній план міждисциплінарних методологічних пошуків і увійшло до сучасного концептуального апарату дискурс-аналітичних досліджень. Чимало вітчизняних та зарубіжних лінгвістів займалися питаннями дискурсу: Ф. Р. Анкерсміт, Н. Д. Арутюнова, А. Н. Баранов, Р. Барт, Р.М. Блакар, Ж. Бодрийяр, Т. В. ван Дейк, Ж. Дерріда, Е. Г. Казакевич, Ю.Н. Караулов, К. І. Кубрякова, Л. Марен, П. Рікер, Я. Торфінг, Н. Феркло, М. Фуко, А. П. Чудінов, О. І. Шейгал та багато інших. Однак такий жанр політичного дискурсу, як парламентські засідання та явище модерації висловлювання в ньому ще не були предметом дослідження науковців.

Політичний дискурс має свій набір жанрів. Найбільш вузького визначення політичного дискурсу дотримується, зокрема, голландський лінгвіст Т. ван Дейк. Він вважає, що політичний дискурс – це клас жанрів, обмежений соціальною сферою, а саме політикою [Ван Дейк 1989, 38]. На думку, Е.І.Шейгал, параметрами структурування жанрового простору є: ступінь інституціональності, суб'єктно-адресні відносини, соціокультурна варіативність, подієва локалізація. За характером провідної інтенції розмежовують ритуальні жанри (інавгураційна промова, радіозвернення), орієнтаційні жанри (партійна програма, конституція) і агональні жанри (передвиборчі дебати, парламентські дебати) [Шейгал 2000, 268-270]. Польову структуру жанрового простору складають жанри, прототипні для даного типу дискурсу (знаходяться в центрі структури) і жанри, які мають подвійну природу (знаходяться на стику різних типів дискурсу). Місце жанру в польовий структурі визначається відповідністю основній меті політичної комунікації – боротьбі за владу. З цієї точки зору дискурс Європейського парламенту, а саме парламентські дебати є прототипним жанром, тому що комунікація відбувається всередині політичного інституту.

Відповідно до шкали інституціональності, представленої Е.І.Шейгал, жанри політичної комунікації градуйовані від міжособистісної (приватної) комунікації до інституційної (публічної), що співвідноситься з поняттям формального / неформального спілкування. А.В.Дмитрієв, В.В.Латинов і А.Т.Хлоп'єв вважають, що парламентські дебати перебувають на стику між офіційною і неофіційною комунікацією, тому що звернені вони безпосередньо до опонента (приватне спілкування), а їх результати можуть бути надбанням ЗМІ [Дмитриев 2010, 7]. Зазвичай учасники дебатів Європарламенту виступають як представники політичного інституту і відповідної держави-члена ЄС, тому не можна відкидати думку Ю.М.Скребнєва, Е.І.Шейгал і Е.Н. Бакумової в тому, що публічність дискусії впливає на офіційний статус виступу. Таким чином, дебати Європейського парламенту представляють максимально інституціональне спілкування.

Парламентські дебати є складною мовною подією, що характеризується наявністю макродіалога, при цьому діалогічна фор-

ма (мова в дебатах, участь у дискусії) поєднується з монологічного (доповідь, перша мова члена парламенту).

Із точки зору статусно-рольових характеристик учасників спілкування відзначають особистісне і статусно-орієнтоване спілкування, яким відповідає особистісний і статусно-орієнтований дискурс. Як зазначалося вище, політичний дискурс відноситься до інституціонального виду комунікації, в якому здійснюється комунікація між інститутом і громадянином і між агентами в інститутах.

Суб'єкт парламентського виступу – це сам політик. Його особистість, національний менталітет і погляди, безумовно, впливають на форму і зміст його промови. Але має вплив і те, що оскільки за державами-членами зберігається контроль над їхньою зовнішньою та оборонною політикою, ЄС позбавлений примусової влади. Його політична система не потребує того ж ступеня легітимності, що й держава, чия фіскальна, соціальна, оборонна політика суттєво впливає на життя громадян. ЄС віддалений від легітимності, оскільки його режим задуманий таким чином, що політичні питання є фрагментованими, а його рішення – компромісами, які ґрунтуються на флуктуації коаліцій інтересів меншості [Kцchler 2011, 150]. Звідси прагнення до смислової невизначеності, вираженої розпливчатістю формулювань: *"However, we also recognise that it is impossible to create a 100% risk-free world. The main question now is what should the nuclear future of the European Union be? It is a question for which there is no common answer"* (Deb. for 18 March, 2012). Однак, будучи професійною підмовою, мова політики повинна прагнути до точності визначення, особливо в мові парламенту, де це є неодмінною умовою професіоналізму політичної комунікації. У наявності – конфлікт двох тенденцій. Але смислова невизначеність є прагматично обумовленою і тому пригнічує номінативну точність як властивість спеціальної підмови [Шейгал 2000, 52].

Адресат політичної промови в ході засідань Європарламенту – політичні діячі, члени парламенту. Вони орієнтовані на сприйняття професійної спеціальної лексики і знайомі з прийомами публічного виступу. Але, разом із тим, вони – представники різних держав, обрані з числа звичайних громадян. Вони сприймають

будь-який виступ суб'єктивно. Отже, вибір мовних засобів неодмінно зробить на них необхідний вплив, допоможе схилити до ухвалення бажаного рішення, тобто сприятиме досягненню мети публічного виступу: *"We consider this was the right thing to do. My group looks forward to the final report that will be presented at the European Council in June 2012, and is confident that all the necessary steps will be taken to ensure that our nuclear plants are safe and even able to resist terrorist attacks"* (Deb. for 18 March, 2012).

Важливим аспектом мовної діяльності є також ступінь свободи мовної особистості в рамках комунікативної ситуації, співвідношення в мовній поведінці всередині жанру індивідуального і загальноприйнятого. Функції парламенту як представницького органу Європейського Співтовариства чітко визначені не тільки особливостями професійної сфери, але й установчими документами. Тому ступінь свободи мовної особистості обмежений вимогами, що пред'являються до офіційної мови, професійним етикетом і традиціями.

У політичному дискурсі вся сукупність дій зводиться до мовлення і більшість подій політичного життя – події комунікативні [Шейгал 2000, 264]. Дотримуючись визначення В.Г.Гольдіна, засідання Європарламенту можна віднести до складних мовних подій, які мають "суспільно закріплений, інституціоналізований, навіть в значній мірі ритуалізованний характер", назва яких "цілком визначає рольової склад, відносини і поведінку учасників" [Гольдин 1997, 27]. Кожний виступ починається зі звернення до Голови Європарламенту та ідентифікації власної політичної приналежності: *"Mr President, on behalf of the Danish Presidency of the Council it is a great pleasure to address this Parliament once again, this time to review the integration progress of Serbia"* (Deb. for 26 March, 2012).

Диференціюючи парламентські дебати як циклічні, календарні і спонтанні за Е.І.Шейгал, можна віднести засідання Європарламенту до календарних подій, тому що вони передбачувані, плануються заздалегідь, варіюються по параметру часу і учасників події [Шейгал 2000, 265]. Пленарні засідання Європарламенту проводяться звичайно в Страсбурзі, засідання постійних комісій парламенту переважно в Брюсселі.

Дискурс парламентських дебатів Європарламенту, будучи одним з жанрів політичного дискурсу, визначається як "текст публічної промови в динаміці" [Cornelia 2011, 272] і має низку специфічних характеристик.

Головною особливістю дискурсу засідань Європарламенту є той факт, що він має колективного автора, тобто кожен учасник спілкування бере участь в його виробництві за допомогою власного мовного акту (під мовним актом ми розуміємо "цілеспрямовану мовленнєву дію, що здійснюється відповідно до принципів і правил мовної поведінки, прийнятих в даному суспільстві" [БЭС 1998, 412]) і в даному соціальному інституті.

У дискурсі засідань Європейського парламенту простежується певна послідовність і зв'язаність мовних актів: попередній акт задає контекст для оцінки подальшого мовного акту: *"I am most grateful to the rapporteur, Mr Jelko Kacin, for having outlined comprehensively and accurately the many achievements, as well as the challenges, lying ahead of Serbia"* (Deb. for 26 March, 2012).

Інша важлива особливість дискурсу засідань Європарламенту – його спрямованість на досягнення якоїсь глобальної мети, яка визначає прагматичні установки учасників спілкування і впливає на вибір тактик спілкування, які, в свою чергу, задають певну послідовність мовних актів. І.Корнелія припускає, що дискурс парламентських слухань – це свого роду макротекст, що складається з мікротекстів, які характеризуються завершеністю, смисловою єдністю, наявністю двох типів інформації, емоційним забарвленням та прагматичною установкою [Cornelia 2011, 287].

Дискурс засідань Європарламенту може бути розділений на смислові блоки, які мають функціональні властивості і складаються з підблоків, які можуть бути спільними для різних виступів і виконувати роль сполучної ланки між мовними актами комунікантів.

Р.Морган і К.Тейм зазначають, що дискурс парламентських слухань "повинен мати достатній емоційний потенціал, здатний утримувати увагу аудиторії протягом необхідного періоду часу і здатний проникати в структуру свідомості адресата, стаючи його невід'ємною частиною" [Morgan 2009, 104]. Дотримання балансу раціонального та емоційного в мові є риторичним при-

йомом, що сприяє досягненню мети, поставленої оратором. Дискурс парламентських слухань в силу своїх особливостей звужує діапазон експресивних одиниць літературної мови. Мета, яка ставилася оратором, найбільш успішно досягається програмуванням оцінки обговорюваних подій з використанням оціночної лексики з емотивним значенням.

Під оцінкою ми, слідом за Е.М.Вольф, розуміємо таке суб'єктивне ставлення до світу і його об'єктів, яке засноване на протиставленні його ознак "добре" / "погано", при цьому суб'єкт оцінки (людина) схвалює або не схвалює об'єкт [Вольф 1985, 32]. Таким чином, оратор намагається створити умови, за яких аудиторія оцінить викладені ним факти з тієї ж позиції, що і він сам.

І.Корнелія відзначає відносну бідність експресивних засобів мови в дискурсі слухань, пояснюючи це спонтанністю мовних ходів комунікантів [Cornelia 2011, 260]. Але не можна стверджувати, що експресія при цьому зникає, вона присутня у висловленні, тільки в даному випадку оратор вже переслідує іншу мету – пом'якшити факти, менш категорично їх оцінювати, що і являє собою модерацію висловлювання.

Модерація висловлювання може виражатися за допомогою морфологічних, синтаксичних та лексичних засобів:

"The case clearly shows how people can get caught" (Deb. for 12 March, 2012).

"May I draw the Minister's attention to the fact that the Human Rights Act is being used as an excuse to close many rural magistrates courts?" (Deb. for 12 March, 2012).

"It was a slightly risky investment, however, it was not impossible" (Deb. for 12 March, 2012).

Модерація висловлювання може переслідувати декілька цілей в залежності від ситуації і прогнозованого ефекту. Серед цих цілей: відхід від прямої оцінки подій і пом'якшення неприємних фактів, приховування скоєних неправових дій та аморальних вчинків, порятунок репутації політика чи політичної організації, перерозподіл відповідальності, дотримання дипломатичного етикету, створення іміджу "гнучкого політика", завоювання підтримки.

Таким чином, у результаті дослідження були виокремлені основні особливості дискурсу засідань Європейського парламенту, які являють собою комунікативну область накладення особливостей дипломатичного та суто політичного дискурсу. Дискурс засідань Європейського парламенту характеризується модерацією висловлювань, що зумовлено певними цілями і виражається за допомогою певних мовних засобів відповідно до конкретної мовної ситуації. Тексти виступів і прийняті Європарламентом постанови можуть суттєво відрізнятися у плані оцінності, категоричності, персоніфікованості та модерації висловлювань, засоби вираження якої представляють собою перспективу для подальшого дослідження.

1. *Ван Дейк Т.А.* Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк. – М.: Прогресс, 1989. – 310 с. 2. *Вольф Е.М.* Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф. – М.: Наука, 1985. – 61 с. 3. *Гольдин В.Е.* Обращение: теоретические проблемы / В.Е. Гольдин. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1997. – 129 с. 4. *Дмитриев А.В.* Неформальная политическая коммуникация / А.В. Дмитриев, В.В. Латынов, А.Т. Хлопьев. – М.: Рос. полит, энциклопедия, 2010. – 197 с. 5. *Шейгал Е.И.* Семиотика политического дискурса: Монография / Е.И. Шейгал. – Волгоград: Перемена, 2000. – 368 с. 6. *Языкознание: Большой энциклопедический словарь* / [под ред. В.Н.Ярцевой]. – М.: БРЭ, 1998. – 685 с. 7. *Cornelia I.* Discourse and metadiscourse in parliamentary debates / I. Cornelia // Journal of Language and Politics, 2011. – P. 269-291. 8. *Cornelia I.* Parenthetically speaking: Parliamentary parentheticals as rhetorical strategies / I. Cornelia // Current Studies in Dialogic Communication, Tьbingen: Max Niemeyer Verlag, 2011. – P. 253-264. 9. *Kцchler H.* Decision-making procedures of the European institutions and democratic legitimacy. How can democratic citizenship be exercised at transnational level? / H. Kцchler // Concepts of democratic citizenship. Council of Europe, 2011. – P. 147 – 162. 10. *Morgan R.* Parliaments and parties: The European Parliament in the political life of Europe / R. Morgan, C. Tame. London: Macmillan, 2009. – P. 99 – 115.

Голота М. В., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ГОЛОВНОЇ ГЕРОЇНІ В РОМАНІ Ш. БРОНТЕ "ДЖЕЙН ЕЙР" ТА ЙОГО УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

У статті проаналізовані лексичні засоби репрезентації емоційного стану персонажа в романі Ш. Бронте "Джейн Ейр" та перекладацькі стратегії, обрані для їх відтворення українською мовою.
Ключові слова: *емоційний стан, лексичні засоби, лексико-граматичні трансформації, національно-культурна специфіка емоцій.*

В статье проанализированы лексические средства репрезентации эмоционального состояния персонажа в романе Ш. Бронте "Джейн Эйр" и переводческие стратегии, использованные для их передачи на украинский язык.
Ключевые слова: *эмоциональное состояние, лексические средства, лексико-грамматические трансформации, национально-культурная специфика эмоций.*

The article deals with the lexical means of representation of the main character's emotional state in the novel by Ch. Bronte "Jane Eyre" and translation strategies used for rendering these emotions.
Key words: *emotional state, lexical means, lexical and grammatical transformations, national and cultural peculiarities of emotions.*

Проблема адекватного відтворення емотивного змісту тексту в перекладі постійно привертає увагу перекладознавців (В. Н. Комісаров, Я. Й. Рецкер, В. І. Шаховський, О. Д. Швейцер). Одним з аспектів цієї проблеми є відтворення емоційного стану персонажа художнього твору в перекладі. Його, зокрема, розглядає в дисертаційному дослідженні К. В. Стрельницька [Стрельницкая 2010]. В українському перекладознавстві питання залишається маловивченим, оскільки були проведені лише окремі розвідки, присвячені особливостям перекладу емоційно-забарвлених одиниць [Кучма О. І. 2004; Усик Г. М., Пагурець О. І., Андросюк Г. Л. 2010; Мельничук С. В. 2010].

Мета цієї статті – показати лексичні засоби репрезентації емоційного стану персонажа в романі Ш. Бронте "Джейн Ейр" і

проаналізувати перекладацькі рішення при їх відтворенні українською мовою.

Український переклад роману Ш. Бронте "Джейн Ейр", виконаний С. Й. Караванським, був надрукований в журналі "Дніпро". Повні переклади твору здійснені О. Сліпою, П. Соколовським та У. Григораш. Останні два переклади стали матеріалом нашого дослідження.

Головна героїня роману "Джейн Ейр" є одночасно і діючою особою, і оповідачем. Вона розповідає про те, за чим спостерігає, що переживає сама; вона є фігурою світу, який зображений в творі. Характерною рисою репрезентації її емоційного стану в романі є домінуючий дескриптивний компонент. Джейн Ейр описує свої почуття "з середини", сама називає їх, тому серед лексичних засобів, які передають емоційний стан героїні, важливою видається лексика емоцій – слова, які безпосередньо не виражають емоції, а називають їх.

Труднощі перекладу лексичних одиниць, що називають емоції, проілюструємо двома різними відповідниками, які підібрали П. Соколовський та У.Григораш, для словосполучення *mental anxiety*:

I remembered that after a day of bodily fatigue and mental anxiety, I was now at last in safe haven… [Bronte 1994, 99].

І я раптом усвідомила, що після цілого дня фізичної втоми та душевних тривог я нарешті досягла безпечної пристані… [Бронте 1999, 138].

Я зрозуміла, що після довгої подорожі, після фізичної втоми і розумового виснаження нарешті опинилася в безпечному місці… [Бронте 2009, 109].

Обидва перекладачі використовують традиційні для мови перекладу сполучення *душевні тривоги* та *розумове виснаження*. Однак очевидно, що варіант У. Григораш виник через невірне тлумачення багатозначного слова *mental*, яке має значення: 1) розумовий, інтелектуальний; та 2) психічний. Помилковість обраного перекладачкою варіанта перекладу підтверджує семантика другого компонента словосполучення *anxiety* – тривога, страх, стурбованість, а також ширший контекст. Пор.: в російському перекладі – *душевное напряжение* (переклад В. Станевич).

Відтворюючи лексичні одиниці емоцій, перекладачі часто вдаються до лексико-граматичних трансформацій:

The impulse of gratitude swelled my heart… [Bronte 1994, 99].

Гаряча вдячність сповнила моє серце… [Бронте 1999, 138].

Гаряча вдячність захлиснула мене… [Бронте 2009, 109].

В обох перекладах партитивне словосполучення замінене на атрибутивне. Використання прикметника *гарячий* виправдане семою 'strong' в семній структурі іменника *impulse* 'a sudden strong desire to do something' [LDOCE, 818].

Часто в перекладах спостерігаємо випадки синтаксичного переструкту-рування:

I had a keen delight in receiving the new ideas he offered… [Bronte 1994, 147].

Я з захватом сприймала його ідеї… [Бронте 1999, 210].

Я радо сприймала ідеї… [Бронте 2009, 166].

Обидва супроводжуються прийомом диференціації значення слова *delight*. Зауважимо, що *захват* краще передає інтенсивність англійської емоції *keen delight*.

Лексичні заміни призводять до певних розходжень в передачі емоційного стану героїні в оригіналі та перекладі:

… never startled or troubled by one noxious allusion… [Bronte 1994, 147].

… не збентежив якимсь двозначним натяком…[Бронте 1999, 210].

… не бентежив отруйними натяками… [Бронте 2009, 166].

Прийом смислового розвитку використаний в перекладі наступного речення:

just as I cherished towards Mrs. Fairfax a thankfulness for her kindness, and a pleasure in her society proportionate to the tranquil regard she had for me, and the moderation of her mind and character [Bronte 1994, 110].

а до місіс Фейрфакс я почувала вдячність за її доброту, миле поводження, повагу та ласкаве ставлення до мене [Бронте 1999, 154].

я була вдячна місіс Ферфакс за її доброту і приємне товариство, врівноваженість і ласкаве ставлення до мене [Бронте 2009, 122].

При цьому і П. Соколовський, і У.Григораш почуття *pleasure* (задоволення, насолоди), яке відчувала головна героїня в компа-

нії місіс Фейрфакс, поєднують з причиною виникнення в Джейн іншого почуття – *thankfulness* (вдячності).

П. Соколовському вдалося в окремих випадках, незважаючи на загальну тенденцію до експліцитності перекладів в порівнянні з оригіналами, зменшити кількість слів в перекладі, не використовуючи прийом вилучення:

I was distressed on all hands [Bronte 1994, 301].

Мене охопив розпач [Бронте 1999, 433].

Експліцитність перекладу є перекладацькою універсалією. Це підтверджують й аналізовані переклади:

I felt glad ... [Bronte 1994, 241].

... мені ставало радісніше на душі... [Бронте 1999, 345].

I sat down quite disembarrassed [Bronte 1994, 122].

Я сіла, і моя ніяковість де й ділась [Бронте 1999, 172].

Наведені приклади допомагають поширити спостереження Я. Й. Рецкера щодо перекладів із західноєвропейських мов не тільки російською, але й українською: замість стилістично нейтральних слів оригіналу перекладачі використовують експресивно забарвлені лексичні одиниці [Рецкер 2006, 133].

Іншою групою лексичних засобів, що є непрямими вираженнями емоцій шляхом їхнього опису, є одиниці, які вказують на причину, результат, прояви, ознаки емоцій.

Наприклад: *When I heard this, I was beginning to feel a strange chill and failing at the heart* ... [Bronte 1994, 162].

Коли я це чула, мене обсипало морозом, і серце завмирало в грудях ... [Бронте 1999, 231].

Коли я чула ці слова, мені здавалося, що мене проймає дивна дрож, а серце завмирає у грудях ... [Бронте 2009, 183].

Перекладачі яскраво описали стан героїні, використовуючи ідіоматичні вирази зі значенням 'тремтіти зі страху'.

Ще один опис негативних емоцій:

What a consternation of soul was mine that dreary afternoon! How all my brain was in tumult, and all my heart in insurrection! In what darkness, what dense ignorance, was the mental battle fought! [Bronte 1994, 17].

Яким шаленим гнівом палали мої груди того похмурого пообіддя! Мозок мій гарячково працював, серце кипіло!Але ж у

якій непроглядній пітьмі,в якому глибокому невіданні точилася ця душевна боротьба! [Бронте 1999, 17].

Того жахливого вечора моя душа заціпеніла від страху! Мій мозок бунтував, а серце повстало! Але в якій глибокій темряві й байдужості точилася ця боротьба! [Бронте 2009, 14].

Описуючи почуття гніву героїні, П. Соколовський не згадує інше почуття – страх, який охопив душу Джейн (*a consternation of soul*), а У. Григораш чомусь перекладає *ignorance* як байдужість, що може спантеличити читача, оскільки навряд чи байдужість може поєднуватися з бунтівним настроєм. .

Допомогти зрозуміти, відчути душевний стан героїні почасти можуть її описи ситуацій, метафори, які вона використовує:

My couch had no thorns in it that night; my solitary room no fears [Bronte 1994, 99].

Того вечора моя постіль здалась мені на диво м'якою, а кімната – на диво затишною [Бронте 1999, 138].

Тієї ночі моє ліжко було найм'якішим, а кімната – найзручнішою у світі [Бронте 2009, 109].

Обидва перекладачі вдалися до антонімічного перекладу та смислового розвитку.

My thin crescent-destiny seemed to enlarge; the blanks of existence were filled up… [Bronte 1994, 147].

Тонюсінький молодик моєї долі став місяцем напідповні…[Бронте 1999, 211].

Мій тоненький місяць потовстішав… ([Бронте 2009, 167].

Використовуючи прийом смислового розвитку, П. Соколовський вдало відтворив метафору героїні, яка порівнює свою долю з місяцем. Варіант У. Григораш не передає вповні весь емотивний зміст речення.

Як зазначає В. І. Шаховський відображення емоцій в семантичній системі кожної мови має свою національно-культурну специфіку [Шаховский 1979, 74]. Відрізняється й емотивна інтерпретація світу представниками різних лінгвокультур. Національно-специфічними є типові моделі поведінки та вияви емоцій в різних ситуаціях. Так, на думку англійців, стриманість, самовладання є важливими достоїнствами кожної людини, в той час

як українці експресивно виявляють свої почуття. Ці відмінності виявляються в перекладі:

My blood was still warm… [Bronte 1994, 16].

Кров моя кипіла … [Бронте 1999, 16].

Моя кров ще не застигла в жилах …[Бронте 2009, 14].

В перекладі П. Соколовського ступінь інтенсивності емоції вищий, ніж в оригіналі. Пор.: буквальний переклад *моя кров була ще тепла* та варіант П. Соколовського – *моя кров кипіла*. Переклад У. Григораш ближчий до оригіналу: рівень емотивності залишається незмінним.

Українцям властиве перебільшення своїх відчуттів. Англійці ж обережні в своїх характеристиках, схильні швидше применшити якість, аніж перебільшити її. Пор.: стримане *quite alone* в англійському романі та *сама-самісінька* в перекладі У. Григораш:

It is a very strange sensation to inexperienced youth to feel itself quite alone in the whole world [Bronte 1994, 95].

Важко передати почуття, що оволодівають молодою особою, яка опинилася сама-самісінька у цілому світі … [Бронте 2009, 104].

Яскравим проявом української експресивності в перекладі є ситуація суперечки, коли Джейн говорить пані Рід усе, що вона думає про неї:

You think I have no feelings, and that I can do without one bit of love or kindness …[Bronte 1994, 251].

Гадаєте, я черства, запекла і можу жити без любові та ласки? [Бронте 1999, 359].

Ви думаєте, я не можу відчувати, думаєте, мені не потрібна любов і ласка [Бронте 2009, 290].

П. Соколовський вкладає в уста Джейн гнівне звинувачення *Гадаєте, я черства, запекла...*? Натомість У. Григораш підшукала відповідник *я не можу відчувати*, який емоційно ближчий до англійського *I have no feelings*.

Отже, для адекватного відтворення емоційного стану персонажа в перекладі необхідно не лише досконало володіти мовами оригіналу та перекладу, але й вміти тонко відчувати емоції, почуття, настрій героїв. Загальною тенденцією при відтворенні емоцій українською мовою є більша експресивність, вищий сту-

пінь інтенсивності емоції в порівнянні з оригіналом, що зумовлено національно-культурною специфікою.

1. *Бронте, Ш.* Джейн Ейр. – К.: Основи, 1999. – 651 с. (переклад Петра Соколовського). 2. *Бронте, Ш.* Джейн Ейр: Роман. – К.: КМ Publishing, 2009. – 528с. – (Фієста, переклад Уляни Григораш). 3. *Кучма О. І.* Німецькі емоційно-експресивні частки та їх відтворення українською мовою (на матеріалі українських перекладів сучасної німецької прози): автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.16 – К., 2004. – 20 с. 4. *Мельничук С. В.* Особливості українсько-англійського перекладу зменшувально-пестливих лексичних одиниць у художньому тексті // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2010. – Вип. 31. С. 114 – 118. 5. *Рецкер Я. И.* Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода. М.: Валент, 2006. – 240 с. 6. *Стрельницкая Е. В.* Эмотивность и перевод: особенности языковой передачи эмоций при художественном переводе с английского языка на русский язык: дис. кандид. филол. наук: 10.02.04 – М., 2010. – 264 с. 7. *Усик Г. М., Пагурець О. І., Андросюк Г. Л.* Особливості перекладу емоційно забарвлених англомовних висловів // Теорія і практика перекладу. – К., 2010. – С. 323 – 326. 8. *Шаховский В. И.* Национально-культурная специфика эмоций в языке оригинала и ее отражение в языке перевода // Тетради переводчика. – М., 1979. – Вып. 16. – С.74 – 83. 9. *Bronte, Ch.* Jane Eyre. – Penguin Books, 1994. – 447 p. 10. *Longman Dictionary of Contemporary English* (LDOCE). – Pearson Education Limited, 2003. – 1950 p.

Гончарова О.О., викл.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ФРИЗЬКА МОВА
У КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ НІДЕРЛАНДІВ

У зв'язку із широкою розповсюдженістю англійської мови та її впливу на інші мови, одним із актуальних напрямів досліджень сучасної лінгвістики є питання збереження мов меншин. У цій статті подається огляд місця фризької мови в комунікативному просторі Нідерландів.

Ключові слова: *міжкультурна комунікація, комунікативний простір, нідерландська мова, фризька мова*

В связи с широкой распространенностью английского языка и его влияния на другие языки, одним из актуальных направлений исследова-

ния современной лингвистики является вопрос сохранения языков меньшинства. В данной статье представлен обзор места фризского языка в коммуникативном пространстве Нидерландов.
Ключевые слова: *межкультурная коммуникация, коммуникативное пространство, нидерландский язык, фризский язык*

In connection with the spread of the English language worldwide and its influence on other languages, the question of minority languages preservation is one of the topical problems in modern linguistics. In this article we review the place of the Frisian language in the communicative space of the Netherlands.
Key words: *cross-cultural communication, communicative space, the Dutch language, the Frisian language.*

У сучасному глобалізованому світі, де практично в кожній країні використовується англійська мова, як ніколи постає важливість збереження мов національних меншин та проведення послідовної політики щодо їх популяризації.

Актуальність статті обумовлена тим, що в українському мовознавстві практично не приділяється увага вивченню фризької мови. Єдиною спробою систематизувати знання про походження та розвиток цієї мови як представника інгвеонської групи західногерманських мов є підручник О. Ю. Жлуктенка та О. В. Двухжилова "Фризька мова" [1].

Метою статті є спроба визначити місце фризької мови у комунікативному просторі Нідерландів, а також окреслити основні рівні мовної взаємодії фризької та нідерландської мов, адже на рівні держави фризька мова є другою офіційною мовою на території цієї країни.

Фризькою мовою розмовляють насамперед у Фрисландії (нід. *Friesland*), одній із 12 провінцій Нідерландів, а також на заході провінції Гронінген (нід. *Groningen*), в деяких частинах північної Німеччини, західного узбережжя Данії, на декількох островах у Північному морі [7]. В деяких емігрантських спільнотах, особливо у Північній Америці, ця мова також збереглася.

Нідерландська провінція Фрисландія нараховує більше 600 000 жителів, із яких близько 450 000 розмовляють фризькою мовою й біля 350 000 з них мають фризьку мову за рідну. Фризька мова є мовою спілкування в родині. Опитування населення Фрислан-

дії 1994 року показало, що 94% розуміють фризьку, 74% говорять фризькою, 65% читають фризьку, та 17% можуть писати фризькою [9: с.36].

Зараз практично немає людей, які говорять виключно фризькою, проте є група людей, що дуже рідко або майже ніколи не використовує нідерландську, бо вони живуть, працюють та відпочивають у фризькомовному оточенні – функціонально їх можна назвати монолінгвами, проте вони складають максимум десяту частину мовців фризької.

Мовці фризької вважають, що їхня мова буде ставатиме дедалі популярнішою, оскільки вона має достатньо підтримки як зі сторони держави, так і зі сторони населення: щороку близько 400 людей навчаються на курсах фризької як другої мови, які проводяться Загальним освітнім комітетом Фрисландії [6].

Вже декілька десятиліть Фрисландія офіційно визнана двомовною провінцією, де говорять як фризькою, так і нідерландською мовами. Вже у 1970-х роках учні могли складати випускні іспити з фризької мови при закінченні школи, а студенти – як державний іспит. У 1980 році фризька мова стала обов'язковим предметом початкових шкіл Фрисландії, а у 1993 році – обов'язковою для вивчення у середній школі. У 1995 році право використовувати фризьку мову під час місцевих зібрань було затверджено статутом. Також у Фрисландії існує Фризька академія, яка займається нормуванням літературної мови, уніфікацією правопису, видавництвом словників та граматик [2: с.4].

Перші спілки, що сприяли розвитку та поширенню фризької мови, були засновані у 1844 році. Сьогодні провідною організацією, що підтримує розвиток фризької мови, є *Ried van de Fries Beweging* – Рада сприяння розвитку фризької мови, що приймає активну участь у політиці на підтримку фризької. Фризька національна партія та інші політичні сили приділяють багато уваги розвитку мови та всіляко сприяють впровадженню її використання в усіх сферах життя (наприклад, використання надписів фризькою мовою у публічних місцях).

У 1996 році Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин була ратифікована Нідерландами, і до неї долучили також фризьку мову. У 2001 році було підписано угоду щодо фризької мови та культури між урядом Нідерландів та керівниц-

твом провінції Фрисландія. Ця угода є фактично інструментом втілення положень Хартії. На даний момент фризька та нідерландська мови мають однаковий статус на території провінції [8].

Проте хоча фризька мова в наш час є широко визнаною та підтримується як політичними партіями, так і пересічним населенням, все-таки реалізація про-фризької політики просувається дуже повільно.

У рамках освітніх проектів, які підтримуються та фінансуються європейською спільнотою, проводяться такі заходи для популяризації фризької мови: розробка методів навчання фризькій мові, викладання фризької студентам, що навчаються на соціальних працівників з літніми людьми, створення словнику фризької мови для дітей, проведення міжнародних дитячих літніх шкіл та таборів, а також конференцій.

Статус другої офіційної мови надає перевагу фризькій над іншими мовами меншин, що проживають на території Нідерландів. Проте, оскільки фризькою говорять лише у провінції Фрисландія та на прилеглій до неї території, практична цінність мови по великому рахунку не значна, хоча для лінгвістичних та лінгво-культурологічних досліджень є дуже важливою.

Загалом, фризька мова є обов'язковою для використання в органах місцевої державної влади, оскільки провінційна державна адміністрація та деякі інші органи влади затвердили це як офіційну політику. Проте, майже всі офіційні документи до сих пір видаються тільки нідерландською, дуже рідко фризькою або двома мовами одночасно. Документи, опубліковані тільки фризькою мовою, не мали юридичної сили аж до 2002 року. Під час судових засідань всім учасникам процесу дозволяється говорити фризькою. Якщо є необхідність, до ходу засідання долучається перекладач. Судові органи приймають цивільні позови фризькою, проте може виникнути проблема у разі апеляції до вищої інстанції.

Громадські знаки можуть бути фризькою, нідерландською або двома мовами одночасно – це залежить від вибору кожного конкретного муніципалітету.

У Фрисландії лише невелика кількість дитячих садків повністю використовують фризьку мову у процесі виховання та навчання, проте з 1980 року фризька є обов'язковим предметом в усіх початкових школах, як державних, так і приватних. Близько у 80% шкіл

фризька є засобом навчання поряд із нідерландською мовою; є навіть школи, в яких ведеться експериментальне навчання трьома мовами: нідерландською, фризькою та англійською.

Немає друкованої преси, що виходила б повністю фризькою мовою. В газетах існує тенденція публікувати матеріал фризькою, якщо тема статті стосується культурних питань; також в статтях, надрукованих нідерландською, цитати фризької наводяться в оригіналі. Останнім часом з'явилося декілька радіо- та телекомпаній, що передають трансляції виключно фризькою мовою на всій території Нідерландів.

Значним є літературний доробок фризькою мовою; також існує декілька фризьких музеїв, бібліотек, архівів та культурних центрів. Видаються музичні диски із записами фризькою мовою, нещодавно також вийшло в прокат декілька фільмів.

Фризька мова дещо схожа як на англійську мову, так і на інші мови європейських країн. Якщо говорити про схожість лексичних одиниць фризької із іншими германськими мовами, то можна узагальнити такі подібності наступним чином: 74% подібностей фризька мова має із нідерландською мовою, 71% – із стандартною німецькою та 61% – з англійською [5].

Цікавим є той факт, що незважаючи на те, що нідерландська та фризька не мають спільного коріння (фризька походить із родини інгвеонських діалектів, так само, як і англійська мова: порівняймо приклади, наведені у таблиці 1), на цей час нідерландська та фризька більше схожі між собою, ніж англійська та фризька, про що свідчить легкість взаєморозуміння при спілкуванні мовців нідерландської та фризької мов.

***Таблиця* 1. Порівняння лексичних одиниць англійської, фризької та нідерландської мов**

Англійська мова	*Фризька мова*		*Нідерландська мова*
us/our	ъs	[ьs]	ons
cheese	tsiis	[tsi:s]	kaas
book	boek	[buk]	boek
sheep	skiep	[skiəp]	schapen
year	jier	[(j)i.ər]	jaar
two	twa	[tva:]	twee

Для ілюстрації схожості між мовами наводимо вірш фризького поета Йєнса Мюнгарда (*Jens Mungard, 1885-1940*) фризькою та нідерландською мовами [4: с.20].

Фризька мова (*Fries*):	Нідерландська мова (*Netherlands*):
Strвntiksel is myn blom	*Stranddistel is mijn bloem*
Strвntiksel neame se ek my	*Stranddistel noemen ze ook mij*
Hy groeit op it dunesвn	*Hij groeit op het duinenzand*
Ik op myn libbensstrвn	*Ik op mijn levensstrand*
En stikels ha wy beide!	*En stekels hebben wij beiden!*

Взагалі-то, нідерландська мова все більше панує на території Фрисландії, а отже, фризька мова знаходиться під значним впливом нідерландської. Мовна інтерференція відбувається на фонетичному, лексичному та граматичному рівнях.

Однією із основних відмінностей між стандартною нідерландською та фризькою мовами є відсутність велярного фрикативу [x] на початку слова: порівняймо нід. *goed* (добре) [ɣut], *gaan* (іти) [ɣa:n] і *graag* (залюбки) [ɣra:x] з відповідно фриз. *goed* [guət], *gean* [gɪən] і *graach* [gra:x]. Також у фризькій мові присутня більша, ніж у нідерландській, кількість дифтонгів: окрім "нідерландських" [au] – нід. *oud* (старий), [εi] – нід. *feit* (факт), та [шу] – нід. *uiterlijk* (зовнішній вигляд), фризька додатково має дифтонги [iə] – фриз. *ien* (нід. *een* – один), [шə] – фриз. *sneon* (нід. *zaterdag* – субота), [ɪə] – фриз. *sleat* (нід. *sloot* – рів), [uə] – фриз. *hoed* (нід. *hoed* – капелюх), [oə] – фриз. *soad* (нід. *veel* – багато). До того ж, у фризькій мові зустрічаються трифтонги, які відсутні у нідерландській мові, наприклад *iuw* – фриз. *bliuwe* (нід. *blijven* – лишатися). В процесі комунікації фризькою мовою вимова нідерландськомовних фризів тяжіє до фонетичних правил нідерландської мови, тобто нехтується вимова певних звуків, типових для фризької мови.

На лексичному рівні відбувається насамперед заміна власне фризьких слів їх нідерландськими еквівалентами: все більше людей вживають нідерландське *sleutel* (укр. ключ) замість *kaai*, *zaterdag* (укр. субота) замість *sneon*, *neus* замість *noas*, або *belangrijk* замість *wichtich*. Фризька мова ж навпаки майже не має зворотнього впливу на нідерландську– до загального вжитку увійшли лише слова із спорту, типового для Фрисландії, наприклад "*skьtsjesilen*" (змагання на парусних лодках) та "*klunen*" (сухопутне катання на ковзанах) та деякі інші, наприклад: *grobbejak, krioelen, kwier, loereman, luistervink, pripper, schetten, terp, tjalk, tjotter* [10].

Також під впливом нідерландської мови відбуваються зміни у граматичній системі фризької. Так, наприклад, змінюється місце дієслова у складнопідрядному реченні: в нідерландській мові допоміжне та смислове дієслово можуть мінятися місцями, в той час як у фризькій мові порядок слів є чітко фіксованим. Порівняймо:

(нід) ... *dat hij het <u>doen wil</u> / dat hij het <u>wil doen</u>* – обидва речення побудовані грамматично правильно;

(фриз.) ... *dat er it <u>dwaan wol</u> / dat er it <u>wol dwaan</u>* – перше речення побудовано відповідно до граматики фризької мови, у другому реченні відбулася зміну порядку слів під впливом нідерландської мови.

Дуже рідко, радше як виняток, фризька мова може впливати на правильність побудови речення нідерландською мовою, наприклад "я іду спати": *Ik ga <u>op</u> bed* (замість *Ik ga <u>naar</u> bed*) формується за моделлю фризького *Ik gean <u>op</u> bkd*.

Однією з найбільших загроз фризькій мові наразі є те, що більшість людей говорять мовою, що все більше відрізняється від "правильної" фризької, змішуючи фризьку та нідерландську. Запобігти цьому намагається невелика група активістів, що використовують виключно фризьку мову, але таким чином вони лише поглиблюють розбіжності між мовцями, оскільки через складність власне фризьких слів більшість населення все-таки замінює їх на нідерландські еквіваленти, і це призводить до ще швидшого занепаду мови [3].

Проте, незважаючи на вплив нідерландської мови, використання фризької залишається більш-менш стабільним, що можна

пояснити наступним чином: важливими є соціальний статус мовців, функція мови та сфера використання фризької. На питання, чи має фризька мова майбутнє, не можна дати однозначної відповіді. Тільки у випадку проведення послідовної мовної політики на території Фрисландії, а саме впровадження обов'язкової освіти фризькою та використання фризької як церковної мови, фризька мова буде й надалі використовуватись місцевим населенням так само часто, як і зараз.

1. *Берков В.П.* Современные германские языки: Учеб./ В.П. Берков.– 2-е изд., испр. и доп. – Москва: ООО "Издательство АСТ": ООО "Издательство Астрель", 2001. – 336 с. 2. *Жлуктенко Ю. А.* Фризский язык / Ю. А. Жлуктенко, А. В.Двухжилов – Киев: Наукова думка, 1984. – 200 с. 3. *Boomsma C.* Een oprjochte Fries [Електронний ресурс] / Christien Boomsma Режим доступу до статті: http://www.uk.rug.nl/archief/jaargang31/11/06a.htm 4. *Erkelens Helma.* Taal van het hart. Over de Friese taal en cultuur. / Helma Erkelens – Leeuwarden: BW H Ontwerpers, 2004. – 48 p. 5. *Frisian ("Frysk") in the Netherlands* // Research Centre of Multilingualism [Електронний ресурс] – Режим доступу до статті: http://www.uoc.edu/euromosaic/web/document/friso/an/i1/i1.html 6. *Is Frisian Dutch?* [Електронний ресурс] – Режим доступу до статті: http://www.dutchtoday.com/content/view/48/25/ 7. *Language in the Netherlands*: Frisian [Електронний ресурс] – Режим доступу до статті: http://taal.phileon.nl/eng/frisian.php 8. *Languages of Netherlands* // Ethnologue: Languages of the World, Sixteenth edition [Електронний ресурс] / ed. Lewis, M. Paul – Dallas, Tex.: SIL International, 2009. – Режим доступу до статті: http://www.ethnologue.com/show_country.asp?name=nl 9. *Smakman Dick.* Standard Dutch in the Netherlands: a Sociolinguistic and Phonetic Description: proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor: een wetenschappelijke proeve op het gebied van letteren / Dick Smakman – Radboud Universiteit Nijmegen, 2006. – 367 p. 10. *Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal* [електронний ресурс] / [hoofdredacteur drs. C. A. den Boon, prof. dr. D. Geeraerts]. – Veertiende druk 2005 en digitale aanvullingen (Jaarboek taal 2007, 2008, 2009, 2010). – Utrecht: Van Dale Uitgevers, 2010.

Гончарук Д. Д., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ ІТАЛІЙСЬКИХ ОЦІННИХ ІМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ (на матеріалі оповідання Карла Коллоді "Пригоди Піноккіо")

У статті розглянуто специфіку перекладу італійських оцінних іменників українською мовою (на матеріалі оповідання Карла Коллоді "Пригоди Піноккіо").

Ключові слова: *оцінні іменники, морфологічна характеристика, емоційність.*

В статье рассмотрена специфика перевода итальянских оценочных имен существительных на украинский язык (на материале рассказа Карла Коллоди "Приключения Пиноккио").

Ключевые слова: *оценочные имена существительные, морфологическая характеристика, эмоциональность.*

The article analizes the peculiarities of translation of the Italian evaluative nouns in the Ukrainian language (on the materials of the story "The Advantures of Pinocchio" of Carlo Collodi).

Key words: *evaluative nouns, morphological description, emotionality.*

Переклад є однією з важливих форм міжкультурних взаємин. Оскільки знання іноземних мов і в давні часи, і сьогодні не можна назвати масовим, перекладачі виступають посередниками між народами, які спілкуються в найрізноманітніших сферах життя. Недарма А. В. Федорів порівнював переклад із вікном до іншого світу, який відіграє надзвичайно велику роль у розбудові власної літератури, мови і культури [Чередниченко 2007, 161].

Хоча емоції – це загальнолюдська універсалія, її відображення в семантичній системі кожної мови є національно-специфічним. Тому емоційний компонент семантики мови можна розглядати в складі його культурознавчого аспекту.

Аналіз цього аспекту слова в перекладацькому плані показує, що проблема адекватності передачі емоційно-суб'єктивної оцінки з однієї мови іншою не може бути успішно вирішена в межах паралельних рівнів засобів: один і той же тип емоційності в різ-

них мовах виражається не обов'язково засобами одного і того ж рівня [Шахов 1984, 75]. В. Н. Комісаров зазначає, що загальний тип емоційності може бути, як правило, виражений повністю при перекладі. Що ж стосується відтворення визначеного типу емоції чи її відтінку, то ця задача, за спостереженнями вченого, є досить-таки складною для перекладачів [Комісаров 1973, 108].

Переклад оцінних назв осіб та предметів стимулює розвиток жанрово-стилістичного розмаїття цільової мови, і в цьому полягає його креативна функція. Актуальність теми зумовлена широким використанням оцінних іменників у художній літературі.

Мета нашого дослідження полягає в аналізі засобів, завдяки яким переклад емоційно-суб'єктивної оцінки буде адекватним.

Серед іменників із суфіксами суб'єктивної оцінки можна виділити дві великі групи: назви зі значенням зменшеності переважно з позитивним відтінком та зі значенням збільшеності здебільшого з негативною оцінкою, що становлять об'єкт дослідження. А предметом є специфіка перекладу оцінних назв осіб та предметів.

Для аналізу особливостей перекладу оцінних іменників ми використали приклади з оповідання Карла Коллоді "Le avventure di Pinocchio" [Collodi 2002] та його переклад "Пригоди Піноккіо", який було здійснено Юрієм Авдєєвим та надруковано видавництвом ЦК ЛКСМУ "Молодь" у 2006 році [Коллоді 2006].

Відомо, що в італійській мові зменшено-пестливі слова можуть утворюватись за допомогою таких суфіксів: *-ino, -etto, -ello, -(i)cello, -erello*, яким в українській мові відповідають: *-ус, -ик, -к, -ичк, -ен, -инк-а, -очк-а, -ечк-а, -очок, -ечок, -ець, -ок, -ак* та похідні: *-усеньк-а, -унечк-а, -уньчик, -усечк-а, -як,* наприклад:

Aspettami costm che torno subito, – rispose il vecchino [Collodi 2002, 33].

Зачекай тут, я зараз повернуся, – мовив дідусь [Коллоді 2006, 21].

Тут, італійський іменник оцінної семантики vecchino при перекладі зберігає морфологічну особливість, тобто емоційність передається за допомогою суфікса *-ус: дідусь.*

В. Н. Комісаров справедливо підкреслює, що комунікативно релевантний зміст тексту перекладу визначається як змістом

оригіналу, так і особливостями акту спілкування, в якому міститься текст перекладу, тобто важливу роль відіграє не лише зміст, а й почуття та емоції, які автор прагне передати читачеві.

Оскільки "Пригоди Піноккіо" Карла Коллоді – це дитяче оповідання, тому при перекладі важливо передати повен відтінок відчуттів героїв. Помітно, що деякі нейтральні іменники в італійській мові у тексті перекладу набувають емоційне забарвлення:

Perchй il Gatto ha ricevuto un'imbasciata, che il suo gattino maggiore, malato di geloni ai piedi, stava in pericolo di vita [Collodi 2002, 66].

Бо Кіт одержав звістку, що його старшеньке котеня відморозило собі лапки й ось-ось помре [Коллоді 2006, 42].

Очевидно, що у словосполученні *gattino maggiore – старшеньке котеня*, навіть прикметник набуває значення зменшеної оцінки. Це використовується з метою вираження ласки та співчуття до батька Кота, який одержав звістку, що його дитина має невиліковну хворобу. Так, у перекладі явно підкреслюється відчай та безвихідь і навіть іменник *piedi* влучно набуває пестливості – *лапки*, щоб виразити безпомічність котеняти.

Аналізуючи текст перекладу, можна зробити висновок, що нерідко використовується перекладацький прийом додавання, який допомагає точно передати емоції, виражені в оригіналі, наприклад:

Ma quando fu lм per lasciare andare la prima asciata, rimase col braccio sospero in aria, perchu sentм una vocina sottile sottile [Collodi 2002, 11].

Але тільки-но зібрався цюкнути по цурпалку, як так і завмер, бо почув тонесенький благальний голосочок [Коллоді 2006, 2].

Тут головний іменник *vocina* зберігає свою морфологічну характеристику та перекладається українським іменником *голосочок*, утвореним за допомогою суфікса *-очок*. Проте, характерним є те, що в італійській мові зменшено-пестливе значення слова підкреслено повторюванням одного і того ж прикметника: *sottile sottile*, що вдало відтворюється в перекладі вже за допомогою двох прикметників: *тонесенький благальний*, один з яких має оцінну маркованість.

Далі за змістом стає зрозуміло, що той тонкий голосочок благає, ніби вимолює не бити його: *"– Ой, боляче, не бийся!"*. Тому перекладач і використовує прийом додавання, вживаючи прикметник *благальний*, якого немає в оригіналі, але який, у свою чергу, вдало передає емоції.

В італійській мові часто також зустрічаються оцінні іменники, утворені за допомогою суфікса *-etto*:

Allora entrm in bottega un vecchietto tutto arzillo, il quale aveva nome Geppetto [Collodi 2002, 15].

Такі забарвлені слова здебільшого зберігають морфологічну характеристику при перекладі: *До майстерні ввійшов жвавий дідок на ім'я Джепетто* [Коллоді 2006, 4].

При порівнянні оригіналу та перекладу помітно, що не завжди варто дотримуватись правил відповідності суфіксів: перш за все, необхідно відшукати головний сенс, який несе речення в тексті оригіналу, та повністю передати його емотивний зміст:

Tale e quale come avrebbe potuto fare un capretto o un leprottino inseguito dai cacciatori [Collodi 2002, 25].

Він з розгону стрибнув, мов козел або заєць, за яким женуться мисливці [Коллоді 2006, 11].

У перекладі помітно випущений зменшений відтінок іменників *capretto* та *leprottino* з метою передання повної гостроти ситуації, підкреслення напруженої атмосфери, страху та відчаю.

Іменники зі збільшено-згрубілими забарвленням зустрічаються в оригіналі рідше, тут представлені як власне оцінні назви, так і іменники, утворені за допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки: *-one* та *-accio*.

Відомо, що італійському суфіксу *-accio* в українській мові відповідає суфікс *-ище*, і оцінні іменники з такою морфологічною характеристикою перекладаються таким чином:

Grillaccio del mal'augurio [Collodi 2002, 27].

Клятий Цвіркунище [Коллоді 2006, 13].

Або ж слово, утворене за допомогою негативно забарвленого суфікса *–one: nasone* відтворене українським іменником зі збільшеним відтінком: *носюра*, зберігаючи морфологічний зміст вихідного слова:

Diventm in pochi minuti un nasone che non finiva mai [Collodi 2002, 20].

І за кілька хвилин став довжелезним носюрою [Коллоді 2006, 8].

Проте, не завжди зберігається така відповідність оцінних суфіксів:

In mezzo a questa folla di accattoni e di poveri vergognosi passavano di tanto in tanto alcune carrozze signorili con dentro o qualche volpe, o qualche gazza ladra o qualche uccellaccio di rapina [Collodi 2002, 95].

Серед натовпу цих жебраків і знедолених час від часу проїжджали пишні карети, в яких сиділи то лисиці, то злодійкуваті сороки, то якісь хижі птахи [Коллоді 2006, 73].

Оскільки в українській мові не всі іменники можуть утворювати форму оцінності за допомогою суфіксів, то перекладач використовує прийом додавання, підсилюючи значення слова прикметником *хижий*, який свідчить про негативне забарвлення іменника.

Per l'appunto era una nottataccia d'inferno. Tonava forte forte, lampeggiava come se il cielo pigliasse fuoco, e un ventaccio freddo e strapazzone, fischiando rabbiosamente e sollevando un immenso nuvolo di polvere, faceva stridere e cigolare tutti gli alberi della campagna [Collodi 2002, 33].

На землю тим часом спустилася горобина зимова ніч. Гуркотів грім, одна за одною спалахували блискавки, ніби хтось на небі раз у раз вишкребував вогонь. Холодний різкий вітер, люто завиваючи і здіймаючи величезні хмари куряви, наганяв додолу дерева, і вони натужно скрипіли [Коллоді 2006, 21].

Помітно, що у перекладі повна емоційність компенсується за допомогою описових емоційно забарвлених слів та побудови речення, що дозволяє не менш точно висловити загальний настрій змісту. Так, наприклад, слово nottat*accia* перекладач влучно передає українською мовою, використовуючи прикметники – *горобина зимова ніч*.

У тексті перекладу неодноразово використовуються незалежні емоційно-марковані іменники, які не менше за суфікси передають повен відтінок емоцій:

И un monellaccio [Collodi 2002, 83]. – *Шибеник* [Коллоді 2006, 62].

Dicono che sia un ragazzaccio, un vagabondo, un vero rompicollo [Collodi 2002, 159].

Кажуть шибеник, волоцюга, справжній зірвиголова [Коллоді 2006, 81].

Такі лексеми як *vagabondo* та *rompicollo* є зразками власне оцінних назв. Вони, як правило, однозначні, а компонент оцінки настільки очевидний, що не дозволяє вживати слова в інших значеннях. Тому, виходячи з цього, варто зазначити, що у тексті перекладу також вжито власне оцінні іменники такі як: *волоцюга* та *зірвиголова*.

А от емотивні синоніми в італійській мові *monellaccio* та *ragazzaccio* утворені за допомогою суфікса з негативною оцінкою *-accio* перекладаються як *шибеник*. Це свідчить про те, що іменники, утворені суфіксальним способом, при перекладі можуть втрачати таку особливість, проте в той же момент зберігають своє забарвлення.

Перекручування емотивно-значущої інформації за рахунок емотивних втрат при перекладі зумовлено структурними, лексико-семантичними, національно-культурними відмінностями порівнюваних мов і є неминучим.

Викладена вище інформація щонайкраще підтверджує спостереження В.Н. Комісарова про те, що комунікативна функція притаманна не лише мові в цілому, а й окремим елементам її системи [Комісаров 1973, 107]. У нашому випадку такими окремими елементами італійської та української мов є емотиви – морфеми, слова, словосполучення з емотивним змістом їхньої семантики.

Проаналізувавши відтворення оцінних назв зі зменшено-пестливими та зі збільшено-згрубілими суфіксами, можна зазначити, що окрім посередницької функції, перекладні твори виконують і творчу, продуктивну місію, бо завжди є важливим стимулом розвитку національних мов, літератур, культур і продуктивним засобом створення особливої виразності, емоційної наснаженості літературної мови.

При перекладі оцінних іменників потрібно в першу чергу зберегти відтінок емоцій. Іменники суб'єктивної оцінки, утворені за допомогою суфіксів, при перекладі не завжди зберігають

свою морфологічну характеристику. Зустрічаються й такі випадки, коли заради збереження емоційності у перекладі, речення втрачає свою структуру. Помітно використання прийому додавання – вживання допоміжних, другорядних членів, наприклад, прикметників, або ж власне маркованих іменників, які, як правило, однозначні, а компонент оцінки настільки очевидний, що не дозволяє вживати слова в інших значеннях.

1. *Комиссаров В. Н.* Слово о переводе. – М., 1973. – С. 107-108. 2. *Чередниченко О. І.* Про мову і переклад. – К.:Либідь, 2007. – 248 с. 3. *Шаховський В. И.* Национально-культурная специфика эмоций в языке оригинала и ее отражение в языке перевода // Тетради переводчика: Научно-теоретический сборник. Вып. 23 / Под ред. С. Ф, Гончаренко. –М.: – Высш. шк.; 1989. – С. 74-82. 4. *Devoto G., Oli G. C.* Dizionario della lingua italiana. – Firenze: Le Monnier, 2005. – 3188 p. 5. *Patota G.* Grammatica di riferimento della lingua italiana per stranieri. – Firenze: Edmond le Monnier, 2007. – 424 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. *Коллоді К.* (Карло Лоренціні). Пригоди Піноккіо: пер. Ю. Авдєєв, – К.: ЦК ЛКСМУ "Молодь", 2006. – 120 с. 2. *Collodi C.* Le avventure di Pinocchio. –Brescia: Editrice La Scuola, 2002. –252 p.

Гриценко М.В., магістрант,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

КРОСОВЕР-ЛІТЕРАТУРА В ТЕОРЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЇ

Стаття присвячена перекладу кросовер-літератури в рамках теорії перекладацької дії та реалізації кросовер-потенціалу в перекладі.

Ключові слова: *кросовер-література, теорія перекладацької дії, ситуація перекладу, культурний фільтр.*

Статья посвящена переводу кроссовер-литературы в рамках теории переводческого действия и реализации кроссовер-потенциала в переводе.

Ключевые слова: *кроссовер-литература, теория переводческого действия, ситуация перевода, культурный фильтр.*

This article is focused on translation of crossover fiction within the framework of the theory of translatorial action and on the implementation of crossover potential in translation.

Key words: *crossover fiction, theory of translatorial action, situation of translation, cultural filter.*

Кросовер-літературу не можна назвати зовсім новим явищем ні в літературознавстві, ні в перекладознавстві, однак у наш час вона стала потужним гравцем на книжковому ринку: згадаймо серію романів про Гаррі Поттера, що здобула неймовірну популярність як серед дітей (її оригінальна цільова аудиторія), так і серед дорослих. За схожим сценарієм розвивається доля інших творів кросовер-літератури, як, наприклад, романів Марка Геддона чи Філіпа Пулмана, саме тому проблема перекладу творів, що потенційно можуть зацікавити різновікову аудиторію, набуває все більшої актуальності.

Зважаючи на те, що такий "кросовер-потенціал" – властивість художнього твору, що залежить не тільки від лінгвістичних характеристик самого тексту, а й від екстралінгвістичних чинників, такий вид літератури потребує, на нашу думку, особливого підходу. Тому мета нашої розвідки полягає в тому, щоб розглянути переклад кросовер-літератури відповідно до положень теорії перекладацької дії.

Однак, перш за все слід розглянути власне предмет нашого дослідження. Як визначають кросовер-літературу науковці? Згідно з М. Л. Хар'ю, кросовер-література – це термін, що використовується на позначення книжок, які мають одночасно як дорослу, так і дитячу аудиторію. Цей перехід (crossing over) може відбуватися у двох напрямках: діти можуть читати "дорослі" книжки", а дорослі можуть читати "дитячі". Дослідниця зазначає, що така ідея кросовер-текстів може бути поширена й на інші форми популярної культури, як-от: кіно й телебачення. На те, чи вважатиметься текст таким, що належить до кросовер-літератури, впливають різні фактори: а) намір автора – кросовер-текст може бути навмисно або ж ненавмисно написаний автором, щоб охопити як молодших, так і старших читачів; б) роль видавця в рекламуванні та маркетингу певної книги для різних аудиторій; в) зміст – кросовер-текст зазвичай піднімає

широкі теми, важливі для читачів будь-якого віку; г) читач – кросовер-текст має бути достатньо цікавим для того, щоб читач вийшов за рамки літератури, що її зазвичай читають у його віці [Girl Culture 2008, 252].

Джеральдін Беделл подає таке тлумачення: роман для різновікової аудиторії – це художній твір, очевидно написаний для дітей, який також слід почитати й дорослим. Однак, на переконання Рейчел Фалконер, визначити кросовер-літературу як окремий жанр неможливо, оскільки не існує чітких рис, тем, мотивів або ж динаміки оповіді, які були б спільними для всіх творів цієї категорії. Ця група романів занадто неоднорідна. Невизначеність самого терміна "кросовер" чітко відображає аморфний характер такої літератури. Р. Фалконер вважає, що кросовер-література якнайкраще показує як спільні, так і відмінні риси літератури для дітей і для дорослих. Вона ставить під сумнів межі, які в минулому визначали поняття дитячої літератури й приписували, що саме вона повинна містити і чого в ній не повинно бути [Falconer 2009, 26-27].

На користь того, що кросовер-література потребує особливого підходу з боку перекладознавців і перекладачів, свідчать і слова українського дослідника О. Ребрія: "Теоретичною проблемою перекладу залишаються тексти подвійної комунікативної адресації – для дітей та дорослих – в тому сенсі, що дослідники не можуть визначитися стосовно того, чи можна (або варто) відносити їх до складу дитячої літератури. (...) В англомовному академічному дискурсі навіть з'явилася контамінація на позначення книг такого ґатунку – "kidult literature" (яку можна було б жартома перекласти як "доросляча література") [Ребрій 2012, 91]. Однак у даному випадку з українським науковцем можна посперечатися стосовно обраного ним терміна "kidult literature". Що означає саме поняття "kidult"? Цим словом називають дорослу людину, якій подобається бути частиною молодіжної культури й робити те, що вважається більш прийнятним для дітей, як наприклад, дивитися мультики чи гратися з іграшками [Kidult]. Таких людей часто звинувачують в інфантилізмі, хоча насправді так буває далеко не завжди [Бондарев]. Тобто, це слово набуло небажаних для наукового терміна негативних ко-

нотацій. Із цього приводу Р. Фалконер зауважує, що "ярлик "кросовер" принаймні нейтральний, на відміну від зневажливого "кідалт" [Falconer 2009, 27]. З іншого боку, як бути з художніми творами для дорослих, які переходять до дитячої аудиторії? До того ж, термін "crossover literature/fiction" є набагато більш вживаним не тільки в науковому дискурсі (саме цим терміном послуговуються Рейчел Фалконер і Сандра Бекет – найвідоміші дослідники цього типу літератури), а й у публіцистиці. Науковий термін повинен бути нейтральний, позбавленим будь-яких, тим більше негативних конотацій, тому, на нашу думку, варто вживати поняття "кросовер-література" або ж література для різновікової аудиторії, щоб наведений жартівливий переклад "*дорослячa*" література не сприяв упередженому негативному ставленню до цікавого й неоднорідного пласту художніх текстів.

Перейдімо до мети нашого дослідження, а саме: чому кросовер-літературу варто розглядати в теорії перекладацької дії? Перш за все, треба відзначити, що в перекладі доречно говорити про способи реалізації кросовер-потенціалу художнього твору, який у своїй оригінальній культурі з тих чи інших причин апелює до різновікової аудиторії. Тобто, художній твір у перекладі не обов'язково буде спрямований на ту ж цільову аудиторію, що й у культурі мови оригіналу.

Переклад художньої літератури, зокрема літератури для різновікової аудиторії, передбачає, що в роботі з текстом перекладач спиратиметься не тільки на лінгвістику й літературознавство, а й на значно ширший культурний контекст, в якому надалі функціонуватиме перекладений ним твір. Це передбачуване середовище існування твору накладатиме свій відбиток на переклад у процесі творення, а згодом на вже завершений твір.

Характер літератури для різновікової аудиторії наштовхує на думку про те, що українському перекладачеві доводиться узгоджувати або змінювати бачення першотвору в середовищі мови оригіналу з передбачуваним сприйняттям його в середовищі мови перекладу. Тобто на перший план виходить кінцевий результат – художній твір у перекладі та його успіх поміж читачів. Ситуація перекладу дає основу для прийняття рішень, проте сформувати з таких рішень стратегію перекладачеві допомагає

насамперед теорія, що якнайкраще враховує важливі для даної ситуації перекладу фактори. На нашу думку, таким вимогам відповідає теорія перекладацької дії.

Розгляньмо основні положення теорії перекладацької дії, що, своєю чергою, представляє функціонально орієнтований підхід до теорії та практики перекладу. Її автор – Юста Гольц-Манттарі. Тут переклад розглядається перш за все як процес міжкультурної комунікації, кінцевим продуктом якої є текст, здатний функціонувати належним чином у певних ситуаціях і контекстах вживання. В такій концепції ні порівняння першотвору й перекладу, ні лінгвістика не відіграють важливої ролі, а переклад розглядається в ширшому контексті взаємодії та співпраці між професіоналами та клієнтами.

Основна мета перекладацької дії полягає в уможливленні функціонально адекватної комунікації в умовах співпраці, що відбувається крізь культурний бар'єр. У такому випадку першотвір розглядається лише як інструмент для реалізації комунікативних функцій; він повністю підпорядкований своїй меті, не має жодної суттєвої цінності, й може бути кардинально змінений заради цільового читача. Перекладач повністю зосереджується на цільовій ситуації, тому що для клієнта-замовника потрібно перекласти повідомлення й виконати поставлене завдання, а не просто передати текст. Перекладацькі операції з текстом мають на меті встановити, чи зміст і форма компонентів першотвору задовольняють вимоги перекладу на функціональному рівні. Для того, щоб прийняти таке рішення, перекладач не може керуватися тільки першотвором, натомість, він має дослідити концепцію тематики, типів і жанрів тексту в цільовій культурі.

Цільовий текст визначається своєю функцією. Перекладач як спеціаліст у галузі комунікації знаходиться в центрі процесу комунікації від ініціатора до кінцевого адресата повідомлення, й таким чином потрапляє в ширший соціальний контекст. Дана модель враховує як відносини між перекладачем і клієнтом, так і відносини між перекладачем і письменником, а також між перекладачем і читачем. Етична відповідальність перекладача випливає з його статусу як експерта в галузі міжкультурного трансферу

повідомлень, тому що лише перекладачі з необхідними знаннями можуть успішно створити функціонально адекватний текст.

Першотвір – це текст, що його ініціатор перекладу, клієнт, наділив функцією джерела матеріалу для перекладацької дії. Текст перекладу – це результат перекладацької дії спеціаліста в галузі перекладу.

Поняттю функції тут належить провідна роль: з одного боку, вона змушує перекладача вводити продукт перекладацької дії в складну ситуацію людських потреб; з іншого боку, вона змушує перекладача вводити перекладацьку дію в соціальний порядок, тобто в суспільство. Основні ролі в процесі перекладу відіграють одна або ж кілька осіб чи установ. Ці ролі охоплюють ініціатора, замовника, автора тексту, перекладача, користувача та адресата тексту перекладу.

У цьому випадку, перекладач – це спеціаліст, завдання якого полягає у створенні передавачів повідомлень для міжкультурного трансферу повідомлень. Для цього перекладачеві потрібно створити певний текст для певної мети, при цьому його дії мають відповідати спеціально визначеним умовам.

Через культурні відмінності міжкультурне створення тексту інколи вимагає заміни елементів першотвору більш доречними елементами задля функції, яку повинен виконати текст. Ця функція визначається метою комунікативної дії, де текст має виконувати роль передавача повідомлень.

Загалом, культурні умови значно впливають на те, яким буде переклад, а заходи, що їх вживатиме перекладач, щоб подолати культурні бар'єри, складають основну частину його дій.

Треба зауважити, що екстралінгвальнні фактори значною мірою впливають на рамки, в межах яких виконуватиметься переклад. До цих факторів належать: мета дії, спосіб, у який вона має бути реалізована, гонорар і строки виконання замовлення. Перекладач несе відповідальність за створення функціонально адекватного тексту, а саме за те, як і коли можна здійснити переклад. Те, чи переклад може бути виконаний, залежить від умов цільової культури, а перекладач повинен обговорити із замовником, який саме оптимальний переклад можна гарантувати за даних умов [Routledge Encyclopedia 2005, 3-5].

Потрібно зазначити, що у випадку з літературою для різновікової аудиторії ми маємо справу з художнім твором із подвійною природою, що виражається в його здатності охопити як дорослих читачів, так і дітей, або ж легко переходити з категорії дорослої літератури до дитячої і навпаки. Тому в царині перекладознавства ми можемо говорити в даному разі про подвійну спрямованість перекладу як окреме явище. Цю якість перекладач може свідомо закладати у створюваний ним переклад. Проте на практиці постає дещо інше питання: чи буде така подвійна спрямованість необхідною в перекладі, й кого саме вважати цільовою аудиторією перекладеного твору? Першотвір відповіді на ці питання дати не може, тому що переклад функціонуватиме в інших умовах.

У зв'язку з переходом художнього твору до іншої соціокультурної ситуації в перекладі можуть виникати труднощі з його специфічними аспектами, що можуть безпосередньо впливати на спрямованість перекладу, як-от: теми-табу, стиль, фонові знання тощо. Саме тому постає питання про необхідність збереження чи актуалізацію таких елементів у перекладі. Для цього в рамках теорії перекладацької дії існує перекладацький інструмент, що його називають "культурним фільтром". Згідно з визначенням Джуліан Хаус, він фактично означає засіб творення тексту, при використанні якого враховуються культурні стандарти та норми очікування культури та мовленнєвої ситуації як першотвору, так і перекладу. Прикладом цього засобу може бути така опозиція: спрямованість на зміст – спрямованість на адресата, що передбачає або полегшення сприйняття через пояснення певних фактів для читача, або ж надання читачеві змоги самому робити висновки [Translational Action, 2009, 3].

Отже, бачимо, що, використовуючи культурний фільтр у визначеній ситуації перекладу, перекладач може відтворити першотвір таким чином, щоб він оптимально задовольняв вимоги, поставлені перед ним у даній ситуації.

Розгляньмо такий підхід на прикладі уривка з кросовер-роману британського письменника Марка Геддона "Дивний випадок із собакою вночі". В країні мови оригіналу він вийшов двома окремими виданнями – для дорослих, і для молодших читачів. В Україні цей роман позиціонувався більшою мірою як

роман для дорослих, про що свідчить анотація на обкладинці книги: "*2003 року виходить перша книжка Геддона для дорослого читача – "Дивний випадок...*"

Спробуймо показати, як спрямованість на дорослого читача відобразилася (і чи відобразилася взагалі) в українському перекладі. Для цього проаналізуємо такий приклад:

But sometimes I have different versions of the dream, like when you can see two versions of a film, the ordinary one and the director's cut, like Blade Runner [Haddon 2003, 93]. // Іноді сон буває дещо інакший, наче дивишся різні версії одного і того самого фільму – звичайну та режисерську [Геддон 2010, 194].

Бачимо, що в перекладі згадка про фільм "*Blade Runner*" ("*Той, що біжить по лезу*") була повністю вилучена. Що криється за цією реалією? Це культова стрічка режисера Рідлі Скотта, знята за мотивами науково-фантастичного роману Філіпа Діка. Вона існує в кількох версіях, із яких базовими вважаються дві – оригінальна версія зі щасливим кінцем, що дістала негативний відгук кінокритиків і провалилася в прокаті, й режисерська з відкритим фіналом, яка вважається одним із найкращих науково-фантастичних фільмів [Blade Runner]. Неважко помітити, що в перекладі втрачена не тільки глибина порівняння, а й один з аспектів тексту, що безпосередньо характеризує головного героя, від особи якого ведеться оповідь, – підлітка-аутиста з надзвичайними математичними здібностями, який, з-поміж усього іншого, полюбляє наукову фантастику. До того ж, це прикмета його ідіостилю – надзвичайна точність у всьому, зокрема, що стосується описів тих чи інших явищ або понять. Питання в іншому: чи варто було вилучати цю реалію в перекладі? Адже український текст призначений для дорослого читача, і, власне, фільм, про який ідеться в першотворі, також спрямований передусім на дорослого глядача, а його популярність дозволяє припустити, що більшості українських читачів він також знайомий. Вищенаведений переклад був би доречніший у ситуації, коли переклад призначався б для молодшої вікової аудиторії, щоб не перевантажувати текст незрозумілими поняттями або ж реаліями. Загалом же, переклад кросовер-літератури відповідно до положень теорії перекладацької дії допомагає перекладачеві

систематизувати свій підхід до першотвору й зберегти послідовність у перекладацьких стратегіях під час перекладу.

На нашу думку, в цьому разі теорія перекладацької дії якнайкраще відповідає такій ситуації перекладу, тому що в ній зміщено акценти з першотвору на переклад, а провідна роль надається функціональній адекватності перекладу, а отже перекладач зосереджується на цільовій читацькій аудиторії, що допомагає забезпечити успіх перекладу. Узагальнити мету перекладу можна так: успішна міжкультурна комунікація. А це означає, що національно- й культурноспецифічні елементи тексту не слід залишати поза увагою, адже кросовер-література передбачає зсув у характері твору, його перехід з однієї категорії в іншу, і, як наслідок, навіть абсолютно новий контекст його існування. Але не можна забувати й про те, що цього може й не відбутися. Тому в подальших дослідженнях ми вважаємо за доцільне розглянути, як саме змінюються стратегії перекладу одного й того самого художнього твору залежно від ситуації перекладу, з урахуванням позиції видавця, вибору цільової аудиторії та ставлення до суперечливих аспектів твору, як, наприклад, табу, в культурі мови перекладу.

1. *Бондарев К.* Эти взрослые дети кидалты/ К. Бондарев. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http:// topcareer.ru / db / tc / 37F9469F2DD5404FC32573BB0036A810 / sprav _ material. html 2. *Геддон М.* Дивний випадок із собакою вночі./ Перекл. з англ. Лотти Мейдз/ М. Геддон. – Львів: Кальварія, 2010. – 216 с. 3. *Ребрій О. В.* Творчі виміри перекладу дитячої літератури // Філологічні трактати / О. В. Ребрій. – Суми; Харків, 2012. – Т. 4, № 2 – С. 89-94. 4. *Blade Runner.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Blade_Runner 5. *Falconer R.* The Crossover Novel: Contemporary Children's Fiction and Its Adult Readership / R. Falconer. – New York and London: Routledge, 2009. – 264p. 6. *Girl Culture: An Encyclopedia* // Edited by Claudia A. Mitchell, Jacqueline Reid-Walsh. – Westport, Connecticut – London: Greenwood Press, 2008. – 744p. 7. *Haddon M.* The Curious Incident of the Dog in the Night-time / M. Haddon. – New York: Doubleday, 2003. – 226 p. 8. *Kidult.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Kidult 9. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* // Edited by Mona Baker. – New York and London: Routledge, 2005. – 654 p. 10. *Translational Action*

and Intercultural Communication // Edited by Kristin Bьhrig, Juliane House and Jan D. ten Thije. – Manchester: St. Jerome Publishing, 2009. – 188 p.

Гриценко С.П., к. філол.н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

НОМІНАЦІЯ ПОНЯТЬ ВІЙСЬКОВОЇ ТАКТИКИ, СТРАТЕГІЇ ТА МАНЕВРУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТКАХ кін. XVI – XVII СТ.

Військова лексика як невід'ємний компонент словникового складу мови активно розвивалася в XVI–XVII ст., що було зумовлено суспільно-політичною ситуацією в Україні. Майстерність військової тактики, стратегії та маневрування українського козацтва опиралися на теоретичні засади мистецтва ведення бою, що були викладені в працях вітчизняних та зарубіжних дослідників військової справи доби середньовіччя та нового часу і номінувалася питомою та запозиченою лексикою, яка широко представлена в староукраїнських писемних пам'ятках. Історія цих лексем – це історія становлення, унормування української літературної мови, це історія розвитку українського війського "ремесла".

Ключові слова: *лексико-семантична група, запозичення, питомі одиниці, мова-реципієнт.*

Военная лексика как неотъемлимый компонент словарного состава языка активно развивалась в XVI–XVII в., что было обусловлено общественно-политической ситуацией в Украине. Мастерство военной тактики, стратегии и маневрирования украинского казачества основывались на теоретических основах искусства ведения боя, изложенные в трудах отечественных и зарубежных исследователей военного дела средневековья та нового времении номинировалась исконной и заимствованной лексикой которая широко представлена в староукраинских письменных источниках. История этих лексем – история становления, нормирования украинского литературного языка, это история развития украинского военного ремесла.

Ключевые слова: *лексико-семантическая группа, заимствование, исконные единицы, язык-реципиент.*

Military lexic as mandatory component of dictionary content of language had been actively developing in XVI–XVII ct., that was caused by social and political situation in contemporary Ukraine. Skills in military

tactic, strategy and maneuvres of Ukrainian cossacs grounded on theoretical basement of the art of war were defined in domestic and foreign researchers of military craft of Medieval age and novadays and were named by native and adopted lexics, that was widely presented in ancient Ukrainian literal sources. History of these lexems is the history of establishment, normalization of Ukraininan literature language, is the history of development of Ukrainian military craft and production, based on increasing or decreasing of quantity of naming of corresponding realities.

Key words: *lexical and semantical group, adoption, native units, language-recipient.*

Історія військової лексики – це історія становлення і розвитку спеціальної термінологічної системи, яка є невід'ємним компонентом словникового складу української мови. Ця тематична група лексики в різний час була об'єктом наукового інтерпретування та едиції багатьох лінгвістів: А. Буділовича, А. Генсьорського, С. Ледяєвої, М. Тузової, Л. Кутіної, О. Порохової, Д. Гарибян, С. Мартьянової, А. Абдульманової, В. Максимова, Р. Сидоренка, В. Ільєнка, І. Хаустової. В українському мовознавстві військова лексика – одна з найдавніших фахових термінологій, тому привертала увагу таких лінгвістів, як Ф. Ткач, Л. Батюк, П. Ковалів, А. Бурячок; вона була проаналізована в діахронічному аспекті в колективній праці "Історія української мови. Лексика і фразеологія". Значення іншомовного впливу в процесі формування військової лексики було висвітлено у наукових розвідках М. Рогаль, Г. Халимоненка, С. Гриценко, Л. Мурашко, Я. Яремка, Я. Рибалки, Т. Михайленко, Л. Туровської, О. Андріянової, назви військового одягу, в тому числі й іншомовні, досліджено у працях Г. Миронової, В. Горобця, Г. Войтів, Н. Яценко.

Таке різновекторне вивчення військової термінології на разі є незавершеним, оскільки відриття нових писемних староукраїнських джерел дає можливість глибшого пізнання цього шару лексики, зокрема: з'ясування співвідношення питомих та запозичених елементів на позначення понять військової стратегії, тактики та маневрування, дослідження шляхів їх потрапляння у мову-реципієнт, їх семантичне "вростання" та подальші зміни у плані "змістового наповнення" запозиченої лексеми.

Багатовікова історія взаємин українців з іншими народами знала і культурно-економічні злети, і військові непорозуміння. Найкращим лакмусом цих стосунків була мова, яка всотувала усі зміни, що відбувалися в різних сферах життєдіяльності суспільства. Невичерпним джерелом дослідження історичних віх життя українців стали лексичні запозичення.

Предметом нашого зацікавлення є лексичні запозичення, які фіксуються українськими писемними пам'ятками XVI-XVII ст. на позначення військових понять, а саме – військового маневрування, стратегії і тактики.

Перемоги українського козацького війська опиралися на теоретичні засади мистецтва ведення бою, що були викладені в працях вітчизняних та зарубіжних дослідників військової справи доби середньовіччя та нового часу. [Чухліб 2003, 299] У 1521 р. вийшла книжка Н. Макіавелі "Воєнне мистецтво", в якій обстоювалася думка про національні збройні сили з єдиним командуванням, що фінансуються та підтримуються державою. Суспільно-політичні події наступних років, зокрема Нідерландська революція 1567-1609 рр., Тридцятилітня війна за європейське панування 1618-1648 рр., революція і громадянська війна в Англії 1642-1651 рр., англо-голландська війна на морі 1652-1647 рр., польсько-російські війни XVII ст., спонукали до появи практичних і теоретичних посібників з військового мистецтва європейських авторів, серед яких: Бельський "Рицарська справа" (1569), Діллiх "Воєнна книга" (1607), Монгомері "Французьке військо" (1610), Біллон "Принципи воєнного мистецтва" (1613) та "Настанови з військової справи" (1617), Вальгаузен "Воєнне мистецтво піхоти" (1615), Лафоотер "Військова книжечка" (1644), Боксель "Нідерландське військове навчання" (1664), Монтекуколі "Головні правила воєнної науки" (1664) та ін. Однак найціннішими для майбутніх поколінь козацьких воєначальників, на думку Т. Чухліба, стали книжки українця з Холмщини Й.Верещинського ("Дорога певна", "Публіка", 1594; "Спосіб облоги нового Кієва", 1599; "Війську Запорозькому показ ясний", 1596), в яких він закликав до трансформації Війська Запорозького в наймане територіальне військо на регулярній основі, до зведення на традиційних татарських шляхах фортець, які

створювали б прикордонну оборонну лінію; розробив план хрестового походу 575-тисячного союзницького війська європейських держав проти Османської імперії та концепцію створення в Україні лицарської школи та лицарського ордену хрестоносців. [Детальніше див.: Чухліб 2003, 299-300] Вагомою подією у теоретичному обгрунтуванні військової справи була з'ява у 1632 р. в Парижі латинськомовної книги Ю. Немирича "Роздуми про війну з московитами", в якій було узагальнено досвід провідних європейських держав та власний досвід (автор був учасником польсько-російської війни 1632-1634 рр.); висловлена думка, що невід'ємним компонентом перемоги є перевага у зброї та виробництві її нових видів, наявність висококваліфікованих командирів та добре підготовлених воїнів ("відважним зробить воїна хист полководця, тямущим – порядок і послух, мужнім – відбір для себе супротивників" [Мішин 1999, 34]), розглянуті такі складові тактики, як наступ, польова сутичка, облога; надані поради, що під час походів ворога краще захоплювати у полон шляхом вистежування, засідками та облогами, ніж силою. Б. Хмельницький, підтримуючи концепцію виснаження ворога до моменту безпосередньої битви Л. Тюррена, доповнив її шляхом використання народних методів боротьби із ворогом (партизанські дії селян та міщан). І. Стороженко, крім вищезазначеної, виділяє ще такі напрями воєнної стратегії Б. Хмельницького: лінійна тактика, маневрове блокування головних комунікацій противника (фортець, населених пунктів, шляхів сполучення та переправ), ліквідація оперативно-стратегічної переваги ворожої армії у кавалерії, проведення битви як одного з етапів виснаження та деморалізації ворожих сил, отримання військової допомоги від сусідніх держав. [Стороженко 1995, 31-32]

З другої половини XVII ст. українські козаки демонстрували під час польового бою: методи підготовки атаки рушничним й артелерійським вогнем, широке застосування шанців (окопів), оборонних таборів у формі трикутників, вміння влаштовувати ворогові засідки, впроваджували спеціальні підземно-мінні траншеї замість земляних укріплень польового типу.

Уся ця строкатість військової тактики і стратегії українського козацтва та найманого війська номінувалася питомою та запози-

ченою лексикою, яка широко представлена в українських писемних пам'ятках. Для позначення поняття "вести (війну)" вживалася лексема *сточити* < пол. stoczyи [МСТ 2, 368] < *точити (війну)* "вести війну" [МСТ 2, 396]: "Сточитъ войну…" [ПАЛ, 867], "Ляхи зъ волохами войну точили" [Дневник Марковича Ч. І, 1; пор.: Рад, 19; Гал, 25; ЛСВ IV, 6]. Похідним утворенням цієї лексеми є віддієслівний іменник *зточенє* "зведення" (про битву) [ІСУМ 12, 200]. Для номінації поняття "зводити військо, вести битву" вживався полонізм *зтачати* (< пол. staczaи): "зо всимъ людомъ на войнγ рγшаєтсѧ, и битвγ зтачаєтъ" [цит за: ІСУМ 12, 200], який є фонетичним варіантом лексеми *сточити*. Для позначення поняття "вести (війну), воювати" використовувалася ще конструкція *валку мети* (*валка* "битва, бій, війна" < стп. walka < стп. valka [ІСУМ 3, 170-171]): "цѣсар Хрестѧнский з Немцы валку мел и тыи кнѧжата вси… длѧ тое вальки к великомγ вбозствγ пришли" [Archiwum ksi№z№t Lubartowiczow Sanguszkow w Siawucie IV, 527]; іменник *валка* входив до складу інших конструкцій, зокрема *валку поднести* "розпочати війну" та *валку узнести* "виступити війною проти когось": "ѧнь… противь… ѡтона цѣсарѧ ва(л)коу по(д)не(с)" або "Цесаръ… пожитки великие привлащилъ, съ чого костелъ… забоготелъ; еще за то ихъ споможене – потомнимъ цесаромъ валку узнесъ" [цит. за: ІСУМ 3, 171].

Староукраїнські пам'ятки фіксують ряд лексем, які позначають наступальні дії українського чи ворожого війська, зокрема: *уторгненьє* "вторгнення" < пол. wtargnienie [МСТ II, 446] ("Непріятель уторгненьемъ въ панство перемирье узрушаеть" [АЮЗР І, 148]), *натирати, натерти* "наступати, нападати, витісняти" < пол. nacieraж [МСТ II, 472] ("Козацкое и Татарское войско, когда натерли на пѣхоту и коней возовихъ много побили, мусѣла и езда зъ коней зсѣдати" [ЛСВ І, 10; пор.: ПАЛ, 957; Боб, 287; АПС, 153]), *штурмовати* (< *штурмовый*) < *штурмъ* "штурм, напад" < нім. Sturm [МСТ II, 503; ЕСУМ 6, 483; Фасмер IV, 481; Brьckner, 556; пор.: Булика, 65 > про старопольське посередництво: szturmowaж]: "Облеглъ мѣсто и штурмовалъ до него" [Рукописный хронограф, 200], "Штурмовіе драбини" [ЛСВ IV, 60], "Турецкимъ штурмомъ отпоръ валечный давали." [ПАЛ, 1111] Синонімом до запозиченої лексеми *штурмовати* виступає

питома – *ударити* (> *ударення*) "штурмувати, нападати" [МСТ II, 417]: "Козаки … ударили на обозъ лядский". [Летопись Самовидца, 235] Для позначення поняття "наступ, напад" в староукраїнських пам'ятках використовували полонізми: *перенагабане* < пол. przenagabanie [МСТ II, 97]: "Тихо, без жадного перенагабаня неприятелского, на сю сторону черезъ Днѣпръ перешлисмо" [АНМ, 42], *натарте* < пол. natarcie [МСТ I, 472; Булика, 66]: "Адинадей поразилъ ω(т) однимъ натартемъ" [Рукописный хронограф, 105]. Цікавим є тюркський термін *чамбул*, який в описових конструкціях *чинити чабул*, *ходити в чамбул* часто вживався у пам'ятках у значенні "нападати". Сам термін *чамбул* пояснюють як "загін татарської кінноти, що їздив по степах і чинив раптові напади на мирне населення", хоча на думку Г.Халимоненка, це є не зовсім правильним, оскільки слово *чамбул* у пам'ятках староукраїнської мови означало й "загін запорожців" [Халимоненко Дис., 90]: "чамбул Запорожскій" [ЛСВ II, 341], "єден чамбул Татарскій" [ЛСВ II, 334], а крім того було складовою частиною виразу *чинити чабул*, *ходити в чамбул*: "Орда и по за Вислою з своими чамбулами моглаби кграсовати и корону опустошати" [ЛСВ I, 120], "жоден з подданих Отоманских, а особливо з Татар, аби не чинил чамбулов до Полски" [ЛСВ II, 382]. Цей термін засвідчено у старопольських пам'ятках: стп. czambul "татарський загін, український чамбул". [Brьckner, 79] Г.Доерфер стверджує, що тюркський термін виник приблизно у XV-XVI ст. на просторах поширення чагатайської мови [Doerfer III, 48], однак у цей же час термін був добре відомий на теренах України. "Це дозволяє висловити припущення, що слово *чамбул* тюркське та українське населення Чорноморщини вживало вже у XIII-XIV ст." [Халимоненко Дис., 90-91] Пошук тюркського етимона ускладнюється через багатоманітність фонетико-морфологічних форм та семантичних значень цього терміна. Українська форма співзвучна з чаг. cambul "широка ремінна петля з двома кінцями; закинувши на здобич, один кінець її стягують – так ловлять полонених", але семантичне значення її все таки інше. Українській лексемі семантично близькі тур. иарul "грабунок, здобич", кирг. иabul "розмахування; боротьба, швидкі верхогони", каз. ьabul "їхати чвалом", чаг.

иарaul "напад" [Халимоненко Дис., 91] (пор.: аз., чаг. иарaul, иарul "наскок кінноти", "здобич", тат. иарaul "гонець" [Будагов I, 451, 469], ног. љабuv "наскок", каз. љарauyl "військо правого крила на час бою". [Байжанов, 7] Контамінація форм иабul "грабунок, наскок" та иimbur "вірьовка", очевидно, відбулася в регіоні тюркськo-української двомовності в українському Причорномор'ї. Засвоєння тюркської форми українським козацтвом проходило легко: "чимбуры три зубриных" (1557 р.) [АВАК, XVII, 993], "чимбур лосиный" (1571 р.) [АЮЗР I, I, 34]. Зважаючи на те, що цей термін вважається монголізмом, запозичити його українці могли лише після XIII ст.; очевидно, у XIV-XV ст. у лексикон козаків увійшов і термін *чамбул*. [Халимоненко Дис., 92; пор.: Булика, 67]. Для номінації поняття "наступ, напад" вживалися також і питомі лексеми, зокрема: *наступованє* (> *наступство*), *наступъ* "наступ, напад, натиск, штурм, підхід" (> *приступъ* [МСТ II, 236]) < *наступовати, наступати, наступити* пол. [МСТ I, 470-471]: "Наступованне королевское… пакта помѣшало, бо король… зближилъ ку Днѣпру" [Летопись Самовидца, 79], "Отъ всякихъ непріятелей и наступствъ ихъ своими восками и скарбами вспомогати и боронити" [ЛСВ I, 173], "Хмелницкій зъ обозовъ своихъ и хочете на ихъ зъ наступомъ ити всего войска своею потугою" [ЛСВ IV, 24]; *налога* "напад" (ця лексема відома ще з 1408 р.): "коли бы была отъ нѣкоторыхъ нашихъ непріятелей налога на нашу землю…" [АЮЗР I, 6]; *находъ* "напад, нашестя, вторгнення, несподіваний напад" (> *нахожене*): "Татарскому находу могла бы шляхта зъ оной фортецы отпоръ дати" [ЛСВ IV, 12]; *подбѣгъ* "несподіваний напад": "Подбѣги ихъ неприятелскіе подпадали подъ городки Украинскіе Орѣлскіи" [ЛСВ III, 118]; *вытѣчка* "збройний напад": "А симонъ… оучинилъ вытечкꙋ з мѣста, и попалили военныи приправы, и билисѧ з вакхидомъ и стертыи естъ ѡ(т) нихъ" [ІСУМ 6, 86]; зауважимо, що Є.Тимченко, уточнюючи значення цієї лексеми – "вилазка" [МСТ I, 160], а О.Булика – "похід" [Булика, 66], – вказують на її польське походження: wycieczka: "На витѣчкахъ частихъ еднихъ Турковъ въ шанцахъ забивали, а другихъ зъ шанцовъ живцемъ за власіи хватали." [ЛСВ II, 430]; пам'ятки фіксують також описову конструкцію *вступний бой* у

значенні "наступ": "Вернутся Волохи, а Турки по нихъ удадутся, але ся сперти не дадуть, – и вступнымъ боемъ чинячи зъ ними, мужнее ся имъ опираютъ" [Боб, 287].

Зі значенням "наступати, нападати, витісняти" вживалася не лише вищезгадана лексема *наступовати* (*наступати, наступити*), а й інша питома лексема *рвати*: "Сагайдачный съ козаками промысломъ своимъ рвалъ въ ночи турковъ, забиваючи ихъ и живцемъ беручи" [Черниговская летопись, 76], які були семантичними синонімами польського запозичення *натирати, натерти* "наступати, тіснити, нападати; наполегливо вимагати" < пол. nacieraж [МСТ I, 472], що було широковживаним у староукраїнських писемних пам'ятках: "Козацкое и Татарское войско …натерли на пѣхоту". [ЛСВ IV, 10; пор.: АПС LXXIII, 153; Боб, 287; Рад, 46; Апокрисис, 1096; ПАЛ, 957]

Незамінним елементом військової тактики козаків була облога ворожого війська та місць його дислокації, який у пам'ятках номінується лексемами: *облежене, обляжене* "облога" (> *облегти* "оточити", > *облеженецъ* "обложений, оточений") < пол. obleïenie [МСТ II, 10]: "Облеженье дорогъ отъ непріятелей" [Апокрисис, 1526], "През цѣлое лѣто мели насъ в обляженю" [Книга Гродская Луцкая, л.312], "Облеженцѣ просили короля полского Яна Собѣского о поратованя" [Летопись Самовидца, 158] та ін.; зауважимо, що деякі дослідники вказують на праслов'янське коріння цих лексем: *лежати* > *облежанець* "обложенець", > *облежене* "облога" < стсл. лєжати < псл. leïati. [ЕСУМ 3, 212-213; пор.: ПЭС I, 449-450; Brьckner, 297; Machek, 329]; *окружити* "оточити": "…нєпрїатєлѣ были ѡкрꙋжили" [Різні проповіді, 184 зв.: цит. за: картотекою ІСУМ]; *заточити* "обступити що-небудь або кого-небудь з усіх боків, оточити":

"Bo skoro stali Liachi podle Piawli,
zaraz postroczili Chmelnitcziki,
odryncziki, obuz zatoczili.
A skoro prywernuli,
zaraz ohornuli,
rozkopali nocnyie waly,
Odnych postraliali,
druhich porubali,

tretich ziwcem w ordu pooddawali"

[Пісня про поразку, 201].

Ця лексема вживалася і в інших фонетичних варіантах: *оточити* і *обточити*: "Около оточивши, Чигиринъ доставали" [Летопись Самовидца, 142] чи "Ихъ (Персовъ) войско Римское обточило" [Рад, 53]. На думку Є.Тимченка, це слово польського походження: пол. otoczyж [МСТ II, 21 чи 67], однак більшість мовознавців вказують на праслов'янське коріння [ЕСУМ 5, 610; Фасмер IV, 90; Brьckner, 573; Machek, 637-638].

Невід'ємним елементом військової стратегії як українського козацтва, так і його супротивників, були добре підготовлені засідки, які часто кардинально вирішували хід подій. Староукраїнські писемні пам'ятки донесли до сучасного читача такі питомі лексеми: *засадити,-ся,* яка номінувала поняття "влаштувати засаду для підстерігання кого-, чого-небудь, розташувати" [ІСУМ 10, 191]: "всюди по дорогахъ, здалека коло места сторожу засадили и розложили, ижъ жаднымъ способомъ тамъ ехати не допустили" [АрхЮЗР Ч. 3, т. 1, 26] та *засада, засадка* на позначення "прихованого місця для неочікуваного нападу на когось; засідки" [ІСУМ 10, 191, 193]: "жидовє на нєго хитры заса(д)ки γчинили" [КА, 108], "…хто з ненависти ч͡лвка попхнєтъ або на негω кинетъ з засады…виненъ бγдетъ мγжебойства" [Хронограф 150 зв.: цит за: ІСУМ 10, 191]. Зауважимо, що синонімом до питомої лексеми *засада, засадка* у пам'ятках виступають польські запозичення: *засадзка* "тс." < пол. zasadzka: "А кгдысе …я(н) ко(з)ло(в)ски(и) с тоею засадзъкою поро(в)на(л) та(м)же е(г) ω(с)кочи(в)ши вколо… // обухами били мо(р)довали" [ІСУМ 10, 191] та *сидло* "пастка, засада" < пол. sidło [МСТ II, 319]: "Въ невывикляныхъ сидлахъ умотаная (отчизна)" [Апокрисис, 1008], "Болеславъ домышлялся, же упалъ въ сидло Руси зрадливое" [Рукописный хронограф, 448].

Лексеми, які позначають поняття "бій, сутичка, битва, боротьба" утворюють окрему мікрогрупу, яка представлена як питомими лексемами, так і запозиченими. Староукраїнські пам'ятки фіксують такі питомі лексеми: *потреба* "битва, бій, військова справа" [МСТ II, 194]: "Бывали въ потребахъ военныхъ." [Рукописный хронограф, 162; пор.: Черниговская летопись, 89; Хмі-

льницький літопис, 80] Можливо, можна провести паралелі з цсл. *потрѣбити* "винищити, знищити, очистити" та псл. **poterbiti, *terbiti* "теребити, чистити, очищатиполе від чагарнику" [ЕСУМ 4, 542-543]; *росправа* "битва, сутичка" [МСТ II, 294]: "…сердца ваши запалити могутъ къ мужественной росправѣ военной зъ тым окрутнымъ бисурмянином" [Рад, 37]; *бой* "битва" [МСТ I, 62-63]: "Дати бой Ромодановскому" [ЛСВ II, 27]; *бойка* "битва" [ІСУМ 3, 13]: "Съ тои жъ бойки взятъ былъ панъ Синявский, але выкупился за таляръ сто тысячъ и 20 тысячъ" [Хмільницький літопис, 79] (лексеми *бой* та *бойка* мають індоєвропейське коріння: див. ЕСУМ I, 186-187; Фасмер I, 169, 185; ПЭС I, 26-27); *битва* "сутичка ворожих з'єднань армій, битва, бій" [ІСУМ 2, 87]: "Битва была з волохи по(д) ѡбертино(м)" [ОЛ, 126]; зауважимо, що лексема *битва* часто фіксувалася у пам'ятках у слолученні дієслів *точити* чи *зводити* (*битву точити* [МСТ II, 396]: "Іона Господарь Волоскій битву точилъ съ Цесаромъ Турецкимъ" [Львівський літопис, 234] чи *зводити битву*: "Не ды(в) еслы зводя(т) бытвγ с посторо(н)ными. Але то дывъ же ва(л)чатъ з мещаны своими" [ІСУМ 11, 117] чи *звести битву*: "Кр(с)том и с҃мртю своею, звѣлъ битвγ съ кнѧзы пеке(л)нїм(и)" [ІСУМ 11, 107]). Крім питомих лексем, широко використовувалися українцями й запозичені слова, поява яких була зумовлена суспільно-політичною ситуацією в країні. Більшість лексем була запозичена з польської мови, зокрема: *моцованіе, -нєсѧ* "битва, боротьба" [ЛБ, 106, 85; Мл.Сл., 42] < *моцуватися* "з великим зусиллям робити щось; мірятися силами" < *моцювати* "посилювати, зміцнювати, напружувати" [ЕСУМ 3, 487]. Ця лексема сягає давнього запозичення з польської мови: пол. moc "сила, міць"; *утарчка* "сутичка" < пол. utarczka [МСТ II, 444]: "И тамъ маючи з собою утарчку, старался король полскій усѣма силами, жеби от Хмелницкого орду оторвати." [Летопись Самовидца, 34; пор.: Булика, 67: *утарчка, утаржка, уторчка*; Булика, 66-67: *потарчка, потаржка* "сутичка" < пол. potarczka]; *потычка* "сутичка, битва, бій" < пол. potyczka [МСТ II, 197]: "Въ той потычцѣ мужне себѣ починалъ Мугбасъ" [Рукописный хронограф, 200]; *боеванье, боіоване* "битва, боротьба, війна" < стп. bojowanie [ЛБ, 9,11, 85; ІСУМ 3, 7]; *валка* "битва,

бій, війна" < стп. walka < стч. valka [ІСУМ 3, 170-171; ЕСУМ 1, 326; Булика, 66] (> *валький*) "Замки добрѣ были опатрены и справлены такъ, яко быхмо часу потребного отъ валкостей непріятельскихъ безпечьни были" [Акты II, 347]; "ведучи валку з неприятелем нашим… по взятью замку нашого Полоцкого, и на отретованье его взяли обычаем позычоным… певную суму пенезей… у войска луцкого" [АрхЮЗР Ч. 8, т. 6, 188], "В то врѣмѧ слγчилася валька великая" [Четья Мінея, 101], "коли была поγстала недавнаа тѣжкаа и шкодливаа ва(л)ка межи… кроле(м) полски(м)… и межи нами, богданω(м) воеводою, … и здалосѧ, ка(к) бы тота ва(л)ка имѣласѧ велико множити… кра(л) γгръски… // … посла(л) кγ γстановленію тоито валки послы и папы ра(д)ныи свои" [ІСУМ 3, 171]; *запосы* "боротьба (змагання)" < стп. zapasy [ІСУМ 10, 132] > *запасництво* "боротьба, двобій" [МСТ I, 280; ЛБ, 9; Мл.Сл., 27]; зауважимо, що на думку інших лексикографів, ця лексема має польське коріння: стп. zapańnictwo [ІСУМ 10, 131]; *бѣджѣнє, -ньє, -нєсѧ* "боротьба, битва" < стп. biedzenie: "битва, валка, потычка, оутарчка, вторгнѣнье, моцова(н)е, страдалчество: запасництво, бѣджѣньє" [ЛБ, 106]; *поединокъ* "поєдинок, сутичка, бій" [МСТ II, 143]; зауважимо, що, на відміну від Є.Тимченка, який характеризує це слово як питоме, О.Булика вказує на його польське коріння: стп. pojedynek [Булика, 66], а автори ЕСУМ акцентують на давньоруському періоді запозичення старослов'янської лексеми (з основою –єдин-), хоча не виключають можливості пізнішого запозичення з польської чи словацької мов [ЕСУМ 2, 179]: "Охотники наши на поединокъ віѣздили" [ЛСВ III, 444]; *ширмѣрство* "битва, боротьба" [ІСУМ 3, 7]: "Борба: валка, запасництво, боєваньє, ширмѣрство" [ЛБ, 11]. На нашу думку, ця лексема споріднена з *шермір, ширмер* "фехтувальник"; пор.: білор. *шырмаваць* "бешкетувати, робити безладдя", пол. *szermierz* "фехтувальник, борець", чеш. *ьermiш* "фехтувальник", верх.луж. *ьermowaж* "фехтувати". В українську мову це слово потрапило через польське чи чеське посередництво з німецької мови: нім. Shirmer "захисник, покровитель" походить від дієслова shirmen "захищати" (двн. skirmen "тс."), пов'язаного з нім. Schirm "захист" (< двн. skirm "захист, щит") [ЕСУМ 6, 409; пор.: Brьckner,

547; Machek, 605]; *гарцъ, герцъ* "битва, початок боротьби, війна, перша сутичка ворогуючих сторін" < внм. Harz [МСТ I, 172]; зауважимо, що укладачі ІСУМ вказують на польську мову як джерело запозичення: стп. herc, harc [ІСУМ 6, 207; пор.: Булика, 67; SP IV, 106], в яку ця лексема потрапила із стч. harc < уг. harc [SSE I, 403]: "Козаки и ляхи день и другий пылно герцы межи собою одправовали" [Черниговская летопись, 78; пор.: Рукописный хронограф, 98; ЛСВ IV, 9; ЛБ, 122] > *гарцованє* < стп. harcowanie [ІСУМ 6, 193; ЛБ, 109] > *гарцовати*, *гаръцовати*, *герцовати* "битися перед військовим строєм" [Летопись Самовидца, 222; Книга Гродская Луцкая, л.190]. Зауважимо, що іменник *гарцъ, герцъ* у староукраїнських писемних пам'ятках часто фіксується у сполуках: *на гарцъ (герцъ) выежджати* у значенні "вести боротьбу, виступати проти ворога" ("А я штоденны(м) зостаю Богомолце(м), …ω оно(м) … Панγ … Балабанѣ, которы(и)… в волосѣ(х) ше(ст) разъ на Герц выеждаючи, се(д)мы(м) разо(м) за милγю ω(т)чизнγ свою … полѣ(г)" [МІКСВ, 186]) або *выскаковати на герц* – "ставати до бою" ("…ожидати повеления от бога на дѣло службы его, а не самому без помощи божия выскаковати на герц…" [Виш, 189]).

Військові сутички досліджуваного періоду супроводжувалися діями, націленими на знищення, розгромлення, вигнання супротивника, на збереження національної суверенності держави. Писемні свідчення тих подій – історичні та художні пам'ятки – яскраво і колоритно доносять до сучасного читача складність політичної ситуації досліджуваного періоду, буремність життя та глибину переконань наших предків, які так мужньо відстоювали незалежність свою та нащадків. У писемних джерелах кін. XVI–XVII ст. окреслюється мікрогрупа лексем, які номінують поняття "знищити, розгромити, розігнати, розбити (ворога)", серед яких переважають питомі елементи: *громити* "(розбивати, знищувати) громити; (завдавати поразки противникові) громити, розбивати" [ІСУМ 7, 94] (> *погромити* "розгромити, розбити", *отгромлювати* "відбивати"). Ця лексема своїм корінням сягає праслов'янської мови: псл. gromiti пов'язане з gromъ "грім" [ЕСУМ 1, 601]: "мно(з)ство козако(в)… громили по колкукротъ корованы купъцовъ турецъки(х)" [ТУВН, 71], "Наливайко в

слγцкγ и в могилевѣ великїи шкоды почини(л), и самъ громленъ, а пото(м) пойманъ, и на па(л) збитъ" [ОЛ, 127 зв.], "Все войсько его погромилъ" [МСТ II, 129]; *разити* "громити, розбивати" [МСТ II, 265]. Ця форма відома ще з праслов'янської мови: псл. raziti "бити, ударяти" від razъ "удар" [ЕСУМ 5, 16; пор.: Brьckner, 454-455; Machek, 509; Фасмер III, 434; ПЭС II, 176]: "Жадное оружіе не могло его рушити и разити" [Гал, 152], "Козаки разили турковъ" [Летопись Самовидца, 190]; *побурити* "розгромити, знищити; озброїти" [МСТ II, 116]. Лексема *бурити* із значенням "руйнувати, валити; скидати" відома з праслов'янської доби і вживається в сучасній українській мові: вона є "результатом перерозкладу і деетимологізації псл. ob-oriti "обвалити, зруйнувати", яке складалося з префікса ob- "об-" і дієслова oriti "руйнувати"" [ЕСУМ 1, 301; пор.: Machek, 61]: "…и вежи его побурилъ" [Рукописный хронограф, 67]; *выстинати* "знищити, вимордувати, вирізати, вистинати (діал.)" [ІСУМ 6, 63]: "За(м)ку высωкого добили, и лю(д) выстинали, …лю(д) еди(н) татаре выбрали, други(и) ω(т) меча погину(л), треты(и) ω(т) голодγ" [Львівський літопис, 180]; *знищити* > *знищенє* "знищення, руйнування, плюндрування": "Пна Сєбє(ст)иана Снєтинъско(г)… бачєчи такоє зни(с)чєнє ω(д) козако(в) сво-во(л)ны(х)… оно(г)о в оборону свою гє(т)ма(н)скую взя(в)ши" [ІСУМ 12, 121]; *знесенє* "винищення, вибиття, розгром" [ІСУМ 12, 114-115]: "подчасъ знесеня войска кварцяного его кор. мил. под Корсунемъ од татаровъ… манифестуючый в местечъку Оратове… зоставалъ" [АрхЮЗР Ч. 3, т. 4, 168]; *скрушити* "роздробити, розбити, розгромити" < пол. skruszyж [МСТ II, 327]. Зауважимо, що укладачі ЕСУМ не поділяють думки Є.Тимченка щодо польськомовного походження даної лексеми, вказуючи на її праслов'янське коріння: "псл. kruljiti "мучити, пригнічувати, засмучувати", спочатку "розбивати, дробити, кришити", пов'язане чергуванням голосних з krъljiti "тс." [ЕСУМ 3, 113-114; пор.: ШЭС II, 420; Brьckner, 271-272; Machek, 297; Фасмер II, 388; ПЭС I, 397]: "Не можетъ его ни желѣзо, ни огонь скрушити" [Гал, 25]; *здезоловати* "знищити, спустошити" < лат. desolo [ІСУМ 11, 189]: "а потом сами, кгвалтовне и арматне на двор помененый наехавшы, все домоство што едно было… здезоло-

вали" [АрхЮЗР Ч. 3, т. 4, 366; Детальніше про лат. військові терміни див.: Гриценко 2011, 69-70]; *распудити, роспудити* "розігнати, вигнати" < пол. rozpkdziж [МСТ II, 295]: "Войско его (Чернецкого) распудили прочъ изъ Украины" [Летопись Самовидца, 37]. В сучасній українській мові ця лексема також вживається із значенням "лякати, гнати" і, на думку авторів ЕСУМ, має праслов'янське коріння: стсл. пѧдити "гнати" – псл. pǫditi "гнати, переслідувати"; пов'язане чергуванням голосних з *pksti < *pendti "пути"; споріднене з лит. spbndyti "тиснути", spksti "ставити пастку", лтс. spuфts "пастка", двн. дангл. spannan "натягувати" [ЕСУМ 4, 627; пор.: Фасмер III, 402].

Окреслюється в писемних пам'ятках ще одна мікрогрупа лексем, яка позначає поняття "битися, воювати, опиратися, чинити спротив", і представлена переважно питомими лексемами та запозиченнями із польської мови. Серед питомих лексем найпоширенішими є: *рукопашъ* "битися в рукопашну" [МСТ II, 300]: "Не тилко вдень, але и вночи билися рукопашъ" [Летопись Самовидца, 33]; *застановлятися* "давати відсіч, боротися, опиратися" [ІСУМ 10, 220]: "завше дγшный непрїѧтелъ на насъ чигает… мы до иншое цнω(т) зброѣ и ωрγжѧ, не такъ всѣгды яко до м҃лтвы, похопны и способны бγдγчи, абысмы принамнѣй ты(м)… оузброенемъ, ωномγ сѧ застановлѧли" [МІКСВ, 313] або в іншому варіанті: *застановливатися* "виступати проти когось, ставати до боротьби з кимось, боротися": "…напртивкγ кождого неприѧтелѧ нашого сѧ застановливаетъ, горла и разлитьѧ крови и статков своих не лютγючи длѧ нас господарѧ и панствъ наших" [Archiwum ksi№z№t Lubartowiczow Sanguszkow w Siawucie III, 342]. З цим же значенням вживалася лексема *заставовати* "виступати, боронитися": "Жикгимонт третий… ознаймуемъ иж Семену а Тихну Михайловичомъ Грибуновичомъ-Байбузомъ, маючи … ведомост, иж они… противъ неприятеля нашого… заставуючи крови своее проливатъ… не жаловали… противъ неприятелемъ горла свои наставовали… дали есмо имъ… реку Псюлъ" [ІСУМ 10, 216]; *огрожоватися* "чинити спротив, захищатися" [МСТ II, 29]: "Княжата Роскіи томужъ огрожовалися и послы свои до него посылали" [ПАЛ, 1103]; *опертися* "виявити спротив" [МСТ II, 46]: "Венгры не могучи

опертися потузѣ татарской почали утекати" [Рукописный хронограф, 465], "Которимъ Шведамъ не могли ся войска литовскіе оперти" [Летопись Самовидца, 206]; або інший варіант – *опиратися*: "Мужне ся имъ опирають" [Боб, 287]. Дієслово *опертися* походить від праслов'янської форми: псл. *perti, pъrǫ "відбивати, боротися, заперечувати", можливо, пов'язане з *perti, pъrǫ "тиснути"; споріднене з лит. pešti "бити, хльоскати віником", лтс. pȳrt "лупцювати", pirktks "сваритися", дінд. prt- "боротьба, суперечка", ав. pərᵉt- "тс."; іє. *per- "бити" [ЕСУМ 4, 356; пор.: Фасмер III, 240-241]. Від аналізованого дієслова утворився частовживаний у пам'ятках іменник *опоръ* "спротив, відсіч" [МСТ II, 48]: "Володаръ без опору волости полские побурилъ" [Рукописный хронограф, 445], який вживався і в іншому графічному оформленні – *ѡпор*: "и вземши Бога милого на помоч, ѡнымъ людемъ неприѧтелским ѡтпор чинили" [Archiwum ksi№z№t Lubartowiczow Sanguszkow w Siawucie, IV, 388] чи фонетичних варіантах – *одпоръ* "тс.": "Про то, спешечи ся на одпоръ непріятелеви, яко на кгвалътъ… таковую уѳалу вчинивши и тымъ съемъ сесь Берестейскій замъкнувши, вси стани розъехатись рачили" [РНБ XXX, 400: картотека ІСУМ], *отпоръ* < пол. odpór "тс." [МСТ II, 68]; на позначення поняття "вистояти в битві, утримати за собою поле битви" вживалися не лише зазначені питомі лексеми, а й конструкція *здержати поле*: "Козаки, не здержавши поля, утекати стали" [ЛСВ IV, 39]; інша сполука – *ставити поле* – позначала військову дію "давати бій, воювати, битися": "Король ставилъ поле рицерское ХановѢ" [ЛСВ I, 153], "Наказали ему Святополку Половцы абы поле ставилъ" [Рукописный хронограф, 440]. Серед запозичених лексем частовживаними у пам'ятках є полонізми: *валчити, валчить* "боротися, битися; вести воєнні дії, воювати" < стп. walczyж [ІСУМ 3, 172-173; Булика, 66] < стч. vǒleti "воювати" < *валка* "битва, бій, війна" < стп. walka < стч. valka [ЕСУМ 1, 326] (> *валкость* "напад, навала", > *валчѢне, -нье* "битва, бійка, боротьба" [ЛБ, 85, 108]): "и присягли ему козаки, же вѢчными часы зъ нимъ не валчить" [Київський літопис, 77] > *звалчити*, *звалчовати* "побороти, перебороти, подолати" < стп. zwalczyж [ІСУМ 11, 93-94]: "…не

пристои(т) γбогого чоловѣка зва(л)чи(т) го(р)ла збави(т)" [ЖКК II, 281] > *звалченє* "поборення, захоплення, подужання, подолання" < стп. zwalczenie [ІСУМ 11, 93]: "а естлибы… презъ неприятельское знищене и звалчене добра оные косътелъные…" [АрхЮЗР Ч. 8, т. 6, 68]; *боєвати* "точити бій, битися, боротися, воювати" < пол. bojowaж [Мл.Сл., 7; МСТ I, 62]; < стп. bojowaж, стч. bojovati [ІСУМ 3, 7]: "всѣ бѣсы на насъ збройне боіовали, жадным способом(ь) шкодити намъ не змогγтъ" [Час. Слово 278 зв.]; *потыкатися* "воювати, битися" < пол. potykaж sik [МСТ II, 197]: "Ся они за честь Божую и вѣру нравственную з непріятелями потыкали" [Рад, 39] або в іншому фонетичному варіанті – *потикатися*: "Казалъ ся имъ потикати зъ непріятелемъ" [Боб, 287] > (*потикати* "зустрічати" >) *спотыкати, споткати* "зустрічати ворога" < пол. spotykaж [МСТ II, 351]: "Заразъ на граници Литовское войско, що въ третъ миляхъ, то спотыкало полками" [АЮЗР II, 112]; > *споткати, -ся* "тс." < пол. spotkaж, ~się [МСТ II, 350]: "Хмелницкій, скупивши войско, тягнулъ з Украини к полскимъ городамъ где притягши под Пилявць, не доходячи Константинова Великого споткалися з войскомъ короннимъ" [Летопись Самовидца, 14]. Зауважимо, що аналізовані лексеми походять від праслов'янського слова *тикати* (псл. tykati < *tъknǫti < tъkati), що обумовлено специфікою ведення битви в давнину: воїни "тикали" один в одного зброю [ЕСУМ 5, 565-566; пор.: Фасмер IV, 130; Brьckner, 571].

Для номінації понять "захищати, допомагати, рятувати" в староукраїнських писемних пам'ятках вживалася група лексем, запозичених із польської та німецької мов, а також питомі лексеми. Зокрема, серед питомих слів у різножанрових пам'ятках фіксуються такі лексичні одиниці: *щитити* "захищати" [МСТ II, 507] > *щititися* [ІСУМ 10, 197] (> *щичене* "захист": "Въ щичеию отъ всякого кгвалту прихилность обѣцую" [Апокрисис, 1010]) > *защитити* "оборонити, захистити" > *защититися* "захиститися" [ІСУМ 11, 53] (> *защитъ* "захист" [МСТ I, 298]: "Богдан Хмелницкий… доброволне поддался въ защитъ и опеку…" [Боб, 319], "Поставити гетмана, на услугу и защитъ отъ непріятелей Коронѣ Польськой потребного" [ЛСВ I, 25]. Аналізовані лексеми походять від праслов'янського іменника *щит*:

псл. љиitъ (< *skeị-t-); пов'язується з іє. *skei- "ділити, відмежовувати", *(s)kěị- "відділяти, краяти"; споріднене із лит. skiẽtas "перекладина на бороні, стегно", лтс. љķiets "стегно", љķieta "грудна кістка у гусей", прус. scaytan "щит", ірл. sciath, кімр. ysgwyd, лат. scūtum (< *skeu-t-) "тс." [ЕСУМ 6, 510-511]; *заступати* "захищати, обороняти, захищати, заступатися" [ІСУМ 10, 224] має праслов'янське коріння і походить від лексеми ступати [детальніше див: ЕСУМ 5, 459; Фасмер III, 788; Machek, 580; ПЭС II, 408-409; Brьckner, 515]: "мы маемъ тое въ правѣ заступати и отъ кривдъ боронити" [АЮЗР I, 59] або інші варіанти – *заступити*: "… и тоє земли по старые …грани… боронити и застγпити маю" [Archiwum ksi№z№t Lubartowiczow Sanguszkow w Siawucie, IV, 285] чи *заступовати*: "хтобы хотел через границγ того именѧ землю посѧгати, я маю им тое ѡчищати и во всем их застγповати и боронити" [там таки, 142] (> *заступъ* "захист, оборона, заступництво" > *заступованє* "тс." > *заступлене*, *заступлениє* "тс." [ІСУМ 10, 226-228]); *обороняти, оборонити* "захищати" [ЛБ, 50, 106; Мл.Сл., 52; МСТ II, 17]. Ця лексема походить від псл. *borniti, похідне від *bornъ "сварка, битва, боротьба", утвореного в свою чергу від *borti "бороти" (пор. аналогічне утворення лит. barnis "сварка", при bбrti "ганити, лаяти", лтс. bвrt "лаяти") [ЕСУМ I, 233; пор.: Фасмер I 197; ПЭС I 38; Brьkner 41-42]: "Естли нас от пана Вгриновского не оборонишъ, тогды мы вси знявшися проч пойдемъ" [Книга Гродская Луцкая, л. 101] > *оборона* "захист, оборона, покровительство (захищене місце, укріплення)": "Взялъ его подъ оборону" [Гал, 96] > *оборонѣня* "захист": "Самъ своимъ животомъ полагати со всѣми людми на оборонѣня нашей землѣ Премыской" [АЮЗР I, 6]; *отсѣктися* "оборонятися, захищатися" [МСТ II, 72]; це слово своїм корінням сягає псл. *sěkti; – споріднене із лит. ст. įsekti "насікати, насікти", іљsekti "висікти", лат. seco "обрізаю", ірл. йsgid "відрубує", двн. segansa "коса", slga "пилка"; іє. *sěk-, можливо, з давнішого *ǩs-ek-, похідного від кореня * ǩs- (*ǩes-), збереженого в укр. *чесати*, *коса* та ін. [ЕСУМ 5, 252; пор.: Фасмер III, 593; Brьkner, 488; Machek, 540]: "Отъ которои лікги Богданъ Хмельницкый отсѣклся" [ЛСВ II, 32]; *заховати* "захистити від небезпеки, врятувати" [ІСУМ 11, 24-25] < *ховати* < псл.

xovati, де корінь xov-, можливо, з іє. *ksou-; пов'язується також з реконструйованим *skovati "уважно дивитися" та зі *skumati, звідки ч. zkoumati "досліджувати", зіставляється з двн. scouwōn (нвн. schauen) "дивитися" [іє. *(s)kau-], гот. usskaws "уважний", гр. ϑυοσχόος "ворожіння над жертвою", χοέω "спостерігаю, помічнаю, бачу", псл. iuti, укр. *чути*; псл. xovati виводиться із *govati і є спорідненим з лат. foveō "плекати, берегти", при цьому для обох слів припускається спільний початок *gh- і слов'янська експресивна заміна звуком x-; менше підстав порівнювати з лит. saugus "обережний", saugoti "ховати, берегти" [ЕСУМ 6, 190-191; пор.: Brьkner, 183; Machek, 203]: "…до салашу его милости пана Потоцького… ушол и там ажъ до рана здоровъе заховал" [АрхЮЗР Ч. 3, т. 4, 127]; *покровъ* "захист, патронацтво" [МСТ II, 155]: "Отъ турковъ и Татаръ самъ ищеши покрова" [Летопись Грабянки, 66]; *ослобоженье* "звільнення" [МСТ II, 54; Мл.Сл., 55].

Запозичені лексеми цієї мікрогрупи представлені полонізмами та германізмами, які потрапили в мову-реципієнт через посередництво польської мови, з носіями якої в українців були чи ненайтісніші мовно-культурні та соціально-політичні зв'язки: *форитовати* "підтримувати, захищати" < пол. forytowaж < нім. vorreiten [МСТ II, 455]. Думку Є.Тимченка щодо шляху переймання цього запозичення поділяють автори ЕСУМ: *форитувати* "когось квапити, прискорювати, рухати вперед" – п. (заст.) forytowaж "протегувати комусь" походить від н. vorreiten (< vor- "перед" riten "їхати верхи" < Reiter "вершник") "їхати верхи попереду" [ЕСУМ 6, 119; Brьkner, 126-127] > *форитоване, нье* "захист, підтримка" < пол. forytowanie "захист, підтримка": "Форитоване уніи" [ПАЛ, 1113]; *заслонити* "оборонити, закрити з метою захисту, заслонити, охоронити" [ІСУМ 10, 199]: "защити(т) мя, заслонитъ мя" [ЛА, 182] > *заслона* "захист, заслона". Ця лексема праслов'янського походження: *заслонити* < *слонити* – псл. sloniti "притуляти, прихиляти"; споріднене з лит. ľliẽti "притуляти", лтс. sliet "тс.", дінд. srayate "притуляється", srayati "притуляє, накладає", ав. sray- "притуляти", гр. χλινω "схиляю, притуляю", лат. clino "гну, згинаю, нахиляю", ірл. cloin "косий", днн. hlinon "прихиляти, притуляти, спиратися", іє. *klei- "пригинати, притуляти", пов'язане з *(s)kel- "клонити, притуляти".

[ЕСУМ 5, 309; Brьkner, 500; Machek, 556; Фасмер III, 675; ПЭС II, 323–324]: "Дал нам справу велможный князь Александро Вищневецкий, … иж он на урочищу Пирятине, … для убезпеченя и заслоны панствъ коронныхъ, … твержу, замокъ потребне будует" [ІСУМ 10, 199], "Подъ заслоною и обороною врядниковъ" [Апокрисис, 1144; пор.: МСТ I, 287]. Існує й інший варіант *засланяти* "захищати, оберігати" [МСТ I, 287; Мл.Сл., 28], який на думку укладачів ІСУМа має польське коріння (< пол. zasianiaж [ІСУМ 10, 197] > *засланяючи*) "…засланяючы одъважне милую отчизну…" [АрхЮЗР Ч. 3, т. 4, 185]; *отпудити* "відігнати, прогнати, відбити" < пол. odpkdziж [МСТ II, 69]. Зауважимо, що з такою етимологією погоджуються не всі лінгвісти, зокрема існує думка щодо праслов'янського походження цієї лексеми: псл. pǫditi "гнати, переслідувати"; пов'язане чергуванням голосних з *pkcti < *pendti "пнути"; споріднене з лит. spandyti "тиснути", spksti "ставити пастку", лтс. spuots "пастка", двн. дангл. spannan "натягувати". [ЕСУМ 4, 627; пор.: Фасмер III, 402; ПЭС II, 150]: "Лавники доволно огня додавши зъ оружя, заледво отпудили козаковъ" [ЛСВ IV, 62]; *рятовати* "рятувати" < нім. retten [МСТ II, 267]. На думку деяких мовознавців, аналізована лексема потрапила в староукраїнську мову не безпосередньо з німецької, а через посередництво польської мови: "через посередництво польської мови позичено із німецької; нвн. retten (двн. (h)reten) "рятувати, визволяти" споріднене з гол. Redden, дфриз. hredda, дангл. hreddan, дінд. ьrathбyati "звільняє" [ЕСУМ 5, 156; пор.: Фасмер III, 447–448; Brьkner, 454; Machek, 513]. Наприклад: "То пакъ подданные мои, збегшися и рятуючи суседов своих, которых на онъ часъ бито и мордовано" [Книга Гродская Луцкая, 364] > *ратунокъ, рятунокъ* "допомога, порятунок" < нім. Rettung [МСТ II, 267]: "Закричалъ Товія на товарища своего о ратунокъ" [Рукописный хронограф, 134]; *посилковати* "підкріплювати, підсилювати, допомогати"< пол. posilkowaж [МСТ II, 181]. Зауважимо, що твірна основа цього дієслова – *сил-а*, яка за своїм походженням сягає праслов'янської мови: псл. sila, очевидно, пов'язане із silo "сильце"; споріднене із прус. sellin "силу" (зн. в.), дісл. seilask "протягатися, гнутися, намагатися", можливо, також двн. seil "канат", лит. siela "душа, дух,

почуття" [ЕСУМ 5, 229; пор.: Фасмер III, 621; ПЭС II, 285–286; Brьkner, 490–491; Machek, 542]: "Орда онихъ козаковъ не посилкуетъ" [Летопись Самовидца, 26] > *посилокъ* "підкріплення, підмога, допомога" < пол. posilek [МСТ II, 181]: "[Дорошенко] яко найчастѣй посилалъ до Турчина, просячи о посилки." [Летопись Самовидца, 114], "Мають посилокъ и ратунокъ вчинити людьми" [АЮЗР, I, 148].

Наступна мікрогрупа лексем номінує поняття "відступ, повернення" та дій пов'язаних з цим процесом, адже жодна військова сутичка досліджуваного періоду не обходилася без цього тактичного маневру. На означення цього поняття вживалися лексеми, походження яких спонукає мовознавців до дискусії, зокрема: *уступовати, уступити* "відступати" < пол. ust№ріж [МСТ II, 443]: "Лесницкій… уступилъ зъ Миргорода до Лубенъ" [ЛСВ I, 328]. Аналізована лексема походить від дієслова *ступити, ступати*, яка є праслов'янського походження: псл. stǫpati (stǫpiti) "ступати, топтати; іти, ходити", пов'язане з stopa "стопа, нога (ступня)"; споріднене з гр. στέμβω "топчу, жорстоко поводжуся, ганьблю", дісл. stappa "бити, товкти; трамбувати, штовхати донизу", двн. stam(p)fon "трамбувати"; шв. stappa "тс."; снн.снідерл. stampen "розчавлювати, роздавлювати"; іє. *stemb(h)-/stemp-, пов'язане з *steb(h)-/*step- "топтати, ступати". [ЕСУМ 5, 459; пор.: Фасмер III, 788] Зауважимо, що простежується певне протиріччя у твердженнях Є.Тимченка, який лексему *уступити* кваліфікує як польське запозичення, а *отступити* – як питому: *отступити* "відступити" (> *отступованье* "відступлення") [МСТ II, 71]: "Отступили назадъ зъ полками своими" [ЛСВ II, 19]; *оттягнути* "відступити" – питома лексема [МСТ II, 73], яка відома ще від праслов'янської доби: *от-тягнути* < *тягнути* < *тягти* < псл. tkgnǫti "тягти"; споріднене з ав. ϑanĵayeiti "тягне (віз), натягує (лук)", ϑanvan-, ϑanvar- "лук", ос. t'ynjyn "витягати"; лит. tingus "лінивий", tingti "бути (ставати) лінивим, неповоротким", двн. dishala "дишло", дісл. pisl "тс.", pungr "важкий", ісл. pungur "тс.", лат. temo (< *teŋksmo-) "дишло" [ЕСУМ 5, 701; пор.: Фасмер IV, 139–140; Brьkner, 60–61; Machek, 633;]: "Цесаръ, мало що войска своего турецкого маючи при собѣ, оттягнулъ зъ ганбою пречь" [Черниговская летопись,

76]; *отвротъ* "відступ, повернення" Є.Тимченко кваліфікує як польське запозичення (< пол. odwrot) [МСТ II, 62]: "Трубятъ… на отвротъ" [Рукописный хронограф, 202]; а фонетичний варіант *отворотъ* "тс." – як питому лексему [МСТ II, 62]: "Войскамъ орда жадного отвороту не чинила" [Летопись Самовидца, 187].

Чи не найкращим результатом військової стратегії та тактики будь-якого війська, українського зокрема, була довгоочікувана перемога. В староукраїнських писемних пам'ятках вона номінувалася різними лексемами, зокрема полонізмом *звитяжити, звитяжати* "(вигравати бій, завдавати супротивнику поразки) перемогти, перемагати" < пол. zwycікїуж < безпрефіксний відповідник wycікцуж < wicidікс [ЕСУМ 2, 250; Brьkner, 658–659]: "Жолнѣръ… звытѧживши Непрїѧтелѧ весело триѵмфѵет" [ІСУМ 11, 111; Булика, 66] (> *звитяжитися, звитѧжатися* "перемогти, пересилити" < пол. zwycікїуж sік, *перевѣтяжити* "перемогти, подолати" < пол. przezwycікzуж [МСТ II, 93]: "Любо му Русь мужне отпирала, еднакъ перевѣтяжилъ ихъ Болеславъ" [Рукописный хронограф, 433]) > *звитяженє* "звитяга, перемога" < стп. zwycікїenie > *звитяжство* "(успіх у бою) звитяга, перемога" > *звитяжистый, звитѧжный* [ІСУМ 11, 111-112]. Зауважимо, що лексема *звитяга* відома і в сучасній українській мові із значенням "перемога, досягнення, успіх". Підкорення війська противника кваліфікується також як перемога, тому лексему, яка номінує дію "підкорити, покорити, скорити" – *зголдовати* – ми також віднесли до цієї ж мікрогрупи. Це слово польського походження і має ряд похідних: *зголдовати* < стп. zhoidowaж [ІСУМ 11, 163-164] < стп. hoidowaж "бути в ленній залежності, схилятися, підлещуватися", паралельне до чеш. holdovati "виявляти глибоку пошану до когось", слц. holdovat' "тс.", є або похідним від hoid "вияв ленної підлеглості" від свн. hulde, holde "підлеглість, вірність того, хто перебуває в ленній залежності, щодо свого пана"), або безпосереднім запозиченням із німецької мови; свн. hulde "підкоряти, змушувати до підлеглості; бути в ленній залежності" походить від свн. holde "друг, коханий, вірний слуга", похідним від герм. hald- "клонити(ся), схиляти(ся)" (пор. нвн. Halde "схил горба", споріднене із лит. ľalis "бік; місцевість") [ЕСУМ 1, 547; Фасмер I, 428; Machek, 174]. Наприклад:

"…ознаймуемы, ижъ маючи ведомость певную … отъ… княжати Костентина Острозского… о великой небезпечности панства… отъ Козаковъ, которые обычаемъ непрыятелскимъ не мало замковъ…, селъ украинныхъ повоевавши, зголдовавши маетность брати нашей…//… згромадилося до купы" [АрхЮЗР, 49-50]. Зауважимо, що ця лексема відома ще з XIV ст.: ст. *голдовати, олдовати, холдовати* (1388, 1395, 1445), *голдъ* "ленна присяга" (1433), а в сучасній українській мові відома зі значенням "платити данину, бути в ленній залежноті" [*ґолдувати*] "тс.; володіти нерухомою власністю"; пор.: р. заст. *голд* "васальна залежність", бр. *галдаваць* "слугувати комусь, догоджати" [ЕСУМ 1, 547-548]. Похідним утворенням є лексема *зголдованє* < стп. zhoidowanie (> *зголдованєсѧ* < стп. zhoidowanie sik) "підкорення, скорення" (> *зголдованый* < стп. zhoidowany) [детальніше див: ІСУМ 11, 163]. На позначення поняття "перемога", "перемагати" вживалися і питомі лексеми, зокрема: *зневоляти* "перемагати": "пановала смертъ на(д) всими сынами его, и зневолѧло // тѣло мертвое оужа живого" [ІСУМ 12, 113; ЕСУМ 1, 423]; *побѣда* "перемога" [МСТ II, 116]: "Богъ даеть побѣду на войнѣ, Богъ даеть звитязство" [ЛСВ IV, 208]; *звоєвати, звоювати* [ІСУМ 11, 118] "завоювати, захопити, здобути перемогу" > *звоєвання* [ІСУМ 11, 117] "перемагання, здобування". Зауважимо, що лексема *звоєвати* < *воєвати, воювати* < *воїн* < псл. *vojъ "воїн"; споріднена з *винб*, р. повиноваться, лит. vajyti "ганяти, переслідувати", vэti "тс.", двн. weida "полювання", дісл. veiðr "тс.", лат. vēnor, -āri "полювати", ірл. fnad "дичина", гр. ἵεμαι "прагну, бажаю", ос. уайын "скакати, бігати, мчати", ав. vayeiti "гонить, переслідує", дінд. vēti "тс."; іє. *u̯eia-, *u̯ei- "прагнути, домагатися, гнатися". [ЕСУМ 1, 431]

Опис військових подій у писемних пам'ятках супроводжується згадками не лише про перемоги українського війська, а й про невдачі, поразки на полі бою. Поняття "поразка" номінувалася питомою лексемою *рострухъ* [МСТ II, 297] (напр.: "Подъ часъ же Берестецкого роструху, въ первый разъ на рецѣ Ворсклѣ мостъ былъ построенъ" [ППС, 75]) та запозиченнями: *поражка, поразка* "поразка" < пол. poraïka [МСТ II, 173; Мл.Сл., 66; Булика, 66]: "Турчинъ видячи тую своихъ поразку, пославъ в Кримъ

до Хана" [Летопись Самовидца, 118; пор.: ЛСВ I, 315; Рукописный хронограф, 60]. Зауважимо, що на думку авторів ЕСУМ, лексема *поразка*, яка походить від дієслова *разити*, має праслов'янське коріння: псл. raziti < razъ [ЕСУМ 5, 15-16]; *клѧска* "поразка" < стп. klкska [ІСУМ 14, 135]: "Вреждаюсѧ: Шкодγю, оукрівженій, клѧскγ, поражкγ маю" [ЛБ, 18].

Місце, де відбувалися військові сутички, називали запозиченими лексемами: *пляцъ* "поле битви" < нім. Platz [МСТ II, 113]: "Много барзо Руси полягло на пляцу" [Рукописный хронограф, 452]. Зауважимо, що деякі мовознавці не погоджуються з Є.Тимченком щодо безпосереднього запозичення цієї лексеми з німецької мови, вказуючи на можливість польського чи російського посередництва: нвн. Platz "місце; площа, плац" виводиться від фр. place "місце, вільний простір; площа, майдан, плац; ринок, місто", що походить від нлат. *plattea (< лат. platea) "місце, відкритий простір, вулиця"; у сучасній українській мові ця лексема відома зі значенням "площа для військових стройових занять, парадів" [ЕСУМ 4, 433-434]; *побоиско* "побоїще, місце бою" < пол. poboisko [МСТ II, 115; Булика, 66]: "Ходячи Філістінове по побоиску, нашли Саула" [Рукописный хронограф, 97]; *боєвиско* "місце, де б'ються, пляц бойовий" [ЛБ, 246] < пол. bojowisko [МСТ I, 62]; ця лексема номінувала ще місце, де молотять збіжжя за подібністю дій – місце, де щось або когось б'ють [ІСУМ 3, 7]. Зауважимо, що лексеми *побоиско* і *боєвиско,* так само, як і лексеми *бой* та *бойка* мають індоєвропейське коріння [див. ЕСУМ I, 186-187; Фасмер I, 169, 185; ПЭС I, 26-27].

Війни досліджуваного періоду, які точилися в світі, не були позбавлені й аморальних вчинків, серед яких чи ненайганебнішим вважалася зрада, перехід на бік ворогуючої сторони. Це поняття часто зустрічається в пам'ятках у різних номінаціях, серед яких найуживанішим був полонізм *здрада* "(перехід на бік ворга) зрада" < стп. zdrada [ІСУМ 11, 203] та цілий ряд похідних від нього: "…же войско Запорозъское лекъце важилъ и о здраде его мыслилъ" [АрхЮЗР Ч. 3, т. 4, 127]; синонімом виступала лексема *здрадецство* < стп. zdradziectwo (> *здрадити* "(учинити по-зрадницьки, підступно, віроломно) зрадити", > *здрадецке* < стп. zdradzieckie; > *здрадецкий* < стп. zdradziecki; > *здрадецко* <

стп. zdradziecko; > *здрадзатъ* < стп. zdradzaж; > *здрадливе*, *-вый* < стп. zdradliwie; > *здрадливость, -лившій* < стп. zdradliwoньж). Також староукраїнські пам'ятки фіксують і питомі лексеми для позначення цього поняття: *передатися* "перейти на чиюсь сторону" [МСТ II, 93]: "Реестровые козаки… передалися до Хмелницкого" [ЛСВ IV, 8]; *перемовляти* "переманювати воїнів" [МСТ II, 97]: "Послалъ КҐанджу до реестровихъ козаковъ къ Днѣпру перемовлять ихъ на свою сторону и перемовилъ" [Летопись Самовидца, 220].

Згадки про військові події досліджуваного періоду завжди супроводжувалися описом початку та завершення війни. Для номінації цих подій використовулися у пам'ятках лексеми: *поднесене, -нье* "початок, оголошення війни" < пол. podniesienie [МСТ II, 135]: "Поднесенье войны противъ тому тиранови" [Апокрисис, 1750] та описова конструкція: *подносити войну* "оголосити, розпочати війну" [МСТ II, 136]: "Половцы поднесли войну на Володимера" [Рукописный хронограф, 440] та питома лексема *примире,* яка називала поняття "мир, перемир'я, примирення" [МСТ II, 226]: "Противъ пактовъ и примиръя, козаки землю Цесарскую пустошатъ" [Боб, 295], "Козаковъ ляхи не достали… и примиръе межъ собою учинили" [Хмільницький літопис, 78], "Съ татарами Хмельницкій взялъ примире" [Черниговская летопись, 77]. У писемних пам'ятках вживався й інший варіант цієї лексеми – *примирокъ* "мир" [ЛСВ III, 174] та похідна прикметникова форма – *примирный* "мирний" [ЛСВ II, 104; III, 77].

Лексико-семантична група "військове маневрування", як і попередня, широко представлена питомими і запозиченими лексемами в староукраїнських пам'ятках. Серед запозичених лексем окреслюються: *маршъ* "похід", "ритмічна хода в строю" < фр. marche [МСТ 1, 422]; інші дослідники вказують на посередництво німецької мови у процесі запозичення (н. Marsch) та на латинське коріння французької лексеми: фр. marche "хід, ходіння" < ст. marcher "ступати" < нар.-лат. *marcare "бити, гупати" < лат. marcus "молоток". [ЕСУМ 3, 404; пор.: Булика, 67; Фасмер II, 576; Machek, 93; ПЭС I, 512; Brьckner, 324] Наприклад: "Андрей Марковичъ маршъ свой воспринялъ зъ Ромна въ крѣпость св. Креста." [Дневник Марковича I, 12]; *експедиция* "воєнний

похід" < пол. ekspedycyja < лат. expeditio [ІСУМ 9, 39; Гриценко, 69-70]. Зауважимо, що існує й інша думка щодо джерела запозичення та шляхів переймання цієї лексеми, зокрема її визначають як "запозичення з французької мови; фр. expйdition походить від лат. expeditio "воєнний похід; установлення; приведення в порядок", пов'язаного з дієсловом expedio "розплутую, розв'язую, звільняю; приводжу в бойовий порядок, підготовляю"." [ЕСУМ 2, 160] Ця номінація широко представлена в писемних пам'ятках, що свідчить про "приймання" українськомовним колективом цього запозичення: "кгды гултае козацтво, подъ претекстомъ истя на експедыцыю Московскую, … своволъне купы збирали, … //… Украину, Полисе и Литву одно сплюндровали" [АрхЮЗР Ч. 3, т. 1, 210-211] або "Кони Ѣли не толко худые хлопы, але и панове. Будуть памятати тую експедицѣю въ Збаражъ мѣсти!" [Хмільницький літопис, 81], [детальніше див.: ІСУМ 9, 39-40] З часом відбулися зміни семантичного наповнення цього запозичення і в сучасній українській мові воно вживається із значенням "відправлення, розсилання товарів, кореспонденції за певним призначенням; подорож, поїздка, відрядження групи людей, загону з спеціальною метою, спеціальним завданням; група, загін людей, що здійснюють подорож, поїздку, відрядження з спеціальною метою, спеціальним завданням." [СУМ 2, 461]; *пасъ* "прохід війська" < пол. pas [МСТ II, 87]; зауважимо, що ця лексема і нині зустрічається у польській, чеській, верхньолужицькій, нижньолужицькій мовах зі значенням "прохід, ущелина у горах, перевал", а в сучасній українській мові – зі значенням "звірина стежка в лісі, лаз". На думку укладачів ЕСУМ, польська мова не є джерелом запозичення, а виступає лише посередником у процесі переймання німецької лексеми Pas "гірський перевал" < фр. pas "прохід" < лат. passus "крок, хода, слід ноги" [ЕСУМ 4, 303]. Наприклад: "Войска полскіе стояли на пасахъ отъ Камянца тое лѣто" [Летопись Самовидца, 162] або "Всѣ шляхи и всѣ паси Полякамъ до Полски позаступовивали" [ЛСВ I, 150]; однак частіше ця лексема зустрічається із значенням "пояс, смужка, смуга": "…выше(и) паса рану навиле(т) з ру(ч)ници простреленую … виде(л)…" [ДМВН, 202], " …ланцушки золотые, пасы сребраные, перстени золотые с ка-

меньми дорогими" [АрхЮЗР Ч. I, т. 4, 92-93], "…пасо(в) сребрены(х) два" [ТУВН, 239], "пасы и мешки у поясовъ съ пинезми пооддирали" [АрхЮЗР Ч. 6, т. 1, 536] та ін.

Синонімом до запозичень *маршъ* та *експедиция* у писемних пам'ятках виступає питома лексема *тягнене, -нне* "марш, похід, перехід" [МСТ II, 408], яка є субстантивованою формою віддієслівного (дієприкметникового) утворення: *тягнути* > *тягнений, тягнутий, тягнучий, тяговий* "призначений для тягнення, переміщення" [ЕСУМ 5, 698] > *тягнення* "переміщення, пересування": "Видъ часъ тягнення войскового". [Акты Полтавского суда: цит. за МСТ II, 408] На позначення основних понять військового маневрування вживалися й інші питомі лексеми, зокрема: *переборъ* "переміщення, перехід" [МСТ II, 92]; *єханє* "виїзд у похід, виступ" (> *єхати* "відправлятися у похід, вирушати, їхати") [ІСУМ 9, 106]; *передобити* "перейти, переправитися" [МСТ II, 94]; *переправити* "переправити, перейти" [МСТ II, 99]; *залечі* "зайняти певні позиції, розташуватися" [ІСУМ 10, 84]. Наприклад: "Хмельниц. казалъ блякавзивъ два висипати и на онихъ арматокъ двѣ заточити, ожидаючи туда Лядского перебору" [ЛСВ IV, 29], "Александръ… жадною мѣрою не моглъ той рѣки передобити" [Рукописный хронограф, 167], "Гетьманове, переправивши рѣку Рось у Корсуню… поминовали Корсунь" [Летопись Самовидца, 10], "А шля(х)та … будγтъ… збро(й)но яко на во(й)нγ…єхати вы(й)муючи з того єха(н)я п͡но(в) ра(д)… дво(р)ныхъ" [ВЛС, 57-58 зв.], "росказал Єго Милость всимъ подданымъ на войнγ єхати" [Archiwum III, 411], "Иные полки на мѣстахъ ажъ до волоскихъ границъ на Чоргомъ шляху татарскомъ залегли". [МИВР, 322]

Староукраїнські писемні пам'ятки фіксують ще одну лексему, яка номінувала маневрувальний елемент: *сакма* "бойовий лаштунок запорожців: в колону марш!" , "соганний хід" [Яворницький I, 380]. У російській мові слово *сакма, сокма* має значення "лісова стежка", "слід ноги" [Фасмер III, 547]. З подібним значенням ця лексема фіксується й у документах, які аналізує Д.Яворницький: "Козаки рухалися, щоб відшукати татарську сакму – сліди коней на траві". [Яворницький I, 435]

Етимон козацького військового терміна потрібно шукати у кримсько-татарській мові [Халимоненко Дис., 89], поки що ж можемо послуговуватися лише такими досяжними нам тюркськими формами: тат. soqma, чаг. soqmaq "стежка в горах, що відділяється від великого шляху й веде у хащі", каз. soqpaq "стежка, якою худоба йде до води", тур. soqaq "вулиця" [Будагов I, 709-710]

Зауважимо, що запозичення всіх вищезгаданих іншомовних лексем не було "механічним перенесенням окремих слів з однієї мови в іншу. Це [Г.С. – був] … процес органічного засвоєння нових лексем, нових словотвірних елементів і семантичного пристосування до сформованої в даній мові системи словникового складу. Доля запозичених слів перебуває у прямій залежності від перебігу процесу семантичного пристосування, від того, наскільки їх введення виправдано потребою вираження особливих понять, нових значень і смислових відтінків." [Сорокин 1965, 64]

Аналіз лексики, яка номінувала поняття військової тактики, стратегії та маневрування, спонукає до висновків:

1) значна частина питомої лексики виникла ще в праслов'янську добу, чимало сдів – у досліджуваний період (*налога, находъ, подбѣгъ, окружити, заточити (оточити, обточити), потреба, росправа, бой, бойка, битва, громити, разити, побурити, выстинати, знищити, рукопашъ, застановлятися, огрожоватися, опертися, щитити, защитити, заступати, обороняти, отсѣктися, заховати, покровъ, ослобоженье, оттягнути, зневоляти, побѣда, звоевати, рострухъ, передатися, примире, тягнене, переборъ, передобити, переправити, єханє, залечі*);2) практичне удосконалення військового мистецтва, нестабільна суспільно-політична ситуація в Україні, споконвічне прагнення українців відстояти свою незалежність, захистити рідну землю від іноземних посіпак спонукало інтенсивну розбудову ЛСГ "військове маневрування", "військова тактика та стратегія" шляхом запозичення лексем, які номінували нові реалії, або ж уточнюювали існуючі. Зокрема, мовою-реципієнтом були запозичені лексеми: із німецької мови: *штурмовати, штурм, гарцъ, ширмѣрство, форитовати, рятовати, пляцъ*; із тюркських мов: *сакма, чамбул*; із польської мови: *натирати, перенагабане, натарте, валка, моцованье, боеванье, утарчка, потычка,*

бЂджЂнє, сидло, здезоловати, валчити, боєвати, потыкатися, споткати, звитяжити, отвротъ, зголдовати, побоиско, боевиско, здрада, поднесене; із латинської мови: *пасъ, експедиция*; із французької мови: *маршъ*;

3) окреслюється группа запозичених лексем, походження яких однозначно встановити важко; досі серед мовознавців точиться дискусія щодо шляхів потрапляння цих слів у мову-реципієнт та щодо джерела їх запозичення: *вытЂчка, облежене, поединокъ, скрушити, распудити, одпоръ, заслонити (засланяти), отпудити, посилковати, уступовати (отступити), поразка*;

4) типовим явищем для питомих та запозичених одиниць ЛСГ "військова стратегія і тактика", "військове маневрування" було утворення похідних віддієслівних іменників: питомі: *ударити – ударення, облегти – облежене, обляжене, наступовати – наступованє, наступство, знищити – знищене, звоєвати – звоєвання, опертися, опиратися – опор, щитити – щичене, защитити – защитъ, заступати, заступовати – заступ, заступованє, заступлене, обороняти – оборона, оборонЂня, заслонити – заслона, посилковати – посилокъ, отступити – отступованье*; запозичені: *зточити – зточєнє, уторгатися – уторгненье, штурмовати – штурм, моцоватися – моцованіе, здрадити – здрада, гарцовати – гарцованє, гарцъ, валчити – валчЂне, -нье, валка, звалчити, звалчовати – звалченє, боевати – боеванье, рятовати – ратунокъ, рятунокъ, звитяжити – звитяженє, звитяжство, зголдовати – зголдованє*;

5) староукраїнські писемні пам'ятки засвідчили вживання описових конструкцій, які семантично дублюють наявні в текстах питомі чи запозичені елементи. Структурно ці конструкції складаються як із суто питомих одиниць ("наступ, напад" – *вступний бой*, "битися, воювати" – *точити битву, зводити битву, ставити поле*, "вистояти у битві" – *здержати поле*, "розпочати війну" – *подносити войну*), так до їх складу можуть входити і запозичені лексеми ("воювати" – *валку мети*, "почати війну" – *валку поднести*, "виступити проти когось" – *валку узнести*, "нападати" – *чинити чамбул, ходити в чамбул*, "вести боротьбу" – *на гарцъ выежджати*, "ставати до бою" – *выскаковати на герц*);

6) дослідження різножанрових текстів засвідчило наявність семантичних дублетів серед питомих та запозичених лексем на позначення певного поняття: *зголдовати* (пол.) – *зневоляти* (пит.); *штурмовати* (нім.) – *ударити* (пит.); *маршъ* (фр.) – *експедиция* (лат.) – *тягнене* (пит.); *засадзка* (пол.) – *сидло* (пол.) – *засада* (пит.); *натирати* (пол.) – *наступовати* (пит.) – *рвати* (пит); *поражка*, *поразка* (пол.) – *клѧска* (пол.) – *рострухъ* (пит.); *моцованіе* (пол.), *боеванье* (пол.), *валка* (пол.), *утарчка* (пол.), *потычка* (пол.), *бѣджѣнє* (пол.) – *ширмѣрство* (нім.), *гарцъ* (нім.) – *потреба* (пит.), *росправа* (пит.), *бой* (пит.), *бойка* (пит.), *битва* (пит.); *здрадити* (пол.) – *передатися* (пит.); *форитовати* (нім.) – *заховати* (пит.), *отсѣктися* (пит.), *обороняти* (пит.), *заступати* (пит.), *щитити* (пит.); *отвротъ* (пол.) – *отворотъ* (пит.). Іноді семантичні дублети простежуються лише серед запозичень: *пляцъ* (нім.) – *побоиско* (пол.) – *боевиско* (пол.).

Осмислення ролі внутрішньомовних та позамовних факторів розвитку лексичної системи, значення іншомовних впливів на цілісність мовної системи, співвідношення запозиченої та питомої лексики та відношень між ними в межах певної тематичної групи, уточнення часу та шляхів запозичення, аналіз всіх етапів пристосування запозичених лексем до системи мови-реципієнта – ось неповний перелік тих проблем, без вирішення яких неможливо відтворити повної історії становлення та розвитку будь-якої мови, української зокрема.

1. *Байжанов Г.* Военная лексика в казахском языке: Автореф. дис. … кан. филол. наук. – Алма-Ата, 1975. – 24 с. 2. *Булыка А.М.* Лексічныя запазычанні у беларускай мове XIV–XVIII стст. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 256 с. 3. *Гриценко С.П.* Лексичні латинізми в українськомовних текстах кінця XVI–XVII ст. Монографія. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2011. – 367 с. 4. *Doerfer G.* Turkische und mongolische Elemente im Neupersischen unter besonderer Berucksichtigung alterer neupersischer Geschichtsquellen vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit. Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Veroffentlichungen der Orientalischen Kommission – Vol. I-IV. – Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1963-1975. – Vol. I: Mongolische Elemente im Neupersischen. – 557 p. Vol. II: Turkische Elemente im Neupersischen, alif bis ta. – 671 p. Vol. III: Turkische Elemente im

Neupersischen, gim bis kaf. – 670 p. Vol. IV: Turkische Elemente im Neupersischen (Schluss) und Register zur Gesamtarbeit. – 640 p. 5. *Мішин В.* Юрій Немирич – теоретик українського воєнного мистецтва (1612-1659). // Військо України. – 1999. – № 5-6. 6. *Сорокин Ю.С.* Развитие словарного состава русского литературного языка 30–90-е годы XIX века. – М.–Л.: Наука, 1965. – 565 с. 7. *Стороженко І.С.* Волинь і Поділля у стратегічних планах Б.Хмельницького. // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. – К., 1995. – Вип. 5. – С. 31-32. 8. *Халимоненко Г.І.* Тюркська військова лексика у мовленні українського козацтва. Дис. …канд. філол. наук. – К., 1993. – 142 с. 9. *Челеби Э.* Книга путешествий. – Вып. I-III. – М.: Наука, 1961-1983. 10. *Чухліб Т.В.* Воєнне мистецтво. // Історія української культури. – К.: Наукова думка, 2003. – Т.3. – С. 293-317. 11. *Яворницький Д.* Історія запорозьких козаків. У трьох томах. – К.: Наукова думка, 1990-1991. – Т. 1. – 583 с. Т. 2. – 560 с. Т. 3. – 556 с. 12. *Яворницкий Д.* Источники для истории запорожских козаков. – Т. 1-2. – М., 1903.

Джерела

АВАК – Акты, издаваемые Виленскою археографической комиссиею. – Т. 1-39. – Вильно: Т. 1: Акты Гродненского земского суда. – 1865. – XXIV+377 с.; Т. 2: Акты Брестского земского суда. – 1867. – X+361 с.; Т. 3: Акты Брестского гродского суда. – 1870. – XX+416 с.; Т. 4: Акты Брестского гродского суда. – 1870. – LXIV+615 с.; Т. 5: Акты Брестского и Гродненского гродских судов с присовокуплением привилегий на землевладение в Брестской и Кобринской экономиях. – 1871. – XLI+450 с.; Т. 6: Содержащий: 1) Акты Брестского гродского суда (поточные); 2) Акты Брестского подкоморского суда; 3) Акты Брестской магдебургии; 4) Акты Кобринской магдебургии; 5) Акты Камонецкой магдебургии. – 1872. – LXIX+593+77 с.; Т. 7: Акты Гродненского гродского суда. – 1874. – XIV+614+80 с.; Т. 8: Акты Виленского гродского суда. – 1875. – XXV+652+83 с.; Т. 9: Акты Виленского земского суда. – 1878. – XXI+591+57 с.; Т. 10: Акты Виленского магистрата и магдебургии. – 1879. – XXXVIII+592+48 с.; Т. 11: Акты Главного Литовского трибунала. – 1880. – XLI+545+69 с.; Т. 12: Акты Главного Литовского трибунала. – 1883. – XL+651+67 с.; Т. 13: Акты Главного Литовского трибунала. – 1886. – XII+480 с.; Т. 14: Инвентари имений XVI столетия. – 1887. – XXIV+702 с.; Т. 15: Декреты Главного Литовского трибунала. – 1888. – XLIII+552 с.; Т. 16: Документы, относящиеся к истории церковной унии в России. – 1889. – CXLII+704 с.; Т. 17: Акты Гродненского земского суда. – 1890. – LXXIII+559 с.; Т. 18: Акты о копных судах. – 1891. – LXII+578 с.; Т. 19: Акты, относящиеся к истории бывшей Холмской епархии. – 1892. – CLXXVI+405

с.; Т. 20: Акты, касающиеся города Вильны. – 1893. – CCXXVI+668 с.; Т. 21: Акты Гродненского земского суда. – 1894. – XLI+418 с.; Т. 22: Акты Слонимского земского суда. – 1895. – LXIV+399 с.; Т. 23: Акты Холмского гродского суда. – 1896. – CCXIV+399 с.; Т. 24: Акты о боярах. – 1897. – XLIV+547 с.; Т. 25: Инвентари и разграничительные акты. – 1898. – XXXII+632 с.; Т. 26: Акты Упитского гродского суда. – 1899. – L+595 с.; Т. 27: Акты Холмского гродского суда. – 1900. – CXXX+407 с.; Т. 28: Акты о евреях. – 1901. – LVI+439 с.; Т. 29: Акты о евреях. – 1902. – L+539 с.; Т. 30: Акты Трокского подкоморского суда. – 1904. – XXI+535 с.; Т. 31: Акты о литовских татарах. – 1906. – XL+586 с.; Т. 32: Акты Вилькомирского гродского суда. – 1907. – XXVI+506 с.; Т. 33: Акты, относящиеся к истории Западно-русской церкви. – 1908. – LXXXIV+567 с.; Т. 34: Акты, относящиеся ко времени войны за Малороссию (1654–1667). – 1909. – LII+588 с.; Т. 35: Инвентари староств, имений, фольварков и деревень за вторую половину XVIII века. – 1910. – XXXII+624 с.; Т. 36: Акты Минского гродского суда. – 1912. – XXV+538 с.; Т. 37: Документы и материалы, относящиеся к истории Отечественной войны 1812 г. – 1912. – L+544 с.; Т. 38: Инвентари староств, имений, фольварков и деревень XVIII века (1720-ы1798). – 1914. – IX+504 с.; Т. 39: Акты Могилевского магистрата XVI в. (1578-1580 гг.). – 1915. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – Т. 1. – СПб., 1846. – 432 с.; Т. 2. – СПб., 1848. – 440 с.; Т. 3. – СПб., 1848. – 368 с.; Т. 4. – СПб., 1851. – 577 с.; Т. 5. – СПб., 1853. – 321 с. АПС – Акты Полтавского суда // Очерки народной жизни в Малоросииво второй половине XVII века. – Киевская старина, 1900-1901. – Т. LXXII-LXXV.

АНМ – Акты Нежинского магистрата. Отрывки из нежинских магистратских книг 1657-1674 г. – Чернигов, 1887. Апокрисис, соч. Христофора Филалета (1597-1599) // Русская историческая библиотека. – СПб., 1882. – Т. 7. АрхЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Ч. 1, т. 1: Акты, относящиеся к истории православной церкви Юго-Западной России (1481-1596 гг.). – К., 1859; Ч. 1, т. 2: Материалы для истории православия в Западной Украине в XVIII ст. – К., 1864; Ч. 1, т. 3: Материалы для истории православия в Западной Украине в XVIII ст. – К., 1864; Ч. 1, т. 4: Акты об унии и состоянии православной церкви в Юго-Западной России во 2-й половине XVII и в XVIII ст. (1648-1798 гг.); Ч. 1, т. 5: Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату (1620-1694 гг.). – К., 1872; Ч. 1, т. 6: Акты о церковно-религиозных отноше-

ниях в Юго-Западной Руси (1372-1648 гг.). – К., 1883; Ч. 1, т. 7: Памятники литературной полемики православных южнорусов с латиноуниатами (XVI–XVII ст.). – К., 1887; Ч. 1, т. 8: Памятники литературной полемики православных южнорусов с протестантами и латиноуниатами в Юго-Западной Руси за XVI и XVII ст. – К., 1914; Ч.1, т. 9: Лифос, полемическое сочинение, вышедшее из Киевопечерской типографии в 1844 году с возражениями и замечаниями Кассиана Саковича. – К., 1893; Ч. 1, т. 10: Акты, относящиеся к истории православной церкви в Галиции (1423-1714 гг.) и извлеченные из львовских архивов. – К., 1904; Ч. 1, т. 11: Акты, относящиеся к истории Львовского ставропигиального братства (1599-1702 гг.). – К., 1904; Ч.1, т. 12: Акты, относящиеся к истории Львовского ставропигиального братства (1586-1881 гг.). – К., 1904; Ч. 2, т. 1: Постановления дворянских провинциальных сеймиков в Юго-Западной России (1569-1654 гг.). – К., 1861; Ч. 2, т. 2: Акты для истории провинциальных сеймиков Юго-Западного края во второй половине XVII в. (1654-1697 гг.). – К., 1888; Ч. 2, т. 3: Постановления провинциальных сеймиков Юго-Западной Руси в 1698-1726 гг. – К., 1910; Ч. 3, т. 1: Акты о казаках (1500-1648 гг.). – К., 1863; Ч. 3, т. 2: Акты о казаках (1679-1716 гг.). – К., 1868; Ч. 3, т. 3: Акты о гайдамаках (1700-1768 гг.). – К., 1876; Ч. 3, т. 4: Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого. – К., 1914; Ч. 3, т. 5: Акты о мнимом крестьянском восстании в Юго-Западном крае в 1789 г. – К., 1902; Ч. 3, т. 6: Акты Шведского государственного архива, относящиеся к истории Малороссии (1649-1660 гг.). – К., 1908; Ч. 4, т. 1: Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России (1442-1760 гг.). – К., 1867; Ч. 5, т. 1: Акты, относящиеся к истории городов и местечек в Юго-Западной России (1432-1798 гг). – К., 1869; Ч. 5, т. 2: Переписи еврейского населения в Юго-Западном крае в 1765-1791 гг. – Кн. 1. – К.,1890; Ч. 5, т. 3: Переписи еврейского населения в Юго-Западном крае в 1765-1791 гг. – Кн. 2. – К.,1890; Ч. 6, т. 1: Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в Юго-Западной России в XVI–XVIII ст. (1498-1795 гг.). – К., 1876; Ч. 6, т. 1: (Приложение) Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в Юго-Западной России в XVI–XVIII ст. (1498-1795 гг.). – К., 1876; Ч. 6, т. 2: Акты о крестьянах в XVIII ст. (1700-1799 гг.). – К., 1870; Ч. 7, т. 1: Акты о заселении Юго-Западной России (1386-1700 гг.). – К., 1886; Ч. 7, т. 2: Акты о заселении Юго-Западной России (1471-1668 гг.). – К., 1890; Ч. 7, т. 3: Акты о заселении Южной России XVI–XVII вв.; Люстрации украинских староств XVIII ст. – К., 1905; Ч. 8, т. 1: Материалы для истории местного управления в связи с историей сословной организации. Акты Барского староства XV–XVIII ст. – К., 1893; Ч. 8, т. 2: Материалы для истории местного управления в связи с историей сос-

ловной организации. Акты Барского староства XVII–XVIII ст.; Ч. 8, т. 3: Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. – К., 1909; Ч. 8, т. 4: Акты о землевладении в Юго-Западной России в XV–XVIII вв. – К., 1907; Ч. 8, т. 5: Акты об украинской администрации XVI–XVII вв. – К., 1907; Ч. 8, т. 6: Акты о землевладении в Юго-Западной России в XV – XVIII вв. – К., 1911. Archiwum ksi№z№t Lubartowiczow Sanguszkow w Siawucie. – Lwow, 1910. – T. I. (1366-1506). – 1887; T. III. (1432-1534). – 1890; T. IV. (1535-1547). – 1890; T. VI. (1549-1577). – 1910; T. VII. (1554-1572). – 1910. АЮЗР – Акты, относящиеся к истории южной и западной России, собранные и изданные археографическою комиссией. – Спб., 1863-1892. – Т. 1. 1361-1598: Тип. Праца. – 1863. – 301, 15 с.; Т. 2. 1599-1637: Тип. Праца. – 1865. – 8, 207 с.; Т. 3. 1638-1657: Тип. Кулиша. – 1861. – 604, 134, 22 с.; Т. 4. 1657-1659: Тип. Кулиша. – 1863. – 7, 276 с.; Т. 5. 1659-1665: Тип. Праца. – 1867. – VIII, 335 с.; Т. 6. 1665-1668: Тип. Праца. – 1869. – IV, 6, 279 с.; Т. 7. 1657-1663; 1668-1669: Тип. Праца. – 1872. – VI, 9, 398 с.; Т. 8. 1668-1669; 1648-1657: Тип. Праца. – 1875. – 10, 400, 23 с.; Т. 9. 1668-1672: Тип. Эттингера. – 1878. – 26 с. 988 стб., 24 с.; Т. 10. (Дополнение к III тому). Переговоры об условиях соединения Малороссии с Великою Россиею. 1653-1654. – Изд. под ред. Г. Ф. Карпова: Тип. Пантелеевых. – 1878. – 8 с., 838 стлб., 24 с.; Т. 11. [Под ред. Г.Ф. Карпова]. 1672-1674. Прибавления, 1657: Тип. Эттингера. – 1879. – 24 с., 820 стлб., 18 с.; Т. 12. 1675-1676. – 1882. – 20 с., 874 стб., 15 с.; Т. 13. 1677-1678. – 1884. – 12 с., 766 стб., 15 с.; Т. 14. (Доп. к т. 3). 1654-1655. – 1889; Т. 15. (Доп. к т. 4). 1658-1659. – 1892. – X, 5 с., 462 стб., 26 с. Боб – Отрывки из летописи Леонтия Боболинского. Приложение к Летописи Г.Грабянки. – Киев: Киев. Врем. комис. для разбора древних актов, 1854. Виш – Вишенський Іван. Твори. / Вступна стаття, упорядкування, підготовка текстів та примітки докт. філол. наук І. П.Єрьоміна. – К.: Держлітвидав УРСР, 1959. – 269 с. ВЛС – Артикули або закони Великого князівства Литовського (2-й Литовський статут Почаївського або Волинського списку). – Б.м.н., 1566. – Зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки АН України, шифр О/Н-15. – л. 38. Гал – Галятовскій І. Ключъ разумѣнія. – К.: типография Киево-Печерской лавры, 1659. – 512 с. ДМВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. / Підгот. до вид. Німчук В.В., Русанівський В.М., Симонова К.С., Франчук В.Ю., Черторизька Т.К. – К.: Наукова думка, 1981. – 315 с. Дневник генерального подскрабия Якова Марковича. – 1717-1734 гг. – Ч. I-III. – К., 1893; Ч. IV. 1735-1740 гг. – Львів, 1913. ЖКК – Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыне. // Акты, изданные Временной Комиссией, высочайше учрежденной при Киевском воен-

ном, Подольськом и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1849. – Т. I-II. ІУМЛФ – Історія української мови. Лексика і фразеологія / Під ред. В.М. Русанівського. – К.: Наук. думка, 1983. – 744 с. КА – Крехівський апостол. – Б. м. н., II пол. XVI ст. – Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки АН України, шифр 1291. Київський літопис. // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный Киевской комиссией для разбора древних актов. – К., 1888. – С. 73-92. Книга Гродская Луцкая. Рукопис Центрального государственного исторического архива в Киеве. – 1624. – л. 1060. ЛА – Лексисъ съ толкованіемъ словенскихъ мовъ просто съ предисловіемъ архимандрита Амфилохія. – Б.м.н., 2-га пол. XVI ст. // Зизаній Л. Дексис. Синоніма славенороссская / Підгот. текстів і вст. стаття В.Німчука. – К.: Наукова думка, 1964. – С. 175-194. ЛБ – Беринда П. Лексикон словенороський. – К., 1627. / Підгот. тексту і вст. стаття В.Німчука. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 272 с. Летопись Григория Грабянки. – Киев: Киев. Врем. комис. для разбора древних актов, 1854. Летопись Самовидца по новооткрытым спискам: С прил. трех малорос. хроник: "Хмельницкой", "Краткого описания Малороссии" и "Собрания исторического". – Киев: Киев. Врем. комис. для разбора древних актов, 1878. – XVIII, 81, 469 с. ЛСВ – Лѣтописъ событий в Юго-Западной России в XVII в. Составил Самуил Величко, бывший канцелярист Войска Запорожского, 1720. Издана Временною комиссией для разбора древних актов. – К.: Лито-типогр. зав[едение] Вильнера, 1848–1864.

– Т. I.: Сказаніе о войнѣ козацкой с поляками чрез Зеновия Богдана Хмельницкого. – 1848. – 545 с.; Т. 2.: Повествования летописная о малороссийских и иних отчасти поведениях собранная и зде описанная. – 1851. – 612 с.; Т. 3.: Повествования летописная о малороссийских и иних отчасти поведениях собранная и зде описанная. – 1855. – 568 с.; Т. 4: Прил.: Тип. Федорова. – 1864. – 407 с. Львівський літопис 1498-1649. – Рукописна копія в ЦНБ АН України, шифр VII 206 м/37, арк. 168-182. МІКСВ – Проф. Хв. Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI – XVII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків. – К.: Друкарня Української Академії Наук, 1924. – 546 с. МИВР – Кулиш П.Я. Материалы для истории воссоединения Руси. – М., 1877. – Т. 1: 1578-1630. – 322 с. Мл.Сл. – Житецкий П. Словарь книжной малоруской речи по рукописи XVII в. // Житецкий П. Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII и XVIII веке. – К.: Изд. "Киевская старина": Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1889. – 275 с. – Ч. I.: Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII с приложением словаря книжной малоруской речи по рукописи XVII в. – IV, 162, [1], 102 с.г. ОЛ – Острозький літопис. – Острог, 1509-1633 рр. – Зберігається в Москві в Державному історичному му-

зеї, № 4007 п.н. "С кроиники Бѣлскогѡ речи потребныи выбраны". ПАЛ – Захарий Копистенский. Палинодия 1621. // Русская историческая библиотека. – Т. IV. Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Пб., 1878. – Кн. 2. – С. 313-1200. Пісня про поразку. – Б.м.н., 1648 // ЗНТШ. – Львів, 1931. – Т. 151. – С. 201. ППС – Протоколы Полтавского полкового суда в рукописях. – Т. 1. – 1673-1740. – Т 2. – 1747-1750. – Т. 4. – 1755-1757. – ВБУ, № 922, № 924. – Библиотека Киевского университета, № 39. Рад – Марковский М. Антоний Радивиловский, южнорусский проповедник XVII в. с приложением неизданных проповедей из рукописных "Огородка" и "Вѣнца". – К., 1894-1895. Рукописный хронограф: Кроника си єсть лѣтописець изъ розныхъ многихъ кроникаровъ діалектомъ рускимъ написана до 1656 лѣта чрезъ много лѣтъ дописана 1771. ТУВН – Торгівля на Україні XVI – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина. / Підгот. до вид. Кравченко В.М., Яковенко Н.М. – К.: Наукова думка, 1990. – 405 с. Хмільницький літопис. – Хмільник, 1636-1650 рр. // Летопись Самовидца по новооткрытым спискам: С прил. трех малорос. хроник: "Хмельницкой", "Краткого описания Малороссии" и "Собрания исторического". – Киев: Киев. Врем. комис. для разбора древних актов, 1878. – С. 77-81. Час. Слово – Слово дѹшеполезно… Ѿ исходѣ дѹши ѡт тѣла… // Ѿрологіон Си рѣчъ, Часословъ Полѹставный. – Львів, 1642. – Арк. 266-278 зв. Четья Мінея 1489 р. – Рукопис зберігається в ЦНБ АН України, шифр ДА/415 л. Черниговская летопись по новому списку (1587-1725) и Коломацкие челобитные с предисловием А.Лазаревского. // Киевская старина. – 1890. – Т. XXIX.; № 4, с. 70-80; № 5, с. 81-96; № 6, с. 97-110.

Словники

Будагов – Будагов Л. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, со включением употребительнейших слов арабских и персидских и с переводом на русский язык: в 2 т. – СПб.: Тип. АН., – Т. 1. – 1869. – 810 с.; Т. 2. – 1871. – 415 с. МСТ – Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. – Кн. 1. – К.-Нью-Йорк: ВПЦ "Літопис-XX", 2002. – 512 с.; Кн. 2. – К.-Нью-Йорк: ВПЦ "Літопис-XX", 2003. – 513 с. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. У 7 т. // За ред. О.С. Мельничука. – К.: Наукова думка. – Т. 1. – 1982. – 631 с.; Т. 2. – 1985. – 570 с.; Т. 3. – 1989. – 549 с.; Т. 4. – 2003. –653 с.; Т. 5. – 2006. – 703 с.; Т. 6. – 2012. – 566 с. ІСУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Список використаних джерел. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Вип. 1. – 1994. – 151 с.; Вип. 2. – 1994. – 151 с.; Вип. 3. – 1996. – 251 с.; Вип. 4. – 1997. – 259 с.; Вип. 5. – 1998. – 257 с.; Вип. 6.

– 1999. – 255 с.; Вип. 7. – 2000. – 255 с.; Вип. 8. – 2001. – 255 с.; Вип. 9. – 2002. – 255 с.; Вип. 10. – 2003. – 255 с.; Вип. 11. – 2004. – 255 с.; Вип. 12. – 2005. – 244 с.; Вип. 13. – 2006. – 241 с.; Вип. 14. – 2008. – 255 с.; Вип. 15. – 2010. – 255 с. ПЭС – Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка. – М.: Наука, 1958. – Т. 1. – 674 с.; Т. 2. – 417 с. СУМ – Словник української мови. – К.: Наукова думка. – Т. 1. – 1970. – 799 с.; Т. 2. – 1971. – 550 с.; Т. 3. – 1972. – 744 с.; Т. 4. – 1973. – 840 с.; Т. 5. – 1974. – 840 с.; Т. 6. – 1975. – 832 с.; Т. 7. – 1976. – 723 с.; Т. 8. – 1977. – 927 с.; Т. 9. – 1978. – 916 с.; Т. 10. – 1979. – 658 с.; Т. 11. – 1980. – 699 с. ШЭС – Этимологический словарь русского языка. Под ред. Н.М. Шанского. – Т.1, вып. 2. – М.: Изд-во МГУ, 1965. – 271 с. Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – М.: Прогресс. – Т. 1. – 1964. – 562 с.; Т. 2. – 1967. – 671 с.; Т. 3. – 1971. – 827 с.; Т. 4. –1973. – 855 с. Brьckner – Brьckner A. Siownik etymologiczny jкzyka polskiego. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957. – 805 s. Machek – Machek V. Etymologickэ slovnik jazyka иeskиho a slovenskиho. – Praha: Nakladatelstvн Československкй akademie vмd, 1957. – 627 s. SP – Siownik polszczyzny XVI wieku. – Wrociaw – Warszawa – Krakyw – Gdacsk: PAN. – T. 1, 1966; T. 2, 1967; T. 3, 1968; T. 4, 1969; T. 5, 1971; T. 6, 1972; T. 7, 1973; T. 8, 1974; T. 9, 1975; T. 10, 1976; T. 11, 1978; T. 12, 1979; T. 13, 1981; T. 14, 1982; T. 15, 1984; T. 16, 1985; T. 17, 1987; T. 18, 1988; T. 19, 1990; T. 20, 1991; T. 21, 1992; T. 22, 1994; T. 23, 1995; T. 24, 1996; T. 25, 1997; T. 26, 1998; T. 27, 1999; T. 28, 2000; T. 29, 2001; T. 30, 2002; T. 31, 2003; T. 32, 2004; T. 33, 2009; T. 34, 2010; T. 35, 2011. SSE – Siawski F. Siownik etymologiczny jкzyka polskiego. – Krakyw: Towarzystwo Miioнnikyw Jкzyka Polskiego, 1952-1978. – T. I. – 1952; T. II. – 1958; T. III. – 1969; T. IV. – 1970; T. V. – 1978.

Грицина С.В., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

БАРОКОВІ ІННОВАЦІЇ В "ЄВХАРИСТИРІОНІ" СОФРОНІЯ ПОЧАСЬКОГО

У статті аналізуються лінгвопоетичні особливості панегірика "Євхаристиріон" Софронія Почаського, зокрема барокові інновації, висвітлені в мовних символах і оригінальній архітектоніці.

Ключові слова: *"Євхаристиріон", панегірик, бароко, інновації, лінгвопоетика, мовний символ.*

В статье анализируются лингвопоэтические особенности панегирика "Евхаристирион" Софрония Почаского, в частности барокковые инновации, выраженные в языковых символах и оригинальной архитектонике.
Ключевые слова: *"Евхаристирион", панегирик, барокко, инновации, лингвопоэтика, языковой символ.*

In the article the linguopoetical peculiarities of panegyric "Euharistirion" by Sophrony Pochaskiy are analyzed, especially baroque innovations are enlightened in the linguistic symbols and unique architectonics.
Key words: *"Euharistirion", panegyric, baroque, innovations, linguopoetics, linguistic symbol.*

Одним із показових жанрів барокової літератури була панегірична поезія, що яскраво репрезентувала лінгвопоетику інновацій в українських текстах XVII ст. Панегірик (з грец. – "урочиста промова") визначають як поетичний жанр, найхарактернішою ознакою якого є вихваляння та уславлення визначної події чи подвигів видатної людини.

Окрім панегіриків, барокова віршована література була представлена також жанрами духовної, релігійно-філософської, церковно-історичної поезії. Серед них виділяють молитовну і покаянну лірику, вірші про релігійні свята, на честь святих, полемічні вірші, роздуми на релігійно-філософські теми.

В українській літературній мові панегірики з'являються наприкінці XVI ст. ("Просфонема", 1591), однак панегіричні елементи були наявні ще в період Київської Русі. На початку XVII ст. розрізняють вітальні та оплакувальні панегірики. Щодо вітальних циклів ранньобарокового періоду, що з'являються у формі декламацій, відомі такі: "Візерунок цнот… Єлисею Плетенецькому" Олександра Митури (1618), "Імнологія" (1630), "Євхаристиріон" Софронія Почаського (1632), "Евфонія" (1633).

"Євхаристиріон" був предметом наукових розвідок здебільшого літературознавців і культурологів: [Пилип'юк 1992, 25-43; Крекотень 1991, 71-76; Шевчук 2004, 312 – 316] та ін.

Актуальність дослідження лінгвопоетики бароко зумовлена підвищенням уваги сучасної лінгвістики до інновацій в текстах староукраїнської літературної мови XVII ст., зокрема в панегі-

риках; аналізу оригінальних барокових рис, зумовлених інтралінгвальними та екстралінгвальними умовами доби.

Метою статті є виявлення інновацій у ранньобароковому панегірику "Євхаристиріон" Софронія Почаського, виражених у лінгвопоетичних особливостях та унікальній архітектоніці тексту, продиктованих індивідуально-авторськими інтенціями в контексті доби XVII століття.

Для реалізації визначеної мети необхідно вирішити такі завдання: визначити місце панегірика в системі барокових жанрів; з'ясувати ексталінгвальні чинники, що зумовили написання "Євхаристиріона" Софронієм Почаським; окреслити архітектоніку твору; показати барокову специфіку використання символів та образів у панегірику, їх первинне значення та індивідуально-авторську трансформацію, зумовлені міжкультурними контактами та внутрішньою рефлексією автора.

Об'єкт дослідження – "Євхаристиріон" Софронія Почаського в системі барокових панегіриків кінця XVI – першої половини XVII ст., предмет – процес реконструкції авторської свідомості для виявлення інновацій в тексті та визначення лінгвопоетичних особливостей ранньобарокового панегірика.

"Євхаристиріон" був створений професором риторики Києво-Могилянського колегіуму Софронієм Почаським за участю двадцяти трьох студентів з метою возвеличення Петра Могили.

Оригінальною є архітектоніка "Євхаристиріона", що є відображенням несподіваних барокових інновацій.

Назва панегірика – "Євхаристиріон альбо вдячность" – надрукована великими літерами, виділеними жирним шрифтом. Перше слово назви – "ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ" – грецьке, що пояснюється бароковою традицією оперування грецькою мовою для вивчення оригінальних релігійних трактатів. Помітні також впливи польської мови, яка була державною та літературною мовою на Україні в XVII ст. Так, друге слово назви – польський сполучник **АЛБО**, а також часті вживання полонізмів у тексті (*барзо, злото, поневаж, єст, субтельний* та ін.), яскраво засвідчують таку тенденцію.

Останнім компонентом анотаційної назви панегірика є чітке зазначення дати та місця друку: *В(ъ) Друкарни тогѡ(ж) Монастира Пєчє(р) <:> К <:> Року <,> а҃·х҃·лв <.> М(с)ца <,> Марта <,> к҃·ѳ <,> днѧ <.>* (Євх., 1), тобто 29 березня 1632 року в Лаврській друкарні.

Далі у стародруці подано зображення герба роду Могилів, що є прикладом зв'язку панегіричної та геральдичної поезії. Герб супроводжується віршем, який відображає барокову лінгвопоетику, зокрема метафоричне тлумачення геральдичних символів.

Систему архітектоніки "Євхаристиріона" доповнюють частини під назвою "Гелікон" та "Парнас", які в авторському переосмисленні набувають символіки "нового знання", втіленням якого є Києво-Могилянський колегіум, що є відображенням національної барокової традиції накладання античних символів на українські реалії.

Частина "Гелікон", або сад наук перший, містить характеристику основних семи вільних наук, що вважалися гідними вільної людини. Ці науки прославляються в двадцяти шести віршах панегірика, після яких автор висловлює "Вдячность" Петру Могилі та молитовно звертається до Бога. Кожній науці присвячений окремий вірш із зазначенням автора. Назви наук надруковані великими літерами з тлумаченням в наступному рядку, наприклад: *Корєнь умѣєтности <,> / вторый <.> / РЄТОРИКА / Учить слѡвъ и вымовы <.>* (Євх., 10). Перша літера кожного наступного вірша по-бароковому виділена та оздоблена орнаментами, що підкреслювало значення слова в смисловому плані.

Використовуючи первинний символ Гелікону (оселя муз у грецькій міфології), автор створює новий бароковий образ Києво-Могилянського колегіуму, що на українському ґрунті набуває символічного значення "оселя наук". Колегіум автор порівнює з характерним для бароко образом саду, в якому є вісім коренів, тобто вісім наук. У християнській інтерпретації сад пов'язаний із символікою Творця як садівника райського саду. Нашаровуючи авторське бачення на традиційний образ, Софроній Почаський порівнює Петра Могилу із Творцем, який "посадив" сад знання в Києві.

Характеризуючи *граматику*, автор зазначає: *Тотъ Корєнь в(ъ) твоємъ Садѣ ѡ(т)чє Прєчєстнѣйшій <,> Заквитнєтъ з(ъ) Гєликѡномъ на(д) сл҃нцє ꙗснѣйшій <,>* (Євх., 9). Епітетом *"пречеснійший"* автор вказує на особу Петра Могили, характеризуючи одну з його чеснот. Образ саду використовується також для опису *музики* в складі порівняння, вираженого іменниками: *Музика цвѣтъ вєсєл(ъ)ѧ <,> корєнь Пѣсній значимыхъ Музика садъ оутѣхи <,> жродло мислей вдѧчных(ъ) <,>* (Євх., 14).

Наступна частина має назву "Парнас" (первинно – гірський масив у Греції, місце перебування Аполлона і муз), що в переносному значенні трактується як "світ поезії, поетична творчість". У панегірику Парнас символізує Києво-Могилянський колегіум як осередок творення високої книжності. В окремих віршах цієї частини оспівуються дев'ять муз, що відповідають дев'яти мистецтвам з їх наставником Аполлоном. Імена муз на початку віршів виділені великими літерами з короткою анотацією після назви, наприклад: *Лѣторосль наукъ <,> пєрвая / КЛИѠ / тоєстъ Цвичє(н)є в(ъ) чита(н)ю Гысторій <.>* (Євх., 24).

Наприкінці "Парнасу" – вже традиційна "Вдячность" фундаторові та вірш, присвячений Діві Марії: *Прєслична ѧ Кролєвно <,> Райскихъ Садѡвъ Цвѣтє <,>Мы з(ъ) свого Парнассу прєчъ Фєба з(ъ) сестрами ... За ПАТРОНКУ всѣхъ наукъ тєбє признаваємъ* (Євх., 35). Усі лексеми, що характеризують образ Марії, надруковані з великої літери та демонструють барокову графічну гру, яка розкриває авторські інтенції. Також у стародруці подано типовий для бароко образ саду, що є частиною метафоричної характеристики Діви Марії. Автор виділяє також лексему "патронка", що зазвичай використовується в світському контексті (наприклад, у Стародавньому Римі слово "патрон" використовували щодо багатих, впливових осіб, звичайно патриціїв, що брали під своє заступництво вільних незаможних або неповноправних громадян). У контексті панегірика в образі Діви Марії прочитуємо заступницю, захисницю "*всѣхъ наукъ*" в Києво-Могилянському колегіумі, що засвідчує нове барокове поєднання слів як відображення синтезу світського і християнського.

Завершальним для всього панегірика є вірш до Зоїла, у заголовку якого – барокова гра слів, виражена тавтологією: ЗОИЛЕВИ *нєвдѧчному вдѧчность* (Євх., 36). Автор не радить протистояти Петрові Могилі, адже: Ѡпочистый єстъ Ѡли(м)пъ славы цныхъ МОГИЛѠВЪ <,> Нєбоит(ъ)сѧ шарпан(ъ)ѧ зубатыхъ Зоилѡвъ <.> (Євх., 36). У цьому разі образ Зоїла (від Зоіл (III ст. до н. е.) – грецький ритор, який осуджував Гомера) не вказує на конкретну особу, а символізує будь-якого несправедливого критика. Власне бароковою рисою є співвідношення роду Могилів з Олімпом – античним образом, що додає величі славетному роду і, зокрема, Петру Могилі як засновнику Києво-Могилянського колегіуму.

Відповідно до барокової традиції, Софроній Почаський широко використовує образи та символи грецької міфології, які, трансформуючись у свідомості автора, набувають національної специфіки, що засвідчує оригінальна лінгвопоетика XVII ст.

Так, Києво-Могилянський колегіум автор порівнює з Парнасом, що є повністю характерним для бароко: *Фунъдаторє побожный <,> Цныхъ Наукъ патронє <,> ... Твой Парнассъ лѣторасли в(ъ) дѧчныи выдаєтъ <,>* (Євх., 24). Парнас – гора в Греції, біля підніжжя якої було Кастальське джерело, присвячене Аполлону й музам. Показовим є сполучення займенника "*Твой"* та іменника *"Парнассъ*", що у поєднанні з попереднім звертанням *"Фунъдаторє побожный"* вказує на особу Петра Могили як ревного християнина та покровителя Києво-Могилянського колегіуму. Отже, накладаючи античні символи на українські реалії, прочитуємо їх значення в інтерпретації Софронія Почаського: Парнас є Символом Києво-Могилянського колегіуму, в якому оселились музи, що давали натхнення їх проводирю – Петрові Могилі, а також студентам і викладачам.

У такому переносному значенні трактується і Гелікон, образ якого неодноразово згадується в панегірику. Як відомо, це гора в Греції, що була присвячена Аполлонові і вважалася оселею муз. На ґрунті української традиції, Гелікон із Парнасом поєднувалися, що графічно виражалось у зображенні двогорбих гір [Шевчук 2004, 314]: *Оумыслила (Мінерва – авт.) прето ВЄЛ-*

МОЖНый нашъ Добродѣю ГОРУ тобѣ выставити <.> ГОРУ <,> мовлю <,> ПАРНАССУ и ГЄЛИКѾНУ <,> на которыхъ абы сѧ весъ свѣт(ъ) малый моглъ твоєи Славы <,> и тєлєснымъ и дшєвны(м) окомъ <,> дочитати <.> (Євх., 4).

Звертання до Петра Могили, виражене епітетом "вельможний", графічно передане великими літерами з метою возвеличення фундатора. Лексеми "гора", "Парнас" і "Гелікон" є ключовими у висловлюванні, тому теж виділені автором. Поєднання світського та духовного у епітеті "*тєлєснымъ окомъ*" та метафорі "*дшєвны(м) окомъ*" в контексті виражає вшановування Петра Могили як фізично, так і духовно. Отже, за допомогою образів Гелікону та Парнасу автор вказує на появу символу української освіти – Києво-Могилянського колегіуму, який стає "київським Геліконом та Парнасом" [Шевчук 2004, 314], на що вказують авторські інновації в тексті.

У стародруці також несподівано поєднуються образи Петра Могили та Прометея: *Прєч(с)тнѣйшій нашъ Ѿ(т)чє Промєтєѡмъ званый* (Євх.,10). Насамперед привертає увагу кореляція лексем "*отче*" та "*Прометей*", адже вони позначають поняття різних культурних зрізів – античного та християнського. Відомо, що Прометей у грецькій міфології – титан, який викрав на Олімпі вогонь і дав його людям. Проектуючи античний образ на події в Україні, Петра Могилу можна вважати "українським Прометеєм", адже, заснувавши Києво-Могилянський колегіум, він подарував людям вогонь знання.

Несподіване, майже оксюморонне поєднання античного образу "цербер" із епітетом "отаманський" у словосполученні "*Ѿтома(н)ски(м) Цєрбєрѡмъ*" (Євх., 4) також яскраво репрезентує барокову лінгвопоетику.

Аналогічною є авторська характеристика античного образу Мінерви (в міфології – богиня мудрості, мистецтва): *Кролєвамъ На укъ <,> мінєрва Православно-Каѳоличєскамъ* (Євх.,3). Поєднуючи середньовічні та християнські образи, що на українському ґрунті трансформуються в національні барокові символи, автор акцентує на християнському елементі, адже епітет "*Пра-*

вославно-Каѳоличєскаѧ", на відміну від лексеми "мінерва", переданий початковими великими літерами.

Отже, інновації, виявлені в тексті "Євхаристиріона", виражені в лінгвопоетичних особливостях та унікальній архітектоніці панегірика, засвідчують його бароковість та повну відповідність культурному контексту доби. Серед перспектив дослідження – детальніше висвітлення образу Петра Могили в "Євхаристиріоні" Софронія Почаського, прослідкування зв'язків панегірика з іншими жанрами українського бароко та ін.

1. *Гуцуляк І.Г.* Мовостиль українського поетичного бароко: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / І.Г. Гуцуляк. – Чернівці, 2005. – 20 с. 2. *Крекотень В.* Головні аспекти вивчення української барокової поезії // Вісник Київського університету: Вип.2. – К.: Либідь, 1991. – С. 71-76. 3. *Пилип'юк Н.* "ЕУХАРІСТНРІОN АЛБО ВДЯЧНОСТЬ". Перший панегірик Києво-Могилянської школи: його зміст та історичний контекст / Н. Пилип'юк // Записки НТШ. – Львів, 1992. – Т. CCXXIV. – С. 25 – 43. 4. *Русанівський В.М.* Історія української літературної мови: [Підручник] / В.М. Русанівський. – Київ : АртЕк. – 392 с. 5. *Шевчук В.* Муза Роксоланська: Українська література XVI – XVIII століть: У 2 кн. Книга перша: Ренесанс. Раннє бароко. – К. : Либідь, 2004. – 400 с.; іл. 6. *Энциклопедия символов* / сост. В.М. Рошаль. – М.: АСТ; СПб : Сова, 2007. – 1007, [1] с.: ил.

Список умовних скорочень назв джерел:

Євх. – Єѵхарістиріон албо вдѧчность Петру Могилѣ, 1632. – Ст.-др. ЦНБВ, Ш. Кир. 27.

Губа Л.В., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПРОСТОРОВИХ ВІДНОШЕНЬ В ОПОВІДАННЯХ ГЕРМАНА ГЕССЕ

Стаття присвячена дослідженню просторової організації оповідань видатного німецького письменника Германа Гессе та лексичних засобів її вираження.

Ключові слова: *художній простір, лексичні засоби, просторові відносини в тексті.*

В данной статье исследуется пространственная организация рассказов известного немецкого писателя Германа Гессе и лексических средств ее выражения.

Ключевые слова: *художественное пространство, лексические средства, пространственные отношения в тексте.*

This article investigates the spatial structure of the short stories by Hermann Hesse and lexical means of its expression.

Key words: *the artistic space, lexical means, spatial relationships in the text.*

Художнє осмислення простору розглядалося у працях Л. Г. Бабенко, М. М. Бахтіна, І. Р. Гальперіна, Д. С. Ліхачова, Ю. М. Лотмана, В. М. Топорова, які пропонують різні класифікації типів простору, розглядаючи простір як одну із категорій тексту.

Вираження просторових відношень в мові стало основним питанням "просторової лінгвістики" *("Raum-Linguistik")*, яка в зарубіжній германістиці виокремилася у самостійну галузь мовознавчого дослідження (праці В. Вундерліха, Г. Фатера та К. Вєнца).

У кожного автора свій, характерний лише для нього, художній простір, що пояснюється існуванням індивідуально-авторських уявлень про реальність.

Творчість Германа Гессе була досить добре досліджена в Росії, але ці студії носять передовсім літературознавчий характер і висвітлюють філософсько-світоглядну позицію письменника, розглядають його твори з точки зору їх проблематики та жанрового визначення (В. С. Юдов, В. В. Малащенко, О. Ю. Мамоно-

ва, Т. В. Терехова, Н. О. Блохіна, О. О. Лазуткіна, Г. А. Лобанова, А. Є. Плохарський).

Трохи менше робіт було написано в руслі мовознавства (О. Ф. Сироварська, Т. М. Сиромятнікова, Н. І. Юрікова), дисертації цих германістів присвячені концептуальному та стилістичному аспекту дослідження творів Г. Гессе. В Україні творчість німецького письменника ще не була предметом спеціального вивчення, через те ми не знайшли праць, у яких було розглянуто просторову структуру творів Германа Гессе. Саме цей факт, зокрема, недостатнє вивчення художнього простору оповідань Германа Гессе, а також відсутність систематизованого матеріалу, присвяченого проблемі опису та вираження просторових понять та відношень, і зумовлюють актуальність даного дослідження.

Метою дослідження є визначення головних принципів просторової організації оповідань Германа Гессе та лексичних засобів її утворення.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання комплексу завдань: 1) розглянути головні особливості категорії простору; 2) дати визначення художнього простору; 3) виділити основні принципи організації художнього простору оповідань Германа Гессе; 4) проаналізувати лексичні засоби утворення просторових відношень в текстах, що аналізуються.

Об'єктом дослідження даної статті є художній простір у оповіданнях Г. Гессе. Предмет дослідження – лексичні засоби вираження просторових відношень у творах цього німецького письменника, що аналізувалися.

Матеріалом дослідження слугують оповідання Германа Гессе.

Наукова новизна даного дослідження полягає в тому, що в ньому репрезентовано опис простору художнього тексту на основі аналізу творчості Германа Гессе, яка на даному етапі є малодослідженою в Україні. У статті також розглянуто лексичні засоби, які визначають просторову організацію оповідань з урахуванням індивідуально-авторської картини світу.

В рамках лінгвістичного аналізу необхідно дати визначення логічній понятійній категорії "простір" для подальшого розмежування її з відповідною мовною категорією. Цієї мети можна досягти, якщо репрезентувати "простір" як логічно мислиму категорію, що відображає в свідомості взаємовідношення між

поняттями буття, матерії, протяжності, структурності, координації, які належать до визначення цієї категорії у філософії та природничих науках. Дана теза дозволяє визначити "простір" як понятійну категорію, що відображає норму наукового пізнання простору в її логічному, "передмовному" стані [Карасик 1988, 6 ; Степанов 2002, 36].

О. Яковлєва виділяє три поняття простору: 1) об'єктивний простір – простір навколишнього світу людини, 2) простір, що сприймається – суб'єктивне уявлення людини про об'єктивний простір, 3) мовний простір – відносне відображення знань про простір у природній мові [Яковлева 2003, 11].

Перше поняття як логіко-філософська категорія відноситься до сфери мислення і передається за допомогою мови [Гумбольдт 2001, 317–318]; друге – до людської психіки, а третє – до сфери мови. Разом ці три поняття складають сутність мовної понятійної категорії "простір" як об'єкта лінгвістичного дослідження, яку можна визначити як сукупність способів мовного вираження сутності логіко-філософського, психологічного та природничо-наукового аспектів даної категорії [Трунова 1989, 107].

Категорія простору як одна із основних категорій охоплює велику кількість мовних (а також позамовних) фактів, які об'єднані спільною семантичною функцією. Тому дослідження тієї чи іншої мовної понятійної категорії та комплексу семантичних функцій, які базуються на ній, порушують питання вивчення засобів вираження даного змісту, його різновидів та варіантів [Давыдова 1989, 16]. Комплекс мовних засобів, що слугують для вираження мовної понятійної категорії "простір", може містити складні комбінації різнорівневих мовних засобів, які, в свою чергу, слугують для вираження варіантів даної категорії та здатні до взаємодії шляхом реалізації локативних функцій [Бондарко 1996, 5] засобами німецької мови у тексті Германа Гессе. Розглянемо наступний приклад:

"Noch weiter entfernt, hinter dem alten Städtchen, liegt das Land, da liegen Dörfer und Wiesen, Weinberge und Wälder, die Natur ist dort noch wie sie immer war, wild und ungeschliffen… " [Hesse 2004, 411]. Тут на текстовому рівні репрезентовано поняття *"Land"*, що є одним із складників мовної понятійної кате-

горії "простір". Значення цього поняття реалізується в тексті відповідним концептом та вербалізується за допомогою лексем, словосполучень та речень, які описують даний концепт. Якщо розглянути семантику слова *das Land* (як виразника категоріального поняття про землю), то його значення визначається як *"das Gebiet außerhalb der großen Städte, in dem man besonders Landwirtschaft betreibt"* [GWD 2006, 668]. Можна побачити, що поняття *Land* реалізує своє значення за допомогою поняття вищого рівня *Raum*, а також визначеної сценарної структури як *області поза межами великих міст, де частіше за все займаються сільським господарством*. Дане визначення землі (*das Land*) входить разом із такими поняттями як *Dörfer* (села), *Wiesen* (луги), *Weinberge* (виноградники), *Wälder* (ліси) до складу мовної понятійної категорії "простір", що знаходить своє мовне вираження через семантичну категорію "простір", яка структурує відповідні семантичні поля.

До лексичних засобів вираження просторових відношень у німецькій мові належать передовсім іменники зі значенням місця, просторові дієслова, прислівники, просторовий дейксис, дієслова руху та позначення позиції. Вони є типовими засобами, які використовуються в мові для відображення просторової орієнтації [Адоевская 2003, 19]. Вираження просторових відношень є, на думку В. Г. Гака, їх первинною функцією. З іншого боку, ці засоби виступають як первинні функції вираження даного значення [Гак 1996, 7].

У цьому ж контексті розглянемо наступний приклад із оповідання Германа Гессе: *"Einstweilen wurde ich in den Salon geführt, wo eine Palme einsam zwischen unechten Eichenmöbeln stand"* [Hesse 2004, 364–365]. Навіть на прикладі такого невеликого речення можна зробити висновок про високий ступінь просторової структурованості текстів Г. Гессе, адже у взятому для аналізу реченні можна віднайти дієслова руху (*führen* – вести), дієслова позначення позиції (*stehen* – стояти), прислівники (*wo* – де) та слова просторового дейксису (*zwischen* – між, серед).

Отже, мовна понятійна категорія "простір" повинна адекватно відображати цілу низку змістових відношень дійсності, взаємо-

зв'язків у природі та суспільстві, і в цьому плані наближатися до логіко-філософського розуміння даної категорії.

А тепер перейдемо до розгляду поняття *художнього простору*. Художній простір – це особлива модель відображення об'єктивного світу, яка творчо сприймається автором. Це важливий структурно-змістовий компонент твору, який тісно взаємодіє із часом, що виражає відношення координації між діючими персонажами та подіями, які відбуваються. Взаємозв'язок простору та часу в рамках художнього тексту виражається терміном *хронотоп* [Бахтин 2000, 9–10].

Важливою особливістю організації художнього простору в оповіданнях Германа Гессе є перевага динамічної локальності над статичною. Наприклад: *"Und wenn ich auf der Straße um mich blickte, sah ich Häuser, Bäume, Menschen, Pferde, Hunde, Wagen, alles unendlich langweilig, reizlos und gleichgültig. Nichts sprach zu mir, nichts machte mir Freude, erweckte mir Teilnahme oder Neugierde"* [Hesse 2004, 214]. Засобами вираження динаміки слугують дієслова руху. Мовними засобами вираження просторових відношень у даному випадку виступають категоріальні лексичні одиниці *місто, простір, місцевість.*

Для ілюстрації цієї особливості (переваги динамічної локальності над статичною) найяскравішим засобом виділення динамічності у художньому просторі буде відігравати такий стилістичний засіб, як *персоніфікація*, який є дуже характерним для оповідань Г. Гессе: *"Der ferne braune Wald hat seit wenigen Tagen einen heiteren Schimmer von jungem Grün;… am feuchten klaren Himmel träumen die sanften Aprilwolken…", "Alles wartet, alles bereitet sich vor, alles träumt und sprosst in einem feinen, zärtlich drängenden Werdefieber…" ; "…ein Specht… sah den wachsenden Wald … zufrieden an"* [Hesse 2004, 11 ; 240].

Ще одна важлива особливість організації художнього простору оповідань видатного німецького письменника – чергування реальності з ірреальністю, вихід у космічний простір, наприклад: *"Ich war eine Zeitlang in fernen Vergangenheiten… und zog mich dann für einige Zeit ins Kosmische zurück"* [там само : 371].

Художній простір оповідань німецького письменника також формують *топоніми* як форма номінації просторових локусів. Наведемо приклад: *"Woran er dachte, das war eine Nacht am nordischen Meer", "Man war in Zürich vor dem Gasthaus zum Schwert angekommen" "" "Groß war der erreichte Fortschritt in der Gleichheit auf Erden. Wenigstens in Europa sah es in allen Ländern… genau gleich aus… "* [Hesse 2004, 105-106 ; 152 ; 371].

Наступним лексичним засобом утворення просторових відношень у текстах, що аналізувалися у статті, є лексичні одиниці зі значенням обмеженого простору (*вулиця, площа, поляна, поле*): *"Wenn Andreas sie auf der Straße größte, dankte sie nett und ernsthaft" "Was ich damals am liebsten getrieben hatte, …Drachen steigen lassen und die Mauslöcher auf den Feldern mit Schießpulver sprengen…"* [там само : 221 ; 349].

До основних мовних засобів вираження просторовості в оповіданнях Г. Гессе належать лексичні одиниці, які репрезентують назви просторових координат, географічні терміни (*північ, південь, захід, схід*): *"Der wohlhabende Großstädter verlangt für den Frühling und Herbst einen Süden…"* [Hesse 2004, 410], а також лексеми із семантикою *вперед – назад, праворуч – ліворуч, вгору – вниз* та їх контекстуальними синонімами, наприклад: *"Mein Haus steht allein im freien Feld, umgeben vom heulenden Westwind, von Regendämmerung und Geplätscher… "; "Ich lief und lief, den Schweiß auf der Stirn, und hinter mir lief meine Schuld… "* [там само : 196 ; 394].

Отже, у статті було виділено головні принципи просторової організації оповідань Германа Гессе та лексичних засобів її утворення. Проведене дослідження дозволяє описати окремі фрагменти художнього простору оповідань письменника, що є важливими складовими системи просторових відношень оповідань і дозволяють глибше зрозуміти індивідуально-авторську картину світу Г. Гессе.

Перспективами досліджень може бути подальший системний розгляд елементів просторової організації творів малих епічних жанрів Германа Гессе та засобів їх утворення; більш детальний розгляд граматичних засобів вираження просторових відношень в оповіданнях письменника.

1. Адоевская О. В. Пространство непосредственной коммуникации и его глагольная организация в современном немецком языке : дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04. / О. В. Адоевская. – Самара, 2003. – 167 с. 2. *Бабенко Л. Г. и др.* Лингвистический анализ художественного текста [Учебник для вузов] / Л. Г. Бабенко, И. Е. Васильев, Ю. В. Казарин. – Екатеринбург, 2000. – 509 с. 3. *Бахтин М.* Эпос и роман / М. Бахтин. – Спб., 2000. – 304 с. 4. *Блохина Н. А.* Персонаж в системе мотивов (на материале произведений Г. Гессе) : дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.08. / Блохина Надежда Александровна : Новосибирск, 2003. – 228 с. 5. *Гальперин И. Р.* Текст как объект лингвистического исследования : [монография] / Илья Романович Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 189 с. 6. *Давыдова Л. З.* Понятийная категория этикетности и ее отражение в косвенных речевых актах / Л. З. Давыдова // Понятийные категории и их языковая реализация. Межвуз. сб. науч. тр. – Л.: ЛГПИ, 1989. – С. 16–21. 7. *Карасик В. И.* Категориальные признаки в значении слова : учебное пособие по спецкурсу / В. И. Карасик. – М.: МЮПИ, 1988. – 112 с. 8. *Лазуткина О. А.* Концепция человека в циклах рассказов Германа Гессе "По эту сторону", "Соседи", "Окольные пути" : дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.03 / Лазуткина Олеся Александровна ; Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж, 2008. – 220 с. 9. *Лихачев Д. С.* Поэтика древнерусской литературы / Д. С. Лихачев. – М., 1979. – 352 с. 10. *Лобанова Г. А.* Описание как доминанта повествовательной структуры : на материале рассказов И. А. Бунина, Б. А Пильняка, Г. Гессе и Г. фон Гофмансталя : дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.08 / Лобанова Галина Андреевна ; Рос. гос. гуманитар. ун-т (РГГУ). – М., 2010. – 228 с. 11. *Лотман М. Ю.* Структура художественного текста / М. Ю. Лотман. – М., 1970. – 384 с. 12. *Лотман Ю. М.* О поэтах и поэзии : Анализ поэтического текста [монография] / Юрий Михайлович Лотман. М. : Прогресс, 1972. – 241 с. 13. *Малащенко В. В.* Феномен игры в прозе Германа Гессе : "Демиан", "Кляйн и Вагнер", "Последнее лето Клингзора" : дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.03 / Малащенко Владимир Владимирович ; Рос. гос. ун-т им. Иммануила Канта. – Калининград, 2008. – 213 с. 14. *Мамонова Е. Ю.* Мотив "второго рождения" в немецкоязычном романе первого десятилетия XX века (Т. Манн, Г. Гессе, Р. Музиль, Р. М. Рильке) : дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.03. / Мамонова Елена Юрьевна. – Пермь, 2006. – 197 с. 15. *Плохарский А. Е.* Традиции немецкого романтизма в романе Г. Гессе "Нарцисс и Гольдмунд" : автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.03 / Плохар-

ский Артем Евгеньевич. – М., 1998. – 16 с. 16. *Степанов Ю. С.* Имена. Предикаты. Предложения (Семиологическая грамматика) / Ю. С. Степанов. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 360 с. 17. *Сыроватская Е. Ф.* Синтактико-стилистические особенности прозы Германа Гессе : (на материале романов "Нарцисс и Гольдмунд", "Игра в бисер" и повести "Под колесами") : автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук / Сыроватская Е. Ф. ; ЛГУ. – Л., 1990. – 16 с. 18. *Сыромятникова Т. Н.* Темпоральные концепты "Zeit", "Tag", "Nacht" в аспекте их взаимодействия с эмоциональными концептами в художественной картине мира Германа Гессе : дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук / Сыромятникова Татьяна Николаевна. – Воронеж, 2003. – 217 с. 19. *Терехова Т. В.* Проблематика и особенности поэтики раннего творчества Германа Гессе 1890-х – 1920-х годов : дис.на соискание уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.03 / Терехова Татьяна Викторовна ; Орлов. гос. ун-т. – Орел, 2009. – 221 с. 20. *Топоров В. Н.* Миф. Ритуал. Символ. Образ : Исследования в области мифопоэтического / В. Н. Топоров. – М., 1995. – 624 с. 21. *Трунова О. В.* К проблеме понятийных категорий / О. В. Трунова // Понятийные категории и их языковая реализация. Межвузовский сборник научных трудов. – Л.: ЛГПИ, 1989. – С. 105–111. 22. *Юдов В. С.* Художественная актуализация архетипического в европейской литературе первой трети XX века : Г. Гессе, Д. Джойс, Т. Манн, А. Платонов : дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук. спец. 10.01.03. / Виктор Сергеевич Юдов. – Орехово-Зуево, 2001. – 207 с. 23. *Юрикова Н. И.* Средства выражения персонификации в произведениях Германа Гессе : когнитивно-прагматический аспект : дис.на соискание уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / Юрикова Наталия Ивановна ; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Филол. фак. – М., 2008. – 232 с. 24. *Яковлева Е. Е.* Выражение категории пространства в современном русском языке : на примере произведений С. Н. Сергеева-Ценского : дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01. / Е. Е. Яковлева. – Тамбов, 2003. – 167 с. 25. *Vater H.* Einführung in die Raumlinguistik / Heinz Vater. – Gabel Verlag, 1991. – 107 S. 26. *Wenz K.* Raum, Raumsprache und Sprachräume : zur Textsemiotik der Raumbeschreibung / Hrsg. von Karin Wenz. – Tübingen : Narr, 1997. – 257 S. 27. *Wunderlich D.* Pragmatik, Sprechsituation und Deixis / D. Wunderlich. – Stuttgart : Uli, 1968. – 32 S.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache (GWD). – Berlin, München: Langenscheidt Verlag, 2006, 1312 S. 29. *Hesse H.* Die schönsten

Erzählungen / Hermann Hesse. – Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main, 2004. – 465 S.

Гулей Т., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ СУЧАСНОГО МІСТА В НОМІНАТИВНИХ ОДИНИЦЯХ

У статті розглядається виникнення та функціонування в англійській мові номінативних одиниць на позначення міських реалій, які утворилися в результаті урбанізаційних процесів, що вплинули на формування міських культурних осередків, а також освітніх та розважальних закладів. Також представлені принципи творення та фактори актуалізації досліджуваних структурно-складних лексем в англійській мові.

Ключові слова: *вторинна автономна номінація, метафора, омофон, словосполучення, урбанонім, урбанізація*

В статье рассматривается возникновение и функционирование в английском языке номинативных единиц для городских реалий, созданных в результате урбанизационных процессов, повлиявших на формирование культурных центров, а также реалий образовательного и развлекательного характера. Также представлены принципы образования и факторы актуализации исследуемых структурно-сложных лексем в английском языке.

Ключевые слова: *вторичная автономная номинация, метафора, омофон, словообразование, урбаноним, урбанизация.*

The article deals with the problem of urban names' functioning and formation in English in the issue of urbanization and cultural breakthrough in cities. The attention is also focused on the principles of nomination of compounds and their embodiment in English.

Key words: *metaphor, homophone, secondary nomination, word-formation, urban name, urbanization.*

У сучасному англомовному урбанізованому світі культурне життя суспільства стало одним з рушійних сил популяризації міст. Університети, бібліотеки, театри, кінотеатри, музеї, парки, художні галереї, атракціони, міські розважальні заходи, світські раути – так реалізується 'urban culture' у стилі життя та мовленні міського населення.

Класифікація лексичних одиниць на позначення культурних реалій міста, що виступають словотвірною базою власних назв, дозволяє виявити характерні для сучасного процесу словотворення різновиди лексичного складу англійської мови. Номінації, пов'язані із соціально-культурною діяльністю населення англомовних країн, відображають характеристику міських реалій та результатів їх функціонування за багатьма ознаками.

1. Урбаноніми з референцією до авторитетності постатей та подій. До них найчастіше входять номінації на позначення закладів державної та національної значущості, наприклад, *Victoria Tower, Admiralty Arch, Andrew W. Mellon Auditorium, Alberta Legislature Building, Adelaide City, Royal Arsenal, Royal Artillery Barracks, Royal Courts of Justice, Alexandra Palace, Queen's Remington Carriage Museum, St. James Theatre, Bruce Mason Centre, Berkeley Square, Russell Square* [6] [10] [13]. Заклади релігійного спрямування часто отримують свої назви від імен святих покровителів, наставників, сподвижників, фундаторів та меценатів, на честь яких були побудовані храми: *St Margaret, St Mary* (храмів та капличок названих на честь Діви Марії найбільше), *St Paul's Cathedral, St Peter and Paul, All Saints, Christ Church, John Keble Church, St Andrew, St James, St John, St John's Church, St John the Baptist, St John the Evangelist, St Jude, St Margaret, St Mark, St Peter le Poer, Holy Trinity* тощо [5] [14] [16]. Серед назв релігійних установ особливо вирізняються метафоричні назви римо-католицьких храмів: *Our Lady of the Rosary, Our Lady of the Angles, Our Lady Of Perpetual Help*, в яких мова йде про Пречисту Діву Марію. Також на честь святого був названий парк St. James's Park, проте спочатку так називався госпіталь для прокажених, покровителем якого вважали St. James the Less, а відтак і парк, який розмістився на півдні місцевості Святого Джеймса. До авторитетності постатей звертаються також під час створення назв для свят національного масштабу, наприклад, *Queens Birthday at Buckingham Palace, Head of the Charles Regatta, Nelson Arts Festival* тощо, з метою викликати у міських жителів та гостей міст масове зацікавлення можливою присутністю осіб, на які зроблено посилання у назвах заходів, а від так їх багато чисельне відвідування [18] [22].

2. Урбаноніми з референцією до фізико-географічних об'єктів поповнюють назви установ народної самобутності та подій історичного значення, які з часом стали мати освітньо-розважальний характер: *the British Museum, the Peking Restaurant, Wellington Barracks, Buckingham Palace, Hampton Court, Cuba Street Carnival, Otago Festival of the Arts, Queenstown Winter Festival, Southern Lakes Festival of Colour, Sydney to Hobart Yacht Race* [11] [13] [14]. До складу таких назв обов'язково входять форманти (*British, Peking, Stratford, Sydney to Hobart*), за допомогою якого створюється ефект значущості, унікальності номінації та посилання на масштаби проведення заходів в установах, що виникли на певній урбанізованій території.

3. Урбаноніми з референцією до розташованих поблизу об'єктів, ілюструють номінації типу *Green-town Hospital, Town House Hotel, Piccadilly Arcade, Piccadilly Circus, Soho Square* [14]. Так, назва площі культурного значення *Soho Square* (*The Soho Cast-Iron Historic District* є її повною офіційною назвою), що знаходиться в південній частині Манхетена і відома світові великою кількістю галерей та мистецьких організацій, закладів розважального характеру та атракціонів, походить від *SOuth of HOuston Street,* адже саме тут ще у XVIII ст., коли район мав метафоричну назву *The Soho Cast-Iron Historic District*, були розташовані промислові склади, які в XIX ст. перетворилися на житлові будинки та художні студії, чиї фасади були оздоблені орнаментами із кремнія-вуглецю, який в свою чергу створював ефект чавунного лиття.

Особливо чисельними є різноконфесійні установи, які отримали свої назви від їх місць розташування, наприклад, *East Finchley Cemetery (капличка), Baldwyns Baptist Church, Albany Park Baptist Church, Bexleyheath Community Church, Sidcup Baptist Church, Wellspring Penticostal Church, Welling United Reformed Church, Chelsea Old Church* [9] [16].

4. Урбаноніми з референцією до ознак та властивостей в англійському урбанонімікoні реалізувалися наступним чином: *Bushy Park, Green Park, the Crystal Palace, the White House, Castle Gatehouse, Silver City Mint & Art Centre, Sky Tower, Underwater*

World, Wave House, First Air, Blueprint Cafй, Pearl Restaurant, Golden Square, Chocolate Show, Luxury Travel Fair [12] [14] [22]. Так, назва лондонського фешенебельного готелю, що на вулиці Piccadilly, *the Ritz* Hotel, який лише наприкінці XX ст. став символом розкішного життя та зіркової публічності, реалізувалася у створенні англійського прикметника 'ritz', що вживається нині у значенні, яке відповідає викликаним величчю готелю асоціаціям. Проте у 1906 році готель отримав таку назву від прізвища свого швейцарського засновника (Cйsar Ritz) [14]. Згодом від назви готелю утворилася ідіоматична конструкція *'to put on the Ritz',* яка стала застосовуватися у значенні модно одягатися. Так, в сучасному англомовному глянці зазначалося: "*They put on the ritz, but only impressed other nouveaux riches"* [24].

Часто назви будівель та пам'яток архітектури США, Канади, Великобританії мають дескриптивний характер. Наприклад, назва будинку в Онтаріо *The Basket* відповідає його зовнішньому вигляду [4].

Рис. 1 The Basket Building

Багатоповерховий комплекс для зберігання автомобілів в штаті Міссурі *Public Library* був побудована у вигляді стелажу з книгами з метою заохотити міських жителів поповнювати фонди центральної бібліотеки [21].

Рис. 2 Kansas City Public Library

5. Урбаноніми з референцією до етнічних ознак та цінностей є найчастіше трикомпонентними, та таким, що у своїй назві містять форманти *national, international, American, African, Canadian* тощо, наприклад, *National Maritime Museum, National Portrait Gallery, National Gallery, National Multicultural Festival, Natural History Museum, Canadian Museum of Civilization, Ottawa International Children's Festival* [11].

Оскільки ціннісна система постійно змінюється, то багато назв формуються виходячи з того, що найбільше привертає увагу молодого покоління. Так, популярною є назва ресторанів *Beauty and the Bistro* у містах США, яка натякає відвідувачам на головних героїв з відомого мультфільму "Красуня та чудовисько" (Beauty and the Beast). Також через надзвичайну популярність фільму "Шрек", а особливо зацікавлення його другою частиною, в містах Сполучених Штатів стали популярними назви *Abercrombie & Witch, Saxxon Fifth Avenue, Versarchery, Pewtery Barn, Armani Armoury, Baskin (XXXI) Robbinhood, Tower of London Records, Old Knavery, Burger Prince, Farbucks*. А найдовший мультсеріал американського телебачення про родину Сімпсонів (The Simpsons) спричинив появу наступних номінацій: *Spinster City Apartments, Eye Caramba, Little Goody New Shoes, King Toot's, Turn Your Head and Coif, Stoner's Pot Palace, The China Syndrome, The Family Jewels, Pool Sharks*. Друга серія дев'ятнадцятого сезону "Сімпсонів" залишила по собі згадку у вигляді таких назв розважальних та підприємницьких установ,

як *Griddler on the Roof, T. G. I. Fried Eggs, Luftwaffles, Bodacious Frittatas, Buffet the Hunger Slayer* [9] [22].

6. Урбаноніми, що мають референцію до роду занять, виду діяльності: *Justice Building, Government House, Memorial Museum, Auckland War, Capitol Complex, Treasury Building, Township Museum, Museum of Health Care at Kingston Observatory Circle Chutney Mary, London Wall Bar and Kitchen, Pickle Barrel, Respect Festival, Urban Wellbeing* [11] [18]. Як правило формант на позначення спеціалізації закладу є другим після лексичного посилання на національну та територіальну приналежність, якого часто може і не бути в назві установи.

Особливу увагу привертають номінації омофонного характеру: так, ресторан, в якому грають на мандоліні має назву *Amanda Lynn* (= a mandolin), чи *Misty Cupp* (= Miss Tea Cup). Також, зрозуміло, що заклад, що має назву Bess Eaton (donut shop chain) має найбільше шансів задовольнити смаки своїх відвідувачів.

Серед номінацій на позначення міських культурних реалій спостерігаються два способи найменування залежно від прагматичних інтенцій номінатора та апперцепцій адресата: конкретно-образне та асоціативно-образне [1]. Якщо прагматичним наміром номінатора є бажання привернути увагу адресата шляхом інформування його про конкретний вид послуг, то автор користується конкретно-образним типом номінації, наприклад, *Royal Courts of Justice, Executive Office Building, Agriculture South Building, Frances Perkins Building, Consumer, Trader and Tenancy Tribunal, Customs House, Defence Force Academy, Memorial Museum, Archaeological Research Foundation* тощо [5] [6]. Денотативне значення таких мовних одиниць дуже вичерпно і точно інформує про зміст діяльності установи. Спільне для багатьох носіїв мов значення слова в назві установи (форманти типу *museum, office, academy, force, court, trade, agriculture, archeology* тощо) допомагає якомога швидше здійснити комунікативний акт між номінатором та адресатом. Зовсім інші причини лежать в основі вибору назв, що відносяться до асоціативно-образних: *Urban Wellbeing* (назва розважального закладу для дітей), *Catch* (назва ресторану), *Costco* (назва торговельної палати) [9]. Очевидно, що на перший план виходять стилістичний, емоційний,

оціночний компоненти значення слова, а також різного виду асоціації, що виникають під час перцепції назв.

Процес включення нового слова до семантико-дериваційних систем англійської мови поєднує в собі два важливих компоненти, що складають діалектичну єдність: структурно-семантичний принцип аналогії та відображення у слові культурно-історичних специфічних знань [2, с. 45-49]. Часто нові лексичні одиниці формуються на основі вже існуючого в англійській мові інвентаря фонологічних оболонок слів; їх створення відбувається в межах жорстких структурних співвідношень, що зв'язують існуючі семантичні елементи в лексичній системі англійського урбанонімікону [2, с. 78].

Так, з 1972 року один із найбільш фешенебельних американських готелів став називатися *Watergate* (раніше слово 'watergate' вживалося з метою позначення міських воріт, що вели до берегів). Після президентських виборів у США у 1972 році лексична одиниця '*watergate'* отримала додаткове конототивне значення [2, 93]. Під час виборчої кампанії в готелі Watergate знаходилась штаб-квартира демократичної партії, де, всупереч конституції країни, були встановлені прослухувальні апарати. Розкриття подробиць справи призвело до відставки багатьох відомих сил Білого дому, в тому числі й президента Р. Ніксона. Таким чином двоосновний іменник *'watergate'* (Уотергейт) став використовуватись у значенні крупно масштабного політичного скандалу. В результаті створення цілого ряду номінативних одиниць за аналогією, за кінцевим компонентом '*gate*' (ворота) закріпився статус словотвірного форманта '*gate*' – *'used after a name of a place, person, or thing to give the name to an event involving dishonest behaviour by a polititian or other public official'* [3]. Це викликало появу в англійській мові нових номінативних одиниць: *Watergate complex, Watergate Beach, Watergate salad, Watergate Halt railway station, Buckingham Watergate* [25].

Після Уотергета слідували розкриття низки інших масштабних махінацій і по аналогії з Watergate вони отримали назви *Dalasgate, Cartergate, Motorgate, Hollywoodgate* та інші. Скандал, пов'язаний з розкриттям подробиць про отримання 115 членами Палати представників США хабарів від південнокорейсь-

ких політичних діячів отримав назву *Koreagate*. Фінансові афери Біллі Картера, брата екс-президента Джиммі Картера (отримуючи грошові "подарунки" від однієї арабської країни, Б. Картер, під прикриттям брата-президента, усіма можливими і неможливими способами забезпечував для цієї країни вигідні контракти), отримали назву *Billygate*.

Тож екстралінгвістичні фактори сприяють переосмисленню та конкретизації значень компонентів слів, а також словотвірній активності та самостійності функціонування урбанонімів, що позначають культурні реалії міст.

Аналізуючи англійські номінативні одиниці, які позначають міські реалії, що утворюються в ході розгортання культурних програм та заходів містами англомовних країн, доходимо висновку, що їх переважна більшість сформована за правилами вторинної автономної номінації, тобто вторинні значення слів знаходять самостійну номінативну функцію і називають той або інший фрагмент об'єктивної реальності, його ознаку або дію автономно, на базі одного імені. Переважну більшість досліджуваної урбанонімної лексики становлять складені словосполученням, які представлені кількома структурними типами: субстантивно-субстантивна модель: *Alexandra Palace, Government House, Press Building, St. Paul's Cathedral, Sydney Opera, Thames House, War Office*; ад'єктивно-субстантивна модель: *British Library, Green Building, Lunar House, Natural History Museum, Royal Academy*; та змішана багаторівнева модель, яка в системі лінгвістичних знаків презентована наступним чином: N+N+N – *Brain Watkins House, Sir John Soane's Museum, Defence Force Academy, Executive Office Building, The Queen Victoria Building*; N+A+N – *Fair Trading Centre, Cathedral Grammar School, National Australian Museum, Washington Navy Yard*; A+A+N – *Old Naval Hospital, Old Patent Office, New Executive Office, National Historic Site, National Maritime Museum*; A+N+N – *Main Interior Building, Archaeological Research Foundation, National Library and Archives, West End Theatre.*

Таким чином, у ході акумулювання, збереження, популяризації адекватної вимогам часу національної та світової історико-

культурної спадщини, англійський урбанонімікон безперервно поповнюється новими номінативними одиницями.

1. *Вторичная номинация в современном английском языке* / Под ред. Пупченко Б.В. Пятигорский пединститут. Пятигорск, 1987 – 198 с. 2. *Лингвострановедческое описание лексики английского языка*. Сборник научных трудов. Ред. кол. Клычков Г.С., Туголукова Г.И., Кочегарова Л. И., Пригоровкая Н. М., Дубенец Э. М. Москва 1983 – 126 с. 3. *Longman Exams Dictionary*. – 2006. – 1833 p.

Список ілюстративних джерел

4. *50 strange buildings* [Electronic resource] Режим доступу: http://villageofjoy.com/50-strange-buildings-of-the-world/ 5. *Arts and culture* [Electronic resource] Режим доступу: http://www.tourism.net.nz/attractions-and-activities/arts-and-culture/ 6. *Australian buildings* [Electronic resource] Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Category:Buildings_of_the_Australian_government *7. Australian sights* [Electronic resource] Режим доступу: http://www.lonelyplanet.com/australia/sights/government-building *8. Australian theatres* [Electronic resource] Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Theatre_of_Australia *9. Canadian blog* [Electronic resource] Режим доступу: http://blog.robfore.com/mlm-canada/ *10. Canadian federal government buildings* [Electronic resource] Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Category:Canadian_federal_government_buildings *11. Canadian museums* [Electronic resource] Режим доступу: http://tourism.kingstoncanada.com/en/tourism/whattoseeanddo/museums.aspx *12. European cities* [Electronic resource] Режим доступу: http://www.europe-cities.com/en/595/uk_england/london/attractions/streets-and-squares/ *13. Historic sites* [Electronic resource] Режим доступу: http://culture.alberta.ca/museums/historicsiteslisting/default.aspx *14. London places* [Electronic resource] Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_places_in_London *15. New Zealand arts* [Electronic resource] Режим доступу: http://www.zeroland.co.nz/new_zealand_theater.html *16. New Zealand sights* [Electronic resource] Режим доступу: http://www.lonelyplanet.com/new-zealand/sights/architectural-cultural *17. Ottawa sights* [Electronic resource] Режим доступу: http://www.ottawakiosk.com/museum4.html *18. Proper nouns* [Electronic resource] Режим доступу: http://www.english-the-easy-way.com/nouns/proper-nouns *19. Squares in London* [Electronic resource] Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Squares_in_London *20. The US government buildings* [Electronic resource] Режим доступу:

http://en.wikipedia.org/Category:Government_buildings_in_the_United_States *21. Unusual buildings* [Electronic resource] Режим доступу: http://www.oddee.com/item_94046.aspx *22. Virtual traveling* [Electronic resource] Режим доступу: http://www.virtualtourist.com/travel/North_America/Canada/Province_of_Ontario/23. *Toronto restaurants* [Electronic resource] Режим доступу: Toronto-903418/Restaurants-Toronto-TG-C-1.html *24. Vogue* [Electronic resource] Режим доступу: http://www.vogue.co.uk/ *25. Watergate* [Electronic resource] Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Watergate_(disambiguation).

Демчук Т.В., к. філол. н., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

БАЗОВА ЛЕКСИКА СУЧАСНОЇ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена вивченню структури та функціонального потенціалу базової лексики сучасної китайської мови.

Ключові слова: *базова лексика, частотна лексика, функціональні особливості, сучасна китайська мова.*

Статья посвящена изучению структуры и функционального потенциала базовой лексики современного китайского языка.

Ключевые слова: *базовая лексика, частотная лексика, функциональные особенности, современный китайский язык.*

The article investigates the structure and functional features of basic vocabulary of the modern Chinese language.

Key words: *basic vocabulary, frequency words, functional features, modern Chinese language.*

Лексико-семантична система мови неоднорідна, "її структура організована за принципом поля, в якому є центр із його ядром і периферія" [Кочерган 2004, 214]. У сучасній китайській мові "центральну" та "периферійну" лексику номінують відповідно "базовою" (基本词) і "звичайною" (一般词) [Цзинь Шаочжи 1988; 曹炜2004; 刘叔新2000] (до останньої належать неологізми, архаїзми, діалектизми, запозичення, термінологічна лексика тощо).

Вказані лексичні сегменти виконують відповідну функцію у процесі комунікації: базова лексика забезпечує потребу повсякденного спілкування, а за допомогою "звичайних" слів мовлення набуває рис науковості, метафоричності тощо, збагачуючи та конкретизуючи його. Із зазначеного стає зрозумілим, що для передавання та фіксації необхідної інформації зазвичай достатнім є володіння саме базовою лексикою, що підкреслює її виняткову комунікативну роль і потребу поглибленого вивчення.

Як стверджує Лю Шусінь, до базових слів сучасної китайської мови належать [刘叔新2000, 233-235]:

1) лексеми, що означають найпоширеніші явища природи, назви тварин і рослин, основні частини людського тіла, найменування людей, які мають певні родинні або соціальні зв'язки, види житла, основні знаряддя праці та виробниче обладнання, засоби пересування, товари й продукти тощо (наприклад, 云 [уъn] – *хмара*; 牛 [niъ] – *корова*, 老虎 [lrohǔ] – *тигр*, 松 [sōng] – *сосна*; 身体 [shēntǐ] – *тіло*, 手 [shǒu] – *рука*; 父亲 [fщqīn] – *батько*, 同事 [tyngshм] – *колега*; 花园 [huāyuбn] – *сад*; 车 [chē] – *транспортний засіб*, 飞机 [fēijī] – *літак*; 米 [mǐ] – *рис*, 蔬菜 [shūcai] – *овочі*; 家具 [jiāju] – *меблі* тощо);

2) лексеми, що виражають основну якісну ознаку предметів і явищ (наприклад, 高 [gāo] – *високий*, 低 [dī] – *низький*, 强 [qiбng] – *сильний*, 弱 [rut] – *слабкий*, 丰富 [fēngfщ] – *багатий* тощо);

3) лексеми, що означають основні дії та поведінку (наприклад, 吃 [chī] – *їсти*, 喝 [hē] – *пити*, 拿 [nб] – *брати*, 打 [dr] – *бити*, 走 [zǒu] – *іти*, 跑 [pro] – *бігти*, 逃 [tбo] – *тікати*, 飞 [fēi] – *летіти*, 戴 [dai] – *одягати*, 种 [zhtng] – *садити*, 做 [zut] – *робити*, 听 [tīng] – *слухати*, 念 [nian] – *читати вголос*, 创造 [chuangzao] – *створювати*, 告诉 [gaosu] – *повідомляти*, 担心 [dānxīn] – *хвилюватися*, 害怕 [haipa] – *боятися* тощо);

4) лексеми, що виражають базові поняття духовно-культурної та політико-економічної діяльності (наприклад, 文学 [wйnxuй] – *література*, 艺术 [umshщ] – *мистецтво*, 科学 [kēxué] – *наука*, 工业 [gōngyи] – *промисловість*, 农业 [nyngyи] – *сільське господарство*, 管理 [gurnlǐ] – *керувати*, 分析 [fēnxī] – *аналізувати*, 综合 [zōnghé] – *синтезувати* тощо);

5) лексеми на позначення кількісних і порядкових числівників, назв місяців, днів місяця й тижня, свят, сезонів за місячним календарем (наприклад, 万 [wan] – *десять тисяч*, 第二 [dмиг] – *другий*, 三月 [sānyuи] – *березень*, 初一 [chūyī] – *перший день першого місяця Нового року за традиційним китайським календарем*, 星期四 [xīngqīsм] – *четвер*, 元宵节 [Yuбnxiāojié] – *свято Юаньсяо* тощо);

6) прислівники та займенники, що не мають відтінку мови *веньянь* (наприклад, 很 [hěn] – *дуже*, 刚 [gāng] – *щойно*, 马上 [mrshang] – *відразу*, 我 [wǒ] – *я*, 您 [nнn] – *Ви*, 各 [gи] – *кожен*, 自己 [zмjǐ] – *сам*, 他们 [tāmen] – *вони* тощо).

Щодо характерних рис базової лексики сучасної китайської мови, то загальноприйнятою є думка, що вона повинна мати такі три ознаки [Цзинь Шаочжи 1988, 81]:

1. *Загальнонародний характер* (базові слова становлять меншість у словниковому складі мови, проте сфера їхнього використання охоплює всі сфери життєдіяльності людини).

2. *Стійкість* (багато базових слів з'явилися ще в давні часи, але оскільки вони означають надзвичайно важливі поняття, то збереглися донині).

Наприклад, слова 来 [lбi] – *прийти*, 去 [qщ] – *піти*, 看 [kan] – *дивитися*, 说 [shuō] – *говорити*, 笑 [xiao] – *сміятися*, 爱 [ai] – *любити*, 忘 [wang] – *забути*, 想 [xirng] – *думати (про когось), тужити*, 车 [chē] – *транспортний засіб*, 船 [chuбn] – *човен*, 刀 [dāo] – *ніж* тощо виникли протягом доціньського періоду (秦代: 221-206 рр. до н. е.); лексичні одиниці 吃 [chī] – *їсти*, 打 [dr] – *бити*, 写 [xiě] – *писати*, 鞋 [xій] – *взуття*, 字 [zм] – *ієрогліф* тощо почали вживатися під час правління династії Хань (汉代: 206 р. до н. е. – 220 р. н. е.); перші згадки про лексеми 跑 [рго] – *бігти*, 搬 [bān] – *переносити*, 等 [děng] – *чекати*, 茶 [chб] – *чай*, 牌 [рбi] – *дошка* тощо сягають епох Суй (隋代: 581-618 рр.), Тан (唐代: 618-907 рр.) та П'яти династій і десяти царств (五代十国: 907-979 рр.); дієслова 喝 [hē] – *пити*, 喊 [hrn] – *кричати*, 怕 [pa] – *боятися* тощо з'явилися під час правління династії Сун (宋代: 960-1279 рр.); слова 丢 [diū] – *загубити*, 喂 [wиi] – *годувати* тощо вперше згадуються в епоху Юань (元代: 1279-1368 рр.);

лексичні одиниці 找 [zhro] – *шукати*, 站 [zhan] – *стояти*, 懂 [dǒng] – *розуміти*, 头 [tyu] – *голова*, 腿 [tuǐ] – *нога* тощо виникли в період існування династії Мін (明代: 1368-1644 рр.); дієслова 吵 [chro] – *шуміти*, 烤 [kro] – *пекти* тощо почали функціонувати в епоху Цін (清代: 1644-1911 рр.) [曹炜2004, 57-58, 61, 62].

3. *Продуктивність* (тільки базові слова можуть виступати морфемами для творення нових лексичних одиниць).

Водночас слід зауважити, що не всі науковці визнають коректність зазначеного набору критеріїв ідентифікації базових лексем сучасної китайської мови. Наприклад, Лю Шусінь, уточнюючи перші два, виступає з критикою введення третьої ознаки, адже не всі базові слова можуть утворювати нові лексичні одиниці [刘叔新2000, 232].

Задля розв'язання цього питання варто звернути увагу на неоднорідність базової лексики сучасної китайської мови у площині її складової організації. Серед таких слів є як односкладові, так і багатоскладові (переважно двоскладові) одиниці. Перші належать до так званих кореневих слів (根词), а другі – до некореневих (非根词). Цао Вей, розглядаючи наведені поняття, зазначає: "Кореневі слова належать до центральної частини базової лексики, мають сильний словотвірний потенціал і неподільні за своєю структурою" [曹炜2004, 65]. Наприклад, за даними "Словника сучасної китайської мови" (《现代汉语词典》), односкладові слова 水 [shuǐ] – *вода* та 关 [guān] – *закривати* здатні продукувати 168 та 44 лексичні одиниці відповідно [现代汉语词典1999, 1182-1186, 461-463]. Некореневі ж слова можуть розкладатися на морфеми і "зазвичай не мають або мають незначний потенціал творення нових лексем" [曹炜2004, 65].

Подібні визначення підтверджують загальноприйняту в китайському мовознавстві думку, що серед трьох ознак базових лексичних одиниць остання (здатність до продукування) властива лише кореневим словам. Водночас вона не може вважатися аксіомною, адже іноді некореневі базові лексеми також продукують нові слова (наприклад, 太阳 [taiyбng] – *сонце*: 太阳历 [taiyбnglм] – *сонячний календар*, 太阳能 [taiyбngnǐng] – *сонячна енергія* тощо). Звичайно, зазначене явище не є поширеним, але воно існує в сучасній китайській мові, а тому також варте уваги.

На нашу думку, розглянута третя ознака є чинною, але з таким уточненням: для ідентифікації кореневих базових слів вона має входити до переліку обов'язкових, а під час визначення некореневих базових лексем – виступати як додатковий критерій.

У контексті аналітичного опрацювання словотвірного потенціалу кореневих слів варто звернути особливу увагу на здатність більшості односкладових дієслів сучасної китайської мови не тільки активно функціонувати в первинному структурному вигляді, зберігаючи при цьому повноцінне семантико-граматичне вираження, але й утворювати двоскладові (багатоскладові) лексичні одиниці. Проілюструвати зазначене можна на прикладі дієслів 扫 [sro] – *мести* і 打扫 [drsro] – *підмітати, прибирати*; 划 [huб] – *веслувати* і 划行 [huбхnng] – *веслувати*; 买 [mгі] – *купувати* і 购买 [gтumгі] – *купувати* тощо. Ці пари слів, маючи тотожну семантику, паралельно існують у просторі сучасної китайської мови. Їхня диференційна ознака реалізується здебільшого в функціонально-стилістичній та граматичній площинах.

До характерних рис зазначених односкладових дієслів слід зарахувати й те, що вони є не тільки "важливим матеріалом для утворення складних дієслів, а також складних слів, які належать до інших частин мови" [Коротков 1961, 60-61]. Для ілюстрації цього твердження можна навести такі лексичні ряди: 1) 抓 [zhuā] – *хапати*, 抓地草 [zhuādмсго] – *рослина, що плететься*; 2) 渡 [dщ] – *переправлятися (через річку)*, 渡船 [dщchuбn] – *паром*; 3) 画 [hua] – *малювати*, 画稿 [huagro] – *ескіз*, 画笔 [huabї] – *пензлик*, 画架 [huajia] – *мольберт* тощо.

Розглядаючи поняття базової лексики, не можна не зауважити й частовживані слова. Як відомо, основними характерними рисами частовживаної лексики є насамперед висока частотність її реалізації у мовному просторі та безвідносність до періоду існування. З цього визначення видно, що його перша частина наближає частотну лексику до площини базових слів, а друга виступає в ролі диференційного елементу. Разом з тим "існує частина частовживаних слів, які завдяки довгій історії існування також належать до базової лексики" [刘叔新2000, 236]. Наприклад, на основі інформації, зафіксованої у "Списку трьох тисяч найуживаніших слів путунхуа" (《普通话三千常用词表》), можна побачити, що

більшість залучених лексичних одиниць, зокрема й абсолютна більшість односкладових, є одночасно і базовою лексикою [刘叔新2000, 237], адже вони, крім високої частотності використання, характеризуються ще й давнім походженням. Результати дослідження, здійсненого Цао Веєм, підтверджують цю думку. Так, учений підрахував, що найуживаніший наразі лексичний фонд сучасної китайської мови (3000 слів) має надзвичайно давнє походження: близько 55% таких слів з'явилися ще до правління династії Сун, а близько 70% – виникли до епохи Цін [曹炜2004, 56].

Односкладові слова як центральний елемент базової лексики мають вагоме теоретико-практичне значення для лексичної системи сучасної китайської мови, а тому завжди перебували в полі зору як китайських, так і зарубіжних синологів. До когорти вчених, які в різних лінгвістичних площинах розглядали моносилаби сучасної китайської мови, належать І. Б. Кульчицька [Кульчицкая 1992], М. М. Коротков [Коротков 1961], В. М. Солнцев [Солнцев 1957], Є. І. Шутова [Шутова 1997], Лінь Дін [临定1990], Лу Чживей, Ґе Суйюань, Ду Юндао [див. 苏新春1995, 162] та інші. Ван Ляоі, підкреслюючи виняткову роль зазначених лексем, стверджував, що "в китайській мові найважливішим є односкладове слово" [Ван Ляои 1954, 7]. На відміну від Ван Ляоі, Су Сіньчунь стриманіший у своїх висловлюваннях і зауважує, що наразі серед китайських лінгвістів точиться дискусія щодо місця моносилабів у просторі китайської мови. Зокрема існує думка, що односкладові слова були важливим елементом у лексичному пласті давньокитайської мови, а на сучасному етапі їхню роль перебрали на себе складні слова [苏新春1995, 159-160]. На важливість позицій у системі сучасної китайської мови багатоскладових лексем (до яких належать і складні слова) вказують також результати численних статистичних розвідок. Вони доводять, що на сучасному етапі розвитку китайської мови багатоскладова лексика порівняно з односкладовою має значну кількісну перевагу. Наприклад, у вже відомому "Списку трьох тисяч найуживаніших слів путунхуа" співвідношення моносилабів та полісилабів становить близько 37% і 63% відповідно [Горелов 1984, 13]. За даними "Частотного словника сучасної китайської мови" (《现代汉语频率词典》), серед найуживаніших 9000 слів сучасної китайської мови – 2400 односкладових та 6285 дво-

складових лексем [苏新春1995, 163], тобто близько 27% і 70% відповідно. Наведені цифри демонструють беззаперечне домінування в лексичному фонді сучасної китайської мови багатоскладових (двоскладових) лексичних одиниць. Крім того, стає зрозумілим, що чим вищий коефіцієнт частотності використання слів, тим більший відсоток односкладових лексем. Отже, хоча загальна кількість моносилабів у сучасній китайській мові порівняно невелика, але частотність їхнього використання набагато перевищує (приблизно в шість разів [苏新春1995, 163]) вживання багатоскладових слів.

Разом з тим, якщо розглянути це питання у діахронічній площині, то виявиться, що в давньокитайській мові ситуація була діаметрально протилежною: моносилабів було більше, ніж полісилабів [Коротков 1961; 葛本仪2004; 郭良夫2000]. Як зазначає Ґо Лянфу, багатоскладовість (двоскладовість) з'явилась у китайській мові тільки за доби Хань, і немає підстав стверджувати, що це явище існувало ще в доціньський період [郭良夫2000, 72]. Водночас Су Сіньчунь зазначає, що багатоскладові слова існували ще до династії Цінь, щоправда, більшість із них були іменниками на позначення власних назв (географічні та родові назви, імена людей тощо) [苏新春1995, 163]. Попри все, науковці одностайні в тому, що "в давньокитайській мові, особливо в доціньську епоху, односкладові слова займали панівні позиції в лексичному пласті мови" [葛本仪2004, 277].

Однак згодом співвідношення моносилабів та полісилабів змінилося – сформувалась чітка тенденція до збільшення кількості багатоскладової лексики. Наприклад, лексичний фонд трактату "Цзочжуань" (《左传》), який було створено всередині періоду Воюючих царств (战国时期: 475-221 рр. до н. е.), містить 2904 односкладових та 788 багатоскладових слів [葛本仪2004, 277]. Наприкінці XIX ст. російський китаєзнавець А. Лутовінов уже зазначав, що китайська розмовна мова "складається з деякої кількості слів односкладових і великої кількості слів багатоскладових" [див. Горелов 1984, 13]. На сучасному етапі розвитку китайської мови ще більше активізувалася тенденція до постійного збільшення кількості лексичних одиниць із багатоскладовою (двоскладовою) структурою. Існування цього явища в китайській мові Ґе Бень

пояснює тим, що із суспільним розвитком ускладнилися комунікативні процеси, виникло багато нових явищ, предметів, пов'язаних з ними дій тощо. Для уникнення омонімії, підвищення виражальної функції мови, точності та коректності висловлювання думок лексичний фонд активно поповнюється багатоскладовими словами [葛本仪2004, 277-278].

Що стосується базової лексики сучасної китайської мови, то основа її ядра була закладена ще у доціньську добу, адже більшість односкладових слів, які зараз належать до частотної лексики сучасної китайської мови, вже активно використовувалися у цей історичний період [曹炜2004, 57]. Подальше формування сегменту базової лексики сучасної китайської мови було суголосним тенденції збільшення багатоскладової лексики у китайській мові. Як зазначає Цао Вей, у ціньську та ханьську добу виникли 1129 лексичні одиниці, які зараз належать до 3000 найуживаніших слів сучасної китайської мови. З них кількість односкладових лексем становила 757 (67.05%), а двоскладових – 372 (32.95%) [曹炜2004, 58]. У наступний історичний період (III–XIV ст.) виникло 774 одиниці частотної лексики сучасної китайської мови (з них односкладових слів – 137 (17.7%), а двоскладових – 637 (82.3%) [曹炜2004, 61]). Крім того, із 1903 лексичних одиниць, які з'явились на той час і зараз належать до найуживаніших слів, співвідношення односкладової та двоскладової лексики вже становило 46.98% та 53.12% відповідно [曹炜2004, 61]. Наведені статистичні дані дають чітке розуміння того, що саме цей період вирізняється активізацією процесу ускладнення структури слів та знаменується масштабним поповненням лексичного фонду багатоскладовою лексикою. Крім того, саме тоді відбувається зміна кількісного співвідношення односкладових та двоскладових слів у сегменті базового лексичного фонду. За доби Мін та Цін вказана тенденція не втрачала своєї актуальності. Серед 383 слів, які з'явилися в той час і належать до найуживаніших 3000 лексичних одиниць сучасної китайської мови, лише 10.7% були односкладовими, а 89.3% – двоскладовими [曹炜2004, 62]. Зазначене дозволяє дійти висновку, що базова лексика сучасної китайської мови, зокрема її центральна частина, загалом сформувалася ще до кінця правління Цінської династії.

Наостанок слід зазначити, що структурно-функціональні особливості складових елементів лексичного фонду сучасної китайської мови дають можливість чітко окреслити модель його організації. Водночас дозволяють стверджувати, що все ж не варто абсолютизувати розмежування базових та "звичайних" слів, адже, як відомо, лексичний пласт мови є надзвичайно динамічним. Унаслідок цього існує ймовірність переходу деяких базових лексичних одиниць у розряд "звичайних" і навпаки.

1. *Ван Ляои*. Основы китайской грамматики. – М.: Изд-во иност. лит., 1954. – 263 с. 2. *Горелов В.И.* Лексикология китайского языка. – М.: Просвещение, 1984. – 215 с. 3. *Коротков Н.Н.* Китайский язык. – М.: Изд-во восточной литературы, 1961. – 134 с. 4. *Кочерган М.П.* Вступ до мовознавства: Підручник. – К.: Видавничий центр "Академія", 2004. – 368с. 5. *Кульчицкая И.Б.* Две формы существования слова в китайском языке // Актуальные вопросы китайского языкознания. – М., 1992. – С. 45-47 6. *Солнцев В.М.* Очерки по современному китайскому языку. – М.: Изд-во ИМО, 1957. – 207с. 7. *Цзинь Шаочжи.* Классификация лексики современного китайского языка // Вестник ЛГУ. – Сер. 2. – 1988. – Вып. 3 (№ 16). – С. 80-84 8. *Шутова Е.И.* Сложение значимых моносиллабов как грамматический способ современного китайского языка (на материале класса именных полисиллабов) // Вопросы языкознания. – 1997. – Вып. 1. – С. 58-72 9. 曹炜. 现代汉语词汇研究. – 北京： 北京大学出版社, 2004. – 301 页. 10. 葛本仪. 现代汉语词汇学. – 济南：山东人民出版社, 2004. – 300 页. 11. 郭良夫. 词汇. - 北京： 商务印书馆, 2000. – 110 页. 12. 临定. 现代汉语动词. – 北京：中国社会科学出版社, 1990. – 212 页. 13. 刘叔新. 汉语描写词汇学. – 北京：商务印书馆, 2000. – 385 页. 14. 苏新春. 当代中国词汇学. – 广州：广东教育出版社, 1995. – 269 页. 15. 现代汉语词典 / 中国社会科学院语言研究所词典编辑室 编. – 北京：商务印书馆, 1999. – 1722 页.

Дем'яненко Н.Б., к. філол. н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

МУЗИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ У ПОЛЬСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті розглядаються фразеологізми польської та російської мов, до складу яких входять музичні терміни. Виявлено спільні та відмінні фразеологізми в обох мовах та досліджена їхня внутрішня форма.
Ключові слова: *фразеологізм, музичний термін, внутрішня форма.*

В статье рассматриваются фразеологизмы польского и украинского языков, в состав которых входят музыкальные термины. Выявлені общие и отличительные фразеологизмы в обоих языках, а также исследована их внутренняя форма.
Ключевые слова: *фразеологизм, музыкальный термин, внутренняя форма.*

The article is devoted to the idioms of the Polish and Russian languages, which include musical terms. The common and distinctive idioms in both languages, and also investigate the inner form.
Key words: *idiom, musical term, the inner form.*

Національно-культурна специфіка кожної з національних мов яскраво виявляє себе у фразеології. Мотиваційна основа таких зворотів здебільшого пов'язана зі світом традиційних народних образів та уявлень. Сучасне лінгвістичне дослідження не можливо уявити без зіставлення досліджуваних об'єктів: взаємна співвіднесеність, зіставлення та протиставлення одиниць, форм, категорій, розрядів та інших мовних явищ виступає як обов'язкова умова характеристики кожного з них, встановлення формальних та смислових зв'язків між ними та визначення складу мікросистем та систем, що їх об'єднує. Основний елемент лінгвістичного контрастивного дослідження – виявлення тотожних (інтегральних) та відмінних (диференційних) ознак фактів мов, що порівнюються.

Метою нашої розвідки було проаналізувати фразеологічні одиниці (ФО) з музичною термінологією сучасної російської та

польської мов, вибрані методом суцільної вибірки з різноманітних фразеологічних словників польської та російської мов.

В об'єм поняття фразеологічної одиниці (фразеологізму, фразеологічного звороту, фраземи) нами включаються не лише її формальні та значеннєві (денотативні та сигніфікативні) властивості, а й ті її риси, які мають стосунок до її внутрішньої (семантичної) форми. Відтак у якості предмету дослідження виступають відповідні аспекти аналізованих фразеологічних одиниць та їх угрупувань.

Фразеологічні одиниці становлять найконденсованіше вираження у мові її національно-культурного компонента, а, отже, їх аналіз під кутом вираження ними мовної картини світу дає можливість простежити взаємозв'язок мови, світобачення й ментальності нації. У мовознавчій літературі представлені окремі когнітивно-лінгвістичні дослідження, присвячені певним тематичним групам фразеологічних одиниць слов'янських мов. Так, окремі групи польських фразеологічних одиниць вивчались рядом авторів [Czurak 1998, Jurkowski 1983, Krawczyk-Tyrpa 1987, Pajdzińska 1988]. Відомі також дослідження, присвячені порівняльному вивченню фразеологізмів окремих мов [Неруш 1987]. Тим не менш, клас фразеологізмів з музичною термінологією у слов'янських мовах ще не був предметом порівняльного вивчення.

Фактологічну базу нашого дослідження складають дані фразеологічних словників ("Słownik frazeologiczny języka polskiego" pod red. S.Skorupki; "Mały słownik frazeologiczny języka polskiego" pod red. S.Bąby, J.Libereka; "Wielki frazeologiczny polsko-rosyjski a rosyjsko-polski" pod red. J.Luksina; "Учебный русско-польский фразеологический словарь" А.І.Молоткова та В.Цесліньської, а також "Фразеологічний словник української мови", укладачі Білоноженко В.М., Винник В.О., Гнатюк І.С., Горобець В.Й. та ін.).

Як відомо, терміни – це слова або усталені словосполучення, що чітко й однозначно позначають наукові чи інші спеціальні поняття. З одного боку, термінологія повинна обслуговувати потреби тієї нації, в мові якої створена, з іншого боку, при творенні термінології слід зважати на її інтернаціональну комунікативну функцію, яка дедалі зростає. Спільні тенденції в розвитку

термінології різних мов переплітаються з власними національними традиціями. Між термінологічною лексикою і загальновживаною існує постійний зв'язок і взаємовплив.

Музична термінологія – один із значних за обсягом пластів спеціальної лексики, вона має свої специфічні особливості, а також риси, що поєднують її з терміносистемами інших галузей та із загальновживаною лексикою.

Ґрунтовно та різноаспектно розглядали музичну термінологію російські вчені (Ж. Назарова, Ш. Самушина, В. Філіппов), польські (Г. Добковський, К. Пісаркова), німецькі (Г. Еґґебрехт) та ін. Українська музична термінологія вже була предметом наукового зацікавлення. У праці "З історії української церковно-музичної термінології" О.Горбач скрупульозно проаналізував музичну лексику, зафіксовану в писемних джерелах XI-XVIII ст.; у центрі зацікавлень З. Булика була діалектна музична лексика; окремі аспекти музичної термінології фрагментарно висвітлювали В. Ярмак і М. Шекера; певні спостереження над музичною термінологією наведено у колективній монографії Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк "Українське термінознавство"; проблеми російської музичної термінології розглядала І. Саєвич, в окремих випадках порівнюючи її з українською. Однак системного наукового лінгвістичного дослідження музичної терміносистеми у фразеології ще не здійснено.

Сучасна українська музична термінологія містить велику кількість окремих слів і словосполучень, які називають різноманітні предмети і явища, пов'язані з цим видом мистецтва. За підрахунками, вона налічує понад п'ять тисяч одиниць, з яких лише незначна частина подана й пояснена у словниках. Визначити межі музичної термінології та назвати точну кількість термінів важко, оскільки фахові слова створювалися різними народами світу і формувалися протягом багатьох віків. Тому в українській музичній терміносистемі маємо назви з різних історичних епох і значну кількість запозичень. Музичні терміни російська та польська мови запозичували в основному з італійської: акорд, композитор, піаніно, опера, соната, соло, мінор, мандоліна, легато, браво, ліра.

Для виділення групи фразеологізмів з музичною термінологією у загальному обсязі фразеології російської та польської мов були використані принципи тематико-ідеографічної класифікації, викладені в працях Л.І.Ройзензона, В.М.Мокієнка, А.М.Емірової. В результаті було визначено, що семантичне поле фразеологізмів з музичною термінологією включає наступні групи:

1. ФО з музичними термінами-назвами музичних інструментів: пол. *duda, dudka, trąba, katarynka, skrzypce*; рос. *дуда, труба, шарманка, скрипка:* пол. *dąć, grać w czyją dudkę, grać na dudach*; *pierwsze skrzypce, grać pierwsze skrzypce, trąba jerychońska, mówić, powtarzać jak katarynka;* рос. *иерихонская труба, дудеть в одну дуду, первая скрипка, играть первую скрипку, крутить шарманку, пройти огонь, воду и медные трубы.*

2. ФО, що містять у своєму складі музичний термін: пол. *kwinta, struna*; рос. *квінта, лад, струна: trafić w czują strunę, poruszyć szlachetne struny duszy, wyprężyć się jak struna, spuścić nos na kwintę, dawać sobie większe tony, zaśpiewać na inną nutę*.

В процесі дослідження були проаналізовані компонентний склад, структура та внутрішня форма зазначених ФО. Розглянемо аналізовані фразеологічні одиниці докладніше.

Компонент рос. струна та пол. *struna* містять фразеологізми пол. *trafić w czują strunę, poruszyć szlachetne struny duszy, wyprężyć się jak struna* та рос. *слабая струнка, вытянуться как струна.* Стосовно них можемо сказати, що значення таких ФО співвідноситься з музичним образом, оскільки носій мови порівнює "музичний образ" струни з безпосередніми реаліями життя.

Фразеологізми пол. *trąba jerychońska* та рос. *иерихонская труба*, етимологія яких пов'язана з біблійним сюжетом (від назви міста Єрихона, незвичайно міцні стіни якого рухнули від звука священних труб ізраїльських воїнів), так само мають живу внутрішню форму та наявність музичного образу при трактуванні значення.

Так само можемо відзначити співвіднесення значення фразеологізму з музичним терміном у фразеологізмах пол. *pierwsze skrzypce, grać pierwsze skrzypce*; рос. *первая скрипка, играть первую скрипку.*

Розглядаючи фразеологічні одиниці пол. *spuścić nos na kwintę* та рос. *вешать нос на квинту,* зупинимось на музичному терміні-

ні, покладеному в основу ФО. Квінта – це музичний інтервал, що складається з 5 розташованих поряд звуків. Цей інтервал дуже легко розпізнати та сприйняти на слух. Музиканти у своїй розмовній мові співвідносять поняття квінти із сумом, неможливістю виконати ту чи іншу композицію. Саме значення "сумувати, розчаровуватись" й має даний фразеологізм. Хоча в даному випадку ми можемо говорити про відсутність "музичного образу" при розумінні значення фразеологізму. Тут скоріше, відіграла роль саме перша частина *spuścić nos (вешать нос)*, а музичний термін лише посилив значення фразеологізму.

На особливу увагу заслуговує фразеологізм пол. *mówić, powtarzać jak katarynka* та рос. *крутить шарманку.* Звичайно ж, тут враховується монотонне, розмірене звучання музичного інструменту, що став символом одноманітності, надокучливості, монотонності. Таким чином, можемо зробити висновок про наявність у даного фразеологізму живої внутрішньої форми, а також наявність образу музичного інструменту *katarynki (шарманки)*.

Російський фразеологізм *отставной козы барабанщик* має негативну конотацію та значення "нікчемна людина". У формуванні значення відігравав не музичний образ, покладений в основу, а, скоріше, образ "відставної кози" та "барабанщика, що їй належить". Отже, негативна конотація даного фразеологізму не пов'язана з музичним інструментом. Зазначимо, що відповідного польського фразеологізму, у складі якого був би подібний музичний компонент, немає.

У деяких випадках фразеологічні звороти утворилися на основі вільних словосполучень, які мали спеціальне термінологічне значення і вживалися для окреслення спеціальних дій, пов'язаних із певним видом діяльності: пол. *dawać sobie większe tony, zaśpiewać na inną nutę*. Такі фразеологізми не мають відповідників у російській фразеології. Так само як і фразеологізми *пройти огонь, воду и медные трубы, не даваться под лад* не мають польських відповідників.

Отже, можемо зробити висновок про те, що внутрішня форма фразеологізмів – це похідна від образів, що асоціюються з тими чи іншими реаліями життя. Більша частина досліджуваних фра-

зеологізмів має прозору внутрішню форму та мотивацію, тобто зрозуміла носіям мови.

Аналіз зібраного матеріалу дозволив виявити у мовах, що зіставляються, а саме у польській та російській:

1) повністю тотожні фразеологічні одиниці, що співпадають в обох мовах по формі та значенню. Наприклад: пол. *pierwsze skrzypce, grać pierwsze skrzypce*; рос. *первая скрипка, играть первую скрипку,* пол. *trąba jerychońska* та рос. *иерихонская труба,* пол. *spuścić nos na kwintę* та рос. *вешать нос на квинту.* Дані фразеологізми ж повними еквівалентами, тобто, вони співпадають за своїм внутрішній образом, значенням, стилістичному забарвленню, співвідносні за компонентним складом та структурно-семантичній організації;

2) Частково еквівалентні ФО, які відрізняються від перших тим, що можуть мати незначні відмінності в лексичному складі або структурі, наприклад: а) значення еквівалентне, але є незначні розбіжності у компонентах (*mówić, powtarzać jak katarynka* та рос. *крутить шарманку*), б) значення однакове, а музичні компоненти різні (пол. *zaśpiewać na inną nutę* та рос. *запеть на другой лад*);

3) специфічні фразеологізми, які зустрічаються тільки в одній з мов. Наприклад, пол. *dawać sobie większe tony;* рос. *отставной козы барабанщик, пройти огонь, воду и медные трубы, не даваться под лад.*

Контрастивне дослідження демонструє, що значна кількість зіставлених фразеологічних одиниць з музичним компонентом має семантичні відповідники в обох мовах. Це обумовлено загальноприйнятою символікою музичних термінів, а також спільністю процесів діяльності. Подібність фразеологізмів свідчить про певну схожість асоціативно-образного мислення носіїв російської та польської мов.

1. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). – М.: Высш. шк., 1986. – С. 27 – 33. 2. *Голуб И.Б.* Стилистика русского языка. – М.: Рольф; Айрис-пресс, 1997. – С. 125 – 129. 3. *Диброва Е.И.* Современный русский язык: Теория. Анализ языковых единиц / Диброва Е.И., Касаткин Л.Л., Николина Н.А., Щеболева И.И. – М.: издательский центр "Академия", 2001 г. – 544 с. 4. *ДСТУ 3966-2000* Терміно-

логія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. – К. : Держстандарт України, 2000. – 32 с. 5. *Хроніка НДІМ* (Науково-дослідного інституту мовознавства) 1933–1934. //Мовознавство, № 2, 1934, С. 139–145. 6. *Кожина М.Н.* Стилистика русского языка. – М.: Просвещение, 1993. – 224 с. 7. *Лекант П.А.* Современный русский литературный язык / Лекант П.А., Гольцева Н.Г., Жуков В.П., Касаткин Л.Л., Клобуков Е.В., Малащенко В.П., Тузова М.Ф., Фоменко Ю.В., Холодов Н.Н. – М.: Высш. шк., 1996. – 462 с. 8. *Неруш Г.І.* Зіставний аналіз чесько-української анімалістичної фразеології //Зіставне дослідження української, чеської та російської мов: Зб. наук. праць. – К.: Наук.думка, 1987. – С.152-175. 9. *Мокиенко В.М.* Загадки русской фразеологии. – М.: Высш. шк., 1990. – 160. 8. *Федоров А.И.* Фразеологический словарь русского литературного языка. – М.: ООО "Фирма "Издательство АСТ", 2001. – 720 с. 9. *Czurak M.* Frazeologia określająca cechy charakreru człowieka. – PFPS IV, 1998. – S.147-151. 10. *Jurkowski M.* Nazwy części ciała jako nominacje wtórne // Problemy nominacji językowej. – T.II. – Katowice: Uniwersytet Śląski, 1983. – S.44-56. 11. *Krawczyk-Tyrpa A.* Frazeologia somatyczna w gwarach polskich. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych. – Wrocław: Ossolineum, 1987. – 287 s. 12. *Pajdzińska A.* Związki frazeologiczne nazywające akt mowy. Semantyka i składnia. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1988. – 155 s.

Дзюбенко О. М., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ВЕРБАЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ "НАВЧАННЯ" (на матеріалі афористичного фонду "Моральних листів до Луцілія" Луція Аннея Сенеки)

Стаття присвячена висвітленню концепту НАВЧАННЯ в руслі антропоцентричної лінгвофілософської парадигми: досліджується афористичний фонд "Моральних листів до Луцілія" Луція Аннея Сенеки як виразник філософії освічених верств населення Риму І ст. У дослідженні виділено такі лексико-семантичні групи: розум (мудрість), неуцтво, досвід, філософія, віковий аспект навчання, занепад інтелектуальних цінностей. Встановлено, що більшість висловлювань Сенеки, у яких вербалізується концепт НАВЧАННЯ, відображає ціннісні орієнтири епохи, філософію Сенеки-стоїка як представника елітного прошарку та римського тогочасного суспільства загалом.

Ключові слова: *антропоцентрична наукова парадигма, афористичний фонд, концепт, лексико-семантична група, субконцепт.*

Статья посвящена изучению концепта ОБУЧЕНИЕ в русле антропоцентрической лингвофилософской парадигмы: исследуется афористический фонд "Нравственных писем к Луцилию" Луция Аннея Сенеки как выразитель философии образованного слоя населения Рима I века. В исследовании выделено такие лексико-семантические группы: ум (мудрость), глупость, опыт, философия, возрастной аспект обучения, упадок интеллектуальных ценностей. Установлено, что большинство изречений Сенеки, в которых вербализируется концепт ОБУЧЕНИЕ, отображает ценностные ориентиры эпохи, философию Сенеки-стоика как представителя элитного слоя и римского общества того времени в целом.

Ключевые слова: *антропоцентрическая научная парадигма, афористический фонд, концепт, лексико-семантическая группа, субконцепт.*

The article is devoted to researching the concept of "education" within the aphoristic "Moral letters to Lucilius" by Lucius Annaeus Seneca, who was a member of the educated group of the 1th century Roman population. This research outlines such lexical semantic groups as mind, stupidity, experience, philosophy, age aspects of education, and decay of intellectual values. It had been deduced that most of Seneca's aphorisms, of those where the concept of "education" is verbalized, reflect values of the epoch, the philosophy of Seneca as a stoic and a representative of the elite layer and the whole the Roman society of that time.

Key words: *anthropocentristic scientific paradigm, aphoristic corpus, concept, lexical semantic group, subconcept.*

У філологічних студіях уже набуло усталеності звернення до пареміологічного фонду мови як виразника наївної етнічної картини світу. Для нашого дослідження ми вважаємо доречним опис афористичного корпусу мови. Так, "література кожного народу – це найкраще дзеркало його життя" [Українська афористика 2001, 104]. В афоризмах, як і в прислів'ях та приказках, виражена система цінностей конкретного соціуму. Різниця лише у тому, що паремії транслюють народну мораль, а афоризми – філософію освічених верств населення. У сучасному суспільстві інтерес до афористики постійно зростає, що зумовлено висуненням на перший план усного дискурсу й Інтернет-спілкування та зменшенням значення книги, літературного твору [Дядечко 1998, 17 – 19]. Отже, актуальність нашої наукової розвідки ви-

значається, по-перше, розглядом концепту НАВЧАННЯ у руслі сучасної мовознавчої тенденції; по-друге, зверненням до афористичного фонду як виразника духу, ціннісних пріоритетів "інтелігенції"; по-третє, новизною дослідження концепту НАВЧАННЯ на прикладі афористичного корпусу "Моральних листів до Луцілія" Луція Аннея Сенеки.

Звернення до афористичного фонду Луція Аннея Сенеки, одного з найбільш відомих представників стоїцизму, не є випадковим. Адже в часи імперії вчення стоїків перетворилося у свого роду релігію для народу. Етика стоїцизму користувалася популярністю і в Середні віки та епоху Відродження.

Серед афористичного корпусу філософських творів Сенеки вагоме місце займають висловлювання автора, у яких вербалізується концепт НАВЧАННЯ. Проаналізувавши мовний матеріал, виділяємо такі лексико-семантичні групи: розум (мудрість), неуцтво, досвід (практика), філософія, віковий аспект навчання, занепад інтелектуальних цінностей.

Звернімося спочатку до першої групи "розум (мудрість)". Sapiens – поняття, яке чи не найчастіше зустрічається на сторінках твору. Сенека надає розуму статусу всепереможної, найдосконалішої субстанції у людини: *Id in quoque optimum esse debet cui nascitur, quo censetur. In homine quid est optimum? ratio: hac antecedit animalia, deos sequitur. – У кожній істоті найдосконалішим повинне бути те, задля чого вона народилася, чим цінується. Що ж у людини найдосконаліше? Розум! Ним вона випереджає тварин, завдяки йому – йде за богами* [Сенека LXXVI, 8]. Останній вислів яскраво відображає античні пантеїчні погляди Сенеки-стоїка як представника елітного прошарку суспільства та римського народу загалом. Філософ уявляв космос єдиним і спільним для богів і людей, в якому богам відводилася панівна роль.

Саме *ratio*, за словами Луція Аннея Сенеки, є мірилом людського щастя: *... ratio: haec recta et consummata felicitatem hominis implevit. – Розум! Саме він, коли сягне правоти й довершеності, виповнює людське щастя* [Сенека LXXVI, 10].

Ідіоетнічні погляди на співвідношення "сила – розум" і "краса – розум" представлені, зокрема, такими афористичними одиницями: *Ratio ergo perfecta proprium bonum est, cetera illi cum*

animalibus satisque communia sunt. Valet: et leones. Formosus est: et pavones. – Отже, досконалий розум – це благо, яке притаманне одній лиш людині; всім іншим вона володіє спільно з тваринами. Людина сильна? Сильні й леви. Вродлива? Такі ж і павичі; [Сенека XV, 2] *... minime conveniens litterato viro occupatio exercendi lacertos et dilatandi cervicem ac latera firmandi – не личить воно освіченій людині – плекання м'язів рук, укріплення шиї, зміцнення боків* [Сенека XV, 2]. Ці вислови відображають етноспецифічні ранньоримські принципи життя з їх суворістю та простотою на противагу грецькому ідеалу "калокагатії". В останньому афоризмі йдеться про авторське, певним чином "архаїчне" ставлення до атлетів, яке у цьому випадку не збігається з "наївним", усталеним у тогочасному суспільстві поглядом, адже епоха Імперії, за часів якої жив Сенека, якраз характеризується популярністю еллінізму, коли грецька культура пробила і "сталеві" римські душі. У цей період у Римі de facto (але не de jure) зустрічаються окремі випадки, коли увага звертається на естетичне виховання. Проте римляни дивилися на фізичні вправи скоріше як на спосіб підтримувати здоров'я та підготовку до військової справи, ніж як на засіб досягнення краси тіла.

Щодо ціннісного аспекту "розуму" у Сенеки зустрічаємо такий афоризм: *Bona mens nec commodatur nec emitur – Здорового глузду і не позичиш, і не купиш* [Сенека XXVII, 8]. Цей вислів є універсальним для більшості мов. Так, наприклад, в українській лінгвокультурі зустрічаємо семантичний відповідник: *Розум за гроші не купиш; У сусіда розуму не позичиш* [УПП 1984, 244; 246]; у британському етномовному просторі – *Wisdom is neither inheritance nor legacy – Мудрість не можна ані прийняти, ані передати у спадок* [Fergusson 1983, 256]. Далі Сенека пише: *Et puto, si venalis esset [bona mens], non haberet emptorem: at mala cotidie emitur. – А втім, коли б і продавався, то, не думаю, чи знайшовся б на нього купець. А от на безглуздя не бракне попиту* [Сенека XXVII, 8]. Цей вислів красномовно передає настрій філософа та ціннісні орієнтири тогочасної епохи. Дослідники [Жураковський 1963; Модзалевський 2000 та ін.] зазначають, що епоха Імперії в житті римлян характеризується зниженням рівня народної моральності та разом з нею і виховання. Основною

причиною цього явища було, безумовно, зростання багатства, яке примножило засоби для отримання різноманітних насолод. Країну заполонили аморальність і розбещеність, які поступово починають витісняти первісну простоту й суворість звичаїв з життя та виховання народу. Так, у Сенеки знаходимо вислови: *Cogito tecum quam multi corpora exerceant, ingenia quam paucі – Роздумуючи сам із собою, дивуюсь, як багато людей вправляють своє тіло, і як мало – свої духовні здібності* [Сенека LXXX, 2]; *Non vitae sed scholae discimus – вчимося не для життя, а для школи* [Сенека CVI, 12].

Поняття неуцтва, яке безумовно входить до арсеналу концепту НАВЧАННЯ, у Сенеки може бути представлене прикладами таких афоризмів: *Quemadmodum stultus est qui equum empturus non ipsum inspicit sed stratum eius ac frenos, sic stultissimus est qui hominem aut ex veste aut ex condicione, quae vestis modo nobis circumdata est, aestimat. – Нерозумний, хто, купуючи коня, оглядає не його самого, а попону чи гнуздечку. Але стократ нерозумніший, хто оцінює людину або за її одягом, або – що теж прикриває нас, мов одяг, – за її станом* [Сенека XLVII, 16]*; Humilis res est stultitia, abiecta, sordida, servilis, multis affectibus et sacrissimis subiecta. – Глупота – річ гнітюча, мерзенна, гидка, рабська, що слугує багатьом найшаленішим пристрастям* [Сенека XXXVII, 4]. Перший афоризм перегукується з висловом Цицерона *Saepe est sub pallio sordido sapientia – Часто і під благеньким плащем криється розум* [Цицерон III, 23] та українським прислів'ям *Не суди по одежі, а суди по уму* [УНПП 1963, 102]. В латинському афоризмі згадується лексема-реалія римського життя "кінь", адже кінь мав особливе аксіологічне значення у тогочасному суспільстві. Так, варто лише згадати про шалений інтерес (особливо серед римської знаті) до змагань колісниць, який, до речі, значно зріс якраз за життя Сенеки в епоху Імперії. До нас дійшло чимало античних мозаїк та зображень коней з різними сюжетами. Другий вислів [*Humilis res est stultitia, abiecta, sordida, servilis, multis affectibus et sacrissimis subiecta*] транслює філософські погляди стоїків, які виступали проти ідеї суперечки з долею чи її випробуваннями. Головна перешкода на шляху до гармонії зі своєю долею – пристрасті. У цьому афоризмі Сенека наділяє дурість епіте-

том "рабська". Зауважимо, що це судження суперечить теорії стоїцизму з його космополітизмом. Також, враховуючи той факт, що серед римських рабів значна частина була освіченою і виступала у ролі педагогів, дозволимо собі припустити, що у цьому випадку у субконцепті STULTITIA ядерними будуть семи "покірність, безініціативність", а "неосвіченість" – периферійною. У "Моральних листах до Луцілія" знаходимо й більш пом'якшувальне ставлення до рабів: *Servi sunt. Immo homines. – Вони раби. Але ж – люди* [Сенека XLVII, 1].

Звертається Сенека і до такої вагомої складової концепту НАВЧАННЯ, як досвіду та практики. *Longum iter est per praecepta, breve et efficax per exempla – шлях через настанови – довгий, а через приклади – короткий і надійний* [Сенека VI, 5]*; Non est beatus qui scit illa, sed <qui> facit – Блаженний не той, хто* знає*, а той, хто робить* [Сенека LXXV, 7]. Філософ відводить практиці провідну роль у навчанні, що притаманно й іншим культурам. Наприклад, в українській мові знаходимо вислови *Наука – срібло, а практика – золото; Луччий приклад, як наука* [УНПП 1963, 243; 246].

Філософ також торкається теми "значення віку людини у процесі навчання". У Сенеки звучить мотив важливості навчання саме у молодому віці: *Quadragenarium pupillum cogitas sub tutela tua continere? Respice aetatem eius iam duram et intractabilem: non potest reformari; tenera finguntur. – Хочеш узяти під опіку сорокарічного вихованця? Зваж на його вік – неподатливий, непоправний. Його ж не зміниш. Лише із молодого можна щось ліпити* [Сенека XXV, 1]. Так, порівняймо з українським прислів'ям *Старого учити – то мертвого лічити* [УПП 1984, 239]. А далі серед афористичного фонду філософа зустрічається вислів з антиномічною до попереднього семантикою, який можемо сміливо назвати крос-культурною універсалією: *Tamdiu discendum est quamdiu nescias; si proverbio credimus, quamdiu vivas. – Доти треба вчитися, доки ще не знаєш чогось, або, як каже прислів'я, поки живеш* [Сенека LXXVI, 3]. Семантичні знаходимо відповідники в англійській та українській мовах: англ. *Never too late to learn – Ніколи не пізно вчитися*

[ODEP 1935, 57]; укр. *Вік живи, вік учись; Вчитися ніколи не пізно* [УНПП 1963, 68; 69].

Значна увага у "Моральних листах до Луцілія" приділяється поняттям також "мудрість" та "філософія", проте, зважаючи на обмежений обсяг статті, ці субконцепти стануть предметом нашого подальшого дослідження.

Отже, можемо зробити такі висновки. Лінгвокультурологічний аналіз афористичного фонду "Моральних листів до Луцілія" Луція Аннея Сенеки продемонстрував детальну вербальну розробленість концепту НАВЧАННЯ. Цей факт говорить на користь значущості цього концепту для римської етнокультури. Адже НАВЧАННЯ належить до концептів, які заклали підвалини людського буття та стосунків у суспільстві у їх пізнавально-креативних вимірах. Більшість висловлювань Сенеки, у яких вербалізується концепт НАВЧАННЯ, відображає ціннісні орієнтири епохи, філософію Сенеки-стоїка як представника елітних верств і римського тогочасного суспільства загалом, адже вчення стоїків було свого роду релігією для народу. Лише окремі афоризми відображають мораль тільки "верхівки" римського суспільства.

1. Дядечко Л. П. О влиянии экстралингвистических факторов на формирование фонда крылатых слов русского языка (на материале толстовских выражений) // Русский язык и литература в учебных заведениях. – 1998. – № 7 – 8. – с. 17 – 19. 2. *Жураковський Г. Е.* Очерки по античной педагогики. – М.: Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1963. – 510 с. 3. *Модзалевский Л. Н.* Очерк истории воспитания и обучения с древних до наших времен. – Спб.: Алтейя, 2000. – т. 1. – 428 с. 4. Українська афористика X – XX ст. – К.: Просвіта, 2001. – 320 с. 5. Українські народні прислів'я та приказки. Дожовтневий період. – К.: Держ. вид-во худ. літ-ри, 1963. – 791 с. 6. Українські прислів'я та приказки. – К.: Дніпро, 1984. – 388 с. 7. http://www.thelatinlibrary.com/cicero/tusc3.shtml 8. http://www.thelatinlibrary.com/sen.html 9. Fergusson R. The Penguin Dictionary of Proverbs. – London: Penguin Books, 1983. – 331 p. 10. The Oxford Dictionary of English Proverbs. – Oxford: Clarendon Press, 1935. – 246 p.

Дідковська А.П., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЗАПОЗИЧЕНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ФОНЕТИКО-ГРАФІЧНА АДАПТАЦІЯ

Статтю присвячено проблемам адаптації іншомовної лексики в системі української мови. Розглянуто рівні пристосування запозичень у мові-реципієнті, досліджено причину виникнення помилок у відтворенні іншомовної лексики в українському усному та писемному мовленні.
Ключові слова: *запозичення, адаптація, мова-реципієнт, фонетика.*

Статья посвящена проблемам адаптации заимствованной лексики в системе украинского языка. В работе рассмотрены уровни адаптации заимствований в языке-реципиенте, исследованы причины возникновения ошибок в передаче заимствованной лексики в устной и письменной украинской речи.
Ключевые слова: *заимствования, адаптация, язык-реципиент, фонетика.*

The article is devoted to the problems of adapting loanwords in Ukrainian. Levels of loans' adjustment in recipient language are examined. Causes of errors in transfer of loanwords in Ukrainian were analyzed.
Key words: *borrowing, adapting, the recipient language, phonetics.*

Мова та суспільство нерозривно пов'язані між собою. Рухається вперед суспільство, зникають з ужитку ті предмети та речі, які вже виконали свою історичну місію. Людина поступово звільняється від ідеологічних понять і перепон, які виявили свою недієздатність, освоюються нові технології, розвивається наука, поширюються міжнародні зв'язки у політичній, культурній, економічній сферах. Із розвитком суспільства розвивається і мова.

В кожній мові окрім "своїх", є "чужі", тобто запозичені слова. Співвідношення запозичених та питомих слів у різних мовах неоднакове. В українській мові запозичення становлять приблизно 10% її словникового складу, в англійській – майже 30% (найбільше з французької мови), в румунській – понад 40% (переважають із слов'янських мов), у японській – приблизно 70% (здебільшого з китайської мови). Мабуть, найбільш насичена

іншомовними словами лексика корейської мови – їх тут майже 90% (переважно з китайської мови) [Карпенко 2006, 225].

Варто зазначити, що спочатку робилися висновки про те, що явище запозичення пов'язане із зовнішніми чинниками розвитку мови, оскільки воно імплікує контакти між різними мовами. Однак, при ближчому розгляді було виявлено, що тільки в цій площині розглядати запозичення не можна, тому що, виникаючи в процесі контактів, під впливом зовнішніх факторів щодо мовного розвитку, запозичені явища вступають у взаємодію із мовними одиницями мови-реципієнта, зазнають змін, або ж різних форм освоєння в цій системі, що зумовлюються вже не зовнішніми, а внутрішніми факторами. Таким чином, у процесі запозичення відбувається взаємодія зовнішніх і внутрішніх фактів її еволюції мови.

Під впливом внутрішніх законів розвитку мови запозичені слова можуть або органічно входити до складу мовної картини світу мови-реципієнта, або ж залишатися на периферії, або бути відторгнутими від неї. Під впливом внутрішніх законів мови, в нашому випадку української, іншомовні слова можуть настільки органічно входити у мовну систему, що вони перестають сприйматися носіями мови як іншомовний елемент. Тому у випадку запозичення лексичних елементів не можна говорити тільки про дію зовнішніх законів мови, бо при цьому відбувається складна взаємодія зовнішніх і внутрішніх законів.

Життя запозиченого елемента в усталеній мовній системі має кілька різних етапів адаптації. Визначають, по-перше дифузійний стан, при якому та чи інша одиниця чи група слів відшукують ланку, яку вони мали б зайняти. У мові, що приймає відбувається конкуренція й диференціація значень запозичених слів щодо "рідних" елементів. Вони можуть позначити ті ж самі явища, але з додатковими відтінками значення або ж повністю диференціюватися щодо питомого українського слова. Наприклад, у сучасній українській мові вживаються такі слова, як "шоп", "маркет" у значенні "магазин"; "бос", "патрон" у значенні "начальник" та ін., однак ці слова поки що функціонують як розмовні, жаргонні й навряд чи усталяться в літературній мові. Тенденцію до входження у мовну систему мають слова "бізнес", "ме-

неджер", "тинейджер", "хакер" тощо, оскільки ці слова не мають точних відповідників у системі української мови [Білодід 1973].

Наступний етап життя запозиченої одиниці – це її закріплення в мовній системі, освоєння фонетичне, граматичне, семантичне. Нарешті, ці одиниці можуть розвивати нові значення у мові-реципієнті (виникає нова полісемія, омонімія), втрачаючи сематичні зв'язки з мовою-джерелом.

В.М. Жирмунський одним із загальних законів адаптації пропонує назвати закон аналогії, адже запозичена одиниця зазнає впливу мовних одиниць мови-реципієнта й уподібнюється до них за аналогією. Прикладом цього може слугувати освоєння українською мовою грецьких слів, які мають у грецькій мові флексію –а і належать до середнього роду, а в українській мові належать до жіночого, рідше – чоловічого роду. Тому слова типу "схема", "система" та ін., які у грецькій мові належать до середнього роду, в українській мові легко увійшли – за аналогією – у систему іменників жіночого роду. Натомість іншомовні іменники, які закінчуються на –і, слабкіше асоціюються мовою, зокрема українською, через те, що в українській мові відсутня відміна іменників, яка б мала в називному відмінку однини закінчення – *і.* Саме тому іменники "кепі", "колібрі" тощо залишаються поза системою відмін іменників української мови.

Отже, адаптація запозичених слів передбачає:

1) набуття іншомовним словом граматичних категорій, що відсутні в мові-джерелі, але наявні у мові-реципієнті. Так, в українській мові слово *майдан* чоловічого роду, а *чадра* – жіночого, хоч у татарській та турецькій мовах, з яких запозичені ці лексеми, вони ніякого роду не мають (тюркським мовам не властива ця граматична категорія);

2) надання слову притаманної мові-реципієнту словозміни й пристосування до її системи валентностей. Наприклад, до українського *естрада*, запозиченого через французьку "estrade" (з лат. stratum – "настил"), долучено для збереження жіночого роду флексію –а, що зумовило його відмінювання (у французькій мові граматична категорія відмінка відсутня);

3) втрачання внутрішньої форми, тобто слова стають невмотивованими. Наприклад, англійське слово marketing, що дослів-

но означає "торгівля" і вживається в нашій мові як маркетинг, складається з кореня mark (одне зі значень – "тавро", "фабрична марка"), суфікса -et (market означає "ринок", "збут", "купувати") та суфікса з узагальнюючим значенням -ing. Значення цього слова в англійській мові випливає з його складових частин. В українській мові воно невмотивоване, перебуває поза зв'язком з іншими словами й поняттями і є незрозумілим (звичайно для тих, хто не знає англійської мови);

4) фонетичне оброблення слова для пристосування його до фонологічної системи запозичуючої мови. Цей процес може досить помітно видозмінити звукову будову слова. Українське слово "верблюд", переходячи з мови в мову, невпізнанно змінило як звучання, так і значення. До слов'ян воно потрапило з готської: ulbandus – "верблюд". Дуже видозмінює звучання слів при їх запозиченні китайська мова з її усталеним комплектом складів. Так, Москва по-китайськи Мосике чи Мо, Київ – Цзиефу, Харків – Хаеркефу, Одеса – Аодеса. [Карпенко 2006, 226].

Характерною рисою освоєння слів іншомовного походження на фонетичному рівні системи мови-одержувача є встановлення певних діафонічних відношень. На прикладі підпорядкування фонетичної структури англомовних запозичень нормам української мови, можемо проілюструвати, що вони супроводжуються фонетичною субституцією:

1) проста субституція – заміна однієї фонеми мови-джерела однією фонемою мови-реципієнта, наприклад: reverse [riˈvə:s] – реверс – /s/ → /с/, радар [ˈreida:r] – радар – /d/ → /д/;

2) звукова конвергенція – передавання двох чужомовних фонем однією фонемою мови-одержувача. Наприклад, заміна англійських голосних фонем, короткої й довгої, однією короткою українською голосною: hopper [ˈhopə] – хопер – /o/ → /о/, walkman [ˈwo:kmən] – вокмен – /o: / → /о/.

Або заміна /g/ та /h/ українською приголосною /г/: gig [gig] – гіг – /g/ → /г/, handicap [ˈh.ndik.p] –гандикап – /h/ → /г/;

3) звукова дивергенція – передача однієї фонеми запозиченого слова різними українськими фонемами. Наприклад, субституція англійської фонеми /s/ українською /с/ або /з/: transept

[ˈtransəpt] – трансепт – /s/ → /c/, wind-sail [ˈwindseil] – віндзейль – /s/ → /з/.

У деяких випадках відбувається синтагматична субституція – заміна однієї фонеми мови-джерела кількома фонемами мови-реціпієнта. Наприклад, відтворення англійської приголосної /η/: diving [ˈdaiviη] – дайвінг – /η/ → /н/, /г/ [3].

Звуковий склад термінів англомовного походження в українській мові відтворюється переважно двома способами: 1) відтворення звукової форми запозиченого слова – транскрибування (наприклад: bumper [ˈbΛmpə(r)] – бампер – /Λ/ → /a/); 2) відтворення графічної форми запозичення – транслітерування (наприклад: buffer [ˈbΛfə(r)] – буфер – /Λ/ → /y/). Можливі також випадки змішування цих двох способів (наприклад: waterproof [ˈwo:təpru:f] – ватерпруф) [Скопненко 2006].

Проблеми графіки неможливо відмежувати від фактів специфіки фонетичного та фонологічного порядку. Літера – це засіб зображення звука, а звук – це репрезентант фонеми даної мови. Одночасно необхідно пам'ятати, що в основі української графеміки, яку звично називати фонетичною, лежить саме фонологічний принцип, що стосується, як правило, й усіх інших систем цього роду. Це означає, що графічні знаки, а в окремих випадках і їх комбінації, співвідносяться з фонемами англійської мови, а не з її звуками як такими.

На превеликий жаль, на сьогоднішній день навіть не вироблена система правил передачі звукового складу англійських слів. Можемо запропонувати такі правила:

1. встановити різницю між фонемами /h/ і /g/;
2. літеру х застосовувати лише для глухого щілинного велярного звуку;
3. відмовитися від англійських сполучень /au/, /eu/ (know how – нов гав, а не "ноу хау"), які не властиві системі української мови;
4. англійський білабіальний w передавати українським в (Whitney – Вітні), нехтуючи діючим в англійській мові протиставлення /w/ – /v/;
5. знайти розумний компроміс між засадами транскрипції слів з латиниці в кирилицю і транслітерацією. [Задорожний 1973, 207-209]

Звісно, не всі подібні рекомендації можна прийняти одностайно, адже багато з них йдуть всупереч усталеним варіантам вживання. Проте очевидною є необхідність вироблення чіткої системи передачі запозичень засобами української фонетики та графіки для забезпечення простоти та уніфікованості передачі нових запозичень.

Відсутність системи правил написання та передачі іншомовної лексики на письмі призводить до того, що багато мовців не знають норм вживання запозиченої лексики.

Із метою виявлення ставлення молодого покоління до проблем іншомовної лексики і її функціонування у системі української мови було проведено опитування, в якому взяло участь 100 респондентів віком від 15 до 30 років.

Результати опитування показали, що більшість респондентів не знають норм української мови щодо запозичених слів, вимовляють і записують їх за аналогією до адаптації іншомовної лексики у російській системі мови.

Було виявлено, що однією із найпоширеніших помилок є вживання м'яких /ґ /та /к/ перед /о/, що є невластивим українській мові. 52 % респондентів вважають, що написання і відповідна вимова Ґьоте і Кьольн є нормативною.

90 % респондентів не відмінюють слова типу *кіно, пальто, метро, Інтернет*, інші – вважають, що запозичені слова повинні максимально відповідати системі української мови і тому відмінюють навіть ті, що нещодавно увійшли до системи нашої мови. На їхню думку, ці слова рано чи пізно будуть відмінюватися.

Лише 37 % опитаних бачать різницю у вживанні /ґ/ та /г/, інші вважають, що /g/ та /h/ можна передавати українською /г/ і не створювати зайвих проблем, адже таке написання буде також зрозумілим. Із цим буде зростати і відсоток неграмотності, тому що вимова і написання типу Гюго, гатунок, гума, Гріг, Гегель не є нормативним. Все це може призвести до змін у фонетичній системі української мови; те, що більшість не розрізнює вживання /ґ/ та /г/ свідчить про притуплення у носіїв мови українського фонологічного слуху ("фонологічного сита").

За допомогою цього дослідження було доведено, що іншомовна лексика входить у систему мови настільки органічно, що деякі

запозичення вже не сприймаються носіями української мови як іншомовний елемент і використовуються в усіх сферах вжитку.

80 % респондентів вважають, що запозичена лексика не засмічує українську мову, а навпаки її збагачує та розвиває, стимулює до витворення власної термінології. Навіть якщо у мові створюються дублети, то вони не обтяжують її, а навпаки дають можливість мовцям вибору того чи іншого слова у певній ситуації. Хоча, як показано, більшість мовців знає лише приблизне значення запозичених слів (значення слів *кемпінг* і *мотель* 60 % респондентів знають приблизно, а значення слова стопер знають лише 10 % респондентів).

У висновку хотілося б зазначити, що процес фонетичного засвоєння іншомовних запозичень є одним із перших етапів мовної асиміляції запозичених слів. Він обумовлюється відмінностями у фонетико-фонологічній системі мови-реципієнта та мови-джерела.

Цей процес може досить помітно видозмінити звукову будову слова. У відтворенні іншомовних фонем українською мовою діють різні чинники: контакти мови-одержувача з іншими мовами, мова-посередник та її роль у появі іншомовних лексем, усний чи писемний шлях введення запозичення, традиції вимови та написання, які зазвичай змінюються у процесі розвитку мов. Слова, запозичені писемним шляхом, зазнають менших змін у звуковому складі, ніж слова, запозичені усно. Однак процес їхньої асиміляції на фонетичному рівні є дещо уповільненим внаслідок упливу орфографії мови, з якої ці слова запозичені.

Характерною рисою освоєння слів іншомовного походження на фонетичному рівні системи мови-одержувача є встановлення певних діафонічних відношень. Відповідно підпорядкування фонетичної структури англомовних запозичень нормам української мови супроводжується фонетичною субституцією.

Під впливом внутрішніх законів мови-реципієнта іншомовні слова можуть настільки органічно входити у мовну систему, що вони перестають сприйматися носіями мови як іншомовний елемент.

На сучасному етапі спостерігається тенденція до поступового відходу від впливу російськомовних адаптаційних традицій та відновлення орієнтації на відповідність фонемного складу запо-

зичень нормам української мови, насамперед в освоєнні новітніх запозичень [Федорець 2000].

1. *Задорожний Б.* Принципи визначення правил транскрипції іншомовних слів засобами української графіки//Рідне слово. – Вип. 2 – К., 1973. – С.104-107. 2. *Карпенко Ю.О.* Вступ до мовознавства. – К., 2006. 3. *Порівняльні дослідження з граматики англійської, української, російської мов* / Відп. ред. Ю. О. Жлуктенко. – К.: Наук. думка, 1981. – 354 с. 4. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія /За заг. ред. акад. І. К. Білодіда. – К. Наук. думка, 1973. – 439 с. 5. *Сучасний словник іншомовних слів:* Близько 20000 слів і словосполучень / Уклад.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, НАН України. – К.: Довіра, 2006. 6. *Федорець С.А.* Мовні новоутворення: запозичення чи засмічення //Лінгвістичні дослідження. Зб. наук. праць. – Харків: ХДПУ, 2000. – Вип. 5.

Довбищенко Ф.В., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ЯК СПОСІБ СЛОВОТВОРУ ТЕРМІНІВ МОРЕПЛАВСТВА В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються типи метафор, покладених в основу мореплавських термінів давньогрецької мови, та лексико-семантичні розряди цих термінів.

Ключові слова: *метафора, мореплавство, термін, метафоризація, словотвір, лексико-семантичні розряди.*

В статье рассматриваются типы метафор, которые лежат в основе мореходных терминов древнегреческого языка, а также лексико-семантические разряды этих терминов.

Ключевые слова: *метафора, мореходство, термин, метафоризация, словообразование, лексико-семантические разряды.*

The article is devoted to the analysis of the basic types of metaphor found in the ancient Greek navigation terms as well in the lexico-semantic groups of this terms.

Key words: *metaphor, navigation, term, metaphorization, word formation, semantic groups.*

Мореплавство було важливою складовою повсякденного життя давніх греків. Без морського транспорту та навігації не-

можливо уявити не лише античну Грецію, а й усю античну цивілізацію. Кораблі були найшвидшим та найзручнішим засобом пересування на великі відстані. Саме розташування Греції на Балканському півострові, наявність численних островів, заток, бухт, межування з іншими середземноморськими країнами та необхідність торгівельних зв'язків із ними були поштовхом до інтенсивного розвитку мореплавства.

За даними археологічних розкопок, появу мореплавства на території Греції датують кінцем II тис. до н.е. (так званий "період перших палаців" на Криті). Свідченнями бурхливого розвитку кораблебудування вже в цей період є археологічні знахідки (найчастіше – це зображення на кераміці, зокрема відомий малюнок корабля на вазі з Тебена) та поява слова ἡ θαλασσοκρατία (таласократія – володарювання на морі) [История 1982, с. 22]. Історики трактують це поняття як гегемонію Криту на островах Егейського моря. Пізніше навіть соціальна структура полісу підпорядковувалася потребам кораблебудування. Так, під час греко-перських воєн (500 – 449 рр. до н.е.) усі громадяни Афін були розподілені на 48 навкрарій (гр. ἡ ναυκραρία) [Вейсман 1899, с. 835]. Це були групи громадян, кожна з яких мала побудувати для держави корабель. Саме давньогрецька мореплавсько-інженерна думка лежить в основі сучасних мореплавства та кораблебудування; конструкція корабля, винайдена давньогрецькими інженерами, стала основою для побудови всіх типів вітрильних та весельних суден до появи парового двигуна [Храмушин 1985]. Постійне вдосконалення технологій і винаходи у сфері мореплавства зумовили появу великого масиву відповідної лексики, що потребує класифікації та подальшого вивчення, чим і зумовлюється актуальність проведеного дослідження.

Об'єктом дослідження стали давньогрецькі терміни мореплавства, в основу яких покладено використання метафори.

Предметом дослідження є типи метафор, наявних у масиві мореплавських термінів давньогрецької мови, та лексико-семантичні розряди цих термінів.

Метою дослідження є виявлення особливостей метафоризації при утворенні мореплавських термінів давньогрецької мови.

Матеріалом дослідження стали мореплавські терміни давньогрецької мови, відібрані шляхом суцільної вибірки з перекладних та етимологічних словників давньогрецької мови [Вейсман 1899, Дворецкий 1958, Chantraine 1968-1977] (412 одиниць).

Проведений структурно – семантичний аналіз мореплавських термінів давньогрецької мови дозволяє зробити наступні висновки.

286 лексем (69,5% досліджених термінів мореплавства) є дериватами від уже існуючих кореневих морфем чи лексем та утворені переважно шляхом афіксації: ὁ διέκπλους (διά *через* + ἐκ *вихід* з + ὁ πλοῦς *плавання*) *прорив лінії ворожого флоту* [Chantraine 1968 – 1977, с. 916]; ὁ ἐπιβάτης (ἐπί *на* + βαίνω *іти*) *солдат морської піхоти* [Chantraine 1968-1977, с. 156]. Продуктивним типом словотвору є також основоскладання: ἡ ναυπηγική *мистецтво кораблебудування* (ναυ- *корабель* + ἡ πηγική *будівництво* [Chantraine 1968-1977, с. 737]); τὸ ἀγκυρηβόλιον *якірна стоянка* (ἀγκυρ- *якір* + βολ- *кидання* [Chantraine 1968-1977, с. 11]). Переважання цих двох типів словотвору в лексиці мореплавства давньогрецької мови можна пояснити утилітарністю вживання мореплавських термінів та їх чіткою предметною співвіднесеністю.

Порівняно нечисленними (8 з 412 або 1,9 %) є мореплавські терміни, утворені шляхом метонімізації (перенесення значення одного предмета на інший за суміжністю). Так, значення слова "корабель" (τὸ δόρυ) розвинулося на основі заміщення предмета вказівкою на матеріал, з якого він побудований (перше значення слова τὸ δόρυ – *деревина*), а слово ὁ ἐλλιμενιστής *збирач портового мита* є прикладом метонімії місця, адже ἡ λιμήν означає *гавань, порт* [Вейсман 1899, с. 762].

25 із 412 (6,1%) досліджених термінів мореплавства в давньогрецькій мові утворені шляхом метафоризації. Їх лексико-семантичний аналіз дозволяє виділити 5 основних лексико-семантичних розрядів (ЛСР): 1) деталі корабля, їх дефекти; 2) корабельний реманент, такелаж, вантаж, споруди; 3) типи і

назви кораблів, назви флоту; 4) професії; 5) рельєф, типи водойм, місцевість.

Залежно від особливостей співвідношення зіставлюваних предметів виділяють 4 типи метафоричного перенесення: 1) заміщення живого живим; 2) заміщення неживого живим; 3) заміщення живого неживим; 4) заміщення неживого неживим [Теорія 2001, с. 215]. Умовно ці типи можна позначити відповідно ЖЖ, НН, НЖ, ЖН. Класифікувати давньогрецькі мореплавські терміни, утворені шляхом метафоризації, можна за двома критеріями: лексико-семантичним розрядом і типом метафоризації.

Перший тип метафоричного перенесення (ЖЖ) представлений лише терміном ὁ κολυμβήτηρ *водолаз*, який походить від слова ὁ κόλυμβος *морський птах* [Chantraine 1968-1977, с. 559]. Цей термін належить до четвертого лексико-семантичного розряду (професії).

Другий тип (НЖ) також представлений одним терміном: ὁ καταποντιστής *морський розбійник*. Базове слово – ὁ πόντος *море* [Chantraine 1968-1977, с. 928]. ЛСР – четвертий.

Третій тип (ЖН) представлений п'ятьма термінами. Чотири з них належать до другого ЛСР: ἡ δελφίς *металевий снаряд* (базове значення *дельфін*) [Chantraine 1968-1977, с. 261]; αἱ ἐπωτίδες *балки на носі* (базове слово – τὸ οὖς *вухо*) [Chantraine 1968-1977, с. 840]; ἡ ἱστοπέδη *степс* (базові слова – ὁ ἱστός *щогла* і ὁ πούς *нога*) [Chantraine 1968-1977, с. 471]; ἡ ναυσιπέδη *причальний канат* (базові слова – ἡ ναῦς *корабель* і ὁ πούς *нога*) [Chantraine 1968-1977, с. 737]. П'ятий – ὁ μυοπάρων *легке піратське судно* (базове слово – ὁ μύς *миша*, походження другого компонента нез'ясоване) [Chantraine 1968-1977, с. 725, 859] – до третього ЛСР.

До четвертого типу метафоричного перенесення (НН) належать 18 мореплавських термінів. Два з них належать до третього ЛСР: ἡ πλημμυρίς *флот у морі* (базове значення *повінь*) [Chantraine 1968-1977, с. 916]; τὸ μονόξυλον *човен з одного стовбура* (базові слова – μόνος *єдиний* і τὸ ξύλον *деревина*) [Chantraine 1968-1977, с. 711]. До першого ЛСР відносяться

4 терміни: ὁ ἄντλος *трюм* (базове слово – *ὁ ἄνθλος *черпак*) [Chantraine 1968-1977, с. 93]; ἡ ἐμβολή *таран* (базове значення *вкидання*) [Chantraine 1968-1977, с. 162]; τὸ σίμωμα *загнута вгору корма* (базове значення *загнутість*) [Chantraine 1968-1977, с. 1005]; ὁ τοῖχος *борт корабля* (базове значення *стіна будинку*) [Chantraine 1968-1977, с. 1099]. П'ятий ЛСР представлений також чотирма лексемами: ἡ παραθαλασσία *приморський край* (базове слово – ἡ θάλασσα *море*) [Вейсман 1899, с. 937] ; ἡ κοιλή *русло* (базове слово – κοῖλος *порожній*) [Chantraine 1968-1977, с. 552]; τὸ ἅλς *море* (базове значення *сіль*) [Chantraine 1968-1977, с. 65]; ἡ κλείς *гирло річки* (базове значення *ключ*) [Chantraine 1968-1977, с. 539]. До другого ЛСР належить 8 лексем: τὸ ζυγόν *поперечна балка* (базове значення *ярмо*) [Chantraine 1968-1977, с. 398]; ἡ κώπη *весло* (базове значення *рука, жменя*) [Chantraine 1968-1977, с. 607]; τὸ ἐπίνειον *гавань* (базове слово – ἡ ναῦς *корабель*) [Chantraine 1968-1977, с. 737]; ἡ λιμήν *порт* (базове значення *болото, затока*) [Chantraine 1968-1977, с. 627]; τὸ ἱστίον *вітрило* (базове слово – ὁ ἱστός *щогла*) [Chantraine 1968-1977, с. 471; ὁ κορμός *багор* (базове значення *стовбур*) [Chantraine 1968-1977, с. 510]; ἡ στυλίς *кормова щогла* (базове слово – ὁ στῦλος *стовп*) [Chantraine 1968-1977, с. 1066]; ἡ ὑπέρα *брас* (базове слово – ὑπέρ *над, нагорі*) [Chantraine 1968 – 1977, с. 1157]. Лексем четвертого ЛСР, яким би був властивий цей тип метафоричного перенесення, не виявлено.

Таким чином, більшість мореплавських термінів давньогрецької мови, утворених на основі метафоризації, позначають корабельний такелаж, вантаж і споруди (12 лексем з 25, або 48%). Це пояснюється насамперед великою питомою вагою цих термінів у масиві всіх одиниць мореплавської термінології (72 лексеми з 412, тобто 17,5%), що, у свою чергу, обумовлено практичною доцільністю: кожен предмет на кораблі повинен мати своє призначення, а отже – і назву. Серед типів метафоризації переважає перенесення ознак неживого предмета на неживий (18 лексем з 25, тобто 72%). Таку тенденцію зумовлює утилітарність лексики

мореплавства (речі повсякденного вжитку є неживими об'єктами, тому і для запозичення значення обирається річ).

1. *Вейсман А.Д.* Греческо-русский словарь. – СПб, 1899. 2. *Дворецкий И. Х.* Древнегреческо-русский словарь: В 2 т. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1958. 3. *История* древнего мира. – Часть II (Греция и Рим) / Под ред. А.Г. Бокщанина. – М., 1982. 4. *Теорія* літератури: Підручник / За наук. ред. О. Галича. – К., 2001. 5. *Храмушин В.Н.* Историческое развитие представления о наилучшей форме корпуса // По материалам Всесоюзной конференции СНОНФЕТ. – 1985. 6. *Chantraine P.* Dictionnaire йtymologique de la langue grecque. Histoire des mots. – Paris, Йditions Klincksieck, 1968-1977.

Дрібнюк В.Т., асп.,
Чернівецький НУ імені Юрія Федьковича

КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ МОДАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ "НЕЙТРАЛЬНОСТІ"

У статті досліджується когнітивно-комунікативна особливість нейтральної оцінки як одного із варіантів аспекту суб'єктивної модальності.

Ключові слова: *суб'єктивна модальність, оцінне ставлення, нейтральність, байдужість, незацікавленість.*

В статье исследуется когнитивно-коммуникативная особенность нейтральной оценки как одного из вариантов аспекта субъективной модальности.

Ключевые слова: *субъективная модальность, оценочное отношение, нейтральность, безразличие, незаинтересованность.*

The article researches cognitive-communicative peculiarity of neutral evaluation as one of the variants of subjective modality aspect.

Key words: *subjective modality, evaluative attitude, neutrality, nonchalance, indifference.*

Об'єктом дослідження у статті є значення *нейтральності* як одне із значень суб'єктивної модальності; предметом – когнітивно-комунікативний аспект цього значення. Завдання статті полягає у встановленні мотивів та цілей мовця, які передують

актуалізації *нейтрального* ставлення мовця до змісту власного або чужого висловлення, а також засобів вираження такої позиції мовця. Матеріалом практичного аналізу слугує мова персонажів з художніх творів сучасних англійських письменників.

Суб'єктивна модальність відбиває ставлення автора (мовця) до змісту того, про що йдеться у висловлюванні. "Смислову основу суб'єктивної модальності утворює поняття оцінки в широкому значенні цього слова, включаючи не тільки логічну (інтелектуальну, раціональну) кваліфікацію повідомлюваного, але й різні види емоційної (ірраціональної) реакції" [Ярцева 1990, 303; Агаева 1990, 33].

Під час комунікації мовець не лише про щось повідомляє співрозмовнику, а й показує своє ставлення до цієї інформації, чим впливає на адресата. Мова – це "упаковка" передачі власної думки та сприйняття чужої. Думки виражають знання про світ, вивільняючи інформацію, накопичену в пам'яті. Вивчення знань, які використовуються у ході спілкування, розглядаються як одне із ведучих напрямків когнітивної науки. Когнітивний підхід пропонує розглядати категорію модальності згідно її зв'язків з іншими когнітивними процесами, а саме: сприйняттям, пам'яттю, уявленнями, емоціями та мисленням людини. Основним завданням когнітивної науки є "бажання дати мовним фактам і мовним категоріям психологічне пояснення і, так чи інакше, співвіднести мовні форми з їх ментальними репрезентаціями і з тим досвідом, які вони, в якості структур знань, відображають" [Кубрякова 2009, 9]. Ціль когнітивної науки полягає у розумінні здійснення процесів сприйняття, категоризації, класифікації і осмислення світу, накопичення знань [Светоносова 2007]. Значний інтерес когнітивна лінгвістика виявляє у вивченні утворення висловлення, яке є проявом людського життя "в мові". "Всякий акт вживання мови – чи це витвір високої цінності, чи скороминуча репліка в діалозі – є частиною безперервного людського досвіду. В такий спосіб він вбирає в себе і відображає в собі унікальне зіткнення обставин, при яких він був створений" [Гаспаров 1996, 10]. Однією з важливих сторін реалізації когнітивної функції мовлення є оцінка мовцем певного ключового моменту відображуваної дійсності.

Оцінне значення належить до прагматичного аспекту речення (висловлення). Засобами вираження оцінного значення виступають переважно лексичні, граматичні, лексико-граматичні одиниці, а також ситуативний або загальний контекст [Козловский 1997]. Порівняйте, наприклад:

(1) *It only seems, that his behavior will be understood.*

(2) *They say, that his behavior will be understood.*

(3) *I'm sure, that his behavior will be understood.*

У реченні 1 на *негативне* ставлення мовця до змісту висловлення вказує сполучення "*it only seems*". *Позитивна* позиція (речення 3) визначається наявністю у реченні лексеми "*sure*". Відсутність у реченні 2 лексичних одиниць з негативною та позитивною номінацією, дозволяє віднести його оцінний статус до діапазону *нейтральності*. Зазначені речення можуть вважатися структурно-семантичними моделями речень, що ілюструють три інваріантних значення суб'єктивної модальності, а саме – "негативність", "нейтральність", "позитивність" [Козловский 1997, 215].

Неучасть посередника в оцінці того, що передається, а також наступні відносини між учасниками мовленнєвої ситуації розглядаються нами як акти (дії), що мають об'єктивні основи зародження. Об'єктивність виступає, з одного боку, як фактор, що визначає просту передачу чужого висловлення, з іншого – знаком/чинником, який вказує на істинність акту мовлення. В остаточному результаті фіксується форма простої передачі з *нейтральною* на об'єктивній основі оцінною позицією мовця (посередника/автора розповіді). Остання ознака важлива ще тому, що *проста* передача чужого висловлення може мати й суб'єктивну (спеціально змодельовану) основу зародження [Козловський 1999, 84]. В нашій роботі увага зосереджується на дослідженні *нейтральної* оцінки на об'єктивній основі, яка втілює цілі та мотиви автора.

Когнітивно-комунікативний аналіз практичного матеріалу показав, що *нейтральне ставлення* мовця може бути зумовлено, наприклад, *відсутністю* у нього *бажання* до співпраці (у широкому розумінні) з партнером по комунікації; *байдужістю* до теми розмови, *незацікавленістю* у предметі обговорення. Проілюструємо це на прикладах:

Рейчел та Бредлі – персонажі роману Айріс Мердок "Чорний принц" – розмовляють про зв'язок Арнольда (чоловіка Рейчел) з Крістіан (дружиною Бредлі). Жінка демонструє *відсутність бажання* обговорювати дану ситуацію: вона нічого не знає (*I don't know*) і їй все байдуже (*I don't care*).

"Is Arnold having an affair with Christian?"

"You're in love with Christian."

"Don't be silly. Is Arnold?"

"I don't know. I'm getting bored with that question. Possibly not in the strict sense. But I don't care. He acts as a free man, he always has. If he wants to see Christian he sees her. They're going into business together. I couldn't care less whether they get into bed together too."

"Rachel, now do try to be more precise. Does Arnold really believe that I'm just pestering you against your will? Or did he invent that to smooth things over?"

"I don't know what he believes and I don't care" [Iris Murdoch 1999].

Рейчел навмисне показує *байдужість* до свого чоловіка, адже вона не хоче згадувати про сім'ю в момент, коли можна повністю звернути увагу на предмет свого захоплення. Отже, в основі нейтрального ставлення Рейчел лежить байдужість до предмету обговорення через особисті причини.

В романі Грема Гріна "Комедіанти" Джонс та Браун на кладовищі очікують на повстанців. Містер Джонс, відчуваючи свою близьку смерть, вирішує розповісти всю правду про себе.

There was a spell of silence – I thought perhaps he was remembering with pleasure the occasions. Then Jones said, "Old man, the game's turned serious now."

"What game?"

"Playing at soldiers. I can understand why people want to confess. Death's a bloody serious affair. A man doesn't feel quite worthy of it. Like a decoration."

"Have you such a lot to confess?"

"We all have. I don't mean to a priest or God."

"To whom?"

"To anyone at all. If I had a dog here tonight instead of you, I'd confess to the dog" [Graham Green 2003].

Такі зізнання сильно дивують містера Брауна. На це Джонс йому відповідає, що йому *байдуже*, кому це розповідати (*to anyone at all*), він бажає очиститися від брехні та обманів. Байдужість мовця до співбесідника зумовлена егоїстичним бажанням персонажа виплеснути з себе накопичений негатив після переоцінки життєвих цінностей.

Із роману Джона Фаулза "Волхв" ми дізнаємося про експеримент, який Кончіс ставить над своїм гостем Ніколасом. Поступово хлопець починає усвідомлювати, що він живе у видуманому світі.

"Make her tell you everything." Her eyes looked levelly, no longer playing, into mine. "We count on you. More than you can imagine."

Then with one last glance at her sister she was walking back towards the Poseidon statue. I smiled to myself; my plan of action was clear – to follow where Lily-Julie led… until I could pin her down. She had moved away towards the sea cliff. I went up behind her.

"I was furious. I was so disappointed."

"It doesn't matter" [John Fowles 1968].

Коли Ніколас дізнається про те, що дівчина, в яку він закоханий – не шизофренічка (в неї є сестра-близнюк), і все це передбачено дослідом, хлопець розлючується. Проте Лілі *байдуже*, що вона і показує своєю фразою *it doesn't matter*, адже, це все – лише гра. Байдужість дівчини свідчить про те, що Ніколас був лише експериментом, а вона переслідувала свою наукову ціль.

Незацікавленість – стан, в якому мовець не виявляє будь-якої зацікавленості у предметі розмови, до почуттів співрозмовника через певні релігійні, політичні переконання, у темі обговорення через власну погану обізнаність чи інші причини, тощо.

Із роману "Колекціонер" Джона Фаулза читач дізнається про дивне кохання Фредеріка до Міранди. Міранда – полонена, яка використовує різні способи викликати жалість до себе у свого поневолювача, серед яких і запитання, які Фредерік вважає беззмістовними.

Sometimes she'd come out of the blue with funny questions.

"Do you believe in God?" was one.

"Not much," I answered.

"It must be "yes" or "no".

"I don't think about it. Don't see that it matters" [John Fowles 1998].

Одного разу, коли Міранда запитала Фредеріка, чи вірить він у Бога, хлопець відповів їй повною *незацікавленістю*: він про це не думає і вважає, що це не має великого значення. Таке висловлювання свідчить про небагатий духовний світ героя. Фредерік обминає теми, в яких некомпетентний, прикриваючись простою незацікавленістю.

У романі Грема Гріна "Почесний консул" Чарлі Фортнум був викрадений революціонерами Леоном Рівасом і Акуіно Рибера. Леон – священик, який збирається відслужити месу за всіх, хто може загинути.

Father Rivas took his wet shirt from Marta. He said, "We have no time to argue now. I am going to say Mass. Help Senior Fortnum in if he wants to hear it. I shall be saying Mass for Diego, for Miguel, for all of us who may be going to die today."

"Not for me," Aquino said.

"You cannot dictate to me whom I pray for. I know well enough you believe in nothing. All right. Believe in nothing. Stay In the corner there and believe in nothing. Who cares whether you believe or not? Even Marx cannot guarantee what is true or false any more than I can" [Graham Green 1980].

Із такою ідеєю не погоджується Акуіно. Проте священик *незацікавлений* в тому чи вірить його товариш чи ні, він все-рівно виконуватиме свій обов'язок. Мотивом слугує відданість героя своєму сану та бажання допомогти однодумцям. Незацікавленість у думці свого побратима зумовлена фанатичністю священика і безвихідністю ситуації, в якій опинилися повстанці.

У проаналізованих прикладах нейтральна оцінка має об'єктивну основу. Умовою виникнення нейтральності слугує особистість героя: егоїзм, фанатичність, некомпетентність, а також інші риси характеру мовця, які керують його мотивами та цілями.

Відтак, когнітивно-комунікативний аспект модального значення *нейтральної* оцінки мовця полягає у втіленні його ставлення: як правило, це – незацікавленість у темі розмови чи байдужість до предмету обговорення (серед причин такого стану мовця можна назвати, наприклад: апатію, зарозумілість, депресію, ігнорування чужих думок, співрозмовника, предмету бесіди тощо). Байдужість – це точка відліку межі, яка розділяє дві протилежні області доброго і поганого. Це – психічний стан люди-

ни, основною характеристикою якого є відсутність як позитивних, так і негативних ознак.

Результати теоретичного та практичного аналізу когнітивно-комунікативного аспекту *нейтральної* оцінки свідчать про тісний зв'язок між комунікативними інтенціями мовця та його ментальними особливостями. Виявлення цілей та мотивів мовця є спробою інтерпретації внутрішнього світу особистості, закодованої інформації шляхом аналізу засобів вираження нейтральної оцінки (*I don't know, I don't care, I'm not interested, I don't think about it, it doesn't matter, who cares, make no difference, not my business, up to you, etc*).

1. *Агаева Ф.А.* Модальность как лингвистическая категория (на материале английского и туркменского языков) / Ф.А. Агаева. – А.: Ылым, 1990. – 305 с. 2. *Воркачев С.Г.* Нейтральная модальность как оператор в семантике естественного языка / С.Г. Воркачев // Серия литературы и языка. – Известия АН СССР, 1986. – Т. 45, № 4. – С. 330-337. 3. *Гаспаров Б.М.* Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования / Б.М. Гаспаров. – М.: Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с. 4. *Глушкова Т.В.* Когнітивно-прагматичні аспекти газетно-публіцистичного мовлення / Т.В. Глушкова // Теле- та радіожурналістика. Зб. наук. праць. – Львів: ЛНУ, 2010. – Вип. 9. Ч. 2. – С. 195-199. 5. *Ільченко О.А.* Метафоричні словосполучення в економічному дискурсі преси початку XXI століття: когнітивно-прагматичний аспект / О.А. Ільченко // Філологічні науки. Вісник Житомирського державного університету. – Житомир: ЖДУ, 2011. – Вип. 58. – С. 131-135. 6. *Козловський В.В.* Введення непрямого висловлювання та оцінне ставлення мовця / В.В. Козловський // Герм. Філологія. – Чернівці: Рута, 1999. – Вип. 68. – С. 78-85. 7. *Козловський В.В.* До питання дефініції мовної модальності (На матеріалі сучасної німецької мови) / В.В. Козловський. – Мовознавство. – 1990. – № 3. – С. 48-53. 8. *Козловський В.В.* Непряма мова (на матеріалі сучасної німецької мови): Навчальний посібник / В.В. Козловський. – Чернівці: Рута, 1996. – 103 с. 9. *Козловский В.В.* Предложения с конъюнктивом (структура, семантика, прагматика) / В.В. Козловский // Монографія. – Черновцы: Рута, 1997. – 281 с. 10. *Козловський В.В.* Про прагматичну спрямованість суб'єктивно-оцінного аспекту модальності (на матеріалі німецької мови) / В.В. Козловський. – Мовознавство, 1991. – № 3. – С. 68-73. 11. *Кубрякова Е.С.* О когнитивных процессах, происходящих в ходе описания языка / Е.С. Кубрякова // Когнитивные исследования языка:

Исследование познавательных процессов в языке. – М.: Тамбов, 2009. – Вып. V – С. 22-29. 12. *Мусієнко Ю.А.* Когнітивно-прагматичний підхід до дослідження притчі / Ю.А. Мусієнко // Когнітивна лінгвістика. Науковий вісник Волинського національного університету. – Волинь: ВНУ, 2011. – Вип. 3. Ч. 1. – С. 130-134. 13. *Светоносова Т.А.* Когнитивная лингвистика и лингвокультурология: черты и различия / Т.А. Светоносова // Филологические науки. – М.: МГИМО-Университет, 2007. – № 27 (42). – С. 39-46. 14. *Ярцева В.Н.* Лингвистический энциклопедический словарь / В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 682 с. 15. *Fowles J.* The Collector / J. Fowles. – Vintage, 1998. – 288 p. 16. *Fowles J.* The Magus / J. Fowles. – Pan Books, 1968. – 570 p. 17. *Green G*. Comedians / G. Green. – Москва: Менеджер, 2003. – 336 с. 18. *Green G.* The Honorary Consul / G. Green. – Heinemann, 1980. – 334 p. 19. *Murdoch I.* Black Prince / I. Murdoch. – Vintage, 1999. – 415 p.

Дурманенко А. М., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОГО МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ ФРАНЦУЗЬКОЮ МОВОЮ (на прикладі роману Любка Дереша "Культ")

Стаття присвячена особливостям відтворення українського молодіжного сленгу засобами французької мови.
Ключові слова: *стилістично-знижена лексика, сленг, переклад.*

Статья посвящена особенностям передачи украинского молодежного сленга средствами французского языка.
Ключевые слова: *стилистически сниженная лексика, сленг, перевод.*

The article is dedicated to the peculiarities of translation of Ukrainian youth slang by the means of *French language.*
Key words: stylistically substandard vocabulary*, slang, translation.*

Непересічність роману Любка Дереша "Культ" обумовлена не лише тим, що він був написаний автором у 16-річному віці, а й оригінальністю мови твору. Герої роману – учні, вчителі, персонал провінційного західноукраїнського коледжу – розмовляють живою українською мовою, використовуючи стилістично

знижену лексику: сленг, жаргон, діалекти, розмовні слова та конструкції, ненормативну лексику. Це не та класична стандартна літературна мова, яку вчать в школі, це мова, якою розмовляють і користуються у повсякденному житті. Саме тому переклад роману поставив цікаве і непросте завдання перекладачеві та став чудовим прикладом для дослідження відтворення стилістично зниженої лексики української мови французькою.

У сучасній перекладознавчій практиці постає дуже важлива проблема: як відтворювати стилістично знижені місця художнього твору, зумовлені вживанням сленгу та просторіччя [Чередниченко 2004, 94]. Тож у нашому дослідженні пропонуємо розглянути особливості відтворення молодіжного сленгу української мови французькою.

Соціальні діалекти досліджували чимало відомих науковців: Л. Сенеан, А. Доза, Г. Ено, П. Гіро, П. Пере, Л. Ставицька, О. Горбач, Л. Масенко, В. Балабін та ін. Однак досі не існує єдиного підходу до визначення поняття "сленг", яке часто ототожнюють з "арго" та "жаргоном". Проблема в тому, що всі ці терміни використовують на позначення соціальних діалектів, однак їх значення важко чітко розмежувати між собою. Кожен з лінгвістів висуває власну думку з цього приводу.

У розмежуванні термінів на позначення соціолектів в українському мовознавстві цілком слушною є думка В. Балабіна, який стверджує, що "слід розрізняти "термінологічне" й "не термінологічне" визначення понять арго-жаргон-сленг. За не термінологічним визначенням усі ці терміни – синоніми" [Балабін 2002, 36]. Також вчений висуває думку про те, що ці поняття можна сприймати в широкому та вузькому розумінні. У першому випадку кожен з термінів "арго", "жаргон", "сленг" позначає ненормативне мовлення певних соціальних чи об'єднаних певними інтересами груп. У вузькому значенні – "це лексико-фразеологічні одиниці, що обслуговують дані типи мовлення" [Балабін 2002, 36].

При вивченні "вужчого" або "термінологічного" значення цих термінів звернімо увагу на те, що невипадково ці відповідники найчастіше постають у такій послідовності: арго – жаргон – сленг. "Жаргон" є ніби перехідною ланкою між "арго" та "сле-

нгом", тому різниця між "арго" та "сленгом" буде помітніша, а між "жаргоном" і "арго", "жаргоном" і "сленгом" встановити її буде важче, адже межі між цими поняттями розмиті і досить умовні. У своєму дослідженні Л. Ставицька вказує на те, що одна з основних відмінностей між цими соціальними діалектами полягає в ступені відкритості лексики [Ставицька 2005]. Арго – найзакритіша лексична підсистема, її лексика "слугує не стільки для викладання, скільки для приховування фактів", "найбільш характерним для арго є організація за принципом антимови, незрозумілої для необізнаних" [Балабін 2002]. Жаргон, перебуваючи між арго та сленгом, є напіввідкритою лексичною підсистемою. Жаргон – це соціальний діалект, він розвивається в середовищі відносно замкнутих колективів: школярів, студентів, військових, різноманітних професійних груп, себто колективів, поєднаних професійно або соціально [Ставицька 2000, 8]. Сленг – майже відкрита лексична підсистема, "до свого складу сленг інкорпорує арго, групові та інші соціальні жаргонізми, не кодифіковану розмовну мову, вульгаризми, неологізми, чужомовні запозичення, територіальні діалектизми" [Ставицька 2005, 42].

Варто відзначити, що у французькому мовознавстві розрізняють "арго" та "жаргон", але немає протиставлення "арго" – "сленг" та "жаргон" – "сленг", оскільки у французькій лінгвістиці категорія "сленг" відсутня. У тлумачному словнику Le Robert терміна "сленг" взагалі немає, а в енциклопедичному словнику Larousse він пояснюється як "англійське арго" або ж "сукупність слів і виразів просторічного походження, якими англійці послуговуються у фамільярній формі усно-розмовної мови" [Larousse 1982, 8627]. Тобто можна припустити, що "сленг" – власне англійське поняття, яке не стосується французької мови, в якій французькі мовознавці використовують категорію національної лінгвістики – загальне арго (argot commun).

На нашу думку, найбільш точним є визначення, що дав поняттю "сленг" російський мовознавець В. Хомяков, який у праці "О специальном сленге" визначив сленг як "відносно стабільний для певного періоду, широко розповсюджений та загальнозрозумілий шар нелітературної лексики і фразеології у середовищі живої розмовної мови, вельми неоднорідний за своїм генетич-

ним складом та ступенем наближення до літературної мови; носить яскраво виражений емоційно-експресивний оціночний характер і часто є протестом-насмішкою над соціальними, етичними, естетичними, мовними та іншомовними умовностями та авторитетами" [Хомяков 1968, 8]. А характерними особливостями сленгу є наявність емоційно-експресивного забарвлення (зазвичай негативного), оцінність, швидкоплинність (зміна мовного шару разом із зміною поколінь) та постійна мовна творчість, в основі якої лежить принцип мовної гри [Николів 2011, 14].

Термін "сленг" мовознавці найчастіше пов'язують з мовленням молоді, бо саме молодь у своєму спілкуванні найчастіше використовує сленгові слова, основними ознаками яких є протиставлення лексиці літературної мови та групове маркування слів: сленгова одиниця у свідомості носія мови несе на собі відбиток певної субкультури та зазвичай співвідноситься з певною соціальною групою.

Молодь завжди прагне у чомусь вирізнятися, а одним з найпростіших способів досягти цих відмінностей є мова. Факторами, що впливають на виокремлення молодіжного сленгу серед підсистем, є: соціальне оточення і коло спілкування молоді, відмінність поля інтересів молоді від старшого покоління, відмінність в поглядах на життя, соціальне коло діяльності (навчання, спільні інтереси) тощо. Таким чином, утворюється певна мовно-культурна спільнота, яка характеризується своїми особливостями. Оскільки молодіжний сленг є атрибутом молодіжної культури, то він разом з реаліями цієї культури засвоюється у процесі соціалізації.

Отже, молодіжний сленг – це сукупність постійно трансформованих мовних засобів високої експресивної сили, що використовуються у спілкуванні молодими людьми, які перебувають між собою у фамільярних, дружніх відносинах, і є засобом внутрішньогрупового спілкування молоді. А вживання сленгу – "це свідомий процес, спрямований на те, щоб зробити виклад матеріалу жвавішим, наочнішим, емоційнішим, наближеним до ситуації невимушеного спілкування" [Букалов 2009, 18].

Складність визначення способів відтворення семантико-стилістичних і функціональних особливостей стилістично маркованих одиниць полягає в тому, що "переклад має справу не з мо-

вами як абстрактними системами, а з конкретними мовними творами (текстами), в межах яких відбувається складне переплетіння і взаємодія якісно різнорідних мовних засобів, що є виразниками значення, – слів, граматичних форм, синтаксичних і "супрасегментних" засобів і т. ін., які в своїй сукупності передають ту чи іншу семантичну інформацію" [Бархударов 1975, 19].

Зіставний аналіз стилістично знижених пластів французької та української мов дає змогу виділити за критерієм повноти відтворення такі типи відповідностей між українськими сленговими словами та їх французькими аналогами: повна еквівалентність, часткова еквівалентність та відсутність еквівалентності. Відома перекладознавець Р. Зорівчак на визначення повної еквівалентності пропонує такі критерії відповідності: відтворення предметно-логічного значення, образності, функціонально-стилістичних та емоційно-експресивних конотацій, а також структурно-граматичної будови [Зорівчак 1983, 48].

Часткова еквівалентність може досягатися за різниці в предметно-логічних значеннях, образах, зовнішніх формах, емоційно-експресивних конотаціях. Також можлива й оптимальна еквівалентність, за якої забезпечується передача більшої кількості компонентів значення вихідної одиниці [Білас 2005, 38].

Натомість, при відтворенні стилістично знижених одиниць засобами цільової мови Р. Розіна виділяє три способи перекладу, критерієм дефініції яких взято лише ознаку нормативності елементів цільової мови: відтворення одиниць сленгу літературною мовою, переклад одиниць сленгу просторіччям та випущення одиниці сленгу [Розина 1977, 44-45].

С. Швачко й І. Золотарьов вважають, що сленгові одиниці (слова, фрази) мови-джерела можуть бути перекладені стандартними і субстандартними одиницями мови-перекладу, окремими словами й полілексемними одиницями – прямими еквівалентами: функціональними еквівалентами з експресивним значенням, розширенням, уточненням і коментуванням, з лексичними, граматичними і стилістичними трансформаціями [Швачко, Золотарьов 2001, 510-511].

В свою чергу А. Кунін наводить такі способи перекладу: 1) еквівалент; 2) аналог; 3) описовий переклад; 4) калькування; 5) антонімічний переклад; 6) комбінований переклад; 7) оказіо-

нальні, ситуативні еквіваленти; 8) уточнювальний переклад; 9) прийом компенсації [Кунин 1984, 10]. Про важливість компенсації наголошують також І. Лєвий [Левый 1974, 148] та І. Гальперін [Гальперин 1979, 19]. Детально досліджує цю проблему і В. Балабін, який пропонує наступні способи і прийоми перекладу стилістично маркованих одиниць: способи перекладу (підстановка і трансформація), метод комбінованого перекладу, прийоми простої, вибіркової, контекстуально-ситуативної, гіпо-гіперонімічної підстановок, калькування, антонімічний переклад, описовий переклад, елімінація національно-культурної специфіки [Балабін 2002, 132].

Певна річ, перекладач прагнутиме знайти найточніший і найадекватніший відповідник при перекладі, але, зважаючи на відсутність прямих відповідників у мові оригіналу і мові перекладу, різницю граматичних систем та узусу, а також відмінності не лише мовних, а й концептуальних картин світу, часто він буде змушений вдаватися до різноманітних прийомів та засобів перекладу, які ми пропонуємо розглянути безпосередньо на прикладі роману Любка Дереша "Культ", перекладеного французькою мовою Оксаною Мізерак.

Не викликає особливих труднощів переклад сленгізмів, які мають усталені еквіваленти в мові перекладу. Так, *план* (марихуана) перекладається арготизмом *le beuh, шмаль* (цигарки з наркотиком) – *le joint*, *цюпа* (в'язниця) – *la taule*, *пахан* (батько, ватажок злочинної групи) – *le dab*, *стукач – le mouchard*, *кайф – le rush, лажа* (фальш, обман) – *le bidon, філки* (гроші) – *le blé, весло* (гітара) – *la gratte*, *москальський – ruskof, настукати – balancer, уколошкати – zigouiller*, *бракувати клепок – manquer des cases*, *стругати дурня – faire la mariolle*.

Отже, як бачимо, еквівалентами перекладаються переважно терміни та стійкі словосполучення.

Другим типом передавання сленгізмів є переклад за допомогою часткового відповідника (аналога) – одного із декількох можливих синонімів, вибір якого визначається контекстом. Частковий відповідник не означає якої-небудь неповноти в передачі значення, а лише містить лексичні, граматичні або образні розбіжності за наявності однакового значення та стилістичного забарвлення. Наприклад: *перчені штучки – des histoires*

croustillantes, *чайник* (недосвідчена людина, початківець) – *le nul, мильні серіали – les séries à l'eau de rose, слабак – le jobard, одного поля ягідки – être du même calibre*, *замахати – casser les pieds, вимахуватися – se la péter*, *сидіти у печінках – en avoir plein le dos de qn/qch, шо за мудки – qu'est-ce qui tourne pas rond.*

Як бачимо, досить часто частковим відповідником українському сленгізмові виступає чи то розмовний варіант: *ящик – la télé, дурка – la maison de fous, дешеві понти – l'épate à bon prix, залетіти – tomber en cloque, втикати* (впливати на психіку людини) *– défoncer, хапнути пару тяг – tirer quelques taffes, накрити поляну – organiser une bouffe, мати глибоко в дупі – n'en avoir rien à battre, забашляти бабаки – filer de la tune, набити стрілу – filer un rancard*; чи то нейтральний нормативний відповідник: *бамбетель – le banc, дежура – le poste, коцик – la couverture, в'їжджати – comprendre, кремпуватися – se gêner, лабати – jouer*. Проте зустрічаються і протилежні випадки, коли нормативне українське слово відтворюється розмовним французьким відповідником: *сусід – le coturne, мандрувати – bourlinguer, vadrouiller.*

Невдалим, на нашу думку, є запропонований частковий відповідник сленгізму *чорнуха – le noirceur.* Хоча і відтворено денотативне значення слова французькою мовою, повністю втрачено значення конотативне, адже в українському сленгу "чорнуха" означає "погано зроблений жорстокий бойовик або детектив, перенасичений епізодами насильства" [Словник 2006, 327], у французькій мові "le noirceur" позначає загальне "mйchanceтй extrkme, perfidie" (надзвичайна злість, підступність).

Зустрічаємо також і дослівний переклад сленгового фразеологізму *впасти в очах когось нижче плінтуса* (втратити авторитет) *– tomber aux yeux de qn plus bas qu'une plinthe*. Хоча у французькій мовній традиції немає такого образного виразу, запропонований варіант є цілком зрозумілим франкомовному читачеві.

Отже, найчастіше відповідниками українських сленгізмів є французьке арго чи просторіччя. Система французького арго є більш розвинутою за український сленг, а тому одному українському сленгізму ми можемо знайти у тексті декілька французьких відповідників: *варги* (губи) *– la moue, les babines; лох – le couillon, le nigaud, le bouffon, le pigeon; їде криша – perdre la boule,*

perdre la boussole, *chauffer de la carafe, péter une durite; болт забити на – se foutre de qch, s'en tamponner le coquillard de qch.*

Варто також відзначити, що присутня і протилежна тенденція, коли українські сленгізми *натовкти бузю, натовкти гризло* перекладач відтворює нейтральним *casser la figure*, хоча серед французької фамільярної лексики є достатньо синонімів для відтворення цього значення, наприклад: *casser la gueule, casser la tronche, casser la margoulette* та ін.

Досить часто перекладач вдається до запозичення українських слів шляхом транскрибування: *малолєтка – la malolietka, пацанка – la patsanka, чувак – le tchouvak, гоп, гопнік – un hop, un hopnik, абаснувати – abasnouvater*. Напевно, перекладач намагалася таким чином надати український колорит перекладу. В деяких випадках значення одиниці розкривається у посиланні знизу, хоча не завжди адекватно. Наприклад, *пацанка* пояснюється як *une fille, en russe*, причому втрачається конотативне значення слова. На нашу думку, доречніше було б вжити одну з розмовних форм *une mioche, une petite diable, une fillette polissonne.*

Не викликає труднощів переклад запозичень з інших мов, зокрема з англійської, оскільки вони мають інтернаціональні відповідники: *скінхед – le skinhead, хайр – le hair, бітник – le beatnik*. Цікаво відмітити, що в джерелах української розмовної мови є свої одомашнені відповідники іншомовних слів, які перекладаються, втім, інтернаціоналізмами: *хіпаблуд – le hippie, блекер – le gothique.*

У молодіжному сленгу проявляється тенденція до спрощення, до економії мовних зусиль, що виявляється у вживанні коротких слів і скороченні лексичних одиниць: *біофак – la fac de bio, дєрік – le dirlo, гомік – le pédé, npa' – n'ce pas ?/ pas vrai ?* Пошук відповідних скорочень багато у чому залежить від узусу і можливостей лексичного словотвору мови перекладу. Так, скорочення *баки* (бакенбарди) та вираз *на всі бач* не мають прямих скорочених відповідників у французькій мові, а тому перекладач вживає розмовний відповідник *les rouflaquettes* та нормативне *de tous les points de vue*. Натомість, слово *шпора* має скорочений відповідник у французькій мові *la suche*, але задля уникнення плутанини у трактуванні цього багатозначного слова, перекла-

дач виправдано використовує усталений відповідник *une antisuche*. Слово *шизофренія* у французькій мові також має скорочений варіант *la schizo*, але перекладач при відтворенні виразу *"шиза підкралась нєзамєтна"* віддає перевагу нормативному варіанту назви цього психічного розладу – *"la schizophrénie s'est approchée en douce"*, через що експресивна сторона виразу повністю втрачається. Спостерігаємо і протилежну тенденцію, коли українське нормативне слово відтворюється французьким скороченим еквівалентом: *слайд – la diapo, наркоман – le toxico, я вам кажу – j'vous l'dis;* або ж скорочений варіант французького перекладу дає змогу відтворити експресивне забарвлення сленгізму: *гишпанець – le prof d'hispano, пацик – le p'tit mec*. Отже, можна стверджувати, що відтворення розмовного стилю мови головних героїв забезпечується за рахунок вживання прямих еквівалентів та аналогів українських сленгізмів, а втрати експресивності через невідтворення сленгізмів компенсуються використанням французьких розмовних форм та арготизмів при перекладі української нейтрально-нормативної лексики.

Коли ж неможливо знайти еквівалент чи частковий відповідник, перекладач вдається до контекстуальних замін – таких лексичних перекладацьких трансформацій, внаслідок яких перекладним відповідником стає слово або словосполучення, що не є словниковим відповідником і що підібрано із врахуванням контекстуального значення слова, яке перекладається, його контексту вживання та мовленнєвих норм і традицій мови перекладу [Карабан 1999, 26]. Наприклад: *стрижений під "нульку" – la boule à zéro, шухєр – on s'tire, все о'кей – tout roule, ні фіґа собі – j'hallucine, "пішляк від Бога" – "le catéchisme graveleux", во дає старий – il y va à fond, le vieux, такі-от пироги – voilà le travail, то труба! – c'est la fin des haricots !*

Часом при відтворенні сленгізмів перекладач застосовує описовий відповідник, хоча не завжди він є адекватним. Так, для відтворення слова "*галюни*" перекладач не використовує еквівалентне французьке скорочення "*hallu"* (можливо, щоб уникнути плутанини, адже цей арготизм є багатозначним і може позначати не лише галюцинації, а й взагалі щось незвичайне) або ж нейтральне *les hallucinations*, а дає описовий переклад *l'âpreté dans*

le corps (comme si l'on vous avait frotté avec de l'herbe à chat) (терпкість у тілі, неначе вас натерли котячою травою), надаючи українському оригіналові у перекладі зовсім інших конотацій.

Пояснювальний переклад зустрічаємо і при відтворенні французькою мовою української реалії *батько Хмель – le hetman Bohdan Khmelnytsky,* про персоналію якого детально розписано в посиланні. У той же час при перекладі інших українських реалій, перекладач застосовує комбінований прийом і перекладає реалії буквалізмами, а потім дає їх описово-пояснювальний переклад, наприклад: *робити у відділку "слоника" у протигазі чи "ластівку" з вивертанням суглобів – faire le coup dit de l'éléphanteau en vous affublant d'un masque à gaz ou le coup dit de l'hirondelle en vous tordant les membres supérieurs*.

Описово-пояснювальний переклад не лише дає змогу пояснити українські реалії, а й передати всі відтінки значення українського сленгізму. Втім, часом, такий переклад набуває образності, яка відсутня в оригіналі, наприклад: *Банзай не був захланним – Banzan n'était ni cupide ni préoccupé comme le hamster par ses provisions.*

У той же час спостерігаємо певну втрату образності оригіналу при гіперонімічному перекладі українських сленгізмів. Так, *смага* (самогон) перекладається як *la gnôle* (горілка), *косуха* (куртка, що застібається навкіс) – *la vestouse* (куртка), *бебехи* (нутрощі) – *le ventre* (живіт). Як бачимо, хоча сленгізми і відтворюються узагальненим варіантом стилістично зниженої лексики французького арго або ж нейтральним відповідником, змінюється образне наповнення сленгізму у перекладі або ж взагалі втрачається стилістична конотація слова.

Відмінності граматичних систем та узусу української та французької мов спонукають перекладача застосовувати також і антонімічний відповідник при перекладі українських сленгізмів французькою мовою: *не пащикуй – ferme ta gueule*, *торочити – ne pas arrêter de dégoiser*.

Незважаючи на наявність можливих варіантів відтворення українських сленгізмів французькою мовою, часом перекладач взагалі їх випускає. Наприклад, у французькому перекладі роману зовсім відсутні сленгізми: *тусівка*, *ґраби* (руки), *пащека* (рот)*, дідо* (дідусь)*, юха* (напій). Перекладач навіть не намагається відтворити ці

слова, випускаючи з ними цілі фрази та речення, що не є виправданим – хоча загальний зміст тексту не викривляється, втрачаються деталі та образність, які надають колориту оповіді.

Отже, проаналізувавши наукові підходи до відтворення стилістично знижених одиниць мови оригіналу мовою перекладу та дослідивши французький переклад роману Любка Дереша "Культ", пропонуємо виділити такі можливі критерії та засоби відтворення молодіжних сленгізмів:

А) за критерієм повноти відтворення у перекладі:

– повна еквівалентність;

– часткова еквівалентність;

–відсутність еквівалентності.

Б) за ступенем нормативності субститутів:

– відтворення сленгізмів літературною нормативною лексикою;

– відтворення сленгізмів стилістично зниженими відповідниками.

В) за ступенем наближеності семантико-структурних компонентів одиниць цільової і вихідної мов:

– підстановка:

- пряма підстановка (за допомогою повного еквівалента);
- непряма підстановка (за допомогою часткового відповідника).

– трансформації:

- контекстуальний переклад (контекстуальний або узуальний аналог);
- гіпо-/гіперонімічний переклад;
- антонімічний переклад;
- калькування;
- описовий переклад;
- комбінований переклад;
- вилучення сленгізму.

Варто зазначити, що найбільші труднощі при перекладі сленгових одиниць полягають в тому, що сленг, особливо молодіжний, є найрухомішим шаром лексики й жоден словник нових слів не в змозі наздогнати розвиток мови в цій сфері, а тому

щоразу перекладач має шукати відповідники, які будуть найактуальніше і найповніше відображати значення сленгізму.

Балабін В. В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу: монографія / В.В. Балабін. – К.: Логос, 2002. – 313 с. *Бархударов Л.С.* Язык и перевод. – М., 1975. – 239 с. *Букалов А. С.* Общий сленг и городское просторечие: проблема дифференциации / А.С. Букалов // Русская филология. – Харьков, 2009. – №1. – С. 18-20. *Білас А.А.* Французьке арго у перекладознавчому аспекті // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: Зб. наук. праць / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – Вип. 6. – С. 34-39. *Гальперин И. Р.* О переводе // Большой англо-русский словарь: В 2-х тт. / Сост. Н.Н. Амосова, Ю.Д. Апресян, И.Р. Гальперин и др. Под общ. рук. И.Р. Гальперина. – 3-е изд. стереотип. – М.: Рус. язык, 1979. – Т. 1. – С.18-19. *Дереш Любко.* Культ: Роман. – Харків: Фоліо, 2009. – 219 с. *Зорівчак Р.П.* Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. – Львів: Вища школа, 1983. – 172 с. *Карабан В.І.* Посібник-довідник з перекладу англійської наукової і технічної літератури на українську мову. – К.-Кременчук, 1999. – Ч. ІІ. – 249 с. *Кунин А.В.* Введение. Перевод // Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь / Лит. ред. М.Д. Литвинова. – 4-е издание. – М.: Рус. яз., 1984. – С. 10. *Левый И.* Искусство перевода. – М., 1974. – 397 с. *Николів І.* Сленг та інші соціальні діалекти у працях хорватських лінгвістів // Мова і суспільство: збірник наукових праць. – Львів, 2011. – Вип. 2. – С. 11-16. *Розина Р.И.* Американский сленг XX в. в аспекте перевода // Тетради переводчика. – М., 1977. – №14. – С. 36-45. *Словник сучасного українського сленгу* / Упор. Т.М. Кондратюк. – Харків: Фоліо, 2006. – 350 с. *Ставицька Л.* Про взаємодію жаргону і сленгу // Українська мова та література. – 2000. – №15. – С.7-8. *Ставицька Л.* Арго, жаргон, сленг: соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 464 с. *Хомяков В.А.* О специальном сленге. – Вологда, 1968. – С. 6-22. *Чередниченко О.І.* Український переклад: з минулого у сьогодення // Літературна мова у просторі національної культури. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2004. – С. 88-97. *Швачко С.О., Золотарьов І.І.* Substandart english via translation // Мови, культури та переклад у контексті європейського співробітництва / Зб. наук. праць. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2001. – С. 507-511. *Deresh Lyubko* Culte, traduit de l'ukrainien par Oksana Mizerak. – Stock, 2009. Larousse Encyclopédique / 22 vol./ – Paris: France Loisirs, 1982. 21) Le Robert Illustré d'Aujourd'hui. – Paris: France Loisirs, 2002.

ЗМІСТ

Акульшин О.В.
Динамічна генетично-полігональна система варіації знань 3

Ангерчік Є.
Особливості відтворення розмовних
лексичних елементів в англійському перекладі
творів В.Стефаника 14

Андреєва Т.М.
Концептуалізаційна специфіка фразеологізмів
з компонентами – назвами сільгоспзнарядь.....20

Антоненко Н.П.
Лингвосемиотика психологических ассоциативов:
мифологемы "кровь" и "слёзы" в русских волшебных сказках.....27

Афанасьєва О.М.
Колективний конструкт наукового дискурсу:
інтертекстуальність, інтердискурсивність, поліфонія.....33

Бабенко Т.В.
Розвиток естетичних потреб студентської молоді
в добу гуманітарізації освіти 43

Бабире О.В.
Мовні засоби екобрендингу.....51

Базан О.М.
Структурні параметри риторичних заголовків
у публіцистичному тексті
(на матеріалі сучасних україномовних ЗМІ).....58

Барвіцька Г.К.
Англійські запозичення
в українській терміносистемі обліку й аудиту 65

Безсмертна Я.Л.
Історія перекладу "Божественної комедії" Данте
українською мовою (від І.Франка до Є. Дроб'язка).....73

Берещук О.П.
Особливості перекладу драматургічного тексту
(на прикладі п'єси Луїджі Піранделло
"Шестеро персонажів у пошуках автора") 81

Берник К.Ю.
Відтворення юридичної термінології в телесеріалах
(на матеріалі серіалу "Теорія брехні") 88

Біда Ю.О.
Особливості перекладу науково-технічної термінології
(на прикладі мистецтва фотографії).....94

Білик К.А.
Сакральні пресупозиції поетичного тексту Р.М. Рільке
(на матеріалі поетичної збірки "Книга годин").....99

Богдан Г.К.
Вживання діалекту як стилістичний авторський засіб
(на прикладі п'єси Карло Гольдоні "Колотнеча в Кьоджі"
у перекладі Ірини Стешенко).....106

Бойко О. О.
Енантіосемія: невизначеність статусів та підходів.....114

Борейчук О.А.
Артикуляційно-акустичні
та фонологічні критерії визначення африкат 125

Бочарнікова А.М.
Мовно-стилістичні особливості авестійських Гатів
(на матеріалі Гату № 46) 132

Булах М. Б.
Перифраз як засіб вторинної номінації
у мас-медійному тексті.....140

Булкіна А.В.
Текст англомовного меню: жанрові характеристики 150

Бурбело В.Б.
Комунікативні моделі в діахронічній перспективі
розвитку французької словесності:
Середньовіччя і доба Відродження 156

Бурмістенко Т.В.
Французька офіційна промова:
типологія і прагмакомунікативна специфіка 166

Васюкова Н.В.
Интенции рекламных сообщений
в сфере военной коммуникации 181

Винар С.В.
Міфологічна ономастика: комунікативний аспект 189

Вишневська С.В.
Оксиморон та його відтворення
при перекладі з італійської на українську мову
(на матеріалі твору Умберто Еко "Маятник Фуко").....196

Войналович А.В.
Каузальність в афоризмах 202

Волосенко І.В.
Блогер молодого віку як новий тип мовної особистості
(на матеріалі текстів персональних молодіжних блогів ФРН) 210

Гаврецька Х.М.
Формування лексичної системи мови гінді
та місце юридичної лексики в ній 217

Гайович Г.
Інтерференція і суржик як наслідки мовної взаємодії
(на прикладі українсько-російських мовних контактів) 224

Гапченко О.А.
Психолінгвістичний і когнітивний аспекти білінгвізму 234

Гач Н.О.
Топонім як засіб реалізації
національно-культурної ідентичності
в американському поетичному дискурсі 240

Гейко Т.М.
Культурологічні запозичення у світлі глобалізації
(на матеріалі лексем французької мови).....248

Гнезділова Я.В.
Риторичні риси емотивного дискурсу 255

Головань В.О.
Особливості парламентського дискурсу
(на матеріалі засідань європейського парламенту).....260

Голота М. В.
Особливості репрезентації емоційного стану
головної героїні в романі Ш. Бронте "Джейн Ейр"
та його українських перекладах 268

Гончарова О.О.
Фризька мова у комунікативному просторі Нідерландів.....274

Гончарук Д. Д.
Специфіка перекладу
італійських оцінних іменників українською мовою
(на матеріалі оповідання Карла Коллоді "Пригоди Піноккіо") 282

Гриценко М.В.
Кросовер-література в теорії перекладацької дії 288

Гриценко С.П.
Номінація понять військової тактики,
стратегії та маневрування
в українських писемних пам'ятках кін. XVI – XVII ст. 297

Грицина С.В.
Барокові інновації в "Євхаристиріоні" Софронія Почаського.....332

Губа Л.В.
Лексичні засоби вираження
просторових відношень в оповіданнях Германа Гессе 340

Гулей Т.
Культурне життя сучасного міста
в номінативних одиницях 348

Демчук Т.В.
Базова лексика сучасної китайської мови:
структурно-функціональний аспект.....357

Дем'яненко Н.Б.
Музична термінологія у польській та російській фразеології 366

Дзюбенко О. М.
Вербальне вираження концепту "навчання"
(на матеріалі афористичного фонду
"Моральних листів до Луцілія" Луція Аннея Сенеки) 372

Дідковська А.П.
Запозичена лексика в українській мові:
фонетико-графічна адаптація 379

Довбищенко Ф.В.
Метафоризація як спосіб словотвору
термінів мореплавства в давньогрецькій мові 386

Дрібнюк В.Т.
Когнітивно-комунікативний аспект
модального значення "нейтральності".....391

Дурманенко А. М.
Особливості перекладу українського молодіжного сленгу
французькою мовою
(на прикладі роману Любка Дереша "Культ") 398

Наукове видання

МОВНІ І КОНЦЕПТУАЛЬНІ КАРТИНИ СВІТУ

Випуск 41

Частина 1

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк. 24,18. Наклад 100. Зам. № 212-625.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № 32.
Підписано до друку 02.03.12

Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.kiev.ua
http: vpc.univ.kiev.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02